

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 12 (1)

Заснований у 2005 році

Харків
2012

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Inter-regional journal «The Chronicle of Social-Economic Geography» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 5 від 27.04.2012 р.).

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київ), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. – д.геогр.н., професор (Харків), Мезенцев К.В. – д.геогр.н., професор (Київ), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Пересадько В.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харків), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київ), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Ганс Гюнтер Клев – доктор географії (Німеччина), Джеймс Скотт – професор (Фінляндія), Дружинін О.Г. – д.геогр.н., професор (Росія), Колосов В.О. – д.геогр.н., професор (Росія), Попкова Л.І. – д.геогр.н., професор (Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: chasopys_seg@mail.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2012

З М І С Т	
Горизонти науки	
<i>Іван Ровенчак</i> ВЧЕННЯ ПРО КОЛІР ТА ЕСТЕТИЧНО-АКСІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ	5
<i>Олег Афанасьєв</i> КОНЦЕПЦІЯ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ЯК ФРОНТІРНОГО І ДУАЛЬНОГО СУСПІЛЬНО-ТА ГЕОІСТОРИЧНОГО РЕГІОНУ	8
<i>Павло Шуканов</i> ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ	14
<i>Сергій Запотоцький</i> ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ	18
<i>Анатолій Лур'є, Людмила Немець, Катерина Сегіда, Андрій Плахотник</i> ТЕХНОГЕННА БЕЗПЕКА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ	23
<i>Володимир Тишковець, Володимир Опара</i> СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ЯК БАЗИСНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ	29
<i>Юрій Кисельов</i> УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТИР ЯК ГЕОСОФІЧНА ПРОБЛЕМА	36
<i>Костянтин Немець, Людмила Немець</i> ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ	39
Наукові повідомлення	
<i>Микола Барановський</i> СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	43
<i>Валентина Нагірна</i> ЗЕМЛЯ СТОЛИЧНОЇ ОБЛАСТІ ЯК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ І ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РЕСУРС: НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ	47
<i>Юлія Яковлева, Сергей Заветный</i> СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ УРБАНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ СТАРОПРОМЫШЛЕННЫХ РЕГИОНОВ	55
<i>Владимир Редин, Валентина Редина, Сергей Заветный</i> СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ	59
<i>Ганна Кулешова, Анатолій Байназаров, Олексій Немець</i> ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ	62
<i>Людмила Ключко, Анатолій Лур'є</i> ОСОБЛИВОСТІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ (ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ) .	71
<i>Вікторія Яворська</i> ГЕНЕТИЧНА ТИПОЛОГІЯ МАЛИХ МІСТ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я	79
<i>Олександр Бейдик, Людмила Немець</i> ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ У КНИЗІ РЕКОРДІВ УКРАЇНИ	90
<i>Валентина Олійник</i> ЗНАЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	93
<i>Володимир Грицевич, Христина Подвірна</i> ГОТЕЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЛЬВІВЩИНИ ТА ЇХНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ	97
<i>Наталія Моштаківа</i> КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	102
<i>Валентина Редіна, Ірина Скриль</i> ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДІТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО НАПРЯМУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	108
<i>Олеся Корнус</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ ...	111
<i>Володимир Лажнік, Ірина Савченко</i> ПРОСТОРОВІ ВІДМІННОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ	

ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	118
<i>Елена Лопина, Андрей Корнилов, Ирина Киреева-Гененко</i> ЭСТЕТИКО-ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В РАЙОНЕ РАЗМЕЩЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ КМА	125
<i>Владимир Редин, Юрий Кандыба, Валентина Редина, Валентин Лаптев</i> ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ ГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ	130
<i>Людмила Немець, Вадим Ліхван</i> ТЕРИТОРІАЛЬНІ ТА ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	132
<i>Владимир Московкин, Алеся Субботина</i> ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ВНЕШНЕТОРГОВЫЙ БЕНЧМАРКИНГ В СИСТЕМЕ СТРАН ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БАЗЫ ДАННЫХ TRADE COMPETITIVENESS MAP	138
<i>Володимир Опара, Сергій Винограденко</i> АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ	145
<i>Алексей Кирюхин</i> ФОРМИРОВАНИЕ ТРАНСГРАНИЧНОЙ АГЛОМЕРАЦИИ ХАРЬКОВ – БЕЛГОРОД В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	148
<i>Kostyantyn Mezentsev, Isolde Brade, Nataliia Mezentseva</i> NEW SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN KYIV'S HINTERLAND	156
<i>Volodymyr Tyshkovets, Volodymyr Opara</i> THE ANALYSIS OF LAND RESOURCES MANAGEMENT SYSTEMS IN DIFFERENT COUNTRIES	161
Дослідження молодих науковців	
<i>Галина Копачинська</i> ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНА СКЛАДОВА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКИХ КОРДОНІВ УКРАЇНИ	165
<i>Катерина Дударчук</i> ДУХОВНІ СВЯТИНІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСЕЛЕНЬ	169
<i>Марія Горун</i> ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ГУСЯТИНСЬКО-САТАНІВСЬКОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО КЛАСТЕРА	172
<i>Сергій Отечко</i> КЛАСИФІКАЦІЯ РАЙОНІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ	177
<i>Ігор Кучер</i> ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	183
<i>Ігор Кучер</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ТА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ	188
Рецензії	
<i>Микола Барановський</i> СУЧАСНА ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА	191
Наші автори	193
Вимоги до матеріалів, які подаються до «Часопису соціально-економічної географії»	196

Горизонти науки

УДК 911.3:008

Іван Ровенчак

ВЧЕННЯ ПРО КОЛІР ТА ЕСТЕТИЧНО-АКСІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ

Обґрунтовується важливість для геокультурних досліджень вчення про колір. Характеризуються особливості застосування цього вчення у вивченні культурно-географічних явищ. Проаналізована історія зародження вчення про колір. Особлива увага звертається на естетичні та аксіологічні дослідження в географії культури. Відзначено, що аксіологічна географія перебуває на стику географії, економіки, соціології, психології та мистецтвознавства. Наводяться результати аксіографічного дослідження низки українських міст.

Ключові слова: геокультура, вчення про колір, естетична географія, аксіологічна географія.

Іван Ровенчак. УЧЕНИЕ О ЦВЕТЕ И ЭСТЕТИКО-АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕОГРАФИИ КУЛЬТУРЫ. Обосновывается важность для геокультурных исследований учения о цвете. Характеризируются особенности применения этого учения в изучении культурно-географических явлений. Проанализирована история возникновения учения о цвете. Особое внимание обращено на эстетические и аксиологические исследования в географии культуры. Отмечено, что аксиологическая география находится на стыке географии, экономики, социологии, психологии и искусствоведения. Наведены результаты аксиографического исследования ряда украинских городов.

Ключевые слова: геокультура, учение о цвете, эстетическая география, аксиологическая география.

Ivan Rovenchak. THE SCIENCE OF COLOUR AND AESTHETIC-AXIOLOGICAL STUDIES IN CULTURAL GEOGRAPHY. The importance of the colour science for geo-culture is substantiated. The application of this science in the cultural-geographical studies is characterized. The history of the colour science is analysed. A special attention is paid to the aesthetic and axiological studies in cultural geography. It is marked out that axiological geography is situated at the junction of geography, economy, sociology, psychology and culturology. The case studio of some Ukrainian geographers are considered.

Key words: geo-culture, colour science, aesthetic geography, axiological geography.

Актуальність. Вчення про колір та естетично-аксіологічні дослідження є мало поширеними у вивченні культурно-географічних (геокультурних) зокрема і географічних загалом явищ. Хоча перші спроби зібрати і зіставити явища кольору зробили ще Теофраст (III–IV ст. до Хр.), Р. Бойль (XVII ст.), Й. В. Гете та К. Ріттер у XIX ст. Естетично-аксіологічні дослідження за останні роки стали особливо популярними в економічній науці, соціології, психології та мистецтвознавстві. Тому, на нашу думку, тема даної статті є актуальною.

Аналіз попередніх досліджень. Геокультурним (культурно-географічним) аспектом вчення про колір та естетично-аксіологічних досліджень в українській суспільній географії та географії загалом приділяється дуже мало уваги. Чотири роки тому даній проблематиці були присвячені окремі параграфи в нашій узагальнюючій праці з географії культури [5]. В ній питання вчення про колір та естетично-аксіологічного підходу розглядалися в контексті методики геокультурних досліджень. Там також характеризується методика геокультурно-картографічного аналізу та просторово-часових аспектів заселення території.

Мета статті — аналіз застосування вчення про колір та естетично-аксіологічного підходу у культурно-географічних (геокультурних) дослідженнях. Ставиться також завдання навести конкретні приклади геокультурно-аксіологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Методика геокультурних досліджень відрізняється від методики

інших географічних наук, зокрема тим, що для неї важливе значення має проблема кольору. Першу серйозну спробу зібрати і зіставити явища кольору зробив давньогрецький філософ та природодослідник, “батько ботаніки” Теофраст (370–287 до Хр.). І тільки через дві тисячі років цією проблематикою частково займався британський фізик та хімік Роберт Бойль (1627–1691). Вчення про колір найповніше і всебічно розробив відомий представник німецького класицизму, письменник, мислитель і природодослідник Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832). Ці погляди він виклав у двотомному творі “Zur Farbenlehre” (“До вчення про колір”, 1810 р.). Вчення про колір розглянуто в книзі Й.-В. Гете на тлі розвитку культури на стільки, на скільки він міг її тоді пізнати і зрозуміти. Дослідник хотів цю проблематику розглядати як символ розвитку будь-якої науки. Й.-В. Гете, зокрема, писав: “Як кольори створюють настрій, так вони самі також пристосовуються до настроїв і обставин. Живі, меткі нації, наприклад французи, люблять посилені кольори, особливо активної сторони; помірковані англійці й німці, люблять солом’яно- і червоножовтий колір, з яким вони носять темно-синій. Нації, які прагнуть показати свою гідність, як італійці та іспанці, носять плащі червоного кольору з нахилом у пасивну сторону” [2, с. 327]. Через увесь твір вченого проходить ідея про “полярність” кольору і темряви в об’єктивному світі.

Пізніше вчення про колір у географічних або близьких до них дослідженнях застосовували інші вчені. Наприклад, К. Ріттер запропонував “присвоїти” кожному континенту окремий колір: Європі — білий; Азії — жовтий; Африці — чорний; Америці

— червоний. Ці “присвоєння” залишилися й досі. О. Шпенглер обґрунтував для західноєвропейської цивілізації коричневий колір. У сучасній методиці геокультурних досліджень учення про кольори має всі підстави для застосування. Наприклад, для картографічного відображення окремих історико-культурних регіонів України кольори можна підібрати, використавши художні аналогії: “Золоте Поділля” (Поділля), “Срібна Земля” (Закарпаття) тощо.

Як і в багатьох інших країнах, кольори України не мають офіційного пояснення, а неофіційне змінювалося з часом і залежало як від смаків сучасників, так і від політичної моди. Національні українські синій і жовтий кольори, як традиційно вважають, є кольорами голубого неба (синій) та золотого колосся пшениці (жовтий). Синій та жовтий кольори вперше визначені Головною Руською Радою як національні українські 1848 р. у Львові. На Закарпатті синьо-жовтим був прапор греко-католицької Мукачівської єпархії.

Прапори вивчає окрема наука — вексилологія. Червоно-біло-синю гаму кольорів, наприклад, традиційно вважають слов'янською, а зелено-чорно-білу — ісламською. Національні та державні прапори європейських країн прийняті після встановлення 1794 р. революційного французького синьо-біло-червоного прапора, а саме — впродовж XIX–початку XX ст.

У разі визначення прапора окремої країни, насамперед, треба зважити на три моменти. Перший — які кольори вважати національними, другий — як вони повинні бути розміщені на полі прапора, третій — точно визначити кожен колір, а точніше — відтінки кольору.

Дуже загально вимоги до державного прапора викладені у статті 20 Конституції нашої країни та постанові Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. “Про державний прапор України”. Більшість вексилологів не має заперечень проти кольорів та способу їхнього розміщення на полі українського прапора, тобто проти перших двох вимог. Деякі з них вважають, що замість синього ліпшим був би голубий колір. Це мотивують тим, що з погляду вексилології темна (синя) смуга пригнічує світлу (жовту).

Синій колір відстоюють геральдисти (гербознавці). У геральдиці цей колір загальновизнаний, стандартний, голубого у цій науці не використовують. Проте у вексилології немає обмеження кількості стандартних кольорів і голубий має таку ж вагу, як і інші кольори всіх можливих відтінків.

Слова будь-якої мови добре описують загальні поняття досить високого рівня абстракції, доступні певній спільноті людей. Колір же — категорія не просто тонка, а супертонка. Отже, кольорів набагато більше, ніж слів у будь-якій з мов: людське око вміє розрізняти мільйони відтінків та півтонів. Тому описати словами різноманітність усіх барв світу принципово неможливо.

Японці, наприклад, усе-таки спробували накинути на свій колірний всесвіт рясу мережу понять і визначень. Назв кольорів та їхніх відтінків у японській мові безліч. Про них видають довідники й енциклопедії, їх навчають розрізняти в школі. Зокрема,

дошкільник у дитячому садочку ознайомлений з палітрою у 25 кольорів, другокласник повинен уміти користуватися фарбами 36 відтінків і знати їхні назви. Останнім часом у Японії розроблено дуже чітку систему промислових стандартів (JIS, Japan Industrial Standards), у тому числі й на назви та описи кількох сотень кольорів, що їх японці вважають основними.

Лише відтінків синього японці розрізняють величезну кількість. Традиційна колористика об'єднує їх у родину, розміщення в якій ранжоване за глибиною синього: від м'якого, зеленкувато-блакитного (“каменодзюкі”) до живого синьо-зеленого (“асагі”), потім до “ханади”, що злегка вилискує сталлю, і, нарешті, до глибокого темно-синього (“ай”).

Російський учений В. Семенов-Тян-Шанський висловлював оригінальні думки про те, що методика географічних, зокрема геокультурних, досліджень повинна враховувати просторовий розподіл (географію) запахів і звуків, а також явищ мистецтва — скульптури, архітектури, живопису, літератури та музики. Він писав, що для тундри характерним є запах тундрових рослин та звук білої сови, для лісової зони — особливий смоляний запах зі слабко вираженим загальним розвитком звуків птахів. Лісостепу влітку — притаманний запах достиглої пшениці та багатство звуків співочих птахів, восени — запах прілого листя і грибів та щедра цвіркотіння коника. Для степу характерний запах полину та звуки очеретяних жаб [6, с. 230–232]. Різні країни є місцями панування й особливого розвитку то голосних, то приголосних звуків у людській мові. Наприклад, у вологій і прохолодній Західній Європі завжди особливо культивували голосні звуки, у середній континентальній Євразії — приголосні й тверді голосні, а на далекому, вологому і теплому Сході (Китай, Японія) — голосні.

В. Семенов-Тян-Шанський уважав, що найбільше методика географії, і географії культури передусім, пов'язана з живописом, менше — з архітектурою та літературою і найменше — з музикою та скульптурою. Живопис, на його думку, повніше і синтетичніше, ніж скульптура й архітектура, запозичує з навколишньої природи кольори, що органічно близькі до особливостей країн. Будь-яка нація на різних стадіях історичного розвитку бачить різну кількість відтінків сонячного спектра. Зокрема, у росіян є чітке поняття про синій і голубий, а червоний і малиновий уявляються їм як більш-менш самостійні кольори.

Архітектура з огляду на географічні причини історично досягла найбільшої досконалості в Середземномор'ї. Тут геокультурний зв'язок уже тісніший, тому що споруди, без яких люди не можуть обійтися в житті, особливо тісно пов'язані з місцевими географічними умовами. В ідеях будівництва людина, без сумніву, запозичила багато форм навколишньої живої і мертвої природи. Наприклад, кам'яні колони Середземномор'я виникли з пальмових стовбурів, а їхні капітелі — з пальмових крон, стіни споруд і сходи — зі скель, склепіння — із печер, вікна — із карстових отворів у гірських породах тощо [6, с. 262].

Зв'язок музики з географічним пейзажем виражений подвійно. З одного боку, пейзаж впливає на характер музичної творчості цілих народів або їхніх частин, а з іншого, — композитори за допомогою звуків, спеціально чи мимоволі, змальовують географічний пейзаж [6, с. 268]. Серед українських субетносів різниця в музиці найпомітніша в українців-горян — гуцулів, бойків, лемків. З них найшвидша музика та пов'язана з нею ритміка танців — у гуцулів, найповільніша — у лемків. Тут напрошується така аналогія: найвища та найстрімкіша частина Українських Карпат — Гуцульщина, найнижча та найпологіша — Лемківщина. Бойківщина займає проміжне місце. Звичайно, стверджувати, що природні умови (форми рельєфу) відіграють провідну роль у швидкості чи повільності музики та ритміки танців українців-горян не можна, проте певний зв'язок простежується.

Сучасний російський географ О. Лавренова виконала цікаве й оригінальне геокультурне дослідження географічного простору в російській поезії XVIII–початку XX ст. На її думку, процесу ментального освоєння географічного простору російською культурою, виявленому за допомогою аналізу поетичних текстів, властиве послідовне нагромадження в культурі знань, інформації про окремі геооб'єкти і світ загалом. Ця інформація трансформується в поетичний образ, однак і через нього можливо простежити, що ментальне освоєння різних регіонів відбувається з різною швидкістю, що залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних причин. До об'єктивних причин можна зачислити колонізацію або реальне освоєння регіонів чи зростання політичної або культурної значимості регіону на світовій арені. Посилення інтересу до того чи іншого регіону внаслідок внутрішніх колізій російської культури є суб'єктивною причиною його ментального освоєння [3, с. 90–91]. Крім динаміки ментального освоєння світу російською культурою, географічний аналіз поетичних текстів дає підстави зазначити про наявність особливих геооб'єктів, що становлять фіксований (слабко змінюваний) у часі каркас геокультурного простору, на якому побудована система стереотипних просторових уявлень у культурі, яку розглядають.

Н. Піксанов, досліджуючи російську літературу, висловив ідею обласних культурних гнізд. Учений виділив три геокультурні рівні дослідження російської літератури — великоросійський (загально-російський), столичний та обласний. На столичному рівні (у столичній культурі) він розрізняв петербургську та московську. Дослідник писав: “Однак топографічну диференціацію культури необхідно провести далі і глибше — в області” [4, с. 18]. Під обласним він, очевидно, розумів регіональний рівень.

У геокультурних дослідженнях всі підстави для застосування має так званий аксіогеографічний метод. Під аксіогеографією (аксіологічною географією) розуміють картографування та вивчення закономірностей розподілу в просторі оцінних суджень респондентів соціологічних опитувань про різноманітні властивості тих територій (або розміщених на них об'єктів), які підлягають оцінюванню під час цих соціологічних опитувань. Аксіологічна географія, як допоміжна дисципліна, перебуває на стику географії, економіки, соціології, психології та мистецтвознавства.

Російський географ Ю. Вешнінський з 1978 р. проводив анкетні опитування, мета яких — зокрема, виявлення естетично найбільш і найменш привабливих міст на території СРСР, пізніше — пострадянських країн. Основою методики цього аксіографічного дослідження були два питання, які сьогодні (в завершальному варіанті) сформульовані так: “Які міста колишнього СРСР Ви вважаєте найкрасивішими?” і “Які міста колишнього СРСР Ви вважаєте некрасивими?” Кожній згадці того або іншого міста в позитивному контексті (як красивого) присвоювали коефіцієнт +1, кожній згадці того або іншого міста в негативному контексті (як некрасивого) — коефіцієнт –1. Потім виводили середньоарифметичні бали для кожного міста, а самі міста укладали в рейтингову таблицю — шкалу.

Упродовж 1978–1999 рр. учений провів аксіогеографічне дослідження українських міст шляхом опитування 1385 респондентів (переважно москвичів). Отримано два списки українських міст, які увійшли в “білу” та “чорну” двадцятки і розмістились у порядку рангових номерів за спаданням позитивної або негативної ознаки. “Біла” двадцятка: 1) Київ, 2) Львів, 3) Ялта, 4) Дрогобич, 5) Кременець, 6) Чернівці, 7) Мукачеве, 8) Одеса, 9) Тернопіль, 10) Ужгород, 11) Севастополь, 12) Бахчисарай, 13) Алушка, 14) Чернігів, 15) Судак, 16) Феодосія, 17) Полтава, 18) Вінниця, 19) Євпаторія, 20) Яремча. “Чорна” двадцятка: 1) Горлівка, 2) Дніпродзержинськ, 3) Алчевськ, 4) Енергодар, 5) Дніпрорудне, 6) Донецьк, 7) Маріуполь, 8) Джанкой, 9) Запоріжжя, 10) Чорнобиль, 11) Кривий Ріг, 12) Дніпропетровськ, 13) Мелітополь, 14) Хмельницький, 15) Миколаїв, 16) Луганськ, 17) Бердянськ, 18) Очаків, 19) Скадовськ, 20) Сімферополь [1].

Висновки. Таким чином застосування в географії культури вчення про колір та естетично-аксіологічного підходу має важливе значення. Воно, зокрема, сприятиме подальшому розвитку методології та, особливо, методики культурно-географічних (геокультурних) досліджень.

Список використаних джерел:

1. Вешнинский Ю.С. Аксиологическая география (аксиогеография) городов современной Украины // Геоинформационное картографування сьогодні. Наук. зб. — Київ: Академперіодика, 2002. — С. 99.
2. Гете И.-В. Избранные сочинения по естествознанию. — Москва, 1957. — 555 с.
3. Лавренова О.А. Географическое пространство в русской поэзии XVIII — начала XX вв. (геокультурный аспект). — Москва, 1998. — 129 с.
4. Пиксанов Н.К. Областные культурные гнезда. — Москва-Ленинград, 1928. — 148 с.

5. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження. – Львів: ЛНУ, 2008. – 240 с.
6. Семенов Тян-Шанский В.П. Район и страна. – Москва-Ленинград, 1928. – 311 с.

УДК 911.9 (477)

Олег Афанасьєв

КОНЦЕПЦІЯ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ЯК ФРОНТИРНОГО І ДУАЛЬНОГО СУСПІЛЬНО- ТА ГЕОІСТОРИЧНОГО РЕГІОНУ

Розглядається історико-географічний процес формування геоісторичного регіону Південно-Східна Україна як фронтірного, який тривалий час виконував буферну функцію поміж ісламського і християнського цивілізаційних світів. На засадах геоісторичної концепції обґрунтовано розуміння регіону як дуального, що поєднує у собі окремі ознаки сусідніх регіонів. Виділені й проаналізовані чинники, які визначають фронтірність і дуальність регіону. Визначені геоісторичні і суспільно-географічні ознаки, спільні між Південно-Східною Україною і оточуючими її геоісторичними регіонами. Стверджується, що визначені ознаки відігравали ключову роль у процесі регіонального антропогенезу.

Ключові слова: Південно-Східна Україна, фронтірний регіон, дуальний регіон, геоісторичний регіон, Великий степовий кордон України.

Олег Афанасьєв. КОНЦЕПЦИЯ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ КАК ФРОНТИРНОГО И ДУАЛЬНОГО ОБЩЕСТВЕННО- И ГЕОИСТОРИЧЕСКОГО РЕГИОНА. Рассматривается историко-географический процесс формирования геоисторического региона Юго-Восточная Украина как фронтирного, который долгое время выполнял буферную функцию между исламским и христианским цивилизационными мирами. На основе геоисторической концепции обосновано понимание региона как дуального, сочетающего в себе отдельные признаки соседних регионов. Выделены и проанализированы факторы, определяющие фронтирность и дуальность региона. Определены геоисторические и общественно-географические признаки, общие между Юго-Восточной Украиной и окружающими её геоисторическими регионами. Утверждается, что обозначенные признаки играли ключевую роль в процессе регионального антропогенеза.

Ключевые слова: Юго-Восточная Украина, фронтирный регион, дуальный регион, геоисторический регион, Великий степной кордон Украины.

Oleg Afanasyev. THE CONCEPT OF SOUTH-EASTERN UKRAINE AS THE FRONTIER AND DUAL SOCIAL AND GEOHISTORICAL REGION. The historical and geographical process of forming geohistorical South-East Ukraine as frontier region is considered. This region served function of buffer between the Islamic and Christian worlds civilization long time. Understanding of the region as a dual, combining some features of the neighboring regions by the geohistorical concept is substantiated. The determining factors of frontier and the duality of the region are identified and analyzed. Geohistorical and socio-geographic features that are common between the South-East Ukraine and surrounding regions geohistorical are defined. Is conclusion that marked signs have played a key role in the genesis of regional anthroposphere.

Keywords: South-East Ukraine region, frontier region, dual region, geohistorical region, Great Steppe Border of Ukraine.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. У сучасній науковій літературі актуальним напрямом досліджень стає вивчення специфічності й унікальності формування регіонів, геоісторична «окремість» яких континуїтетно визначалася особливим географічним (політико-економічним) положенням, характером заселення (освоєнням геопростору), особливими традиціями природокористування, формуванням на межах цивілізаційних світів тощо. Для опису феномену подібних регіонів вже упроваджена система наукових термінів, зокрема, уявлення про регіональну дуальність, фронтірність, інтегративність. Втім, щодо природи (генези) геоісторичних регіонів території України дослідження подібних характеристик практично відсутні. Це зовсім не свідчить про відсутність на теренах країни подібних регіонів, навпаки, тривалі історичні періоди перебування окремих частин території України у складі інших сусідніх державних утворень призвели до утворення декількох потужних суспільно-географічних «ядер-центрів». За параметрами регіоналізованості територія України подібна практично до усіх великих країн Європи, де чітко виокремлюються історичні регіони, як-от, землі Німеччини,

регіони Італії та Іспанії, області Франції, історичні землі Польщі тощо. Ґрунтуючись на попередніх наших дослідженнях історичних процесів регіонального природокористування, ми стверджуємо про притаманність описаних вище ознак такому геоісторичному регіону, як Південно-Східна Україна (ПдСУ). Виходячи з існуючих підходів і методів районування території країни, місця у цих схемах території регіону ПдСУ, можна стверджувати про притаманність йому імпліцитних властивостей дуальності та фронтірності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим поняттям дослідження постає уявлення про фронтір, уперше сформульоване американським істориком Ф. Тернером [13], і змістовно доповнене на східнослов'янському підґрунті засновницею російської когнітивної географії Н.Ю. Замятіною [5]. Уявлення про фронтір у пристосуванні до регіону ПдСУ існує сьогодні у формі концепту «Великого степового кордону», викладеного у працях Я.Р. Дашкевича [3], Д.І. Олейнікова [11], І.С. Стороженка [12], В.В. Грибовського [2] та ін.

Метою статті є з'ясування чинників і показників, які формують регіональну геоісторичну окремість Південно-Східної України, яка може бути охарактеризована через параметричні ознаки дуальності

і фронтірності. Нижче наведемо обґрунтування цього й проаналізуємо чинники, які визначають притаманність зазначених характеристик регіонові.

Виклад основного матеріалу. Регіон ПдСУ нами визначається як фронтірний в історичному вимірі, тобто такий, що доволі значний період історичного часу займав проміжне положення між потужними цивілізаційними світами, і це відповідним чином відбилося на багатьох (передусім ментальних, суспільно-позиційних) його сучасних характеристиках.

У строгому сенсі фронтір – це зона освоєння; точніше, територія, соціальні та економічні умови якої визначаються тим процесом освоєння, який на ній відбувається. Американський історик Ф. Тернер, що ввів в науку саме поняття фронтіру, називав його «точкою зустрічі дикості і цивілізації» [5]. Д.І. Олейніков [11] вважає доречним розмежувати напрацьовані на матеріалі американської історії поняття *border* і *frontier*. У першому випадку позначається лінія, що відділяє одну країну від іншої, в другому – смуга, яка з'єднує країни. Кордон-фронтір, таким чином, є провідником контакту між порубіжним населенням і сам означає зону етнічного контакту.

Засновниця російської когнітивної географії Н.Ю. Замятіна [5] вважає фронтір зоною особливих соціальних умов, а не межею території, що знаходиться під юрисдикцією держави, і вже тим більше не межею території, розвіданої його жителями. Традиційно зони фронтіру формують люди, які через особливі соціальні, економічні обставини, чи просто непосидючого характеру, опинилися ніби «виштовхнутими» з традиційного суспільства своєї країни на окраїнний фронтір, де вони формують своєрідний окремий соціум із власним устроєм, специфічними формами природокористування тощо. Саме таким типовим фронтіром було козацьке Запорожжя – етносоціальне утворення на теренах ПдСУ, сформоване із представників самих різних етносів, соціальних прошарків та груп. Основну масу складали, звісно, бігли від панського гніту селяни.

Як відмічає Замятіна, найяскравіша особливість фронтірного порубіжжя, що відрізняє його від решти території країни, – свобода. Свобода від устоїв і традицій (суспільство складається в більшості з приїжджих, воно іще ще не устоялося тому немає і устоїв), від класових або станових умовностей, а за бажанням – і від свого минулого, свобода від будь-яких державних, громадських, правоохоронних структур. Свобода для всіх: жителям порубіжжя доводилося поважати свободу один одного, тому в порубіжжі панувала стихійна демократія. Свобода дозволяла легко сприймати нове (як у суспільних відносинах, так і в побуті), адже з переїздом в порубіжжя був поламаний і традиційний спосіб життя [5].

Як стверджує І.С. Стороженко [12], унаслідок екологічного катаклізму на зламі залізного віку та сучасної епохи (419) і величезної після цього міграції численних племен і народів Азії у степи Причорномор'я та Надпорожжя (епоха Великого переселення народів IV – XI ст. н.е.) людські втрати місцевого населення цього регіону, очевидно, перевищили кри-

тичну межу (36%). За закономірностями існування соціальних систем, подібні процеси не сприяли формуванню постійного осілого населення, від таких втрат переривається господарсько-культурна тяглість населення регіону. Це призвело до утворення своєрідної «зони цивілізаційного відчуження», яка у XV ст. отримала назву «Дикого Поля», яке стало базовою основою для утворення степового кордону між Сходом і Заходом. На думку С. Леп'явка [8], у XV ст. утворився Великий кордон Європи як межа між мусульманською та християнською цивілізаціями, між землеробським і кочівницьким світами, що періодично зміщувалася зі смуги лісостепу в межі степу і тяжіла в напрямку до самого чорноморського узбережжя. Відштовхуючись від гіпотези щодо цього кордону, Я.Р. Дашкевич [3] запропонував концепцію історико-культурного Великого степового кордону України між Сходом і Заходом. Обґрунтовуючи це поняття, вчений говорить, що через територію України проходили і проходять кілька природних і антропогенних кордонів: біологічний (екологічний) – між степом і лісом з проміжною смугою лісостепу; гідрографічний – Великий європейський вододіл між басейнами Чорного і Балтійського морів; соціально-економічний – між кочівництвом і осілістю; етноконфесійний – між слов'янами-християнами і тюрками-язичниками, пізніше мусульманами, та, нарешті, етнокультурний – між культурами Заходу і Сходу. Більше того, Дашкевич вважає, що саме назва «Україна», яка замінила стародавню назву «Русь», є не чим іншим, як втіленням Великого кордону: Україна – край, країна, окраїна, окраїна одного світу, протиставленого іншому [3, с.30].

Наочна невиразність Великого степового кордону, протяжність на сотні кілометрів завширшки і, в політичному розумінні, аморфність, відсутність чіткого документального визначення є тими характеристиками, що не дозволяють зіставити означуваний кордон із будь-якими іншими кордонами доби пізнього Середньовіччя та ранньомодерного часу. Південний край цієї зони проходив по Причорноморських степах, а північний періодично зазнавав змін залежно від співвідношення сил слов'янського населення Київського Придніпров'я та степовиків. Так, після здобуття ханом Батием Києва (1240 р.) північний передній край Великого кордону став проходити південніше цього міста, а в XIV ст. під натиском литовських військ відсунувся (на Правобережжі) аж до Чорного моря.

Невелика частина тюркських племен (5-6 знатних родів), які були у складі війська хана Батия, поселилася в XIII ст. в Криму, перейшла на осілий спосіб життя, отримавши назву кримських татар. Внаслідок розпаду у середині XV ст. Золотої Орди в Криму виникло Кримське ханство. Після захоплення Османською імперією наприкінці XV ст. Кримського ханства та територій у нижній частині Дніпра, Дністра та Дунаю, а також вторгнення у сер. XVI ст. в Причорноморські степи Ногайської орди, яка прийняла протекторат Криму, передній (північний) край Великого кордону відкотився на Лівобережжі до р. Рось (Черкащина), а на Правобережжі – до р. Ворскла (Полтавщина). Зона Великого кордону на цей

час включала південні регіони сучасних Черкаської та Вінницької областей, повністю Кіровоградську, Дніпропетровську, Миколаївську і Херсонську та частково Одеську й Запорізьку області.

Опинившись на Великому кордоні – між кочівництвом і осілістю, між культурами Сходу і Заходу – слов'яни і татари як сусіди виявилися, за визначенням Я.Р. Дашкевича [3], дуже місткими етносами для запозичення чужоземних елементів в усіх сферах життя, не втрачаючи при цьому своєї національної суті. Кочовий спосіб життя був типовим для усього степового простору. Але під впливом слов'янського населення на південній частині Великого кордону з'явилися татарські та калмицькі постійні зимівники і села. І навпаки, на його північній частині, у слов'ян, під впливом кочівництва з'явилися вівчарство і конярство.

Стосовно території Великого кордону ще значимо, що одночасно з господарським промислом виникає воєнний промисел, який на своєму початковому етапі зводився до силового заволодіння чужими здобутками праці. Люди, які займалися воєнним промислом або поєднували господарчий промисел з воєнним, стали називатися козаками, а саме явище – козакуванням. Козакування у XIV ст. спочатку виникає на південному боці кордону у татар, а у XV ст. – на теренах Великого князівства Литовського.

У вітчизняній літературі дослідження феномену українського степового порубіжжя XIV–XVII ст. звичайно обмежується розглядом запорозького козацтва та його оборонної функції, спрямованої проти тюркомовного оточення. При цьому козацтво розглядається як унікальне явище конкретного національного значення, не будучи поставленим у співвідношення з іншими типологічно подібними об'єктами, у тому числі і тюркського походження [2]. Тож Великий кордон, що пролягав українським степовим порубіжжям, традиційно уявляється у вигляді лінії фронту, охопленої протиборством між представниками відмінних цивілізацій. Історики доби Романтизму доклали чимало зусиль для ідеалізації козацтва, що протиставлялося тюркомовному світу. Зокрема М.А. Маркевич розмірковував так: *«Козаки – люди, не хотевшие покоряться татарам, оставались вольными и не признавали чуждой власти над христианами. Это были легионы римлян, обрабатывавшие поля во время мира и по первому кличу военному становящиеся в строй»* [10]. Такий ідеалізований погляд став усталеним в українській історичній літературі, він й до теперішнього часу визначає не лише масові історичні уявлення, але й загальну інтенцію науково-історичних досліджень [2].

Проте розгляд конкретно-історичних контекстів степового порубіжжя виявляє неабияку плинність матеріалу. Адже Запорозькі вольності до поч. XVIII ст. усім загалом своїх територій складали аморфну порубіжну смугу, не маючи визначеної лінії кордону з південними кочовими сусідами і, відповідно, системи її забезпечення у вигляді регулярної прикордонної служби. Демаркацію кордону на степу вперше було здійснено тільки у 1705 р. До того часу, як слушно зауважив П.О. Куліш, *«не лише польським*

урядовцям, але й російським думним дякам не було ... відомо, де закінчується земля однієї держави, і де починається – іншої» [7]. Образ же запорожця («лицаря-хлібороба»), колоритно змальований Маркевичем, – це передусім романтизована характеристика городского козака, оскільки землеробство до сер. XVIII ст. на Запорозжі не набуло помітного поширення. Успадковане від середньовічних хронік поняття «татари» доволі неточно означає гетерогенні етноси кримських татар і ногайців; при цьому докладно не відомо ні про етногенез перших, ні про час і характер міграцій до причорноморських степів дру-гих.

Великий кордон, крім сусідства носіїв землеробського та кочівницького господарсько-культурних типів, має відбиток конфліктного зіткнення європейської християнської та близькосхідної ісламської цивілізацій. Отже, це кордон конфлікту цивілізаційних форм природокористування. Регіон ПдСУ займав проміжне положення між християнським й ісламським цивілізаційними світами, на його теренах ці «світи» водночас і взаємодіяли, й протистояли, простір переходив до зони впливу то одного, то іншого. В сучасній філософії світосприйняття й традиціях господарювання у краї й досі можна спостерігати окремі елементи ісламської культури. Натомість, будь-яких ґрунтовних наукових досліджень, в яких розглядалися б питання стосунків між світами, особливостей прояву компонентів ісламської культури, історії ісламу на теренах ПдСУ, за окремими виключеннями [1] досі не проведено.

До XVI ст. сучасна ПдСУ цілковито перебувала у межах ісламського цивілізаційного простору. Пізніше, із виникненням й розвитком протодержавного утворення «Запорозька Січ», регіон ПдСУ поділяється за меридіональним напрямом на північну християнізовану, й південну ісламізовану частини. Умовно лінію кордону (цивілізаційний фронтір) між ними можна провести впоперек долин південних частин середніх течій річок Інгул та Інгулець, південній межі Великого Лугу, вздовж річки Конка, Азово-Дніпровському вододілу, аж до низовій Дону (рис. 1).

Внаслідок фронтірного характеру взагалі усього Причорноморсько-Приазовського регіону відзначимо, що в певній мірі позначена на рис. 4.19 лінія цивілізаційного кордону була умовною, їй притаманний характер постійної динамічності й нестабільності. До того ж, й саме Запорозжя відігравало роль цивілізаційного буферу, являючи собою своєрідний «котел», в якому стикалися, взаємопроникали, пристосовувалися й «переплавлялися» культурні складники обох світів. Згодом, на Запорозжі значно переважаючим, а зрештою й цілковито вирішальним стало християнство (втім, із доволі специфічними, відмінними від російського, рисами). Напевно, вже відтоді мусульманський суспільний компонент в північній частині регіону зникає, або представлений поодинокими особами, які не утворювали стійкої громади. Натомість південна частина регіону усталено перебуває в орбіті ісламського світу, населена кочовими народами (головним чином – ногаї), що сповідують іслам, й представлена Єдисанською (від

Дністра до Дніпра), Єдичкульською (в долині ліво-бережжя Дніпра) й Джамбуйлуцькою (Присивашся й Приозів'я) ордами. Така ситуація триває аж до ос-

таточного приєднання Запорозьких вольностей до Російської імперії й їх ліквідації як військово-політичної одиниці.

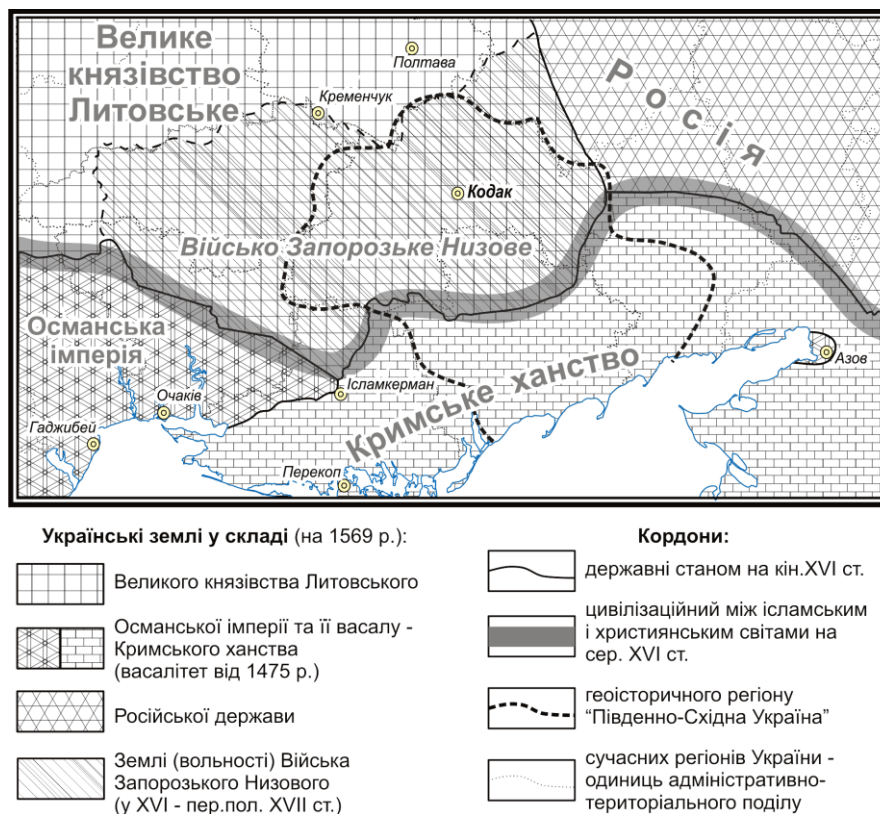

Рис. 1. Лінія цивілізаційного фронтіру між ісламським і християнським світами станом на сер. XVI ст.

Сьогодні лінія цивілізаційного фронтіру знову проявляється на теренах Криму, і в майбутньому вона, імовірно, буде просуватися у північному напрямі із процесом збільшення мусульманської громади півострова (передусім унаслідок демографічних процесів).

Фронтірний регіон ПдСУ має усі ознаки геоісторичного дуального регіону. Таке розуміння регіону ґрунтується на системі районування території, розробленій в рамках геоісторичної концепції [6], згідно із якою можливо уникнути крайнощів, що склалися в історичній науці щодо формаційного та цивілізаційного підходів. Геоісторичні регіони утворюють ключовий рівень таксономії регіонів та сітки історико-культурного районування. Геоісторичні регіони – це «діючі особи» історії, і в цій назві підкреслюється їх роль відчутних носіїв синтезу географії з історією.

Межі геоісторичних регіонів дуже нечіткі (обґрунтованіше було б говорити про «геоісторичні ядра»), але в той же час – усталені у часі і просторі.

Структурно до змісту геоісторичної концепції входять усі моделі районування, що ґрунтуються на історичному (хронологічному) й просторовому (хорологічному) чинниках: етнографічне, історико-культурне (культурно-історичне), історико-етнографічне, історико-географічне і т.п. Як показує аналіз різних схем і підходів до районування території України (геоісторичного, історико-географічного, економічного і суспільно-географічного тощо), між

різними моделями районувань, здійснюваних за одним і тим же критерієм (ознакою, характеристиками тощо), існують неузгодження щодо складу виокремлюваних регіонів. Досить часто у схемах районувань один і той же регіон може включатися тими чи іншими авторами до складу різних геоісторичних макрорегіонів. Наприклад, територія Дніпропетровської області може визначатися як така, що входить до складу Східної України, а за іншими схемами – до складу Центральної України. Прикладів таких регіонів, геоісторичне положення яких може вважатися невизначеним, доволі багато. Отже, можна об'єктивно стверджувати, що таким регіонам України притаманні властивості дуальності (подвійності): за притаманними ним ознаками вони об'єктивно можуть бути віднесені до різних геоісторичних макрорегіонів. На рис. 2 в усередненому вигляді відображені такі регіони. Так, дуальними регіонами України можуть вважатися Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Рівненська, Волинська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька області та А.Р. Крим. Цим регіонам в однаковій мірі притаманні риси і характеристики ядер тих геоісторичних регіонів, що їх оточують, вони ніби мають подвійну природу. Всі ці регіони слугують своєрідними «геоісторичними коридорами» (або буферами), по яких проходять зв'язки та відбувається культурне взаємозбагачення сусідніх геоісторичних регіональних формацій.

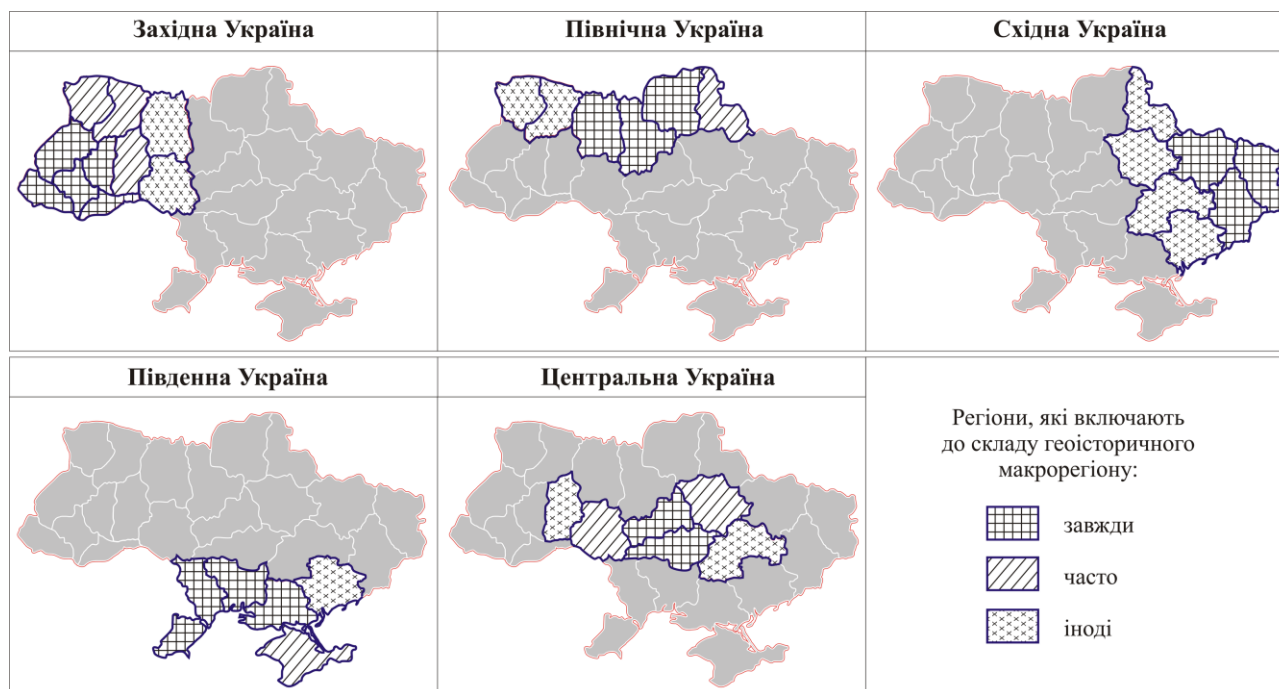

Рис. 2. Варіанти включення АТО України до складу геоісторичних регіонів

Формування дуальних регіонів є необхідною компонентою загального процесу оформлення геоісторичних ядер. Історично дуальний регіон формується внаслідок того, що державні та адміністративні кордони не залишаються стабільними, вони є не лінійними, а градієнтними (це добре видно на прикладі динаміки границь на теренах ПдСУ). Кордони дуальних регіонів у загальному вимірі є розмитими у просторі: типові риси одного геоісторичного макрорегіону в міру віддалення від нього плавно заміщуються специфікою іншого.

Для регіону ПдСУ характерна квартова дуальність, тобто, він має спільні геоісторичні риси, що «споріднюють» його із чотирма сусідніми макрорегіонами – Центральною, Східною, Південною Україною, а також із Південною Росією (рис. 3). Ці зв'язки мають історичний та суспільно-географічний вимір.

Більш глибокий аналіз існуючої конфігурації регіонів дозволяє розрізнити дві їх групи: базові та транзитні. Базові регіони первинні, відносно монолітні, в їх межах чітко простежуються ядро і периферія, саме вони створюють всю мозаїку відносин у країні. Транзитні регіони перехідні і в просторовому сенсі (затиснуті поміж масивами базових регіонів) і в часовому відношенні (відносно недовговічні в історичному вимірі, часто змінюють конфігурацію, зливаються з базовими або знову пускаються у самостійне «плавання»).

За таким підходом Південно-Східна Україна може розглядатися як одне з ядер потужного й усталеного базового геоісторичного макрорегіону Східна Україна, оскільки є рушійним економічним «двигуном» усієї економічної системи країни, формує єдиний соціоментальний простір тощо. У якості транзитних у такому вимірі можуть вважатися регіони Пів-

денна Україна та Північно-Східна Україна.

В інформаційному просторі регіону від 2006 р. циркулює ідея «дніпроцентризму» [4, 9], що має претензії на те, аби стати чимось на кшталт «регіональної національної ідеї». Як стверджує один з її ідеологів, історичне підґрунтя дніпроцентризму полягає «у тій особливій ролі, яку відіграв у соціально-економічному розвитку України, в становленні її сучасної етнографічної та державної території регіон [Середнього Придніпров'я], починаючи з XVI ст., з часу заснування Запорозького козачого війська, більшість січей і земель якого перебувало на території Дніпропетровщини. Саме тут був козацький форпост України, що відбивав удари кочового і мусульманського світів, що забезпечив освоєння й колонізацію Дикого Поля. Саме тут, на перехресті гірничорудної та вугледобувної провінцій виникла українська металургія і сьогодні є основною рушійною силою нашої економіки. Звідси почався український похід до високих технологій, світової економічної кооперації і космічних світів» [4].

Висновки. Окреслений у нашому дослідженні регіон ПдСУ є таким, що реально існує, має чітко визначене географічне розташування, характеризується особливим історичним процесом антропосферогенезу тощо. Він займає особливе місце у просторі української антропосфери, його особливість визначена історичним ходом формування і розвитку, процесами заселення, етногенезу, історичними економічними моделями розвитку тощо.

Ми визначаємо його як дуальний, базовий, фронтірний суспільно- та геоісторичний регіон, якому притаманні властивості специфічності геоісторичного розвитку, певної окремоті від сусідніх регіонів за складовими історичного процесу формування

антропосфери, і, відповідно, історичного процесу природокористування як рушійного механізму ан-

тропосферотворення.

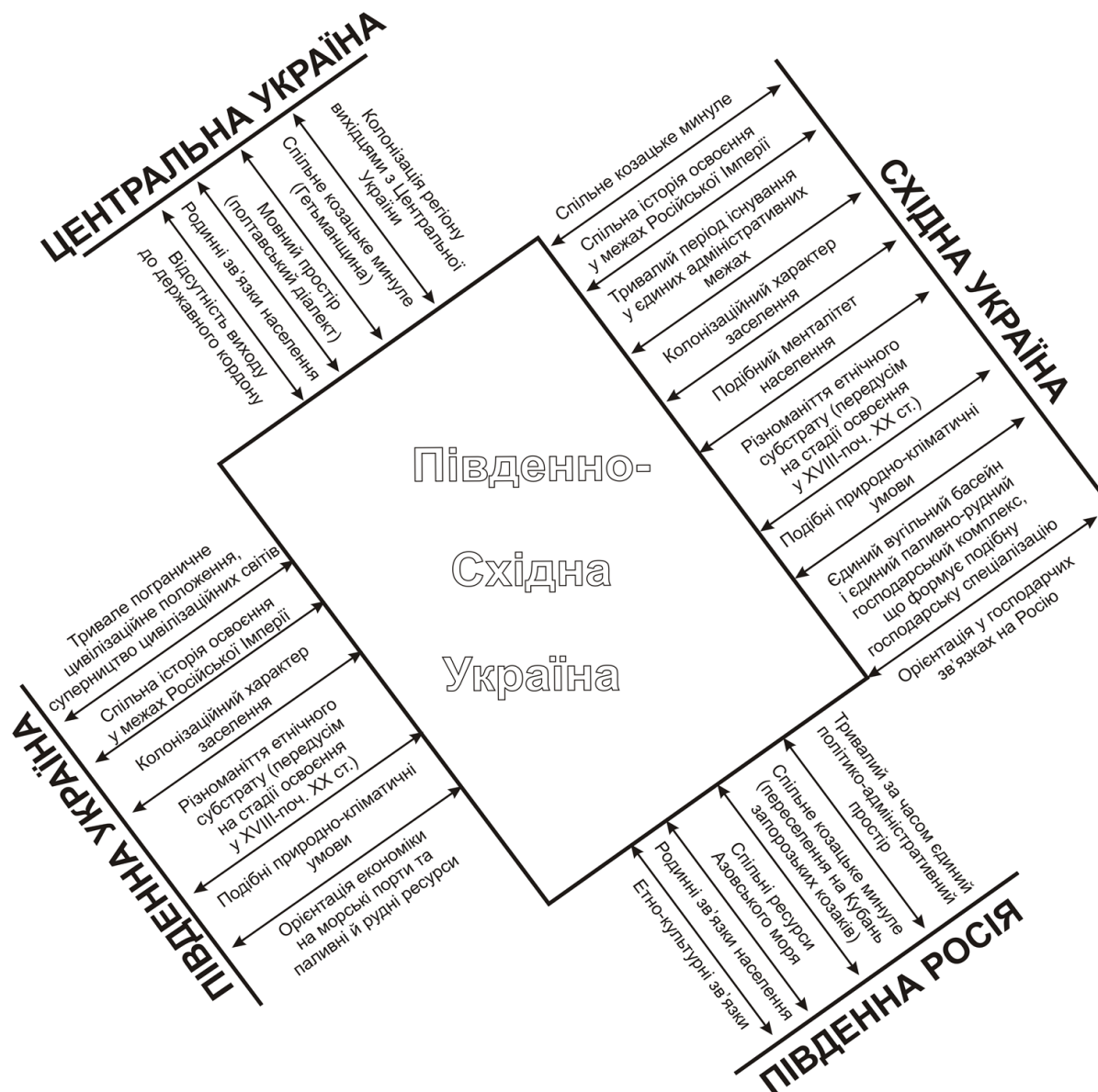

Рис. 3. Спільні риси, що поєднують Південно-Східну Україну із сусідніми геоісторичними регіонами-ядрами

Список використаних джерел:

1. Афанасьєв, О.Є. Історико-географічний аналіз ролі ісламської цивілізації в формуванні геопростору Південно-Східної України / О.Є. Афанасьєв. // Культура народів Причорномор'я. – 2010. – №194. – С. 190-194.
2. Грибовський, В.В. Територія розселення і характер відносин причорноморських козацьких із землеробським населенням українського степового порубіжжя у період 1739-1768 рр. / В.В. Грибовський. // Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва Інституту історії України НАНУ. – Вип. 2. – 2005. – С. 60-76.
3. Дашкевич Я. Україна на межі між сходом і заходом (XIV–XVIII ст.) / Я.Р. Дашкевич. // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – 1991. – С.28-44.
4. Денисенко, А. Днепроцентризм: миссия выполнима. Новая формула «Днепропетровской идеи» [Електронний ресурс] / А. Денисенко. – Режим доступа: <http://www.ukrterra.com.ua/dnipro/denisenko.htm>.
5. Замятина, Н.Ю. Зона освоения (фронт) и ее образ в американской и русской культурах / Н.Ю. Замятина. // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С. 75–89.
6. Крицюнас, В.-Р.Л. Геоисторическая парадигма и районирование мира / В.-Р.Л. Крицюнас. // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. – Вып. 13. Проблемы общественной географии. – М., 1993. – С. 95-113.
7. Кулиш, П.А. Отпаденіє Малоросії від Польщі (1340 – 1654). / П.А. Кулиш. – В 3-х тт. – М.: Університетська типографія, 1988-1989. – Т.1. – 283 с.; Т.2. – 399 с.; Т.3. – 415 с.

8. Леп'яко, С.А. Великий Кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.) / С.А. Леп'яко. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. – 64 с.
9. Лисничий, В. Днепроцентризм на разломе цивілізацій [Електронний ресурс] / В. Лисничий. – Режим доступу: <http://www.ukrterra.com.ua/dnipro/lisnichiy.htm>.
10. Маркевич, Н. История Малороссии. / Н.А. Маркевич. – В 5-ти тт. – М.: В типографии Августа Семена, при Императорской Медико-Хирургической Академии, 1842-1843.
11. Олейников, Д.И. Фронтир и колонизация [Электронный ресурс] / Д.И. Олейников. – Режим доступа: <http://mion.sgu.ru/empires/docs/Frontier-colonization1.doc>.
12. Стороженко, І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть (генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі) / І.С. Стороженко. / Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Л.: Інститут українознавства ім. І.І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 34 с.
13. Turner, F.J. The Frontier in American History. New York: Henry Holt and Company, 1920. [Тёрнер Ф.Дж. Фронтир в американской истории / Пер. с англ. А.И. Петренко. – М.: Весь Мир, 2009. – 304 с.]

УДК 911.3:81'371.6

Павло Шуканов

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ

Аналізуються основні етапи розвитку географічних знань. Акцентується увага на значенні єдиної парадигми часу в розвитку суспільно-географічних знань. Враховується проблема десакралізації наукового пізнання, як важливого чинника системної кризи в географії. Виділяється значення традиції, модернізації та інформатизації в трансформації наукового пізнання природи і суспільства. Пропонується використовувати метафізичні принципи як основу для вдосконалення і застосування сакральної-географічної парадигми.

Ключові слова: парадигма, традиція, сакральна географія, метафізика, суспільно-географічні знання.

Павел Шуканов. ПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ. Анализируются основные этапы развития географических знаний. Акцентируется внимание на значении единой парадигмы времени в развитии общественно-географических знаний. Учитывается проблема десакрализации научного познания, как важный фактор системного кризиса в географии. Выделяется значение традиции, модернизации и информатизации в трансформации научного познания природы и общества. Предлагается использовать метафизические принципы как основу для совершенствования и применения сакрально-географической парадигмы.

Ключевые слова: парадигма, традиция, сакральная география, метафизика, общественно-географические знания.

Pavlo Shukanov. PARADIGMATIC PRINCIPLES OF SOCIAL GEOGRAPHIC KNOWLEDGE. The article analyzes the main stages in the development of geographical knowledge. The author accents attention on the value of single paradigm of time in development of social geographical knowledge.. The problem of desacralization of scientific knowledge is taken into account in the article, as an important factor of system crisis in geography. The author highlights the value of tradition, modernization and transformation of information in scientific knowledge of nature and society. The article proposes to use metaphysical principles as a basis for improvement and use of the sacral-geographical paradigm.

Keywords: paradigm, tradition, sacral geography, metaphysics, social geographical knowledge.

Актуальність проблеми. Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів стимулює все більш інтенсивний перехід людства до постіндустріального суспільства. При цьому особливе значення набуває географічний підхід до осмислення трансформаційної сутності антропосфери і природи в контексті зростаючої ролі науки та наукової інформації. Складовою частиною глобальної проблематики визначення стратегічних шляхів розвитку наукового пізнання є питання про сучасний стан і перспективні напрямки географії в цілому та суспільно-географічних досліджень зокрема.

Аналіз досліджень та публікацій. Для вирішення даної проблеми необхідно здійснити аналіз розвитку географії як науки на основі системного підходу. Такий аналіз передбачає використання спеціальних методологічних засобів, за допомогою яких можна отримати і науково обґрунтувати певні висновки в контексті відповідної проблематики. Різні аспекти розвитку географічних знань розглянуті, наприклад, в сучасних працях

В.П. Максаковського, С.Б. Лаврова, Ю.Н. Гладкого, В.Т. Богучарського та низки інших російських вчених. Наукові розвідки даних авторів пов'язані з такими напрямками як теоретична географія та історія географії, що в сукупності є фундаментальною основою або теоретичним ядром географічної науки [9, с. 26]. В Україні основоположні ідеї теоретичної географії відображені в статтях, монографіях і підручниках М.Д. Пістуна, О.І. Шаблія, О.Г. Топчієва, Я.Б. Олійника, А.П. Голікова, А.В. Степаненко, М.С. Дністрянського та багатьох інших вчених. Першопочаткові основи даного напрямку пов'язані з роботами американських географів В. Бунге («Теоретическая география», книжка перекладена на російську мову в 1967 р.), Д. Харвея («Научное объяснение в географии», перекладена в 1975 р.) і П. Хаггета («География: синтез современных знаний», перекладена в 1979 р.). Аналізуючи результати досліджень в галузі теоретичної географії, можна відзначити провідний внесок в розвиток цього напрямку вчених, що спеціалізуються на соціально-економічній географії. При цьому в системі фізико-географічних і соціально-економіко-

географічних (суспільно-географічних) наук виявляється подальша диференціація та спеціалізація наукового пізнання. Це сприяє появі нових наукових напрямів, під час розробки яких географічна наука все більше поповнюється детальними знаннями та враховує більш різноманітні аспекти розвитку суспільства і природи.

Виділення невирішених частин проблеми. В той же час розвиток географічної науки передбачає прагнення дослідника до того, щоб сприяти встановленню і збереженню необхідної діалектичної рівноваги між диференціацією та інтеграцією, між детальним аналізом і синтезом наукового пізнання. Ці питання особливо актуальні для географії та географів, серед яких диференціація наукових знань набуває явно гіпертрофованого характеру. Особливо це виявляється в зростаючому розриві між фізичною і соціально-економічною географією. Цьому сприяють навіть деякі методологічні принципи, які стримують і надмірно обмежують взаємодоповнення і системне поєднання різних результатів дослідження. З цього приводу ще в 1965 р. І.П. Герасимов констатував в географічній науці прояв серйозної кризи. Сучасний етап розвитку географії посилює дану проблему, що підтверджується наявністю в системі географічних знань біля 90 наукових дисциплін [9, с. 17].

Для стимулювання інтеграційних процесів в географії необхідно розвивати міждисциплінарні підходи науково-дослідницької діяльності. Оскільки географія за своєю сутністю є міждисциплінарною наукою, то саме такі підходи будуть сприяти більшій реалізації її інтеграційного потенціалу. Прикладом поєднання міждисциплінарного і системного підходів в науковій діяльності є монографія К.А. Немець «Інформаційна взаємодія природних і соціальних систем» [11].

Тому **метою даної статті** є визначення загальних закономірностей і концептуальна оцінка найважливіших аспектів розвитку суспільно-географічних знань в контексті стимулювання науково-теоретичного синтезу та міждисциплінарної інтеграції.

Для досягнення поставленої мети, по перше, на основі системного підходу проведений аналіз сучасного стану географії як науки, по друге, здійснено аналіз історичного розвитку географічних знань на основі парадигмальної системи координат: премодерн – модерн – постмодерн; по третє, запропонована ідея синтезу природничо-гуманітарних і сакральних-наукових підходів в системі географічних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми виходимо з того, що наука в цілому, це сфера діяльності людини, пов'язана із здобуттям, теоретичною систематизацією і практичним застосуванням об'єктивно-суб'єктивних знань про навколишній світ та значення людини в розвитку даного світу. Виділяють три основні аспекти науки:

– наука як соціальний інститут, який включає співтовариство вчених, а також сукупність наукових установ та інших елементів відповідної інфраструктури;

– наука як результат, представлений певною інформацією, тобто спеціальними науковими знаннями, які відображають результати пізнання як процес переходу від неутвта до дійсного і об'єктивного знання;

– наука як процес, який виявляється в науковій діяльності, що пов'язана з вирішенням поставлених завдань і досягненням відповідних пізнавальних цілей.

В сучасній географічній науці термін «система» найчастіше застосовується з врахуванням поділу географії на різні підсистеми наукового знання. Результати аналізу проведеного В.П. Максаковським свідчать про те, що сучасна географія в цілому складається з чотирьох структурних підрозділів. Фундаментальною основою науки є теоретична географія, яка доповнюється, наприклад, історичною географією. Основою другого підрозділу є фізико-географічні (природно-географічні) і соціально-економіко-географічні (суспільно-географічні) науки, які іноді називають «стовбуровими». Третій структурний підрозділ складається із галузевих чи спеціальних наук, які утворились в результаті диференціації стовбурових напрямків географічного пізнання. Четвертим підрозділом в системі географічного знання розглядаються пограничні чи стикові науки і наукові напрямки, що знаходяться на різних рубежах географії з іншими науками. В цілому сучасний стан географії характеризується термінологічною неузгодженістю, починаючи від дискусії про єдність географії, закінчуючи розбіжностями різних географічних шкіл з приводу стратегії розвитку географічної науки.

Для пояснення вищезгаданих проблем необхідно здійснити аналіз історичного розвитку географічних знань. По мірі накопичення нових даних методологічні підходи позитивізму були все менш придатними для теоретичної систематизації результатів наукового пізнання. Після появи книги американського вченого Т. Куна «Структура наукових революцій» в географії, як і в інших науках, все більше почав застосовуватись методологічний принцип парадигми (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок). В цілому парадигма – це «вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем та їх вирішення, методів дослідження, що панують протягом певного історичного періоду в науковому суспільстві» [4, с. 110]. За твердженням Т. Куна, парадигма – це не суб'єктивний плід індивідуальної творчості, а система теоретичних положень, якими визначається даний етап розвитку науки і якими керується наукове співтовариство [10, с. 100]. З точки зору парадигми історію науки, в тому числі географії, неможна розглядати як звичайне чи еволюційне накопичення даних. По завершенню еволюційного етапу відбувається революція, як зміна провідних ідей, що визначають подальший розвиток науки.

У зв'язку з цим ми пропонуємо проаналізувати історію розвитку географічних знань на основі парадигмальної системи координат: премодерн – модерн – постмодерн. Це дозволяє більш об'єктивно виокремити і співставити найважливіші

історичні етапи в розвитку географії, а також визначити причини концептуальних розходжень в методології наукового пізнання. Протягом XX століття в географії активно відбуваються два взаємопов'язаних процеси, по перше, галузева диференціація науки, по друге, інтеграція географічних наук з іншими сферами наукового пізнання. Наочним підтвердженням цього є, з одного боку, поділ географії на фізичну і соціально-економічну галузі, а з іншого – наступна інтеграція економічної та соціальної географії з такими науками як, наприклад, історія, економіка, політологія і соціологія. В результаті просторово-географічний чинник все більше враховувався в різних науково-теоретичних і прикладних розробках. Це привело до того, що з'явилися і бурхливо розвивалися так звані «суміжні наукові дисципліни», наприклад, історична географія, політична географія, геополітика, геоэкономика, соціальна географія тощо. В той же час в географічній науці недостатньо повно застосовуються деякі важливі методологічні підходи із наукових дисциплін, що вже отримали широке визнання. Зокрема, особливе значення має типологія, у відповідності з якою в розвитку будь-якого суспільства і відповідно науки виділяються три історичних етапи, які в цілому являють єдину парадигму часу [6, с. 8].

У відповідності з даною парадигмою вся історія розвитку суспільства і науки поділяється на три етапи – традиційний (премодерн, доіндустріальний), сучасний (модерн, індустріальний), інформаційний (постмодерн, постіндустріальний). Кожний етап характеризується своїми об'єктивними та суб'єктивно-специфічними ідентифікаційними ознаками: традиційний – імперія (зазвичай на основі монархії чи древніх форм республіки та демократії), етнос (включаючи поняття «етнічна нація»), релігія та різні форми древніх вірувань, ієрархія (каста, стан і т.п.); сучасний (відносно часу розробки даної типології в XX ст.) – держава-нація (замість імперії та монархії), політична нація (замість традиційного етносу), світськість, громадянські цінності та права людини (замість релігії), проголошувана рівність індивідумів, громадян (замість ієрархії); інформаційний – глобалізм і глобалізація, аж до створення єдиного глобального ринку і глобальної наддержави (замість класичних ідеологій лібералізму-капіталізму і соціалізму-комунізму, з їх атрибутами національної та республікансько-демократичної держави), планетарний космополітизм і масова культура (замість патріотизму і національної культури), повний індивідуалізм та індивідуальна міфотворчість в контексті окультизму, магії та неоспірітуалізму (замість суворой установи на секулярність); довільність переконань і тверджень індивідумом відносно себе і оточуючого світу (замість об'єктивної оцінки та гуманістичної стратегії «прав людини») [6, с. 32–37]. На основі поєднання даної концепції історичного розвитку і територіально-географічних закономірностей можна доповнити і вдосконалити просторово-часову парадигму, що

розглянута українським географом М.В. Багровим. Таким чином стає можливим більш повне і об'єктивне врахування часових і просторових характеристик у визначенні структури та організації геосистем, з метою отримання репрезентативної, особливим чином закодованої інформації, що відображає всю сукупність минулих і сучасних процесів [1, с. 128]. В результаті перед нами розкриваються нові можливості аналізу та оцінки з географічної точки зору чинників простору і часу, які в умовах глобалізації та регіоналізації світу все більш трансформуються і вже не завжди відповідають нашим колишнім уявленням про процеси і явища, що відбуваються в географічній оболонці.

З точки зору просторово-часової парадигми в розвитку науки в цілому і географії зокрема, можна також виокремити три основних етапи: єдність, диференціація та прагнення до єдності на основі нових парадигм. Відносно географічних знань це підтверджується результатами ряду досліджень. Наприклад, ще в 1990 р. Ю.Д. Дмитрієвський історію розвитку географії розділив на три етапи: на першому етапі географія виступала в якості єдиної області знань, цілі якої полягали в опису земного простору і об'єктів, що в ньому знаходяться; другий етап пов'язаний з диференціацією географії. В результаті чого поглиблена методика вивчення окремих елементів тріади: природа-населення-господарство. Третій етап пов'язаний з пошуком єдності географії, формуванням нових парадигм, методів комплексного вивчення складно організованих систем, формуванням ідей, що цементують єдину будівлю географії.

Виділені вище етапи за часом також відповідають триєдиній системі координат, яка з точки зору історії як науки, відповідає типології: древній час (традиційний етап), новий час (сучасний етап), новітній час (інформаційний етап). Зокрема, В.П. Максаковський також визнає, що в древності географія була єдиною. При цьому географічні знання включали в себе всі науки про Землю, з врахуванням тісного зв'язку з філософією. Первинні витoki багатьох наук про Землю, у тому числі і географії, пов'язані з таким розділом філософії як натурфілософія. В цілому натурфілософія (від лат. *natura* – природа) – це філософське учення, в якому природа розглядається як системна цілісність. Термін «натурфілософія» вперше зустрічається у римського філософа Луція Сенеки (близько 4 р. до Р.Х. – 65 р. після Р.Х.) [14, с. 581]. Науково-теоретичного характеру натурфілософія набула в ученні античного філософа Аристотеля (384 – 322 рр. до Р.Х.), який запропонував відповідний методологічний принцип розвитку. На основі цього принципу він розробив концепцію про рух матерії і встановив, що форма і матерія нерозривно пов'язані з категоріями місцезнаходження, активності і пасивності. Натурфілософські уявлення про простір дозволили Аристотелю побудувати космологічну концепцію, відповідно до якої стверджувалася кулястість Землі і була розроблена геоцентрична модель космосу. Довгий час натурфілософія виступала як метафізичне вчення про природу, метою якого було формування універсального світобачення, що

об'єднує в собі елементи як зовнішнього матеріального, так і внутрішнього духовного світу. При цьому метафізика виступала як основна філософська наука і як універсальний методологічний принцип розвитку наук про Землю і людство. В історії становлення і розвитку географічних знань вплив натурфілософії і метафізики виявився у сфері сакральної географії. Десакралізація географічних знань привела до посилення матеріалізму і домінування сучасних природничо-наукових і гуманітарних підходів до вивчення суспільства і в цілому географічної оболонки Землі. В результаті посилюється процес дезінтеграції в географії, починаючи від розділення на фізичну і економічну, продовжуючи появою багатьох вузькоспеціалізованих географічних наукових дисциплін. Водночас, певний взаємозв'язок між первинними метафізичними аспектами і сучасною географією зберігається, відроджується і в деяких випадках навіть посилюється. Особливо наочно це виявляється в системі соціально-економіко-географічних наук, на прикладі розвитку геополітики, геоekonomіки і глобальної географії.

Фактично єдність в географії залишалась до другої половини XVII століття. Починаючи з XVIII століття географія все більше втрачає свій інтегральний статус як єдиної науки про природу, населення і господарство. В XIX-XX століттях цей процес прискорився і в значній мірі співпав з епохою нового часу. Продовження диференціації географії в новітній час пояснюється тим, що лише після розпаду СРСР став можливий поступовий перехід в багатьох країнах від індустріального до постіндустріального суспільства. Складне поєднання різних укладів життя може як стримувати, так і стимулювати цей перехід, прояв якого все більше пов'язаний із зростаючим впливом глобалізаційних процесів як на суспільство в цілому так і на географію зокрема.

Системна криза в географії почалася в епоху нового часу, особливо починаючи з XIX століття. В той час, як відзначав В.О. Анучин, нові галузі географії, що виділилися, розвивалися в значній мірі самостійно. При цьому географи почали погано розумітися один з одним, почалося відставання в галузі створення комплексних географічних характеристик різних країн і народів світу. Ми вважаємо, одна з головних причин кризи в системі географічних знань – це відмова багатьох вчених від традиційних сакрально-наукових підходів при проведенні різноманітних досліджень. При цьому в науці почали домінувати природничо-наукові концепції та методи пізнання природи і суспільства. В той же час історія розвитку людства свідчить про те, що фундаментальною основою науки є традиція, як сукупність сакральних знань, що першопочатково виходять не від людського, а від Божественного, тобто надприродного джерела. [5]. Тому древні наукові знання були складовою частиною єдиної сакральної науки. До епохи нового часу географія також розвивалася на основі сакрально-наукових знань. В результаті «традиційні суспільства сприймали вплив простору на людське буття в термінах

сакральної географії» [7, с. 72]. З точки зору сакральної (від лат. *sacrum*, *sacro* – священний) географії природниче (природа), штучне (культура) і надприродне (релігія) сприймалися як одне ціле. На основі такого інтегрального підходу природні умови і всі аспекти соціального буття були пов'язані єдністю сакрального простору, що забезпечувало єдність самої географії та її сакральний зв'язок з іншими традиційними науками.

По ходу розвитку географічних знань поступово зростала десакралізація наукового пізнання. В результаті в новий час на природничо-наукових принципах остаточно сформувались основи сучасної географії. Подальша диференціація науки привела до появи багатьох галузей, аж до геоekonomіки і глобальної географії. При цьому все частіше піднімається питання про стратегічні шляхи розвитку географії та про посилення її інтеграційного потенціалу. Для цього, наприклад, пропонується більше уваги приділяти поєднанню глобальних і регіональних методів дослідження, з метою формування систематичної географії та реалізації її узагальнень у глобальному масштабі. Крім того виділяються такі пріоритетні напрямки розвитку географії як парадигма стійкого розвитку, ноосферно-екологічна парадигма, парадигма регіонального розвитку, а також геоекономіка і ряд інших перспективних напрямів. В свою чергу, ми пропонуємо ефективніше використовувати інтеграційні можливості географії, синтезуючи природничо-гуманітарно-наукові та сакральні-наукові підходи на основі просторово-часової парадигми. Подібні ідеї були викладені Ю.Г. Саушкіним ще в 1974 році в його статті «Теоретичні проблеми економічної географії». Сутність ідеї полягає в розробці метагеографії, що знаходиться на стику географії і наукознавства (за аналогією з метафізикою, металогією і т.п.). Фактично метагеографія пропонується для вияву та об'єктивного обґрунтування свого роду фундаментально-теоретичних основ про теорію географії. Такі підходи багато в чому відповідають сакральні-науковим принципам розвитку традиційної географії, методологічною основою яких є саме метафізика. В даному контексті метафізика (від грец. *meta* та *physika* – після фізики) розглядається не лише як філософське вчення про надчуттєві аспекти буття, але і як традиційний метод вивчення об'єктів в їх незмінності та незалежності один від одного [3, с. 799].

Висновки. Таким чином створюються передумови для ширшого застосування метафізичних принципів дослідження географічної оболонки Землі з метою вдосконалення і поширення сакральні-географічної парадигми. Вона може бути проаналізована на основі системи координат премодерн-модерн-постмодерн, з врахуванням об'єктивної значущості та розкриття сутності Традиції в межах доступних для наукового пізнання навколишньої дійсності. Це дозволить синтезувати природничо-гуманітарні та сакральні-наукові підходи в географії з метою їх подальшого використання в процесі суспільно-географічних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Багров Н.В. География в информационном мире: монография / Николай Васильевич Багров. – К.: Лыбидь, 2005. – 184 с.
2. Богучарсков В.Т. История географии: учебн. пособие для вузов / Под ред. Ю.П. Хрусталёва. – М.: Академический Проект, 2006. – 560 с.
3. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. Т.1. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 863 с.
4. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. Т.2. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 768 с.
5. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике / Пер. с фр. В.Ю. Быстрова. – СПб.: Азбука, 2000. – 320 с.
6. Дугин А. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века / Александр Дугин. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2007. – 382 с.
7. Дугин А.Г. Философия Политики / Александр Дугин. – М.: Арктогея, 2004. – 616 с.
8. Лавров С.Б. Глобальная география: учебн. / С.Б. Лавров, Ю.Н. Гладкий. – М.: Дрофа, 2000 – 352 с.
9. Макасовский В.П. Географическая культура : учеб. пособ. [для студентов вузов] / В.П. Макасовский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – 1998. – 416 с.
10. Мукистанов Н.К. От Страбона до наших дней: (Эволюция географических представлений и идей) / Н.К. Мукистанов. – М.: Мысль, 1985. – 237 с.
11. Немець К.А. Інформаційна взаємодія природних і соціальних систем: монографія / К.А. Немець. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с. – Рос. мовою.
12. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посібник / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 261 с.
13. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
14. Философский словарь / [И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба] – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.

УДК 911.3

Сергій Запотоцький

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Визначено закони та закономірності формування регіональної конкурентоспроможності. Охарактеризовано основні закономірності конкурентоспроможності регіону: глобалізації й регіоналізації, регіональної диференціації та зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, конкурентоспроможної локалізації виробництва, поглиблення спеціалізації та диверсифікації. Визначено їх вплив на формування конкурентних переваг.

Ключові слова: закономірності, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, глобалізація, регіоналізація, диверсифікація, диференціація, локалізація, спеціалізація.

Сергей Запотоцкий. ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ. Определены законы и закономерности формирования региональной конкурентоспособности. Охарактеризованы основные закономерности конкурентоспособности региона: глобализации и регионализации, региональной дифференциации и сближения уровней социально-экономического развития регионов, конкурентоспособной локализации производства, углубление специализации и диверсификации. Определено их влияние на формирование конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: закономерности, конкурентоспособность, конкурентные преимущества глобализация, регионализация, диверсификация, дифференциация, локализация, специализация.

Sergey Zapotockiy. REGULARITIES OF FORMATION OF REGIONAL COMPETITIVENESS. Laws and regularities of the regional competitiveness are defined. The basic patterns of competitiveness: globalization and regionalization, regional differentiation and convergence of levels of socio-economic development, competitive localization of production, deepening of specialization and diversification are described. Their impact on the competitive advantage is determined.

Keywords: patterns, competitiveness, competitive advantage, globalization, regionalization, diversification, differentiation, localization, specialization.

Вступ. Становлення конкурентних позицій регіонів складалося історично, а корені формування конкурентних переваг окремих регіонів, як правило, знаходяться дуже глибоко в історії розвитку кожного регіону, виражаючи його наявні та набуті переваги. Вони пов'язані зі специфікою територіального розвитку, логікою і випадковостями на життєвому шляху

кожного регіону або країни. Покращення конкурентних позицій регіонів в умовах динамічних ринкових зрушень в соціально-економічному розвитку регіонів неможливе без виявлення й наукового обґрунтування загальних та специфічних об'єктивних законів та закономірностей його розширеного відтворення.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз ряду літературних джерел з проблем ефективності розміщення і розвитку територіального господарства [6; 7;

10; 12; 13; 14] дає змогу детально розглянути та узагальнити всі складні взаємозв'язки і взаємозалежності, що формуються в регіональній господарській системі. Проте питання виявлення закономірностей регіональної конкурентоспроможності потребують подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для наукового обґрунтування основних законів та закономірностей регіональної конкурентоспроможності необхідно чітко визначити основні положення, якими слід керуватися в цьому процесі. Головне – це виявлення усталених взаємозв'язків і взаємозалежностей, які формуються під час функціонування господарського комплексу регіону. Ця вимога потребує виокремлення абстрактного і конкретного підходів до аналізу процесу відтворення. Відносно територіальних господарських комплексів це означає необхідність ґрунтовного дослідження найбільш істотних, стійких, об'єктивних взаємозалежностей і причинно-наслідкових зв'язків, що забезпечують безперервне розширене відновлення.

Як зазначає К.Мезенцев: «Законои та закономірності за своїм змістом відображають домінуючі тенденції, що визначають напрями змін геопросторової організації людської діяльності. Проте це не означає абсолютної відсутності відхилень, випадковостей, які не відповідають таким законам і закономірностям. Вони відображають лише регулярну багаторазову просторову та часову повторюваність певних тенденцій, а не суворо детермінують розвиток» [6].

Об'єктивні закони розвитку суспільства найбільш повно відображають істотні, внутрішні, суттєві і необхідні зв'язки між елементами певного цілого, об'єктивної дійсності [6]. Їх поділяють на універсальні (що мають всеохоплюючий характер), загальні (які діють в царині багатьох наук і мають широкий діапазон застосування, наприклад, в географії, економіці, тощо) та спеціальні (приналежні до певної галузі знань, наприклад до суспільної географії). Серед загальних законів, що впливають на конкурентоспроможність регіонів, можна виділити закон поділу праці, закон вартості, закон конкуренції, закони попиту та пропозиції, закони концентрації, закон адекватності виробничих відносин рівню і характеру продуктивних сил, закон нерівномірності економічного розвитку, закон зростання продуктивності праці, закон пропорційності та ін. [2; 4; 11]. Група спеціальних законів формування регіональної конкурентоспроможності включає в себе закони регіональної конкурентноздатності [4], географічного поділу та інтеграції праці [3], закони територіальної концентрації, територіальної диференціації і територіальної інтеграції, закони територіальної комплексності та територіальної пропорційності [1; 8]. Спеціальні закони конкретизують дії універсальних, показуючи їх вплив на ті елементи об'єктивної дійсності, які досліджуються певною галуззю знань.

Закономірності є результатом сукупної дії декількох спеціальних законів [6], що виражають сукупність відносин між діяльністю людей і територією на якій вона відбувається [14]. Закономірності є похідними від окремих законів чи їх поєднань та виражають територіальний прояв дії

останніх через значну територіальну диференціацію людської діяльності, фактично виступаючи просторовим виявом дії законів.

На основі критичного аналізу економічних та суспільно-географічних закономірностей розвитку і розміщення регіонального господарства [4; 6; 8; 9; 10; 13], а також враховуючи особливості ринкової економіки та проблеми, нагромаджені протягом останніх часів у сфері регіонального господарювання, можна виділити основні закономірності формування конкурентоспроможного господарства.

Оскільки конкурентоспроможність територій має пряму залежність від ступеня соціально-економічного розвитку території та рівня добробуту його мешканців, то важливим буде сила впливу як загальних економічних закономірностей, що відбивають економічні умови впливу ринку, так і суспільно-географічні, які відображають територіальні особливості формування конкурентних переваг. Серед традиційних закономірностей слід виділити наступні: закономірність ефективного розміщення продуктивних сил, закономірність територіального поділу праці, закономірність територіальної концентрації продуктивних сил, закономірність територіальної комплексності, закономірність економічної цілісності регіону, закономірність регіональної інтеграції господарства, тощо [9].

Проте в останній період важливими для підвищення регіональної конкурентоспроможності в умовах ринку стають закономірності глобалізації й регіоналізації, закономірності регіональної диференціації та зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, закономірності конкурентоспроможної локалізації виробництва, поглиблення спеціалізації та диверсифікації конкурентоспроможного виробництва, закономірність конкурентоспроможності людського капіталу, що набувають нового змісту та актуальності.

Закономірність глобалізації. Глобалізаційні процеси господарського розвитку здійснюють значний вплив на просторову структуру економіки і взаємозв'язки між її елементами. Вплив глобалізаційних процесів проявляється за рахунок розвитку системи комунікацій нового покоління, підвищення рівня інтернаціоналізації. Перш за все відбулося зниження транспортних витрат, розвиток системи передачі інформації, телекомунікаційних систем.

Характерним проявом глобалізації є становлення нових економічних агентів глобальної економіки. Першим таким агентом стали так звані «глобальні фірми». В кінці минулого століття К.Оме — один із засновників терміну «глобалізація» — назвав перетворення «глобальних фірм» в найповажніших діючих осіб світової економіки, основною межею глобалізації [18]. Іншим новим елементом глобальної економіки є розвиток мереж взаємозв'язаних фірм, організацій, заснованих на інформаційних технологіях, які позначаються поняттями «network». Нарешті, проявом глобальних процесів, що позначився на початку нового століття, є перетворення національних регіонів в економічних агентів, суб'єктів національної, а потім і світової економіки.

Позитивний вплив глобалізації на регіони в межах національних економік полягає в тому, що вона сприяє залученню регіонів в світову економіку, даючи можливості використання ефекту масштабу, можливості навчання. Фірми в економічно слабкорозвинених районах отримують можливість діставати доступ до перспективної частини всесвітніх ринків і споживачів на майже тих умовах, що і фірми розвинених регіонів; мають можливість оволодівати новітніми технологіями, зокрема, організаційними. Регіони можуть залучати додаткові інвестиції і додаткових споживачів в регіони. Саме через ці глобалізаційні можливості регіони світу можуть мати досить високі темпи економічного розвитку.

Негативний вплив глобалізації на регіони полягає в тому, що глобалізація створює проблеми економічному розвитку, зокрема неготовність використовувати можливості глобалізації - електронних технологій, комунікацій. Обхват глобалізацією характеризується асиметричністю, вибірковістю, сегментацією, регіоналізацією [5]. Часто глобалізація позбавляє регіони традиційних переваг внаслідок того, що багато локальних можливостей стають глобальним надбанням. Низька вартість праці або природних ресурсів, ємкий внутрішній ринок — всі ці переваги називають локальними «прозорими ресурсами», які можуть бути мобільно використані глобальними фірмами, і прагнення дістати доступ до них є двигуном глобалізації і глобальних фірм. Цю тенденцію називають глобалізацією локальних ресурсів [17]. Забезпеченість регіону власними природними або трудовими ресурсами більше не є важливою конкурентною перевагою в умовах, коли ці ресурси можна придбати на глобальних ринках за схожими з внутрішніми цінами.

Закономірність регіоналізації. Іншим глобальним процесом є протилежний глобалізації — процес регіоналізації. Регіоналізація, в широкому розумінні передбачає виділення регіонів на основі зрозумілих ознак, що ідентифікується. Проте регіоналізація захоплює більш широкий спектр відносин, окрім територіальної спільності, і має місце в різних сферах — адміністративній, соціально-економічній, військово-політичній, природно-екологічній. Накладання цих процесів породжує різноманіття думок з приводу конфігурації регіонів, їх просторового розмежування, принципів виділення регіонів. Якщо глобалізації властива тенденція до стандартизації і уніфікації, то регіоналізація направлена на виявлення і збереження локальної індивідуальності і своєрідності регіонів.

Отже, регіональний розвиток в умовах глобалізації є результатом взаємодії, поєднання або зіткнення глобальних тенденцій світового господарського розвитку, підсумком суперечливого поєднання глобалізації і регіоналізації, глобальних і локальних процесів. Це явище можна назвати економічною регіоналізацією, причому роль таких регіонів зростає. Суть цього регіонотворення полягає в оволодінні новими економічними конкурентними ресурсами. Нова регіоналізація йде декількома шляхами, серед яких наступні: 1) виділення високо конкурентних регіонів усередині адміністративно-територіального

поділу країни; 2) виділення віртуальних регіонів, що не мають чітких просторових меж, проте мають доступ до нових економічних ресурсів; 3) утворення транскордонних регіонів, розташованих територіально на незв'язаних один з одним територіях.

Формою нової регіоналізації є поява всередині діючих адміністративних регіонів нових конкурентних регіонів, які виділяються за своєю конкурентною потужністю. Сюди відносять нові «промислові райони» (за Маршаллом); а також райони, що зосередили нові технології, нові форми організації і через це виділилися за своїм економічним значенням і позиціями в світовій конкуренції. Найбільш відомі серед них Силіконова Долина в Каліфорнії між Сан-Франциско і Сан-Хосе, Помаранчеве графство, Маршрут 122 (США), Третя Італія (що повністю знаходиться у межах адміністративного району Емілія-Романія в Італії), Баден-Вюртемберг (Німеччина), Північне Онтаріо (Канада).

Ще один вид нової регіоналізації виражається в появі нових віртуальних регіонів, конфігурація яких обумовлена доступом до нових економічних ресурсів. Такими ресурсами в умовах глобалізації є фінансові і інформаційні потоки. Першим роль фінансових потоків як джерел конкурентних переваг відзначив М. Кастельс. В економічній теорії федералізму можливості використання фінансових потоків також відомі як так званий «ефект липучки». Віртуальні регіони, що виділяються по своїй економічній потужності, будуються навкруги фінансових і інформаційних потоків.

Як третій шлях можна виділити утворення транскордонних регіонів з метою забезпечення конкурентних переваг шляхом співпраці. Транскордонні регіони виникають як між територіально близькими регіонами різних країн, як, наприклад, європейський трансграничний регіон Саар-Ленд, а також регіон на межі США і Мексики, але і між територіально незв'язаними один з одним територіями, як, наприклад, в європейському регіоні Ересунд (North European Oresund Region), що включає Копенгаген в Данії і Мальмо (Malmo) в Швеції; так званий «Голубий банан» в Європі, що включає Мілан, Мюнхен і Амстердам. Є програма створення телекомунікаційного кластера «Балтійський Рим», що включає Естонію, Латвію, Литву.

Відбувається взаємопереплетення глобального і локального, яке може бути охарактеризоване терміном «глокальність», що недавно з'явився у вжитку [4]. Глобалізація ставить перед регіонами і локальними співтовариствами проблему забезпечення і утримання конкурентних переваг, оскільки від цього залежить існування місцевих фірм, зайнятість, податки, кінець кінцем, збереження всього співтовариства.

Закономірність регіональної диференціації. В основі різних конкурентних позицій регіонів лежить процес диференціації регіонів, який є матеріальною основою міжрегіональної конкуренції. Звичайно, аналіз причин і чинників міжрегіональної диференціації допомагає зрозуміти, яким чином і за яких причин конкурентні позиції регіонів стають

різними, що визначає диференціацію і які тенденції диференціації.

Важливим тут є значення диференціації як нерівності з погляду витоків, логіки диференціації і причини більш швидкого економічного розвитку одних регіонів порівняно з іншими. Нерівномірність розвитку характерна для регіонів багатьох країн, проте ступінь нерівномірності і напрям змін можуть йти в двох напрямках: дивергенція - розбіжності і конвергенції - зближення. Є протилежні точки зору щодо закономірностей диференціації. У відомому дослідженні Sala-i-Martin стверджується, що загальною закономірністю є тенденція до конвергенції, тобто зменшенню відмінностей в розвитку регіонів, що також розглядається як одне із наслідків міжрегіональної конкуренції. Інша точка зору полягає в тому, що переваги регіонів, що виникають спочатку збільшуватимуться надалі і диференціюватимуть положення регіонів [19].

Закономірність зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів пов'язана з процесами територіального поділу праці й регіонального інтеграцією. Звичайно між регіонами існують відмінності, зумовлені неоднаковістю природних, економічних та соціальних умов. Закономірність полягає в подальшому узгодженні рівнів соціально-економічного розвитку через посилення взаємозв'язків між регіонами.

Більше того зближення рівнів регіонального розвитку і перерозподіл ресурсів не є суто економічною проблемою. Кожен регіон мусить робити відчутний внесок в господарський розвиток країни, що виробляється на її території, забезпечувати необхідний рівень життєдіяльності населення. Через це необхідність у багатьох пільгах і трансфертах має відпасти. Проте в силу різних причин така практика значною мірою зберігається і до наших днів.

Так, безперервний перерозподіл фінансових і матеріальних ресурсів з одних регіонів в інші, різноманітні пільги та привілеї призводять до негативних наслідків. Утриманство, зрівнялівка, нехтування інтересами багатьох територій, деформація принципів соціальної справедливості викликають реальну загрозу виникнення нової нерівномірності.

Тому закономірність зближення рівнів регіонального розвитку на сьогодні має бути наповнена новим змістом. Категорію «зближення» повинне змінити поняття «регулювання» соціально-економічного розвитку регіонів на основі формування нового господарського механізму території. Він повинен ґрунтуватися на самофінансуванні, самоуправлінні та максимальному самозабезпеченні регіонів з урахуванням поглиблення географічного поділу праці, диверсифікації виробництва, зростання його продуктивності.

Поряд із закономірностями сталого розвитку, глобалізації та регіоналізації важливого значення набула **закономірність конкурентоспроможної локалізації виробництва**. Ця закономірність ґрунтується на дії об'єктивних законів регіональної конкурентоспроможності та територіальної концентрації, оскільки саме територіальний аспект

локалізації підприємств може забезпечувати їх конкурентоспроможні позиції та отримувати найвищі показники економічної ефективності виробництва. В динамічному ринковому середовищі за умови гострого дефіциту ряду виробничих факторів (перш за все землі, капіталу, кваліфікованих кадрів) істотно посилюється конкурентна боротьба за них серед різних суб'єктів господарської діяльності. В результаті ефективно розвиваються лише ті виробництва, які вдало використовують свої територіальні переваги, активно впроваджують інновації, підвищують рівень конкурентоздатності продукції тощо. Розвиток нових територіальних форм організації виробництва – господарських кластерів, технопарків та технополісів забезпечує посилення інвестиційних та інноваційних процесів й підвищує конкурентні позиції їх учасників.

Дана закономірність проявляється також в результаті дії агломераційного ефекту. Значна кількість зарубіжних досліджень доводить конкурентоспроможність й прибутковість підприємства в межах агломерації. Так, Р.Холл і С.Джонс виділяють закономірність зменшення продуктивності праці на душу населення із віддаленістю від ядра агломерації [15]. М.Фуджита і Ж.Тісс виділяють існування закономірності зростання в межах агломерації високоприбуткових інноваційних промислових виробництв не пов'язаних із добуванням, використанням та переробкою природних ресурсів [15]. Д. Старрет [15] розкриває наявність закономірності формування нерівноважної просторової конкуренції промислового виробництва в межах агломерації, що визначається перевагами агломераційного ефекту і сприяє інтеграції підприємств навколо нього. Н.Калдор стверджує, що обмежений простір агломерації надає конкуренції специфічних форм, і оскільки підприємства в межах агломерації конкурують лише з найближчим оточенням, то створюється ситуація олігополії [16].

Закономірність поглиблення спеціалізації та диверсифікації конкурентоспроможного виробництва. Ця закономірність була сформована під дією законів регіональної конкурентоспроможності, територіальної диференціації та інтеграції. Територіальна конкуренція різноманітних суб'єктів господарювання часто сприяє подрібненню підприємств, звуженню їх спеціалізації з орієнтацією на певний сегмент ринку, посиленню диверсифікації виробництва та швидкій адаптації до динамічних ринкових умов й потреб споживачів. Рушійною силою при цьому вступає жорстка конкуренція, яка формується через обмеженість факторів виробництва, зростання науково-технічного прогресу, інновацій тощо. В процесі боротьби за потенційних споживачів ринку збуту, виробники вимушені мінімізувати витрати (перш за все, на сировинні ресурси) та підвищувати продуктивність праці й ефективність використання основних засобів (завдяки НТП). Звужуючи свою діяльність виробники переводять її у вузькоспеціалізоване русло, в якому вони можуть зайняти свою нішу і ефективно конкурувати з іншими виробниками.

Закономірності конкурентоспроможності людського капіталу. Ключовим рушієм в умовах інформаційного суспільства та становлення економіки знань є людський капітал, а механізм його формування та відтворення визначає конкурентоспроможність країни та її регіонів в умовах ринку. Конкурентоспроможність людського капіталу визначається як здатність носіїв цього капіталу до отримання об'єктивно кращих результатів діяльності.

Ефективність людського капіталу виражається у вищій ефективності праці внаслідок спеціалізації за видами і методами роботи, технологічних інновацій у виробничих процесах, повнішому використанні ресурсів, впровадженні нових концепцій управління людською діяльністю. Конкурентоспроможність людського капіталу в якості виробничого ресурсу розвивається за рахунок підвищення якості знань та вмінь персоналу, підвищення якості роботи персоналу та зниження витрат на його управління.

Альфред Маршалл в своїй концепції екстерналій або зовнішніх ефектів говорить про закономірність формування високоспеціалізованої робочої сили, як конкурентного ресурсу спрямованого на виробництво нових ідей, заснованих на акумуляції людського капіталу і особистих контактах і комунікаціях [4]. Закономірно, людський капітал виступає чинником конкурентної боротьби та становлення конкурентних переваг в процесі господарської діяльності.

Висновки. Наведена система закономірностей звичайно не є статичною. В процесі регіонального розвитку вона може доповнюватись і збагачуватись новими елементами, враховуючи реалії економічної ситуації в країні і регіонах. Врахування даних закономірностей забезпечення конкурентних переваг територій в умовах України сприятиме посиленню економічної ефективності функціонування регіонального господарства й підвищенню соціальних та екологічних стандартів життя їх мешканців.

Список використаних джерел:

1. Агафонов Н.Т. Закономерности и принципы размещения и территориальной организации общественного производства. / Н.Т. Агафонов, Р.А. Исляев. – Л.: Наука, 1987. – 50 с.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те видання, стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
3. Луцук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). / Луцук С. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
4. Калюжнова Н.Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации / Томский межрегиональный ин-т общественных наук. – М.: ТЕИС, 2004. – 526с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха. М.: ГУ ВШЭ, 2000.
6. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: теорія, методологія, практика: Дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.
7. Паламарчук М.М., Пистун Н.Д., Шаблій О.І. Об экономико-географических законах // Экономическая география. – 1980. – Вып. 29. – С. 16-26.
8. Пистун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
9. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / Дорогунцов С.І., Пітюренко Ю.І., Олійник Я.Б. та інші. – К., КНЕУ, 2005.
10. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навч. посб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
11. Харвей Д. Научное объяснение в географии: общая методология науки и методология географии / Харвей Д. [пер. с англ. В.Я. Баласова, В.В. Голосова]. – М.: Прогресс, 1974. – 502 с.
12. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
13. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії: Монографія. – Львів: Львівський нац. ун-тет, 2001. – 744 с.
14. Шпарага Т.І. Територіальна організація сфери обслуговування населення Волинського обласного суспільно-географічного комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. „економічна і соціальна географія”. – К., 1994. – 21 с.
15. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
16. Maoh H. Geographic clustering of firms and urban form: a multivariate analysis / H. Maoh, C. Kanaroglou // Journal of geographic systems. – 2007. – Vol. 9. – P. 29-52.
17. Maskell P. and Torngist G. Building a Cross-Border Learning Region. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.cbspress.dk/>
18. Ohmae K. The Bordless World: Power ad Strategy in the interlined Economy. Fontana, 1990.
19. Sala-i-Martin, X. Regional cohesion: evidence and theories regional growth-and convergence. European Economic Review №40. 1996. - Pp. 1325-1352.

УДК 911.3

*Анатолій Лур'є, Людмила Немець,
Катерина Сегіда, Андрій Плахотник*

ТЕХНОГЕННА БЕЗПЕКА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ

В статті розкрито сутність техногенної безпеки життєдіяльності населення з точки зору різних наук, визначено значення техногенної безпеки в суспільно-географічних дослідженнях, подано визначення техногенної безпеки регіональної соціогеосистеми. Обґрунтовано сутність техногенної безпеки в умовах стійкого розвитку регіону та з позиції реалізації функцій соціальної географії. Охарактеризовано місце Харківського регіону за показниками техногенної безпеки в загальнонаціональному контексті. Приведено структуру техногенних небезпек Харківського регіону та за допомогою кластерного аналізу визначено територіальну диференціацію техногенної безпеки в межах Харківської області як регіональної соціогеосистеми.

Ключові слова: безпека життєдіяльності населення, соціогеосистема, техногенна безпека, техногенне навантаження, надзвичайні ситуації, кластер-аналіз.

Анатолій Лур'є, Людмила Немець, Катерина Сегіда, Андрей Плахотник. ТЕХНОГЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ КАК РЕГИОНАЛЬНОЙ СОЦИОГЕОСИСТЕМЫ. В статье раскрыта сущность техногенной безопасности жизнедеятельности населения с точки зрения различных наук. Определено значение техногенной безопасности в общественно-географических исследованиях, дано определение техногенной безопасности региональной социогеосистемы. Обоснована сущность техногенной безопасности в условиях устойчивого развития региона и с позиции реализации функций социальной географии. Охарактеризовано место Харьковского региона по показателям техногенной безопасности в общенациональном контексте. Приведена структура техногенных опасностей Харьковского региона, с помощью кластерного анализа определены территориальную дифференциацию техногенной безопасности в пределах Харьковской области как региональной социогеосистемы.

Ключевые слова: безопасность жизнедеятельности населения, социогеосистема, техногенная безопасность, техногенная нагрузка, чрезвычайные ситуации, кластер-анализ.

Anatoliy Lyur'e, Lyudmila Niemets, Kateryna Segida, Andriy Plahkontyk TECHNOGENIC SECURITY OF THE KHARKIV REGION AS REGIONAL SOCIOGEOSYSTEM. In this paper the essence of man-made life safety of the population in terms of various sciences is disclosed. Importance of technogenic security in the social and geographical research is defined. The definition of man-made regional security sociogeosystem is given. The essence of man-made security in the region's sustainable development and the realization of position functions of social geography is substantiated. The place of the Kharkiv region on indicators of technogenic security on a national context is characterized. The structure of man-made hazards Kharkiv region is shown, with the help of cluster analysis the territorial differentiation of technological security within the Kharkiv region as a regional sociogeosystem is defined.

Key words: life safety of the population, sociogeosystem, technogenic safety, technogenic load, emergencies, the cluster analysis.

Актуальність теми дослідження. З розвитком техніки та технологій промислового виробництва особливої актуальності набули проблеми взаємодії суспільства і природи, враховуючи, що посилення негативного впливу суспільства на географічну оболонку призвело до загострення існуючих та виникнення нових небезпек у системі «людина – навколишнє середовище». У зв'язку з цим останнім часом зберігається стійка тенденція до зростання кількості небезпечних явищ та процесів катастрофічного характеру природного і техногенного походження. Надзвичайні ситуації та катастрофи, що сталися наприкінці XX – XXI ст. у багатьох регіонах світу і, зокрема в Україні, поставили перед суспільством нагальну проблему переосмислення ролі безпеки життєдіяльності населення в умовах переходу до стійкого розвитку. Притаманний більшості країн світу негативний вплив антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище характерний і для України, в тому числі і для Харківського регіону зокрема. Оскільки безпечність умов життя та діяльності є однією з головних сучасних потреб людини, це ставить проблему безпеки населення у ряд важливих завдань державної політики, відповідно, підвищує актуальність досліджень даної проблематики.

Аналіз попередніх досліджень. У сучасних

дослідженнях цього питання недостатньо використуються методологічні досягнення географічної науки, які обґрунтовані у працях відомих українських вчених: А. Голікова, С. Іщука, К. Мезенцева, С. Мороза, Я. Олійника, М. Пістуна, А. Степаненка, О. Шаблія, П. Шищенко та ін. Мова йде про використання методів просторового аналізу, районування, географо-математичного моделювання, картографічного. Наукові основи прогнозування природно-техногенної безпеки з урахуванням принципів територіального поширення небезпечних природних явищ і процесів, а також розміщення потенційно небезпечних господарських об'єктів відображені у праці А. Степаненка, Б. Данилишина, В. Ковтуна [6, 12]. Подальшого розвитку ці ідеї набули у наукових дослідженнях А. Мельничука, в яких обґрунтовуються теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення [5]. У тому ж руслі було виконане дослідження А. Довганя [1], який поряд із поглибленням теоретико-методологічної основи особливу увагу приділив районуванню території України за рівнем природно-техногенної небезпечності. Проблеми впливу сучасної екологічної ситуації на суспільство, умови життєдіяльності населення, наслідки надзвичайних ситуацій в територіальному розрізі, створення регіональних стратегій сталого розвитку України

знайшли своє відображення у наукових дослідженнях І. Гукалової [3]. Недостатнє суспільно-географічне обґрунтування проблем безпеки життєдіяльності, висока теоретична і практична їх значимість обумовлюють актуальність подібних суспільно-географічних досліджень.

Постановка мети дослідження. Недостатнє суспільно-географічне обґрунтування проблем безпеки життєдіяльності, висока теоретична і практична їх значимість обумовлюють актуальність подібних суспільно-географічних досліджень. Техногенну безпеку життєдіяльності населення можна віднести до важливих аспектів взаємодії соціуму і системи природокористування, що у свою чергу є складовими соціогеосистеми. Тобто і сама техногенна безпека охоплюється поняттям соціогеосистеми, що і обрано предметом дослідження. А за мету поставлено вивчення деяких особливостей дослідження техногенної безпеки Харківської області як регіональної соціогеосистеми, визначення основних категорій та виявлення сучасних тенденцій й територіальних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Масштаби надзвичайних ситуацій техногенного характеру прирівнюються до національних трагедій, та завдають збитків населенню тих чи інших регіонів. Вони відбуваються, на жаль, постійно і цим завдають збитків народному господарству, руйнують виробничу інфраструктуру і, що найголовніше, становлять загрозу для людської життєдіяльності, часто несуть фатальні наслідки. Очевидно, що вивчення механізмів виникнення, поширення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, їх розповсюдження, вплив на економіку й суспільство, а, отже, способів їх попередження й убезпечення населення від їх впливу є суттєвим і актуальним, формує соціальне замовлення для суспільної географії [2, 12].

По-перше, небезпеки техногенного характеру пов'язані із виробничою сферою та інфраструктурою, що можна віднести до проблематики раціональної організації виробництва, географії промисловості у цілому, що вивчається у конкретних галузях суспільної географії та суміжних дисциплінах [1].

По-друге, відкривається простір реалізації нових функцій соціальної географії, зокрема менталітетотворюючої та ноосферно-світоглядної [7]. Адже часто причиною небезпек техногенного характеру стає так званий «людський фактор»: людська недбалість, некомпетентність тощо. Зазначимо, що зменшення негативної дії «людського фактору», подолання недбалого ставлення, зміна менталітету є фундаментом, що стосуються реалізації зазначених функцій соціальної географії. З іншого боку – і в більш глобальному вимірі – суспільно-географічні дослідження – це один із тих важелів, які сприятимуть перетворенню господарства, перебудові процесів природокористування, трансформації суспільного ставлення як до природи, так і до себе, до власної екологічної безпеки, до безпеки майбутніх поколінь. Переосмислення пріоритетів людського розвитку, зміна людських

якостей, створення нових, більш чистих екологічних виробництв має сприяти безпеці життєдіяльності суспільства [2]. Поглиблення знань про надзвичайні ситуації техногенного характеру важливе для розуміння того, як можна їх уникнути через повніше уявлення про механізми їх функціонування. Як реалізація функцій соціальної географії виступає трансформування поглядів суспільства з питань природокористування і раціональної організації виробництва. Переоцінка людських пріоритетів, зміна ставлення до навколишнього середовища мають сприяти посиленню забезпеченості суспільства від загроз природного й техногенного характеру [2, 5]. Таким чином, різні аспекти безпеки життєдіяльності населення, в тому числі техногенної, відповідають сучасному соціальному запиту до науки та входять в поле реалізації функцій сучасної соціальної географії.

Техногенну безпеку життєдіяльності населення можна віднести до важливих аспектів взаємодії соціуму і системи природокористування, що у свою чергу є складовими соціогеосистеми. Тобто і сама техногенна безпека охоплюється поняттям соціогеосистеми, яку розуміють як «гетерогенну систему, яка містить різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, кісні та біогенні елементи (підсистеми), що знаходяться у взаємодії через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі» [7, с. 155]. Таким чином, соціогеосистему можна розуміти як ландшафтне середовище, в якому формується і розвивається соціум (його властивості, відношення та зв'язки з іншими соціальними підсистемами під впливом різноманітних факторів в просторово-часовому вимірі) і яке перебуває під його впливом, тобто залежить від соціуму. Важливим елементом будь-якої соціогеосистеми є люди, які мають свідомість; ця обставина принципово відрізняє соціальні системи від інших систем, так як вони «...здатні взаємодіяти між собою і з зовнішнім середовищем цілеспрямовано, використовуючи інформаційні канали та зв'язки» [7, с. 150]. Однією з найважливіших властивостей системи є цілісність, яка характеризується співвідношенням сили внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Цілісна система має інтенсивні зв'язки внутрішніх елементів і більш слабку залежність від зовнішніх зв'язків; з цієї точки зору цілісність соціальних систем визначається їх відносною автономністю; проте це не виключає наявності сильних зв'язків між елементами (підсистемами) різних ієрархічних рівнів однієї соціальної системи [7]. Визначаючи територіальну ієрархію соціогеосистем, зазначимо, що регіональна соціогеосистема складається із локальних і в той же час сама є підсистемою національної системи, її цілісність забезпечується прямими та зворотними інформаційними зв'язками, потоками речовини та енергії. Здебільшого, вивчення статичного стану соціогеосистеми відбувається шляхом дослідження сукупності особливостей і зв'язків її елементів через їх властивості і відношення, які можуть бути визначені кількісно і якісно; тобто шляхом аналізу

станів окремих її підсистем (наприклад, демографічної, соціальної, екологічної тощо). Проте, окрім вивчення ситуацій окремих підсистем та стану соціогеосистеми як цілісного утворення, досліджуються їх зміни, які відбуваються внаслідок взаємодії соціальної та природної складових в просторово-часовому вимірі.

Безпека життєдіяльності – це явище структуроване, ієрархічне, багатоаспектне, системне. Небезпеки, які загрожують життю і діяльності людини, різні. Тому часто термін «безпека» застосовують для характеристики негативних процесів і явищ навколишнього середовища. Безпека характеризується певним набором критеріїв, характеристик, параметрів [2].

Узагальнено техногенну безпеку регіональної соціогеосистеми можна визначити на основі визначення К. Немця та О. Самойлова про соціальну безпеку [11] та визначення А. Довганя про техногенну безпеку [1]. Отже, техногенна безпека – це такий стан соціогеосистеми, за якого суспільство із застосуванням усіх можливостей і суспільних механізмів (ресурсів і засобів) здатне забезпечити захист життя, здоров'я і безпечних умов життєдіяльності населення, а також гарантувати прийнятний рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій шляхом попередження виникнення та ліквідації наслідків техногенних катастроф у випадку їх прояву.

Визначаючи місце Харківського регіону в національній соціогеосистемі за показниками техногенної безпеки варто зазначити, що враховуючи різні силу та напрям впливу наведених чинників по регіонах України, існує значна територіальна диференціація техногенної безпеки. За даними МНС України у 2011 році [8] на території країни трапилося 134 надзвичайних ситуацій техногенного походження (проти 130 у 2010 році, тобто спостерігається збільшення на 4 випадки у абсолютному вимірі, чи на 3 % у відносному). З них на території Харківської області – 8, або близько 6 % усіх НС, що відбулися на території України (така сама кількість, як у попередньому році). Структурно вони розділилися порівну між транспортними аваріями та пожежами і вибухами – по 4 випадки. Хоча у порівнянні із минулим роком кількість надзвичайних ситуацій на території Харківської області залишилася незмінною, змінилася їх видова структура. У 2010 році так само було 4 транспортні аварії, а також мали місце аварії на системах життєзабезпечення (2 випадки), пожежі та вибухи і раптове руйнування споруд (по 1 випадку). Тобто Харківська область входить до групи регіонів, у яких у 2011 році кількість надзвичайних ситуацій техногенного характеру не змінилася у порівнянні із 2010 роком (так само, як у Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Сумській областях).

У територіальному розрізі значний техногенний ризик протягом 2011 року проявився у Донецькій, Луганській, Миколаївській, Одеській областях, у той час як Харківська область разом із Запорізькою мала середній рівень прояву техногенних ризиків (8 і 7 випадків відповідно) [8]. Особливе місце серед небезпечних явищ та процесів, які мо-

жуть нести загрозу людині, посідають небезпеки техногенного характеру. До них відносять загрози, пов'язані з вивільненням речовин та енергії, що виникають у процесі роботи технічних систем (механізмів, машин тощо). Джерелами техногенних небезпек є господарські об'єкти, які в результаті НС (аварії, катастрофи) можуть спричинити тяжкі економічні та соціальні наслідки (постраждали та загиблі, матеріальні збитки). В цілому Харківська область входить до тих регіонів, які характеризуються низьким значенням показника скорочення тривалості життя та середніми значеннями показника індивідуального ризику смертності.

Проаналізувавши дані щодо техногенної безпеки, зазначимо, що Харківська область відноситься до регіонів з незначним рівнем загроз [8], куди відносяться також території Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської та Чернігівської областей. Для життєдіяльності населення цього району найбільшу загрозу становлять небезпеки медико-біологічного (інфекційні захворювання людей), гідрологічного (підтоплення) характеру, а також аварії на системах життєзабезпечення та автомобільному транспорті, пожежі й вибухи.

Вважається, що безпеку життєдіяльності населення характеризують певні критерії, які мають багаторівневу структуру:

- рівень і якість життя населення, стан його здоров'я,
- стан навколишнього середовища,
- рівень безпеки техносфери,
- рівень розвитку економіки,
- ризики виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру тощо [1].

Техногенних надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівня у Харківській області протягом 2011 року не сталося [8, 9]. Слід зазначити резонансні НС місцевого та об'єктового рівня. У числі надзвичайних ситуацій на транспорті сталася одна транспортна аварія об'єктового рівня: 30 березня 2011 року поблизу с. Просяне Нововодолазького району на автошляху Харків–Сімферополь сталося зіткнення маршрутного мікроавтобуса сполученням Харків–Кегичівка з вантажівкою, в результаті чого загинуло 2 особи та постраждало 19 осіб, з них 2 дитини, яких з травмами різних ступенів важкості госпіталізовано до лікувальних закладів [8]. 31 грудня 2011 року зареєстровано надзвичайну ситуацію місцевого рівня: у с. Високопілья Валківського району у приватному житловому будинку (дерев'яна будівля розміром 5х6) виникла пожежа. Внаслідок пожежі від отруєння чадним газом загинуло 4 дитини (2006-2010 р.н.) [8, 10].

Як вже зазначалось, під техногенною безпекою розуміємо стан захищеності населення, території, об'єктів від негативних наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру [12]; в той же час, техногенна безпека життєдіяльності населення – це стан техносфери, за якого держава, використовуючи наявні ресурси і засоби, здатна гарантувати захист життя, здоров'я і безпечних умов життєдіяльності населення.

Відповідно, дослідження техногенної безпеки

на рівні регіону має проводитися з урахуванням особливостей техногенного навантаження, техногенних ризиків та надзвичайних ситуацій. Для системного просторового аналізу особливостей техногенного навантаження територіально-адміністративних одиниць Харківської області було проведено кластер-аналіз за рядом показників: викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел по містах та районах області, викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, наявністю відходів I-III класів небезпеки у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств, скиданню забруднених стічних вод у природні поверхневі водні об'єкти, використанні відходів I-III класів небезпеки по містах та районах області. Варто відзначити, що у даному випадку перші чотири показники характеризують безпосередньо тиск, негативний вплив на довкілля, у той час як останній показник – навпаки, вирівнювання, зменшення цього тиску. Групування адміністративних районів із застосуванням кластерного аналізу, який є одним із ефективних методів класифікації і передбачає поділ багатовимірної вихідної сукупності на класи, групи-кластери за кількісними показниками. Ґрунтуючись на матрицях подібності, що сформувалися на основі розрахованих відстаней між об'єктами, проводилося групування районів, шляхом об'єднання «найближчих» за показниками об'єктів у один кластер. На першому кроці, коли кожен адміністративний район є окремим кластером, у новий кластер об'єднуються два райони, міра подібності яких є найбільшою [4]. Поступово, «послаблюючи» критерій відносно подібності об'єктів, об'єднується все більша кількість об'єктів. З кожним кроком до кластерів вищого порядку включаються цілі групи

адміністративних районів, які значно різняться між собою. На останньому кроці всі об'єкти об'єднуються в один кластер. Таким чином, отримані кластери – це група територіальних одиниць, що мають подібні особливості розвитку. Проведення кластеризації за показниками техногенного навантаження дозволяє простежити формування груп районів.

Система показників техногенного навантаження служить основою для проведення аналізу. При відборі показників головна увага була сконцентрована на необхідності вирішення поставлених в роботі завдань, як основних, визначених кінцевими цілями системного вивчення регіону. Для поглибленого аналізу техногенного навантаження не можна обмежуватися загальними категоріями, необхідним є облік конкретних і спеціальних показників з притаманними їм кількісними індикаторами. Так, при дослідженні забруднення повітря доцільним є уведення показника викидів у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, що дозволяє більш точно згрупувати райони, адже даний показник ґрунтується на показниках споживання органічного палива та розвитку промисловості у районі (чи місті) у цілому. Застосування показника використання небезпечних відходів теж є важливим, адже даний показник укупі з іншими дає уявлення про загальний рівень розвитку території, вказує на напрямленість її розвитку, ті чи інші акценти у природокористуванні.

Для групування регіональних було відібрано показники за період 2006-2011 рр. [9]. Результати групування районних соціогеосистем візуалізовано у вигляді дендрограми (рис. 1) та представлено на картосхемі (рис. 2).

Рис. 1. Групування адміністративно-територіальних одиниць Харківської області за техногенним навантаженням, 2006-2011 рр. (розраховано і побудовано за даними [9])

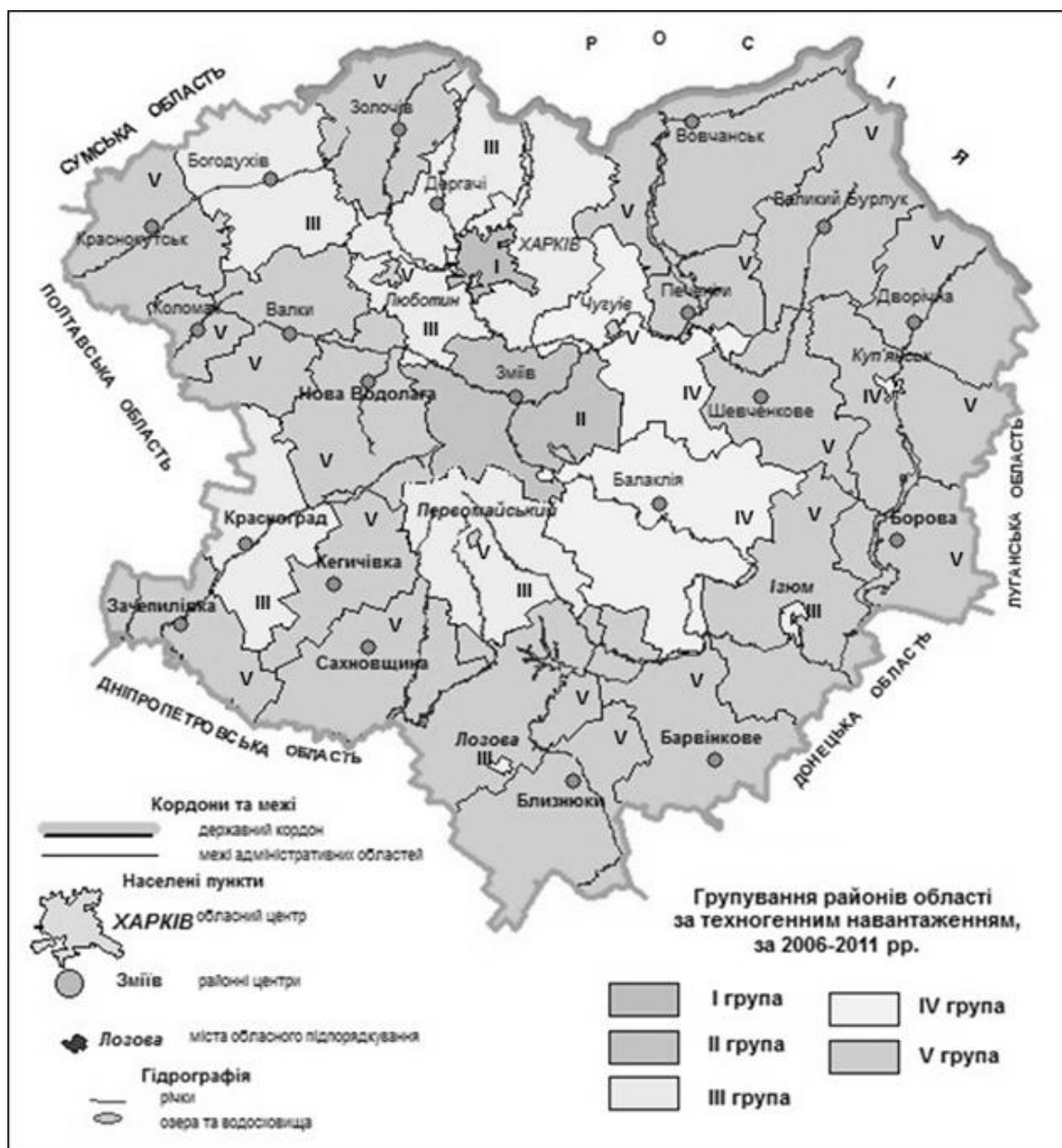

Рис. 2. Розподіл адміністративно-територіальних одиниць Харківської області за рівнем техногенного навантаження, 2006-2011 рр. (розраховано і побудовано за даними [9])

Аналіз групування районів за показниками техногенного навантаження методом кластер-аналізу свідчить про наявність двох груп, які значно відрізняються від решти. До першої групи входить обласний центр – місто Харків. Його відособлення пов'язане із тим, що місто має високі показники по всім параметрам, включаючи викиди в атмосферне повітря та водойми, наявність небезпечних речовин, а також використання небезпечних відходів. Це беззаперечно, пов'язано із наявністю у м. Харків великої кількості різноманітних виробництв і розвиненого транспорту [10].

У другій групі знаходиться Зміївський район, який відокремлюється від решти районів області за рахунок найбільших в Харківській області обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення [9]. Таке становище обумовлене наявністю у районі найбільшої у Харківській області ТЕС (Зміївська

ТЕС, с. Комсомольське). За названим показником Зміївський район випереджає найближчого переслідувача – Чугуївський район (у якому теж знаходиться ТЕЦ) – майже у 8,5 разів, а обласний центр – у 22 рази.

Третю групу формують м. Ізюм, Первомайський, Дергачівський, Красноградський, Богодухівський, Харківський райони і Лозівська міська рада. Їх об'єднує відносна стабільність у показниках, за якими робився аналіз, кількісний вимір показників часто дуже різний, проте структура та пропорції дуже подібні. Для групи характерною є відносно невелика роль викидів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, помірний рівень скидання стічних вод, досить значна частка у структурі показників наявності та використання небезпечних відходів.

Четверту групу формують Чугуївський і Балаклійський райони і Куп'янська міськрада. Для

групи характерними є високі показники викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря як загалом, так і від стаціонарних джерел зокрема, що зумовлено наявністю промислових виробництв (для Чугуївського району, зокрема, це ТЕЦ-2 «Есхар», що після Зміївської ТЕС є найпотужнішим забруднювачем атмосферного повітря в області) [10]. Адміністративно-територіальні одиниці, що формують групу, також мають переважно високі показники наявності та використання відходів I-III класів небезпеки, а також скидання неочищених стічних вод, проте загальним для них є також те, що ці показники часто не відрізняються стабільністю за роками.

I, нарешті, п'ята група представлена міськими радами Люботинською, Чугуївською, Первомайською і дев'ятнадцятьма районами області (рис. 2). Для неї характерна значна неоднорідність і нестабільність, однак спільним є те, що майже усі територіально-адміністративні одиниці з групи лежать немовби кільцем на периферії більш сформованих груп, на периферії області узагалі – у територіальному відношенні.

Висновки. Актуальним є всебічне вивчення природної та техногенної безпеки життєдіяльності населення різними науками, що має на меті розробку оптимальної стратегії запобігання техногенним і

природним катастрофам, зменшення негативного впливу на населення й економіку. Сучасні наукові дослідження проблем безпеки життєдіяльності базуються на вивченні економічних, правових, технологічних аспектів, проте недостатнім є використання геопросторової оцінки та прогнозування природно-техногенної безпеки з урахуванням принципів територіального поширення небезпечних природних явищ і процесів, а також розміщення потенційно небезпечних господарських об'єктів. Застосування кластерного аналізу для дослідження техногенного навантаження як одного із компонентів техногенної безпеки, дає змогу провести групування адміністративно-територіальних одиниць області, містить в собі якісну оцінку, акцентує увагу на характері, спільних тенденціях і структурі впливу; дає уявлення про техногенний вплив на територію Харківської області, а значить, і про рівень можливих ризиків, пов'язаних із цим впливом, що, відповідно, має враховуватись при розгляді проблеми управління техногенною безпекою області. Підводячи підсумок, зазначимо, що актуальність проблематики техногенної безпеки життєдіяльності населення залишається беззаперечною і потребує подальшого вивчення, в тому числі з позиції суспільної географії.

Список використаних джерел:

1. Довгань А.І. Природно-техногенна безпека життєдіяльності населення України.: автореферат дис. канд. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Київ.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2008. – 20 с.
2. Ланін В.М. Безпека життєдіяльності людини: Навчальний посібник. – 6-те вид., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2007. – 332 с.
3. Лісовський С.А., Гукалова І.В., Касьянова Н.О., Шипович В.Є. Дослідження стану екологічної безпеки України // Географія і сучасність. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2002. – Вип. 7. – С.167-176.
4. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
5. Мельничук А.Л. Суспільно-географічні аспекти природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення України: Автореф. дис. канд. геогр. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 18 с.
6. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки: Монографія / Б.М.Данилишин, В.В.Ковтун, А.В.Степаненко. – К.: Лекс Дім, 2004. – 552 с.
7. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Л.Н. Немец. – Х. – 2003. – 383 с.
8. Офіційний інформаційний портал Міністерства надзвичайних ситуацій України. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua>
9. Офіційний сайт головного управління статистики в Харківській області. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
10. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua>
11. Самойлов О.М. Соціальна безпека регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): Автореф. дис. канд. геогр. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – 24 с.
12. Степаненко А.В., Ковтун В.В., Головка В.В. Природно-техногенна безпека України в XXI ст.: нова парадигма // Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку: Матер. доп. Міжнар. конгресу укр. економістів. Част. II. – Львів, 2000. – С. 326-328.

УДК 630.1

Володимир Тишковець, Володимир Опара

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ЯК БАЗИСНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Розкрито зміст системи управління земельними ресурсами як базисної складової соціально-економічної географії. Надана детальна характеристика соціально-економічних територіальних угруповань як основи системи управління земельними ресурсами. Проаналізовані основні принципи, методи і напрями діяльності системи управління державних органів земельних ресурсів України, спрямовані на удосконалення механізмів управління земельними ресурсами, регулювання питань щодо розпорядження територіями державної та комунальної власності, впровадження в межах державного земельного кадастру системи реєстрації землеволодінь та землекористувань.

Ключові слова: управління земельними ресурсами, землеустрій, земельна ділянка, земельний кадастр, землі сільськогосподарського призначення, землеволодіння, землекористування.

Владимир Тышковец, Владимир Опара. СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ КАК БАЗИСНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ Раскрыто содержание системы управления земельными ресурсами как базисной составляющей социально-экономической географии. Дана детальная характеристика социально-экономических территориальных группировок как основы системы управления земельными ресурсами. Проанализированы основные принципы, методы и направления деятельности системы управления государственных органов земельных ресурсов Украины, направленные на усовершенствование механизмов управления земельными ресурсами, регулирование вопросов распоряжения территориями государственной и коммунальной собственности, внедрение в рамках государственного земельного кадастра системы регистрации землеуладений и землепользований.

Ключевые слова: управление земельными ресурсами, землеустройство, земельный участок, земельный кадастр, земли сельскохозяйственного назначения, землевладения, землепользования.

Volodymyr Tyshkovets, Volodymyr Opara. LAND RESOURCES MANAGEMENT SYSTEM AS BASIC CONSTRAINT OF SOCIO-ECONOMICAL GEOGRAPHY. The content of land resources management system as basic constraint of socio-economical geography has been shown. The detailed characteristic of socio-economical territorial groups as fundamental of land resources management system has been presented. The main principles, methods and directions of activity of land resources state establishments management system of Ukraine, directed to land resources management mechanisms maintenance, regulation of questions of state and communal ownership management, providing of land ownership and land use registration system in the frames of state land cadastre.

Key words: land resources management, land planning, land plot, land cadastre, agricultural lands, land ownership, land use.

Оскільки для соціально-економічної географії України об'єктом вивчення є населення, природа і господарство в межах території держави, а предметом – територіальна організація суспільства (особливості і закономірності розміщення населення й господарства) і в результаті географічного поділу та інтеграції праці, тісних взаємозв'язків між природою, населенням, господарством виникають їхні територіальні поєднання - соціально-економічні комплекси, або системи, то вони поступово ускладнюються і дуже важливо їх вивчати, щоб вміти ними керувати. Це і є основним завданням соціально-економічної географії. Тобто на сучасному етапі її розглядають як науку про процеси формування, розвитку і функціонування соціально-економіко-географічних (соціально-економічних) систем та управління ними.

Соціально-економічні системи бувають різного рівня. Такою системою можна вважати Українську державу, а також окремі її частини - області, райони, населені пункти, землеволодіння (землекористування). Отже, завданням соціально-економічної географії України як науки є дослідження природних та суспільно-географічних умов розвитку і розміщення господарства, населення; розробка рекомендацій щодо вдосконалення територіальної організації всіх сфер життя країни.

Земельні ресурси України складають національне багатство нашої країни згідно

Конституції і є просторовим базисом розміщення всіх засобів виробництва, одночасно являючи собою головний засіб виробництва в сільському господарстві. Суспільство на протязі всього свого існування і розвитку нерозривно було пов'язане з земельними ресурсами як з природно-виробничо-просторовим базисом економічних стосунків людства. Тому система управління земельними ресурсами є базисною складовою соціально-економічної географії.

За останні роки в Україні пройдено складний шлях від інвентаризації та перерозподілу державних земель до реформування земельних відносин, реструктуризації на засадах приватної власності на землю. В результаті змінилися умови, що визначають форму і зміст землевпорядних дій: ліквідована монополія державної власності на землю, а процес реформування охопив землекористування в усіх галузях економіки і суспільного життя. Нова система земельних відносин забезпечує рівність прав власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави відповідно до Конституції України. Найважливішим при цьому є юридичне закріплення прав на землю – забезпечення видачі селянам державних актів на право власності на землю. Поява ефективного власника землі, поєднання земельних відносин із фінансовими та розвиток на цій основі інвестиційно-інноваційних процесів сприятимуть значно кращому використанню територіально-земельного потенціалу України.

Розмаїття властивостей землі, природно-

географічних та економічних особливостей, що визначають характер її використання, обумовлюють необхідність класифікації, розподілу земель за різними ознаками; наприклад, за видами угідь і агроландшафтів, за категоріями землекористувачів, за якістю тощо. Такий розподіл дає загальне уявлення про земельний фонд України, під яким розуміється вся територія країни. Наприклад, як природний об'єкт земельний фонд характеризується родючістю ґрунтів, лісовкритістю, водовкритістю, вмістом корисних копалин тощо; як соціально-економічний об'єкт - формою власності на землю, суб'єктами володіння, користування, розпорядження нею відповідно.

В процесі функціонування виробничих відносин відбувається їх регулювання з боку владних органів, а також на господарському рівні. Земельні відносини як складова виробничих відносин посідають особливе місце в суспільному виробництві і потребують цілеспрямованої координації дій, адекватних формам власності на землю, формам господарювання на ній та способам використання територіально-просторового базису (землі) у всіх галузях економіки. Виходячи з цього, використання територій, а в широкому розумінні - земельних ресурсів, потребує цілеспрямованого управління. Загалом під управлінням розуміють свідомий цілеспрямований вплив на керований об'єкт для організації і координації його діяльності в процесі виробництва для досягнення кінцевої мети при найменших витратах.

Управління земельними ресурсами як і управління людьми визначається характером суспільного типу земельних відносин. Тобто воно відображає потреби певного типу суспільства. Отже, управління земельними ресурсами слід розглядати як систему взаємопов'язаних правових, техніко-економічних, організаційно-господарських заходів держави, спрямованих на регулювання земельних відносин, організацію раціонального і ефективного, еколого-безпечного використання і охорони земель в інтересах всього суспільства. Ці заходи включають вивчення і картографування земельних ресурсів, ведення державного земельного кадастру, проведення грошової оцінки земель та землевпорядкування, здійснення комплексу земельноохоронних робіт і державного контролю за використанням земель та їх моніторингу, а також справедливе вирішення земельних спорів.

У сфері управління земельними ресурсами в Україні відбувається процес формування правової бази сталих земельних відносин, механізмів ринкового регулювання цих відносин, конкретизуються повноваження щодо здійснення державного контролю за використанням та охороною ландшафтів. Нового поштовху надано розвитку земельного законодавства, що усуває серйозні перешкоди на шляху розвитку всіх галузей економіки, подальшого зростання добробуту громадян України.

Тому основні напрями діяльності системи державних органів земельних ресурсів України спрямовані на вдосконалення механізмів державного управління земельними ресурсами, розвиток

відносин права власності на землю, регулювання питань щодо розпорядження територіями державної та комунальної власності, проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок, впровадження в межах державного земельного кадастру реєстрації землеволодінь та землекористувань, об'єктів нерухомого майна, розташованих на земельних ділянках, договорів оренди земельних ділянок і ведення відповідних реєстрів. Необхідно вдосконалення державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель, налаштувати її на ефективну співпрацю з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування і прокуратури. Слід активніше продовжувати законотворчий процес, переглянути раніше прийняті нормативно-правові акти з метою приведення їх у відповідність з новим Земельним кодексом України та сучасними вимогами щодо подальшого розвитку земельних відносин та ефективного використання територій.

Управління земельними ресурсами є комплексна справа держави в регулюванні розвитку та існуванні сталих земельних відносин на її території у відповідних адміністративно-територіальних одиницях різних рівнів.

Система управління земельними ресурсами передбачає науково-методичне обґрунтування основних напрямків поєднання державного та ринкового управління земельними ресурсами.

Науково-методичне обґрунтування системи управління передбачає розвиток наукових досліджень, методики їх впровадження у виробництво. Управління земельними ресурсами включає ті функції, які пов'язані з регулюванням розвитку і використанням земельних ресурсів територій, із збором доходів від землі (в процесі її оподаткування, використання, продажу земельних ділянок, здачі в оренду і т.п.) і вирішенням конфліктів щодо власності на землю та її використання. Це стосується всіх земель, незалежно у чийй власності вони знаходяться, і включає перерозподіл земельних ресурсів; освоєння та поліпшення земель; землевпорядкування територій; оцінку вартості та якості земель; моніторинг та контроль за землекористуванням і управлінням ним; реєстрацію землі та управління інфраструктурою. Також це процес збору і розповсюдження інформації про право власності на землю, вартість і використання землі та пов'язаних з нею природних ресурсів. Такий процес передбачає землевпорядну діяльність і забезпечення відповідною інформацією обігу земельних ділянок різних адміністративно-територіальних утворень.

Землевпорядкування є надійним важелем держави у системі управління земельними ресурсами з питань формування та удосконалення території. Саме воно визначає особливості формування території землекористування, його розміру та організації виробництва.

Управління земельними ресурсами включає функції грошової оцінки і перерозподілу земель в процесі земельної реформи, забезпечення гарантій держави на право власності та право користування землею, вирішення конфліктів щодо права власності та меж земельних ділянок, освоєння та поліпшення

земель, землевпорядкування територій, здійснення відповідної плати за використання земельних територій. Система управління земельними ресурсами – це реалізація політичного курсу держави щодо реформування земельних відносин, компетенція органів, яким надано право розпорядження землею на певній території та контролю за охороною земель, забезпечення відповідно до законодавства процесу надання та вилучення земельних ділянок, здійснення природоохоронних заходів; збір, систематизація та надання земельно-кадастрової інформації з грошової оцінки та правового режиму земель, кількості та якості земель, відповідних вартісних показників.

Отже, управління земельними ресурсами неможливо без одного із важливих і дорогих ресурсів – інформації про територіальні земельні ресурси, яку необхідно ефективно використовувати для одержання максимальних потенційних вигод.

Управління інформацією про земельні ресурси, землевласників та землекористувачів передбачає:

- визначення потреби держави, організацій, підприємств, установ та громадян у земельно-кадастровій інформації, її обсягах, змісті і достовірності;
- аналіз запитів та попиту на ту чи іншу інформацію;
- визначення або уточнення пріоритетних напрямів реформування земельних відносин і завдання державних органів земельних ресурсів щодо отримання необхідної інформації про землю, власників

землі та землекористувачів;

- оцінку та запровадження нових механізмів і методів отримання або створення інформації про території, власників землі та землекористувачів, забезпечення і збереження конфіденційності відповідно до вимог чинного законодавства;

- запровадження автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру і автоматизованої системи реєстрації земельних ділянок та права власності на них, що дасть змогу створити земельно-інформаційну систему, яка має стати важливим, якщо не головним, аргументом для прийняття адміністративних, правових, економічних рішень, а також базисом для планування і розвитку територій.

Оскільки земельний кадастр є інформаційною основою управління територіями, то усі його складові дуже важливі для досягнення раціональності та ефективності при їх використанні. Без результатів грошової оцінки земель, кадастрових зйомок територій, обліку кількості та якості земель, зонування та реєстрації не можливе досягнення завдань управління територіями.

Ефективне використання територій для країни - це запорука її безпеки, стабільності та процвітання. Але, із-за відсутності стратегії розвитку в Україні є багато неузгоджених питань щодо використання територій.

Ми пропонуємо загальну модель системи управління земельними ресурсами територій (рис. 1).

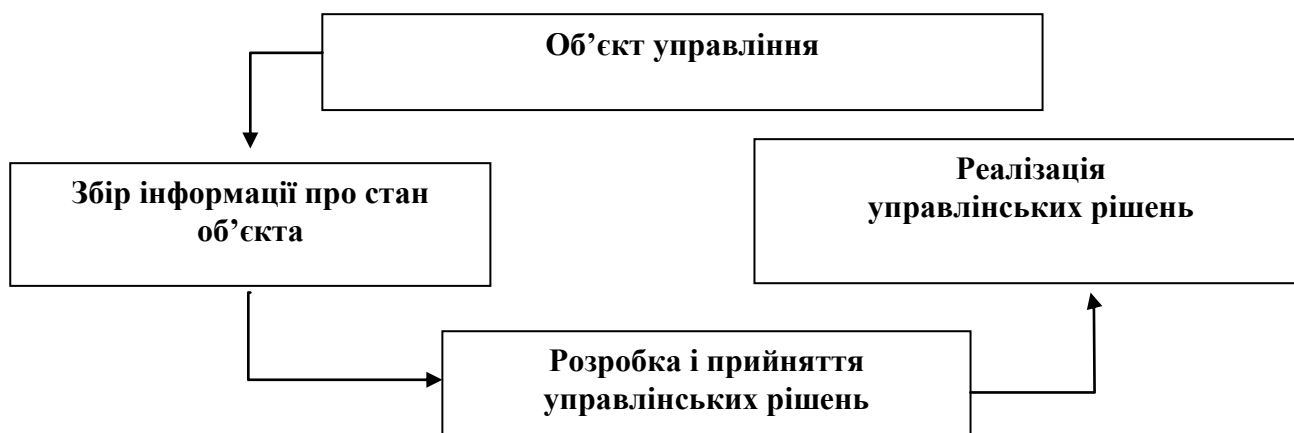

Рис.1. Модель управління земельними ресурсами територій

Вивчення системи управління територіями передбачає удосконалення планово – картографічної основи (системи ГІС). Система ГІС передбачає створення відповідних аспектів управління територіями.

Інженерно-територіальний аспект встановлює межі, координати, зміст та характер віднесення даної території до трьох основних напрямків (адміністративний поділ, цільове використання, облік земель).

Даний аспект, окрім загальних даних в межах трьох структур має задачу створення нових землекористувачів та землеволодінь. На основі меж адміністративного поділу держави та системи цільового використання територій для забезпечення формування землекористувачів, землеволодінь та інших форму-

вань держави в системі управління встановлені чотири рівня управління:

- державний;
- регіональний;
- базовий;
- локальний.

Початковою одиницею такого формування являється земельна ділянка.

На основі вказаної структури для спрощення та механізації управління процесів створюється єдина загальнодержавна кодова система управління земельними ділянками, відповідними територіальними формуваннями та адміністративною структурою. Кодова система в основі свого проведення має сис-

теми ГІС та систему АЗІС.

Політично-правовий аспект управління територіями пов'язаний з проведенням на території держави різного роду політичних реформ, які визначають права та обов'язки суб'єкта земельних відносин та встановлює процедуру встановлення суб'єкта.

Основним законодавчим положенням в системі політичного управління (суб'єкта та об'єкта) встановлюється основним законом держави та відповідними підзаконними актами. Виходячи з взаємодії та взаємної згоди законів та підзаконних актів політичний аспект включає в себе наступні основні питання:

1) встановлення державних органів управління територіями, які мають право на політичну систему управління;

2) на основі системи народовладдя встановлюються наступні положення:

- наявність в адміністративних структурах управління форм власності на землю;

- наявність суб'єкта та системи розподілення розвитку цього положення політичним аспектом управління;

- цілісність правового управління територіями та нерухомістю, яка розташована на них (земельно - майнові відносини).

3) аналіз цих вищевказаних питань запроваджує складання моделей управління з урахуванням місця положення, якості, складання балансової оцінки землі, збереження або зміни форм власності на землю.

На основі політичного аспекту управління при встановленні форм власності на земельну ділянку основним питанням являється вид користування: постійне або тимчасове (орендне).

Види користування в системі управління в залежності від суб'єкта управління можуть бути вирішені на різних рівнях управління через законодавчі органи або ринкові відносини. Вид користування, встановлений на територіальну одиницю, пов'язаний із складанням моделей тривимірного аналізу. Модель тривимірного аналізу дає текстову, графічну, розрахункову частину природних умов тієї земельної ділянки, яка включена в нову систему програмного управління та пов'язана з формами власності та видами користування.

Система форм власності, видів користування певними територіями встановлює політичний напрямок подальшого розвитку земельно – майнових відносин, а саме ринкових відносин.

Соціально-економічний аспект управління територіями встановлюється Конституцією України, де вказано, що земля є власністю народу та кожний громадянин має право на долю цієї землі. Даний аспект вирішує наступні питання:

- землезабезпеченість за різним цільовим, функціональним використанням, за різним ступенем густоти населення;

- систему розселення та створення нових населених пунктів та умов їх формування;

- регулювання системи оцінки і плати за землею та системи ринкових відносин;

- системи вводу субсидій, дотацій, іпотеки, кредиту та інших основ;

- розміру компенсації за зміну цільового використання земельних територій.

На основі вказаних питань соціально-економічна система управління територіями встановлює рівні відповідальності за проведення системи управління, виходячи з поставлених задач та механізму даної системи.

Технологічний аспект управління територіями заснований на вирішенні наступних важливих питань:

- визначення природно-кліматичних та природно-економічних територіальних зон;

- розмір витрат на технологію;

- індустріалізація, яка заснована на запровадженні новітньої техніки.

Екологічний аспект управління територіями пов'язаний з вирішенням питань про передачу через систему державного управління чи через ринкові відносини земельних ділянок певних територій із збереженням якості об'єкта. В системі управління вирішується проблема зупинення цільового використання територій шляхом консервації або зміни категорії землі.

На основі названих аспектів управління повинна складатися єдина кодова система управління по відповідним рівням, тобто кожен рівень передбачає відповідні програмні функції управління.

Функції управління мають 5 основних положень:

- планування системи управління на рівні держави і адміністративних структур, тобто рівнів проведення управління;
- організацію системи управління в державі в цілому і на відповідних територіально-просторових рівнях;
- координація системи управління на різних просторових рівнях і їх взаємозв'язок; тобто вирішення питань кожного рівня не повинно порушувати вирішення питання попереднього або послідовного рівня;
- регулювання управління територіями на рівні створеної законодавчої бази та соціальних, екологічних та інших умов;
- державний контроль за системою регулювання на відповідних територіальних рівнях та участь в них основних структур управління.

При розробці цих функціональних напрямків був врахований досвід зарубіжних країн у питаннях управління територіями.

Вивчаючи досвід на різних етапах управління територіями з різними формами власності на землю, з різними земельними відносинами слід мати відомості і про зарубіжний досвід проведення цих робіт, де найбільшу увагу в управлінні приділяли територіям із розташованими землями сільськогосподарського призначення. Досвід зарубіжних країн можна розглядати як досвід управління агроландшафтами.

Земля в зарубіжному трактуванні - об'єкт складніший, ніж в Україні. Це і ґрунт, і територія розміщення продуктивних сил, і надра, і навіть простір над нею і під нею. Зарубіжне юридичне розуміння земельної ділянки є тримірним. Розміщення її ви-

значається реальними і уявними точками, які встановлені стосовно до земної поверхні.

Із аналізу земельної політики розвинених країн світу витікає декілька висновків, які можна застосувати в Україні.

Перший зводиться до того, що, усвідомлюючи наслідки реформування земельних відносин, наприклад в Румунії, змінилась політика їх формування в напрямку кооперативних територіальних землеволодінь.

В Болгарії зупинились на варіанті існування трьох форм власності на землю: державна, громад і громадян. У більшості колишніх соціалістичних країн збережено значні обмеження на використання одержаної у приватну власність землі, лімітовано максимальні і мінімальні розміри приватизованих ділянок, не розширено продаж землі іноземним громадянам, території державних сільськогосподарських підприємств передано їм на умовах довгострокової оренди.

Питання про форми власності на землю по – різному вирішуються і в країнах сталої капіталістичної орієнтації.

Другий висновок полягає у розумінні переваг великого (відносно великого) колективного аграрного виробництва, яке вимагає відповідних земельних територій.

Третій висновок в тому, що головне питання для них - не яка форма власності на землю, а які права і обов'язки землевласників і землекористувачів.

Не випадково, що східноєвропейські країни, колишні члени РЕВ, які раніше України приступили до приватизації землі, дійшли висновку про необхідність коригування своїх земельних реформ.

Бурхлива приватизація в цих країнах швидко змінилась на обережні підходи до трансформації форм власності. І для цього були вагомі причини.

Наприклад, в Румунії масова приватизація земельних територій призвела до ліквідації великих площ виноградників, руйнування на приватизованих землях господарських будівель, скорочення поголів'я худоби.

Сьогодні ставлення до сільськогосподарських земель як товару змінилось. Наприклад, у Швеції землю можуть купити особи, які ведуть сільськогосподарське виробництво і мають необхідну підготовку.

Фермерська система США зароджувалась і складалась у принципово інших історичних, економічних і географічних умовах. Фермерство Америки сформувалось не в ході економічної реформи, подібно тієї, що здійснюється зараз в Україні, а в процесі тривалого розвитку. Території американських земель були відкриті для прибулих з-за океану людей, які шукали щастя на нових місцях. Вони самі визначали (межували) собі земельні масиви і влаштовували на них свої господарства. Саме Америка і визначила фермерський тип сільського господарства.

У ФРН, наприклад, заборонено дроблення селянських господарств і їх територій при зміні власників, в т.ч. спадкоємців. Передбачено державний контроль за угодами щодо відчуження земельних ділянок, стимулювання якості земельних угідь, пере-

вагу інтересів орендаря перед особою, яка здає землю в оренду.

В західній частині Німеччини селянські господарства мають середню площу біля 18 га, у східних – 90 га, а сільськогосподарські підприємства – в межах 1000 – 1700 га. Такі господарства бажаніші порівняно з дрібними сімейними, що підтверджується зростанням в останні роки продуктивності праці в рослинництві великих господарств східних територій.

Основу сільського господарства Фінляндії складають сімейні ферми із середнім розміром 12 га. Тут, як і в інших країнах, середні розміри теж збільшуються. Аналогічні процеси відбуваються і в Норвегії.

Використання оренди стає для багатьох країн переважним і тим самим скорочує ринок землі як об'єкта власності. Китай висунув орендні відносини як основні, зберігши на земельні ресурси, як національне надбання, власність народу в особі держави, але надав колективним і індивідуальним орендарям всю повноту прав, необхідну для організації ефективного використання землі. У законодавстві багатьох країн досить чітко простежуються тенденції посилення державного регулювання земельних відносин, в першу чергу відносин земельної власності.

Одним із важливих методів державного регулювання земельних відносин, як і управління територіями в зарубіжних країнах, є планування їх використання. У різних країнах воно має різну назву: у Великобританії – "Планування міської і сільської території", у Німеччині – "Упорядкування території", у Франції – "Облаштування території", в США – "Зонування".

Процес територіального планування земель в зарубіжних країнах адекватний виділенню категорії земель за цільовим призначенням і видами функціонального використання в Україні. Використання землі в багатьох країнах всіма власниками відбувається в чіткій відповідності до правових режимів зон, хоча і регулюється по-різному. В Шотландії, наприклад, власнику, який порушив його, залишається земля, яка може бути від нього вилучена в примусовому порядку. В США при порушенні цього порядку діє система штрафів.

У законодавстві багатьох країн є спеціальні норми, які зобов'язують землевласників використовувати території найраціональніше. Цивільний кодекс Франції передбачає можливість вилучення земельних ділянок (з виплатою їх вартості) у власників, які не обробляють їх чи допустили зниження родючих властивостей, або нанесли своїм використанням цієї землі збитки суспільним інтересам.

В Іспанії закон 1953 року про охорону і поліпшення сільськогосподарських угідь зобов'язує власників застосовувати агротехнічні прийоми відповідно до норм, визначених міністерством землеробства.

Все це свідчить, що право власника на землю законодавче піддається суттєвому регулюванню, в тому числі і обмеженню.

Державне втручання в права розпорядження землею відбувається, в основному, встановленням

порядку продажу і оренди земельних територій, а також їх успадкування.

Заходи, які використовуються в США для регулювання земельних відносин і зорієнтовані на створення умов для екологічно здорового і економічно ефективного використання територій, можна поділити на чотири типи:

- система регулювання відносин щодо земельної власності;
- правила і вказівки щодо режиму використання земель;
- процедури управління громадськими землями;
- процедури, які гарантують виконання правил і вказівок щодо використання землі.

Органами, які регулюють земельні угоди, в різних країнах виступають різні структури. В ФРН і США – це земельні департаменти міністерства внутрішніх справ, Австралії – бюро землі реєстрації, яке діє в складі Департаменту по землекористуванню і землеустрою, Шотландії – самостійне бюро земельної реєстрації, Швеції – національна земельна служба.

Вивчаючи досвід вчених України стосовно реформування земельних відносин і створення системи управління, починаючи з 1991 року, а також на основі викладених положень науково – методичного обґрунтування встановлення аспектів управління та відповідних функцій управління з урахуванням зарубіжного досвіду на території України створюється система управління земельними ресурсами як базисна складова соціально-економічної географії.

В основі системи управління земельними ресурсами знаходиться землеустрій - сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом соціально-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Мета землеустрою — забезпечення раціонального використання та охорони земель, створення сприятливого екологічного середовища і поліпшення природних ландшафтів.

Землеустрій визначає соціально-економічні та екологічні заходи, спрямовані на регулювання земельних відносин і раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Завдання землеустрою як наукової дисципліни - визначення та врегулювання правових, екологічних, соціальних і економічних засад при здійсненні землепорядної діяльності й спрямування його на забезпечення раціонального, економічно збалансованого використання земель, створення сприятливого, екологічно безпечного довкілля та поліпшення ландшафтів.

Землеустрій виконує технологічну функцію, виходячи з конкретних ландшафтних умов щодо спеціалізації сільськогосподарського виробництва, способів використання сільськогосподарських угідь

власниками землі та землекористувачами.

За допомогою процедур землепорядкування визначаються організаційно-правові, економічні та соціальні основи створення раціональних за розмірами землеволодінь і землекористувань товарних сільськогосподарських підприємств.

В інших галузях господарства функція землеустрою зводиться до обґрунтування ефективності використання земельних ділянок при розробці проектів забудови території.

Основні завдання землеустрою полягають у цілеспрямованій діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян при створенні нових і впорядкуванні існуючих об'єктів землеустрою, встановленні меж на місцевості, плануванні й організації раціонального використання земель та їх охорони.

Землеустрій спрямований на регулювання відносин у сфері охорони й ефективного та раціонального використання земель, відтворення їхньої родючості й інших корисних властивостей, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву з метою ефективного розв'язання завдань продовольчої та екологічної безпеки життєдіяльності суспільства, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України.

Сьогодні система управління земельними ресурсами в Україні повинна розвиватись в напрямку:

- удосконалення системи територіально – адміністративного поділу земель держави, тобто формування адміністративно-територіальних утворень районів та сільських рад, визначення меж населених пунктів та створення єдиної державної системи автоматизованої системи управління на базі економіко-математичного моделювання;

- покращення та економічного обґрунтування цільового використання землі в ринкових умовах, не допущення зміни цільового призначення земельних ділянок;

- визначення на території адміністративних одиниць системи функціонального призначення землі, особливо в межах населених пунктів, де відсутня система такого розподілу і потребується отримання плати за функціональне призначення землі в кожному населеному пункті.

Землі сільськогосподарського призначення є «золотим» фондом держави. Це вони формують продовольчу безпеку країни, дають сировину для промисловості. Тому до системи управління цими землями цілком резонно ставляться високі вимоги. Всі землі сільськогосподарського призначення слід розглядати як суму площ сільськогосподарських угідь (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги) та несільськогосподарських угідь (господарські шляхи, прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що відносяться до земель лісового фонду, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації).

Управляючи землями сільськогосподарського призначення потрібно виходити з того, що, згідно з чинним законодавством, ці землі передаються у власність та надаються для ко-

ристування:

- громадянам – для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, для організації товарного сільськогосподарського виробництва;
- сільськогосподарським підприємствам – для організації товарного сільськогосподарського виробництва;
- сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільськогосподарським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам – для дослідницьких і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду, для ведення сільського господарства;
- несільськогосподарським підприємствам, установам, організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян – для ведення підсобного сільського господарства.

Така концепція використання земель сільськогосподарського призначення відповідає державній політиці, оскільки створення різних форм власності на землі має за мету забезпечити розвиток економіки країни, її стабільність і безпеку. Якщо цього не буде досягнуто, то Україна, попавши у продовольчу залежність від інших країн, автоматично попаде в економічну і політичну залежність. Саме тому система управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення є складовою земельної політики в умовах здійснення аграрної реформи.

Проте управління цими землями може здійснюватись тільки тоді, коли будуть встановлені межі земельних ділянок в натурі з наступною державною реєстрацією земельної ділянки та отримання державного акта на право власності або користування землею. Іншими словами: щоб управляти земельними ділянками, потрібно мати сам об'єкт управління, який підтверджується наявністю державного акта.

При цьому потрібно зазначити, що державна політика управління земельними ресурсами базується на двох групах аргументів. Перша з них пов'язана з правами власників земельних ділянок, які можуть залучати або відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу тощо. Власники та землекористувачі мають право власності на виробле-

ну сільськогосподарську продукцію та право на використання у встановленому порядку корисних копалин, торфу, водних об'єктів, тощо над і під поверхнею земельної ділянки.

Друга група передбачає обов'язки землевласників та землекористувачів, зміст яких полягає в наступному:

- використання землі за призначенням;
- дотримання вимог законодавства про охорону земель;
- своєчасна сплата земельного податку;
- збереження добросусідських відносин;
- своєчасна подача відповідним органам виконавчої влади даних про стан і використання земель;
- збереження геодезичних знаків.

Крім того, власники повинні з розумінням відноситись до проблем сервітутів.

В умовах реформування земельних відносин, основою яких є форма власності на землю, можуть мати місце порушення права власності чи права користування на землю суб'єктами господарювання. Це може привести до загального незадоволення суспільства, в результаті чого може виникнути блокування процесу ринкових перетворень в аграрному секторі економіки. Отже, держава повинна забезпечити рівні умови захисту права власності на землю.

У рамках системи управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення потрібно знайти відповідь на питання про право обмеженого користування чужими земельними ділянками, яке встановлюється для однієї або декількох осіб. У такому випадку встановлюється приватний сервітут. Якщо ж земельною ділянкою користується необмежене коло осіб, то в такому випадку встановлюється публічний сервітут.

Отже, урахування вищерозглянутих соціально-економічних особливостей управління територіями держави дозволить забезпечити високу ефективність їх використання.

Удосконалення системи управління земельними ресурсами як базисної складової соціально-економічної географії в умовах ринкової економіки дозволяє здійснювати сталий розвиток системи прогнозування та використання територіального простору країни.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б.Авер'янов (голова). — К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. - 584 с.
2. Дороги О.С. Управління земельними ресурсами на регіональному рівні. - К.: ТОВ ЦЗРУ, 2008. - 240 с.
3. Лавейкін М. І. Реформування системи землекористування в Україні. - К.: РВПС України НАН України, 2009. - 376 с.
4. Сохнич А.Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки. Монографія. - Львів: НВФ "Українські технології", 2009. - 252 с.

УДК [911.372:1](477)

Юрій Кисельов

УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТИР ЯК ГЕОСОФІЧНА ПРОБЛЕМА

Висвітлено бачення деякими американськими та російськими вченими поняття „фронтір”. Наведено авторську типологію фронтірів. Обґрунтовано виділення „неграничних” і „граничних” та „лінійних” і „площинних” фронтірів. Запроваджене поняття „фронтірний простір”. Окреслено напрями міграцій українців у минулому в контексті формування українського фронтіру. Визначено лінію українського фронтіру, яку локалізовано в долині Дону. Наголошено на частково євразійському характері українського геопростору у зв'язку з його значним поширенням на степові терени.

Ключові слова: фронтір, геософія, геопростір, українці, фронтірний простір.

Юрій Кисельов. УКРАИНСКИЙ ФРОНТИР КАК ГЕОСОФИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. Освещено видение некоторыми американскими и российскими учёными понятия „фронтір”. Приведена авторская типология фронтіров. Обосновано выделение „непредельных” и „предельных”, а также „линейных” и „плоскостных” фронтіров. Введено понятие „фронтірное пространство”. Очерчены направления миграций украинцев в прошлом в контексте формирования украинского фронтіра. Определена линия украинского фронтіра, локализованная в долине Дона. Обращено внимание на частично евразийский характер украинского геопространства в связи с его значительным распространением на степные территории.

Ключевые слова: фронтір, геософия, геопространство, украинцы, фронтірное пространство.

Iurii Kyselov. UKRAINIAN FRONTIER AS A GEOSOPHICAL ISSUE. The view of some American and Russian scholars on the notion “frontier” is outlined. The author’s typology of frontiers is adduced. The distinction of “non-limit” and “limit” as well as “line” and “plane” frontiers is grounded. The notion of “frontier space” is introduced. The directions of migration of Ukrainians in their past throw the context of shaping Ukrainian frontier are described. The line of the Ukrainian frontier which is localized in the Don river valley is defined. It is stressed on the partly Eurasian character of the Ukrainian land space which is connected with its essential spread on the steppe lands.

Key words: frontier, geosophy, land space, Ukrainians, frontier space.

Постановка проблеми та її актуальність.

Феномен фронтіру є досить значущим у геополітичному та геософічному аспектах. Характерне для кількох минулих сторіч явище освоєння землеробським етносом раніше малозаселених просторів неминуче призводило до розширення територій держав, що, з одного боку, зумовлювало їх вихід до морських узбереж або здобуття ними інших геополітичних переваг; з іншого боку, через зміни конфігурації території змінювалися роль і місце держави в людському геопросторі; її модифіковане (внаслідок освоєння фронтіру) розташування щодо ландшафтних одиниць могло видозмінювати притаманний народові дух геопростору та властивий йому етноландшафт.

Щодо України актуальність зазначеного питання, на нашу думку, зумовлена дотеперішньою недостатньою вивченістю історії освоєння її фронтіру, а також спрямованістю цієї проблеми в майбутнє у зв'язку з „дифузним” [5, 29 – 31] характером меж українського етнопростору. Історичні перипетії ХХ ст., яких зазнала донедавна бездержавна українська нація, наклали свій відбиток і на площі етнічної території. Тому вважаємо, що, домагаючись (відповідно до норм міжнародного права й підписаних та ратифікованих Україною міжнародних угод) відновлення українського національного життя на окраїнних етнічних територіях, розташованих поза межами Української держави, вітчизняним політичним і дипломатичним колам не можна нехтувати географічним аспектом проблеми, пов'язаним з територіальністю, просторовістю (хоричністю).

Огляд попередніх публікацій з проблеми.

Питання фронтіру є найбільш опрацьованим в американській та російській науковій літературі, що є не випадковим з огляду на виразну актуальність цієї теми для відповідних держав у зв'язку з посіданням

цими країнами величезних площ та історичними особливостями їх освоєння. Першим цю проблему сформулював американський учений Ф. Тернер [15]. Згодом з'явилися праці інших американських дослідників [13; 14], а також російських науковців, провідне місце серед яких належить географу Н. Замятиній [6]. При цьому слід наголосити на виразно суб'єктивній позиції деяких російських авторів, які, характеризуючи козацьку колонізацію Передкавказзя й Сибіру, згадують про участь у ній лише „російських” (донських, терських та ін.) козаків, лишаючи поза увагою українських, або включаючи останніх у „загальноросійський” контекст [8; 16]. У вітчизняній літературі тема фронтіру на сьогодні лишається практично не висвітленою, хоча питання безпосередньо стосується буття-в-просторі української нації та держави.

Метою статті є обґрунтування концепції українського фронтіру як межової смуги суцільного заселення українцями степових просторів Євразії.

На шляху до поставленої мети нами ставилися такі **завдання**:

- проаналізувати існуючі визначення поняття „фронтір”, запропонувавши власне його бачення;
- здійснити огляд існуючих публікацій на тему фронтіру з урахуванням українського контексту проблеми;
- довести геософічний характер проблеми фронтіру як просторового феномену;
- з геософічних позицій осмислити сутність степової смуги українських та суміжних, населених етнічними українцями, земель як фронтіру.

Виклад основного матеріалу. Проблема фронтіру належить до найбільш вагомих і актуальних питань геополітики та геософії. На сьогодні не існує універсального визначення поняття „фронтір”. Так, за Ф. Тернером, європейський і американський

фронтири – це, відповідно, „укріплена межева лінія, що простягається через густозаселені території” та „межа території з щільністю поселень у дві квадратні милі й більше” (переклад наш – Ю. К.) [15, 4]. Н. Замятіна вважає фронтір зоною нестійкої рівноваги [6].

На нашу думку, неоднозначність у тлумаченні поняття „фронтір” зумовлена різноманітністю самих фронтирів. Доповнюючи існуючі визначення, ми виділяємо фронтири „неграничні” й „граничні” (термінологія наша). Під „неграничним” фронтиром ми розуміємо межу, що виокремлює населену певним етносом територію з практично неосвоєним геопростором. Така межа є нестабільною, вона може переміщуватися в міру подальшого розширення етнопростору у відповідному напрямі. Яскравим прикладом може бути Слобожанський фронтір для українців у середині XVII ст. „Граничним” ми називаємо фронтір, що відмежовує території, освоєні двома окріпими етносами з негативною щодо одне одного компліментарністю (як приклад, межа по р. Терек між терськими козаками та народами Північного Кавказу).

Ми пропонуємо також іншу типологію фронтирів, за якою поділяємо їх на „лінійні” та „площинні”. „Лінійні” фронтири виникають у разі руху етносу лише в одному напрямі (прикладом є освоєння англоамериканцями „Дикого” Заходу); „площинні” формуються, якщо етнічна спільнота поширюється в кількох напрямках (зокрема, при просуванні українців на Кубань і Передкавказзя, з одного боку, та до Надвожжя й Сибіру, з іншого). Найчастіше „площинні” фронтири, які ми пропонуємо називати „фронтірними просторами”, утворюються поступово через гетерохронність міграцій.

Історико-географічні особливості розселення українців упродовж XVI – XIX (включно з початком XX) сторіч свідчать про їхню досить значну експансію у глиб степу як у південному (чорноморському), так і у східному (азовському, кубансько-донському) напрямках. Ідеться, перш за все, про козацьку колонізацію Степу, яка розпочиналася з освоєння Слобожанщини та східних паланок запорозьких вольностей, згодом поширилася на Кубань і Причорномор’я (включно із Задунайщиною), зрештою (це вже більшою мірою селянське освоєння) – перейшла на Передкавказзя та окремі території в межах Поволжя, Південного Сибіру та Далекого Сходу Євразії (Жовтий Клин, Сірий Клин та Зелений Клин відповідно).

Геософічний аспект зазначеної колонізації ми вбачаємо в напрямках (щодо сторін горизонту), в яких вона здійснювалася, та ландшафтних рисах територій нового поселення. Цілком закономірно, що українська експансія не могла відбуватися в західному напрямі, адже Європа віддавна (починаючи з IX – X ст.) відзначалася густою заселеністю та сталими традиціями державної організації. Навпаки, малозаселені території завжди пов’язувалися зі Степом, розташованим у південному та східному напрямках від серцевинної частини українських етнічних земель. Хоча рух українців на схід суто хорично збігається з німецьким „Drang nach Osten”, проте, існує принципова відмінність у характері переселенського геопростору: якщо німці в минулому прагнули захо-

пити території, вкриті родючими чорноземами й заселені хліборобським українським народом, то самі українці просувалися у простори з біднішими ґрунтами (переважно з чорноземами південними або каштановими), що лише час від часу використовувалися кочовим населенням.

Важливо відзначити й переважно народний (викликаний не адміністративними чинниками, а стихією мас) характер української колонізації Степу. Особливо це стосується Слобожанщини (про що зазначав Д. Багалій [1]) та Причорномор’я, а в XX ст. – Західного Сибіру (Тюменщина), що явило собою приклад внутрішньої (у межах СРСР) заробітчанської міграції. Варто зауважити, що найвиразніше вищезгаданий характер заселення проявлявся на суцільних українських етнічних землях, що безпосередньо межують із серцевинною („черенною”, за С. Рудницьким [9, 263] етнічною територією – Слобожанщиною, Запорожжям, Таврією. Своєю „народністю” українська колонізація різко відрізняється від російської, яка була всуціль адміністративно керованою, в чому виявляють однаковість класик української історичної науки Д. Багалій [1, 20 – 23] і сучасний російський автор О. Тюрін [16].

Відповідно до традиційного поділу Євразії на частини світу, напрям української колонізації був значною мірою орієнтований на Азію. Звідси випливає теза про певну євразійськість українського геопростору, викликану масовим переселенням. Взагалі, концепція „євразійства” в різних її виявах уже давно розробляється в російській науковій і філософсько-полемічній літературі [3; 4; 10; 11 та ін.]; російські ж автори, зокрема філософ Н. Бердяєв [2], більшою чи меншою мірою її заперечують. На нашу думку, інтерес до проблеми „євразійства” давно мала б виявити вітчизняна наука, адже українці, які у процесі освоєння фронтиру так само, як і московити, досягли Тихоокеанського узбережжя, мають таке ж право на „євразійство”.

На нашу думку, євразійська складова сутності українського етносу (яка не виключає її європейської складової, і разом вони діалектично одна одну доповнюють) найвиразніше проявляється при освоєнні ним сухостепових просторів Причорномор’я, Приазов’я й Північного Криму, а також степів Казахстану, Південного Уралу, Сірого Кліну, Забайкалля. Оволодіваючи значними територіями в масштабах континенту, українці (зокрема, козацький субетнос) довели свою певну духовну спорідненість із північноамериканськими „піонерами”, що також провадили експансію у глиб материка [13].

Чи не найсуттєвішою географічною складовою проблеми освоєння українського фронтиру є питання локалізації самої цієї межі. Виходячи з наведеного вище визначення, цю межу ми проводимо по долині р. Дін (Дон), де проходить проміжна смуга, що розмежовує типовий степ (укритий чорноземами) від сухих степів, зайнятих каштановими ґрунтами.

Феномен донського фронтиру має досить глибокий геософічний зміст. На думку К. Птолемея, який приділяв значну увагу сакрально-географічним явищам, саме вона слугує межею Європи та Азії [12,

384]. За часів Середньовіччя саме на Дону розташовувався східний форпост Київської держави – Біла Вежа (Саркел). Зрештою, в Новий час приблизно по Дону стала проходити східна межа суцільної української етнічної території.

Ми беремо за лінію українського фронтиру долину Дону з огляду на синергічний вплив ландшафтного (перехід від типового до сухого степу), історико-географічного (пов'язаного з деякими особливостями освоєння території українцями), етногеографічного (маємо на увазі геопросторовий незбіг східної межі українських етнічних земель із відсунутим на захід від неї Державним кордоном України) та сакрального чинників. Фрагмент території обабіч Дону, де компактно мешкають українці (приблизно від сучасного українсько-російського кордону /що проходить, зокрема, по Деркулу й Сіверському Дінцю/ до р. Кубань), становить „фронтирний простір”, що в минулому слугував майданчиком для подальшого їх просування у глиб Степу, а тепер виступає межею між українськими етнічними та мішаними землями. Крім того, саме р. Дін ми беремо за межу землесвітів – Єврамерики й Великого Степу [7, 85].

Важливою особливістю сучасного українського фронтиру є його приуроченість не до території піонерного освоєння (що властиво канадському або російському фронтиру), а до досить густонаселених і давноосвоєних регіонів Передкавказзя та Поволжя. Через практичну неможливість сьогодні подальшого просування українців на схід утвердження ними свого фронтиру має полягати, перш за все, у збереженні ними етнічної ідентичності й національної свідомості в умовах посилення глобалізації та панування чужої держави, що послідовно обмежує діяльність українських національно-культурних і духовних центрів (свідченням чому є, зокрема, відомі події в Ногінську восени 1997 р. та закриття національно-культурної автономії українців Росії наприкінці 2010

р.). Отже, освоєння українського фронтиру в майбутньому – це не просування на малоосвоєні території (яких у західному фрагменті Великого Степу тепер майже не залишилося), а плекання власної українськості на вже заселених теренах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Значна роль у справі освоєння євразійського фронтиру, що здавна виокремлював заселені осілими народами території заходу Євразії (це, переважно, лісові й лісостепова природні зони) та спорадично освоювані кочовиками степові простори центру Євразії, належить українському етносові. Українці поселялися переважно в ландшафтах, подібних до їхніх споконвічних лісостепових і північностепових ландшафтів.

Лінію українського фронтиру ми проводимо по Дону, що пояснюємо сукупною дією кількох природних і антропічних чинників, зокрема ландшафтного, історико-географічного та сакрального. Тому ми трактуємо як український фронтирний простір територію, розташовану приблизно між пониззям Сіверського Дінця й Кубанню. Для утримання українцями фронтиру в сучасних умовах першорядного значення набуває збереження ними етнонаціональної ідентичності й свідомості.

Одним з напрямів імовірних подальших досліджень порушеної нами проблеми ми вважаємо здійснення порівняльної характеристики українського та американського фронтів, локалізованих приблизно в одних і тих самих широтах (і які можна визначити як південні фронтири, на відміну від північних, пов'язаних із близькістю до субарктичних територій піонерного освоєння, – канадського та російського). На нашу думку, таке дослідження мало б прислужитися прогнозуванню майбутньої динаміки українського фронтиру та визначити шляхи її корекції в напрямі, сприятливому для захисту національних інтересів України.

Список використаних джерел:

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І. Багалій // Передмова, коментар В.В. Кравченка; Художник, упоряд. іл. В.О. Ріака. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.
2. Бердяев Н. Евразийцы / Николай Бердяев // Трубецкой Н. Наследие Чингисхана. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 5 – 17.
3. Вернадский Г.В. Начертание русской истории / Г.В. Вернадский. – Москва: Алгоритм, 2008. – 336 с.
4. Гумилёв Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л.Н. Гумилёв. – Москва: АСТ, 2007. – 768 с.
5. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Монографія / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
6. Замятина Н.Ю. Зона освоения (фронтир) и её образ в американской и русской культурах / Н.Ю. Замятина // Общественные науки и современность. – 1998. – №5. – С. 75 – 89.
7. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ: ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.
8. Любавский М.К. Обзор истории русской колонизации с древнейших времён и до XX века / Отв. ред. А.Я. Дегтярёв. Вст. статья А.Я. Дегтярёва, Ю.Ф. Иванова, Д.В. Карева / М.К. Любавский. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 688 с.
9. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О.І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
10. Савицкий П.Н. Континент Евразия / П.Н. Савицкий. – Москва: Аграф, 1997. – 464 с.
11. Трубецкой Н. Наследие Чингисхана / Николай Трубецкой. – Москва: Эксмо, 2007. – 736 с.
12. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / Олег Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
13. Billington R.A. Westward Expansion: A History of the American Frontier / R. Billington, M. Ridge. – N.Y., 1982. – 304 p.

14. Clart T.D. *Frontier America: The Story of the Westward Movement* / T.D. Clart. – N.Y., 1959. – 160 p.
15. Turner F.J. *The Frontier In American History* / Frederick Jackson Turner. – Boston: Harvard University, 1920. – 320 p.
16. Тюрин А.В. *Русский фронтир: славное прошлое и возможное будущее* // <http://www.rusf.ru/books/22.11.201008:44>

УДК 911.3

Костянтин Немець, Людмила Немець

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

В статті проаналізовано дискусійні моменти у визначенні поняття «соціогеосистема» як об'єкту соціально-економічної географії. Розглянуто структуру соціогеосистеми і показано, що просторову невідповідність границь соціальних і природних підсистем, як основне порушення вимог системного аналізу, можна подолати, розглядаючи природні компоненти як умови і фактори життєдіяльності суспільства в конкретній одиниці адміністративно-територіального поділу.

Ключові слова: соціогеосистема, соціальна система, природна система, взаємодія, потоки енергії, речовини, інформації.

Константин Немец, Людмила Немец. ОСОБЕННОСТИ СОЦИОГЕОСИСТЕМЫ КАК ОБЪЕКТА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье выполнен анализ дискуссионных моментов в определении понятия «социогеосистема» как объекта социально-экономической географии. Рассмотрена структура социогеосистемы и показано, что пространственное несоответствие границ социальных и природных систем, как основное нарушение требований системного анализа, можно преодолеть, рассматривая природные компоненты как условия и факторы жизнедеятельности общества в конкретной единице административно-территориального раздела.

Ключевые слова: социогеосистема, социальная система, природная система, взаимодействие, потоки энергии, вещества, информации.

Kostjantin Njemets, Ljudmila Njemets. FEATURES OF SOCIALGEOSYSTEM AS AN OBJECT OF SOCIAL AND ECONOMIC GEOGRAPHY. The article provides an analysis of controversial moments in the definition of "socialgeosystem" as an object of social and economic geography. Structure of socialgeosystem is examined, shown that the spatial mismatch of boundaries of social and natural systems as a major violation of the system analysis can be overcome by considering the natural components as conditions and factors of social life in a particular unit of the administrative-territorial division.

Key words: socialgeosystem, social system, natural system, interaction, energy, substance, informational flows.

Актуальність проблеми. У середині XX сторіччя загальна методологія науки суттєво збагатилася плідними ідеями системного підходу, внаслідок чого сформувалася загальнонаукова системна парадигма (системний підхід). Одночасно виникли дві концепції базового поняття системного підходу «система» - онтологічна і епістемологічна. Перша стверджує, що системи існують в дійсності об'єктивно, незалежно від спостерігача або дослідника. Друга (більш поширена) передбачає використання цього поняття для організації (структурування) знання, завдяки чому з'являється можливість більш ґрунтовно і фундаментально досліджувати явища і процеси, знаходити більш загальні закономірності їх взаємозв'язків і відношень. Не заглиблюючись в філософські проблеми обґрунтування вказаних концепцій, слід зазначити, що системний аналіз став ефективним інструментом дослідження. З поширенням системного підходу в різних галузях науки сформувався новий поняттєво-термінологічний апарат, похідний від базового поняття «система». В географії основним поняттям системного підходу стало поняття «географічна система», запропоноване в 60 – х роках минулого сторіччя Б.В. Сочавою. На сьогодні існує досить багато його визначень і семантичних інтерпретацій, які відображають різні аспекти конкретних системних досліджень в географії.

Безумовно, системний підхід підсилив комплексність географічного підходу і надав йому певної досконалості. Але соціальний запит і логіка розвитку науки вимагали дослідження все більш складних об'єктів. Зокрема, на зміну дослідження окремих компонентів географічної оболонки прийшло вивчення їх комплексів, тобто, аналіз взаємодії різних за природою систем, які часто розрізняються і за просторовим розподілом, що ускладнює застосування системного підходу. Тому останній доповнюється ідеями синергетики, яка виникла як наука про взаємодію і саморозвиток систем. Синергетичний підхід, по-перше, вимагає посилення міждисциплінарного аспекту досліджень, бо значно розширюється вимірність фазового простору, в якому описується розвиток і взаємодія систем. По-друге, пріоритетним стає нелінійний опис процесів, як більш адекватний сутності взаємодії складних систем. Якщо врахувати, що зростає інтерес географів до дослідження інформаційних аспектів взаємодії систем, стає зрозумілою необхідність подальшого якісного вдосконалення методології і методів географічних досліджень, що може бути реалізованим, наприклад, у вигляді інформаційно-еволюційної парадигми в географії, яка сконцентрує ідеї синергетики і теорії інформації.

Особливо гостро розглянуті методологічні проблеми стоять перед соціально-економічною географією, яка є наймолодшою гілкою географічної науки. На відміну від фізичної географії, яка досить

гармонійно розвивалася як в радянські часи, так і в період незалежності України, соціальна географія як складова соціально-економічної географії почала розвиватися в пострадянський час на методологічній основі радянської економічної географії. Тому її методологія знаходиться на стадії становлення і є особливо чутливою до сучасних методологічних проблем.

Як відомо, у класичному розумінні об'єктом соціально-економічної (суспільної) географії є територіальна організація суспільства, закономірності його розвитку і функціонування в конкретних географічних умовах, трансформації соціуму, господарства і природного навколишнього середовища в процесі їх системної взаємодії і взаємовпливу тощо. Дослідження такого складного і неоднорідного об'єкту вимагає визначення інтегрального наукового поняття, яке поєднувало б всі різномірні компоненти об'єкту: природні системи, населення, адміністративний устрій, економіко-господарські структури і т.ін. Головне протиріччя у визначенні інтегрального поняття полягає у тому, що соціальні і природні системи мають принципові відмінності у просторовій ідентифікації. Якщо просторові границі природних систем визначаються природними закономірностями і процесами, то межі соціальних систем встановлюються штучно, виходячи з адміністративно-політичних міркувань. Відповідно до цього всі основні характеристики соціальних систем відносяться до виділених адміністративних територій, які лише частково збігаються з простором природних систем. В той же час розподілені характеристики природних систем на території адміністративних одиниць, в основному, відомі і відображаються, наприклад, на картах в атласах областей України. Отже просторова ідентифікація і відповідність характеристик соціальних і природних систем принципово не викликає труднощів. Значно складніше досліджувати процеси, які протікають у всьому просторі природних систем. В такому випадку коректним виходом є використання балансових розрахунків за принципом проточності, як це робиться, наприклад, для водних ресурсів.

Повертаючись до визначення інтегрального наукового поняття, відповідного об'єкту соціально – економічної географії, зазначимо, що в цьому велике значення мають ще й питання цілепокладання (мотивації) у взаємодії соціальних систем з географічним середовищем. Тут протиріччя виникають тому, що потреби (і цілеспрямованість) соціуму часто суперечать основним тенденціям і законам розвитку біосфери, внаслідок чого постійно здійснюються її збурення і дестабілізація. Ця негативна тенденція постійно наростає, призводячи до появи все нових соціально-екологічних кризових ситуацій. В історії людства знайдеться дуже мало прикладів, коли соціум узгоджував свої потреби і цілі у природокористуванні з можливостями біосфери. Найбільш показовий із сучасних прикладів – прийняття світовою спільнотою концепції стійкого розвитку, яка передбачає істотну зміну принципів природокористування, і намагання довести її до практичного впровадження. Але сам факт прийняття цієї концепції ще не є гарантією виходу із глобальної соціально – екологічної кризи,

бо вона символізує деяку абстрактну глобальну мету. Її реалізація потребує розробки для кожної країни своєї власної програми переходу на стратегію стійкого розвитку з урахуванням її історико – культурних, етнічних, релігійних і природно – географічних особливостей. По суті це є спробою проектування загальних вимог концепції стійкого розвитку на конкретні природно – географічні умови соціуму, які визначають всі інші його відмінності. Необхідність врахування саме географічних факторів, як основних у формуванні властивостей конкретного соціуму, переводить проблему співіснування суспільства і природного середовища в площину функціонування нового типу складних систем, в яких соціальні процеси розглядаються з позицій комплексного географічного підходу у тісному зв'язку з природно – географічними умовами. Такі системи повинні розглядатися як ландшафтне середовище формування і розвитку властивостей соціуму, його менталітету, відношення до інших соціальних підсистем і навколишнього природного середовища під впливом різноманітних факторів, що мають просторово – часовий географічний вимір і в свою чергу залежать від соціуму.

Виходячи з таких міркувань, в 2003 р. одним з авторів [1] було запропоновано поняття *«соціально-географічна система»* і дано його визначення як *гетерогенної системи, яка містить різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, кісні та біогенні елементи (підсистеми), що знаходяться у взаємодії через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово – часовому континуумі*.

Далі, спілкуючись і дискутуючи з колегами з приводу даного поняття, автори прийшли до висновку про необхідність аналізу і уточнення його змісту, бо основні зауваження стосуються переважно факту невідповідності границь соціальних і природних систем. Саме це і є **метою даної статті**.

Викладення основного матеріалу. Для з'ясування змісту поняття «соціогеосистема» необхідно звернутися до її структури (рис. 1).

Як видно з рис. 1, соціогеосистема складається з таких підсистем: соціуму, як визначальної складової (бо вона визначає територію), біоти (біологічних природних систем) і кісної підсистеми (мінеральних природних систем). Щоб підкреслити первинність зв'язків живої і неживої природи, вони на схемі показані як суцільний канали зв'язку з двостороннім рухом енергії, речовини та інформації. На відміну від цього, соціум взаємодіє з природними складовими через процес природокористування (ПК), його зв'язки, як вторинні, показані стрілками і символізують двосторонній рух енергії, речовини та інформації. Необхідно підкреслити принципове положення, що всі види взаємодії соціуму з іншими складовими соціогеосистеми і задоволення всіх потреб людини здійснюються саме через природокористування, яке є основним способом і процесом впливу соціуму на природні компоненти. Засобами впливу є господарчі системи соціуму.

Отже, як видно із структури соціогеосистеми, суспільство (соціум разом з господарчими система-

ми) відіграє в ній особливу роль як регулюючої і керуючої надбудови над природними системами. В цьому проявляється ще одне протиріччя, яке вчені вважають основним протиріччям сучасної біосфери – між природною і соціальною суттю людини. Як біологічна істота, людина відноситься до біоти і вся її біологічна суть підпорядкована об'єктивним законами розвитку живої природи. Біологічні потреби людини (дихання, вживання води, їжі тощо) принципово можуть задовольнятися примітивним способом без застосування будь – яких засобів праці. Інша справа, що сучасна людина вже не може обійтись без термічної обробки продуктів харчування, має обмежений доступ до чистої питної води, дихає забруд-

неним повітрям і втратила багато надбань природної видової еволюції. Натомість вона отримала свідомість та інтелект, що призвело до розвитку її другої суті – соціальної. І саме ця суть стала визначальною у формуванні ролі людини в біосфері. Завдяки розвитку соціальної форми буття і появі нових (соціальних) потреб людина створила «другу» природу, нові джерела енергії, засоби праці, технології впливу на навколишнє природне середовище і вже на рубежі другого і третього тисячоліть перетворилась на глобальну силу планетарного масштабу, здатну знищити все живе на Землі, або перевести біосферу в стан ноосфери в розумінні В.І. Вернадського.

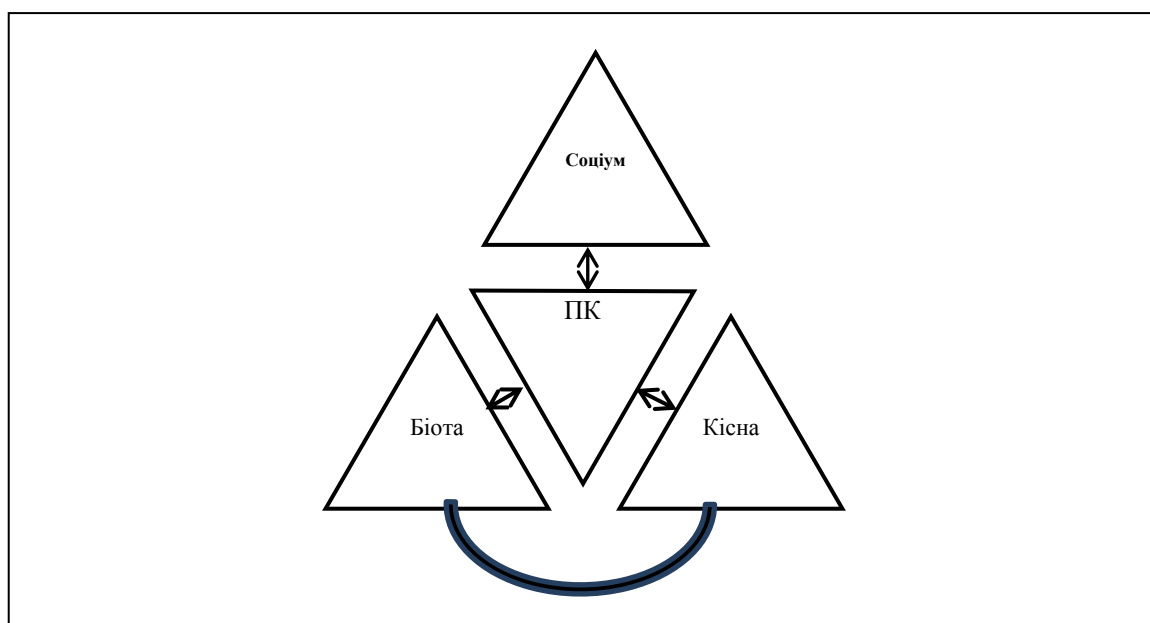

Рис. 1. Структура соціогеосистеми

З точки зору соціально-економічної географії саме результат розвитку соціальної суті людини – соціум і суспільство – є основною складовою її об'єкту. Соціальні компоненти соціогеосистеми принципово відрізняються від інших рядом особливостей, серед яких найважливішими, на наш погляд, є наступні:

1. Суспільство (соціум) є надзвичайно динамічною підсистемою. Якщо динаміка природних підсистем помітна в розрізі століть і тисячоліть, то суспільство у всьому його різноманітті може істотно змінюватись протягом років і десятиліть. При цьому соціальні і суспільні процеси мають тенденцію до прискорення і характеризуються періодами загострення (революційної перебудови).

2. В основі діяльності суспільства лежить цілеспрямованість як результат інтелектуальної роботи. Когнітивна діяльність (індивідуальна і корпоративна) є однією з найважливіших соціальних потреб людини. Розум людини, маючи безмежні можливості творчості, безупинно ставить все нові питання, що постійно ускладнюються, і знаходить на них відповіді. Ця риса соціальної суті людини знаходить відображення в науково-технічному прогресі і зумовлює наступну особливість.

3. Суспільство здатне перетворювати структурну інформацію природних систем на соціальну, зокрема, наукову інформацію, внаслідок чого створюється інформаційний ресурс, який має вирішальне значення у розвитку суспільства. Темпи зростання інформаційного ресурсу і кількість накопиченої суспільством інформації є важливими показниками суспільного прогресу і визначають якісні зміни в житті суспільства, його багатство, добробут, гуманність, толерантність, зрілість, потенціал, здатність до зміцнення соціальної безпеки тощо [2]. Однак, найважливішим наслідком зростання інформаційного ресурсу є трансформація відношення суспільства до природи і все більш широке впровадження природозгідних технологій природокористування. Саме цей аспект діяльності суспільства визначає, врешті-решт, перспективи розвитку сучасної цивілізації.

4. Суспільство є середовищем генерації, поширення і реалізації нових ідей в різних сферах суспільного буття (економічних, політичних, релігійних, культурологічних, наукових тощо). Так, при наявності ідеї, яка породжує загальну мету, суспільство здатне до об'єднання і мобілізації ресурсів для досягнення такої мети. Сьогодні існує багато міжнародних інституцій, які реалізують певні ідеї глобального

масштабу. Прикладом може бути розповсюдження ідеї стійкого розвитку, яка генерувала глобальну мету людства – зберегти Землю для себе і для майбутніх поколінь. Наявність антагоністичних ідей, навпаки, провокує розділ суспільства, соціальні конфлікти тощо. Комунікаційні можливості суспільства певною мірою залежать і від суб'єктивних чинників, наприклад, менталітету соціуму, політичної еліти, лідерів тощо. Причому ці чинники спроможні, як показала історія, спричинити глобальні конфлікти, що при наявності потужної ядерної зброї сьогодні може привести до загибелі сучасної цивілізації.

Ці й інші особливості соціальних систем визначають їх важливість у виділенні та функціонуванні соціогеосистем. Перш за все мова йде про територіальну ідентифікацію соціогеосистем. Справа у тому, що сучасний адміністративно-територіальний поділ, штучний за своєю природою, визначає такі важливі елементи функціонування суспільства, як планування, розподіл ресурсів, звітність, статистичний облік, адміністративні і владні повноваження тощо. Зрозуміло, що це в кінцевому результаті визначає еволюційний потенціал даної території і її можливості стосовно ефективності використання природних умов і ресурсів. Отже, незважаючи на відносну нестабільність адміністративно-терито-

ріального устрою територій (порівняно з границями природних систем), соціогеосистеми повинні виділятися в межах існуючих адміністративно-територіальних одиниць (країн, округів, областей, районів тощо). У такому випадку просторові фрагменти природних систем, які територіально збігаються з виділеною соціогеосистемою, повинні розглядатися як природно-географічні умови існування конкретного суспільства, або як його природно-ресурсний потенціал.

Висновки.

1. Враховуючи суттєву неоднорідність складових соціогеосистем, доцільно її соціальну (суспільну) підсистему розглядати як середовище формування перетворюючого потенціалу території, а природні підсистеми – як середовище формування природно-ресурсного потенціалу території.

2. При виконанні балансових розрахунків природних ресурсів, а також прогнозних змін стану природних систем для окремих адміністративних територій необхідно використовувати принцип точності.

3. Територіальні границі соціогеосистем доцільно визначати відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу, в межах якого актуальні характеристики соціальних складових.

Список використаних джерел:

1. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х., 2003. – 383 с.
2. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005.

Наукові повідомлення

УДК 911.3.30 (477)

Микола Барановський

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Розкрито європейський досвід реформування аграрного сектора та сільських територій, обґрунтовано доцільність його використання для вирішення проблем українського села, проаналізовано еволюцію спільної аграрної політики країн Європейського Союзу упродовж 60-х років XX - початку XXI ст., охарактеризовано сутність сучасних концепцій реформування сільського сектора України, встановлено причини низької ефективності механізмів підтримки сільського розвитку, визначено ймовірні джерела фінансування заходів стимулювання розвитку сільських проблемних територій України.

Ключові слова: сільські території, сільський розвиток, аграрна політика, сільські депресивні території, регіональна політика

Николай Барановский. СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ. Раскрыто европейский опыт реформирования аграрного сектора и сельских территорий, обосновано целесообразность его использования для решения проблем украинского села, проанализировано эволюцию общей аграрной политики стран Европейского Союза на протяжении 60-х годов XX – начала XXI в., охарактеризовано сущность современных концепций реформирования сельского сектора Украины, установлены причины низкой эффективности механизмов поддержки сельского развития, определены вероятные источники финансирования мероприятий стимулирования развития сельских проблемных территорий Украины.

Ключевые слова: сельские территории, сельское развитие, аграрная политика, сельские депрессивные территории, региональная политика

Mykola Baranovsky. STIMULATION OF DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS: EUROPEAN EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITY. The European experience of reforming of the agrarian sector and rural territories is described, the reasonability of its usage to solve the problems of Ukrainian village is grounded, the evolution of the general agrarian policy in countries of the European Union during the 60s of the 20th – beginning of the 21st centuries is analyzed, the sense of the modern conceptions of Ukraine's rural sector reforming is characterized, the reasons for low efficiency of mechanism of rural development support are defined, the possible sources of financing the measures stimulating the developments of problem rural territories of Ukraine are examined.

Key words: rural areas, rural development, agrarian policy, rural depressed areas, regional policy.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Проблема подолання диспропорцій регіонального розвитку є одним із найбільш складних наукових завдань, розв'язання якого знаходиться у сфері компетенції суспільної географії та регіоналістики. Негативні тренди соціально-економічного розвитку окремих територій, які мали місце у середині 90-х років XX ст., не лише зберігаються, а й посилюються. Одним із наслідків диференціації регіонального розвитку стало посилення поляризації території країни, від якого потерпають насамперед сільські райони. Проблема порятунку сільських територій залишається актуальною не лише для України, а й для економічно розвинених держав, де також має місце депопуляція сільського населення, міграційний відтік молоді. Тривають пошуки найбільш ефективної моделі розвитку сільських територій в умовах, з одного боку, постійного зниження частки сільського господарства у структурі економіки, з іншого, – загострення продовольчої кризи, обезлюднення сільської місцевості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні положення реформування сільського сектора економіки України, формування політики сільського розвитку, загальні механізми стимулювання розвитку сільських територій викладені у

дослідженнях О. Бородіної, І. Прокопи, . Онищенко, П. Саблука, А. Лісового, О. Павлова, В. Юрчишина. Порівняльний аналіз програм розвитку сільських територій України та Польщі викладений у роботі Д. Крисанова та Л. Удова, окремих країн пострадянського простору – у дослідженнях автора даної статті [1]. Європейські підходи до вирішення проблем сільських територій висвітлені у дослідженні Ю. Губені, А. Краков'я-Баля, Л. Казьміра. Попри це, вивчення та узагальнення світового досвіду розв'язання проблем сільських територій залишається для України важливим та актуальним завданням, оскільки село продовжує деградувати, позитивні тенденції у розвитку аграрного сектора не допомагають у подоланні сільської бідності, безробіття тощо.

Головним завданням даного дослідження є аналіз європейських підходів до вирішення проблем сільських територій, оцінка українських програм розвитку села та нормативно-правових актів, якими регламентуються механізми стимулювання розвитку сільських проблемних територій.

Виклад основного матеріалу. Науковий аналіз діючих в Україні програм соціально-економічного розвитку села, законів і проектів законів України у галузі регіональної та аграрної політики, наукових публікацій свідчить про те, що в нашій державі відсутня чітка, а головне загально визнана програма реформування та концепція перспек-

тивного розвитку сільських територій. За таких умов вивчення досвіду провідних країн світу є важливим щонайменше із трьох причин: по-перше, європейські країни мають значних досвід реформування аграрної сфери та політики сільського розвитку, оскільки зіштовхнулися із тими проблемами села, які ми маємо тепер, ще у кінці 60-х років XX ст.; по-друге, ними вироблена досить дієва система регулювання процесів сільського розвитку, що знайшло відображення у Спільній аграрній політиці (САП) країн ЄС; по-третє, політика сільського розвитку у ЄС постійно модернізується відповідно до вимог часу, свідченням чого є еволюція її концептуальних засад в останні роки.

Із проблемними аспектами у розвитку сільських територій стикається більшість економічно розвинених країн. Їх існування значною мірою визначається особливостями трансформації галузевої та територіальної структур економіки в умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної стадій суспільного розвитку.

За даними федерального відомства з будівництва і регіонального планування Німеччини, скорочення чисельності сільського населення в окремих округах, насамперед Східної Німеччини, може скласти упродовж 2002-2020 р. понад 20% [4, с. 40]. Малозаселені території надзвичайно швидко втрачають населення, у них різко зростає частка осіб старших вікових груп, що посилює економічні проблеми таких регіонів, можливість підтримання у них належного рівня інфраструктури. Через скорочення населення ускладнюються можливості надання базових послуг, погіршується доступність об'єктів обслуговування, втрачається загальна інвестиційна привабливість таких територій для проживання населення.

Взірцем для України у контексті визначення перспектив розвитку сільських територій, подолання стану їх депресивності може слугувати Спільна аграрна політика ЄС. У ній виділяють три базові моделі, які домінували на різних етапах її становлення: 1) галузева; 2) перерозподільча; 3) територіальна [6, с. 16]. Кожна із них характеризується своїми особливостями взаємовідносин "аграрний сектор – сільські території", специфікою системи заходів стимулювання розвитку сільської місцевості.

Науковий аналіз їх змісту свідчить про те, що у країнах ЄС спостерігається еволюція механізмів підтримки сільського сектора, зокрема зміщення акцентів із вирішення проблем сільського господарства до розв'язання завдань розвитку сільських територій.

Галузева модель була домінуючою у 60-х роках XX ст. У ній основна увага приділялася розвитку сільського господарства, переробної ланки, тоді як сільські території розглядалися лише як джерело природних і людських ресурсів.

Відповідно до концептуальних положень перерозподільчої моделі, яка стала пріоритетною у середині 70-х – на початку 80-х років XX ст., розвиток аграрного сектора все більше взаємопов'язувався із збереженням сільських територій. Головними

механізмами підтримки сільських проблемних територій є субсидії, дотації, а також система заходів, спрямована на диверсифікацію сільської економіки, на зростання доходів населення за рахунок розвитку позааграрних видів діяльності.

На сучасному етапі у країнах ЄС все більшого визнання набуває територіальна концепція сільського розвитку, яка, на відміну від попередніх концепцій, передбачає визнання сільських територій комплексними утвореннями. Система заходів стимулювання розвитку сільських територій включає не лише, чи навіть не стільки, прямі фінансові дотації, скільки інструменти посилення конкурентоспроможності сільських територій, підвищення їх привабливості для проживання населення, збереження культурних ландшафтів, покращання якості людського капіталу, збереження соціального контролю над територією, перенавчання населення, притік інвестицій в несільськогосподарські види діяльності на селі тощо. Ключовою фігурою стають виробник сільськогосподарської продукції, сільський соціум, сільські території, а не саме сільське господарство.

Відповідно до останньої реформи САП на період 2007-2013 рр. планується запровадити низку взаємопов'язаних інструментів, які об'єднуються у два "стовпи". Другий із них якраз і стосується розвитку сільських територій, зокрема включає заходи для посилення конкурентоспроможності аграрного сектора, збереження довкілля і сільських ландшафтів, підвищення якості життя в сільських місцевостях, диверсифікація сільської економіки тощо.

Отже квінтесенція еволюції САП країн ЄС – це відмова від прямої фінансової підтримки доходів фермерських господарств, сільського господарства як галузі із перенаправленням вивільнених коштів на заходи стимулювання розвитку сільських територій, активізація їх ендегенного потенціалу.

Окремо варто зупинитися на механізмах фінансування заходів стимулювання розвитку сільських територій. Воно здійснюється головню за рахунок європейського фонду гарантій сільському господарству та європейського фонду розвитку сільських територій. Щорічний обсяг фінансування заходів у рамках САП складає 60 млрд. євро, з яких 20% скеровується на фінансування розвитку сільської місцевості [6, с. 15].

Однією з головних вимог, яка практикується у розвинених країнах світу щодо фінансування програм регіонального розвитку, є співучасть органів місцевого самоврядування у таких заходах. Це дозволяє посилити відповідальність місцевих адміністрацій за виконання програмних заходів, поступово долати патерналістські настрої у суспільстві, коли вирішення усіх проблем регіонального та місцевого розвитку покладається винятково на центральні органи влади.

Дуже велику роль у підтримці сільських територій більшості європейських країн відіграє програма Leader+, яка фінансується з європейського фонду регіонального розвитку.

Екстраполяція охарактеризованих вище етапів

еволюції політики щодо розвитку села країн ЄС на український ґрунт свідчить про те, що за відносно короткий період часу в аграрній політиці України чергувалися різні елементи концепцій політики сільського розвитку. Концепція “агроцентризму” чи галузева модель була домінуючою від середини до кінця 90-х років ХХ ст. Аналіз різноманітних цільових програм розвитку українського села, аграрної політики свідчать про те, що її базові постулати посідають вагоме місце у реформуванні сільського сектора і тепер. Попри задекларовані у преамбулі Закону України “Про основні засади державної аграрної політики” цілі щодо порятунку та підтримки сільських територій, змістовне наповнення основних її завдань стосується здебільшого саме аграрної сфери.

Методологічні засади концепції багатофункціональності села, яка набула найбільшого розвитку в Україні на початку ХХІ ст., значною мірою перегукуються із положеннями перерозподільчої моделі реформування аграрної політики ЄС. Вихідні постулати даної концепції знайшли відображення як в Законі України “Про основні засади державної аграрної політики”, так і в “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.”.

Концепція багатофункціональності села досить швидко еволюціонувала у політику сільського розвитку, теоретико-методологічні засади якої були розроблені у наукових працях О. Бородіної, І. Прокопи, О. Павлова, В. Юрчишина. Її головні ідеї, на жаль, ще не набули практичного застосування в Україні.

Науковці Інституту регіональних досліджень НАН України, загалом визнаючи ключові положення політики сільського розвитку, вважають, що визначальним напрямком реформування сільського сектора має стати “...еволюційно-генетичний підхід, сутність якого полягає у визнанні того факту, що вся сукупність соціально-економічних організмів суспільства бере участь у пошуку форм і напрямків розвитку через процеси самоорганізації та саморозвитку” [2, с. 6].

Щодо механізмів і заходів стимулювання розвитку сільських територій, то тут відставання від провідних країн світу є ще більш відчутним. Відразу варто зауважити, що, попри зусилля науковців, існуючу нормативно-законодавчу базу, зокрема

Законів України “Про стимулювання розвитку регіонів”, “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.”, “Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 р.”, сільські території так і не стали самостійним об’єктом ні державної регіональної політики, ні управління. Чого варті лише той факт, що за 2006-2011 рр., час дії Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”, державним органам так і не вдалося визначити офіційний перелік сільських депресивних районів.

Відсутність в Україні офіційно визнаних сільських депресивних територій пояснюється недосконалістю законодавчої бази та критеріїв їх ідентифікації. Водночас тут присутні й суб’єктивні моменти. Більшість голів районних державних адміністрацій бояться визнати підпорядковані їм території депресивними, оскільки, у їх розумінні, це означає визнати свою некомпетентність, яка несе в собі загрозу відставки за результатами моніторингу розвитку регіонів. Водночас офіційне визнання сільського району депресивним навпаки дозволяє, по-перше, розробити відповідну програму його “порятунку”, по-друге, претендувати на частину фінансових ресурсів, які виділяються на стимулювання розвитку проблемних територій згідно чинного законодавства.

Науковці та управлінці, особливо колишні, визнають, що Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” не містить інноваційних інструментів для вирішення проблем асиметрії розвитку регіонів. Теж стосується і проблем подолання стану депресивності окремих територій у регіонах, оскільки сьогодні немає реальних інструментів для її вирішення, адже програми подолання стану депресивності так і не стали реальністю [5, с. 45].

Невизначеним залишається питання щодо фінансування заходів стимулювання розвитку проблемних територій, у т.ч. й сільських. Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” передбачено виділяти на підтримку розвитку депресивних територій 0,2% доходної частини державного бюджету України. Закон набув чинності із 1 січня 2006 р., проте жодного разу визначений у ньому обсяг фінансових ресурсів на стимулювання розвитку депресивних територій не виділявся (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги фінансування заходів із стимулювання розвитку депресивних регіонів України

	Обсяги фінансування				
	2006	2007	2008	2009	2010
Доходна частина державного бюджету, млрд. грн.	127,5	157,3	231,9	239,2	257,1
Обсяг передбачених законодавством коштів, млн. грн.	255,0	314,6	463,9	478,4	514,1
Обсяг реально виділених коштів, млн. грн.	-	100,0	150,0	-	-

Така ж ситуація і з розподілом фінансових ресурсів, які направляються на реформування села у “Державній цільовій програмі розвитку українського

села на період до 2015 р.”. На фінансування розділу даної програми “Розвиток соціальної сфери села та сільських територій” передбачається направити лише

16,5% загального фінансування, а на розвиток аграрного ринку – 41%. На розв'язання проблем сільських депресивних територій взагалі передбачається виділити лише 0,4% загального обсягу фінансових ресурсів, передбачених на виконання даної цільової програми. Не фінансуються насамперед ті заходи програми, які пов'язані із вирішенням найбільш гострих проблем села, зокрема програми подолання їх депресивності, відшкодування витрат на будівництво закладів соціальної інфраструктури (житло і т.п.) для молодих спеціалістів тощо.

Як уже зазначалося, у країнах ЄС фінансування заходів стимулювання розвитку сільських територій здійснюється із відповідних фондів. В Україні досі відсутній державний фонд регіонального розвитку, не кажучи вже про спеціальні фонди, зорієнтовані на надання фінансової підтримки саме сільським територіям.

Створення державного фонду регіонального розвитку було передбачено проектом Закону України “Про засади державної регіональної політики”, який тривалий час обговорювався у середовищі науковців і практиків. У зазначеному проекті закону визначені джерела його наповнення, найбільш реальним із яких є 5% відрахування від податку на прибуток підприємств. За даними Міністерства фінансів України, податок на прибуток підприємств у 2011 р. склав 54,7 млрд. грн. З урахуванням запропонованої норми тільки за рахунок цього податку на стимулювання розвитку проблемних територій, у т.ч. й сільських, можна було б скерувати 2,7 млрд грн.

В іншому проекті Закону України “Про сільське господарство” пропонується створити фонд підтримки сільського господарства, який має формуватися за рахунок: а) коштів, одержаних від оподаткування надприбутків (одержаних понад встановлену норму прибутку) підприємств різних галузей економіки; б) тимчасових відрахувань від обсягу реалізації продукції, робіт і послуг з усіх господарюючих суб'єктів економіки. Розмір і порядок відрахування встановлюються нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Суттєво фінансові можливості сільських громад могли б зрости за рахунок перегляду норм міжбюджетних відносин, зокрема зарахування до

місцевих бюджетів вищої від нинішньої частки доходів із податку фізичних осіб, плати за землю, транспортні засоби тощо.

Оскільки сільські території до цього часу так і не стали самостійним об'єктом державного управління, доцільним є створення або Державного агентства з розвитку сільських територій [3, с. 270], або спеціального комітету сільського розвитку [7, с. 52]. Їх має очолювати віце-прем'єр міністр України. Головним функціональним призначенням таких інституцій є координація зусиль держави, приватного бізнесу, органів місцевого самоврядування, спрямованих на вирішення найбільш гострих проблем сільських територій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз трансформаційних процесів у розвитку сільських територій, реформування аграрної політики України, змісту державних цільових програм розвитку українського села, свідчить про те, що в нашій державі немає адекватних вимогах часу механізмів стимулювання розвитку не лише проблемних, а взагалі сільських територій. На відміну від країн ЄС в Україні: 1) відсутні фонди підтримки розвитку сільського сектора; 2) немає чітко визначених джерел стимулювання розвитку сільських проблемних територій; 3) недосконала нормативно-законодавча база, яка не дозволяє, наприклад, визначити перелік сільських депресивних територій; 4) відсутня єдина, чітка концепція розвитку сільських територій на перспективу; 5) неефективною залишається практика підтримки сільського господарства, яка фактично перетворюється у дотування потужних агрохолдингів замість підтримки фермерських господарств і сільських територій; 6) відсутня чітка взаємозалежність між розвитком сільського господарства і розвитком сільських територій.

Розв'язання ключових проблем розвитку сільських територій продовжує залишатися важливим науково-практичним завданням, що визначає широке коло перспективних досліджень у даній галузі – від обґрунтування концептуальних засад політики сільського розвитку до подолання стану депресивності окремого сільського району.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій (порівняльний аналіз на прикладі країн пострадянського простору) / М.О. Барановський // *Географія. Економіка. Екологія. Туризм : Зб. наук. праць [за ред. І.В. Смаля]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя. – 2010. – Вип. 4. – С. 22-39.*
2. Борщевський В.В. Сучасні проблеми розвитку сільських територій України та концептуальні підходи до їх вирішення / В.В. Борщевський // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій: [зб. наук. праць] / НАН України. Інститут регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 6 (92). – С. 3-9.*
3. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: [монографія] / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
4. Развитие сельских территорий в Германии: [информационные материалы] / Выпуск. ред. С. Вебер. – М., 2010. – 156 с.
5. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / Василь Куйбіда, Анатолій Ткачук, Тетяна Забуковець-Ковачич [за заг. ред. Р. Ткачука]. – К.: Леста, 2010. – 224.
6. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України: [аналітична доповідь]. – К.: НІСД, 2011. – 19 с.

7. Теорія, політика та практика сільського розвитку: [монографія] / за ред. д-ра економ. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра економ. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи. – К.: Інститут економіки і прогнозування НАНУ, 2010. – 376 с.

УДК 332.33(477.41)

Валентина Нагірна

ЗЕМЛЯ СТОЛИЧНОЇ ОБЛАСТІ ЯК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ І ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РЕСУРС: НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

У статті виявлено особливості використання земельних ресурсів у столичній Київській області. Дано аналіз змін у структурі земельного фонду. Визначено основні фактори, що впливають на використання земель: природна родючість ґрунтів, розташування земельних ділянок щодо м. Київ, розвиток транспортної інфраструктури, кон'юнктура ринку. Показано територіальні відмінності у грошовій оцінці земель. Обґрунтовано напрями раціонального використання земельних ресурсів у регіональному вимірі. Значна увага приділена територіям і об'єктам природно-заповідного фонду, розширенню природоохоронних земель в області, особливо навколо екологічно небезпечних об'єктів.

Ключові слова: земельні ресурси, столична область, грошова оцінка, екостан, використання земель, територіальні відмінності, сільськогосподарський ресурс.

Валентина Нагірна. ЗЕМЛЯ СТОЛИЧНОЙ ОБЛАСТИ КАК СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЙ И ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ РЕСУРС: НАПРАВЛЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. В статье выявлены особенности использования земельных ресурсов в столичной Киевской области. Дан анализ изменений в структуре земельного фонда. Определены основные факторы, влияющие на использование земель: естественное плодородие земли; местоположение земельных участков по отношению к г. Киеву; развитие транспортной инфраструктуры, конъюнктура рынка. Показаны территориальные отличия в денежной оценке земель. Обоснованы направления рационального использования земельных ресурсов в региональном измерении. Значительное внимание уделено территориям и объектам природно-заповедного фонда, расширению природоохранных земель в области, особенно вокруг экологически опасных объектов.

Ключевые слова: земельные ресурсы, столичная область, денежная оценка, экосостояние, использование земель, территориальные отличия, сельскохозяйственный ресурс.

Valentyina Nahirna. LAND OF THE METROPOLITAN REGION AS AGRICULTURAL AND TERRITORIAL RESOURCE: DIRECTIONS OF MANAGEMENT. The article reveals the features of land use in the metropolitan Kiev region. The analysis of changes in the land structure is given. The main factors influencing the use of land in the metropolitan region: natural fertility of the land; location of land to the city of Kyiv; development of transport infrastructure, the State of the market. Territorial differences in the monetary land valuation of Kyiv region are shown. The directions of land resources management in the regional dimension are grounded. Great attention is paid to the territories and nature reserves, increase environmental lands in each administrative region of the area, especially around the ecologically dangerous objects.

Key words: land resources, metropolitan region, monetary valuation, ecological situation, land use, territorial differences, agricultural resource.

Актуальність дослідження. Земля столичної області завжди була й залишається важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень. Виявлення та аналіз змін, що відбуваються у використанні землі за умов реформування земельних відносин, потребують комплексного підходу у вивченні цих процесів і детальних регіональних досліджень. Вартість столичної землі і напрями її використання мають істотні територіальні відмінності. Вони зумовлюються не тільки природними чинниками, зокрема родючістю ґрунтів, скільки залежать від місцеположення земельних ділянок по відношенню до столиці, кон'юнктури ринку. Земля все більше стає економічним ресурсом, впливає на всі сфери суспільного життя у столичній області. Результати дослідження є важливим підґрунтям при обґрунтуванні напрямів раціонального використання ресурсів та підвищення їх інвестиційної привабливості.

Вивченість проблеми. Серед наукових розробок, присвячених земельним ресурсам, переважають праці економістів-аграрників, науковців сільськогосподарського профілю. В останніх дослідженнях таких авторів, як Трегобчук В.М., Мартин А.Г., Будзяк В.М., Пасхавер Б.Й., Новаковський Л.Я.,

Ніколаєнко Т.С., Медведєв В.В., Добряк Д.С. та ін. основна увага зосереджена на соціально-економічних та екологічних проблемах реформування земельних відносин. Великий внесок в розроблення методичних основ грошової оцінки земель в Україні і зокрема у Київській області зробили Дехтяренко Ю.Ф., Лихогруд М.Г., Канаш О.П., Матушевич Ю.М., Палеха Ю.М. Є чимало географів, які досліджували земельні ресурси в регіональному вимірі – Пістун М.Д., Гриневецький В.Т., Позняк С.М. та ін.

Виклад основного матеріалу. Земля Київської столичної області є особливо цінним ресурсом для створення її економічного потенціалу, продовольчого забезпечення, розвитку багатьох життєво важливих видів господарської діяльності. Водночас це є територіальний базис для розселення населення, розміщення виробничих і соціальних об'єктів, створення повноцінного життєвого середовища. Завдяки використанню земельних ресурсів в області формується близько 90 % обсягу продовольчого фонду та 70 % товарів народного споживання [3]. Київська область, маючи доволі сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, розвинену транспортну інфраструктуру і, що особливо важливо, величезний попит на продукцію сільського господарства столичних мешканців, традиційно займає одне з провідних

місць в Україні за розвитком АПК [7]. На сільське господарство тут припадає 35 % ВВП [10].

Земля столичної області нині впливає на всі сфери суспільного життя – від виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку промисловості, транспортної інфраструктури, соціальної сфери до оздоровлення населення та збереження природи. З іншого боку, столична земля як економічний ресурс є не тільки засобом виробництва, територіальним базисом його розміщення, а й об'єктом обміну. На її цінність та ринкову вартість впливають система господарювання та земельні відносини, особливості використання землі та кон'юнктура ринку. Великий вплив має також соціальна структура суспільства, зокрема столичної області, платоспроможний попит

населення, що визначають потребу і фінансові можливості людей і потреби виробничих структур у земельних ресурсах.

Слід зазначити, що в ринковій економіці земля, як і інші чинники (складники) виробництва, повинна функціонувати як товар. Тільки в такому разі можна досягти ефективного господарювання, у тому числі в сільському господарстві, раціонального використання землі як територіального ресурсу, забезпечити результативність цільового призначення та охорону земель [4, 8].

Структура земельного фонду Київської області, зміни, що відбулися в ній впродовж останніх 10-ти років, показані в табл. 1.

Таблиця 1

Земельний фонд Київської області¹

Основні види угідь	1999		2000		2009		2010	
	Всього, тис. га	% до загальної площі території	Всього, тис. га	Всього, тис. га	% до загальної площі території	% до загальної площі території	Всього, тис. га	% до загальної площі території
Сільськогосподарські угіддя	1675,8	59,6	1676,0	59,6	1666,7	59,3	1664,9	59,2
у тому числі:								
рілля	1385,1	49,2	1365,1	48,5	1358,9	48,3	1356,2	48,2
перелоги	8,6	0,3	18,4	0,7	12,7	0,5	12,6	0,4
багаторічні насадження	40,6	1,4	40,7	1,4	42,1	1,5	43,7	1,6
сіножаті та пасовища	241,7	8,6	251,8	9,0	253,0	9,0	252,4	9,0
Ліси та інші лісовкриті площі	650,9	23,1	649,8	23,1	649,0	23,0	649,0	23,1
з них:								
вкритих лісовою рослинністю	593,4	21,1	592,5	21,1	594,8	21,2	592,9	21,1
Забудовані землі	113,5	4,0	112,6	4,0	124,3	4,4	126,6	4,5
Відкриті заболочені землі	49,4	1,8	49,4	1,8	49,8	1,8	49,8	1,8
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	17,4	0,6	17,4	0,6	17,4	0,6	17,4	0,6
Всього земель сухо-долу	2638,2	93,8	2638,3	93,8	2638,3	93,8	2636,8	93,8
Води	173,9	6,2	173,8	6,2	175,3	6,2	175,3	6,2
Разом	2812,1	100,0	2812,1	100,0	2812,1	100,0	2812,1	100,0

¹ За даними Держкомзему Київської області (форма 6 - зем), Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Київській області, 2010 р.

На сільськогосподарські угіддя в області припадає 59,2 % загальної площі території (в Україні – 69,0 %). У сільськогосподарських угіддях основне місце займає рілля, розораність сільськогосподарських угідь надзвичайно висока – 81,2 %. На сіножаті й пасовища припадає 15 % території або 9 % сільсько-

господарських угідь, на багаторічні насадження – відповідно 2,5 та 1,6 %. Ліси й лісовкриті площі займають 23 % території, що значно перевищує середній показник в Україні (17,5 %). Забудовані землі становлять 4,5 %, території, покриті водами – 6,2 % (в Україні – 4 %) [6].

Така структура земельного фонду свідчить про вкрай нераціональне співвідношення між видами угідь, надмірне сільськогосподарське використання території, неприпустиму щодо екобезпеки розораність землі. Високий рівень сільськогосподарського освоєння земельних ресурсів у поєднанні з потужним впливом м. Київ та Київської агломерації призводять до непомірного антропогенного навантаження на землю та водні ресурси, спричиняючи зниження стійкості ландшафтів, їх здатності до самовідновлення, посилення деградації ґрунтового покриву, істотне зменшення цінності землі як економічного ресурсу. Порушується відповідність між антропогенно-техногенним навантаженням на земельні ресурси і екологічною ємністю території.

Впродовж 1999 – 2010 рр. у структурі земельного фонду області відбулися зміни. Зокрема, зменшилася площа сільськогосподарських угідь, у тому числі ріллі на 26,2 тис. га, зросли площі під сіножатями та пасовищами, багаторічними насадженнями і особливо перелогами. Площа лісів майже не змінилася. Забудовані землі збільшилися на 11 тис. га [6]. Слід особливо відзначити збільшення площі населених пунктів. Причому впродовж 2002–2010 рр. вона зростає значно вищими темпами, ніж це було прогнозовано Генеральною схемою планування території України. У зв'язку з цим спостерігається тенденція масового переведення сільськогосподарських угідь у приміській зоні Києва в інші категорії (за даними моніторингу Генеральної схеми планування території України, 2010 р.).

Зміна цільового призначення сільськогосподарських земель є порушенням Конституції України, оскільки йдеться про продовольчу безпеку держави, вирішення проблем життєзабезпечення громадян, виконання не лише економічної, а й соціальної та природоохоронної функцій цих земель.

Впродовж зазначеного періоду відстежуються зміни у співвідношенні між видами угідь: зменшення частки ріллі, підвищення природних кормових угідь та перелогів. До речі, збільшення перелогів пов'язане зі зростанням площ необроблюваних угідь, хоча з позицій охорони земель це є позитивним явищем і сприяє відновленню структури й родючості ґрунтів. У процесі землекористування не змінилося ставлення до землі як до особливо цінного, однак обмеженого ресурсу, не забезпечено ефективний розподіл земель за видами угідь, їх раціональне використання та охорону. Збільшується антропогенний тиск на земельні ресурси під впливом столиці.

Слід зазначити, що Київська область належить до найбільш постраждалих регіонів внаслідок Чорнобильської катастрофи. Територія радіаційного відчуження у межах області становить 259,4 тис. га. Це колишній Чорнобильський район і частина Поліського району. Впродовж післяаварійного періоду у ландшафтах, що раніше використовувалися для сільськогосподарської діяльності, відбулися великі зміни. Частину території було заліснено, на місці орних земель утворилися перелоги [9].

У складі сільськогосподарських угідь області є особливо цінні продуктивні землі, що займають 48,2 % площі, на яких можна ефективно вирощувати

майже всі сільськогосподарські культури, характерні для лісостепової зони та зони мішаних лісів.

Земельні ресурси Київської області попри їх обмеженість, велике антропогенне навантаження на землю, надмірну розораність сільськогосподарських угідь і надалі залишатимуться одним з найбільш важливих ресурсів, що зумовлюють розвиток економіки області, задоволення споживчого попиту населення. Водночас підвищується необхідність значного збільшення територій природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого призначення, а також житлової та громадської забудови, розвитку інфраструктури тощо.

Нині особливо важливим є раціональне використання земельних ресурсів, їх охорона. Актуальність проблеми зростає у зв'язку з виснаженням ґрунтового покриву, розширенням Київської міської агломерації, реструктуризацією просторово-економічної організації господарської діяльності у сфері впливу столиці, формуванням ринку землі, включаючи продаж земель сільськогосподарського призначення.

В основу сучасних напрямів використання земельних ресурсів столичної області покладено: 1) природну родючість ґрунтів і їх екостан; 2) місцезональне територіальне (району) по відношенню до столиці м. Київ та столичної агломерації; 3) розвиток транспортної інфраструктури, транспортну доступність території; 4) наявність об'єктів природно-заповідного фонду, земель водного фонду та рекреаційного призначення. Крім того, на використання земельних ресурсів області значно впливають структура сільськогосподарських угідь, розораність земель, забезпеченість водними ресурсами, рівень радіоактивного забруднення території. Велике значення мають наявність особливо цінних продуктивних земель, що зумовлюють високу ефективність сільськогосподарського виробництва, а також спеціалізованих районів з високим рівнем концентрації виробництва високоліквідної експортоорієнтованої продукції.

Слід зазначити, що у приміських районах Києва через відсутність закону про ринок земель, порушення існуючої нормативно-правової бази сформувався непрозорий ринок земель, склалася тенденція необґрунтованого завищення цін на земельні ділянки, їх перепродажу. Все це призводить до змін у цільовому призначенні земель, вилучення земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських цілей, недозволеної забудови у заплавах річок та прибережних захисних смугах Київського і Канівського водосховищ, порушень меж територій природно-заповідного фонду та режиму використання земель у водоохоронних зонах (за матеріалами Управління державного земельного кадастру та реєстрації Держкомзему, Київ, 2010).

Багато науковців вважають, що прийняття закону «Про ринок земель», створення науково обґрунтованої нормативно-правової бази забезпечить функціонування цивілізованого ринку земель, дотримання вимог щодо їх цільового призначення, раціональне використання та охорону земель, особливо сільськогосподарського призначення [2, 4, 8].

Враховуючи доволі високий природний потенціал земельних ресурсів Київської області (12,1 тис. грн./га при середньому в Україні 14,3 тис. грн./га) (нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь в Україні та її регіонах з урахуванням індексації на 01.01.2010 р. Держкомзем України, 2011 р.), сприятливі економічні умови, масовий попит на продукцію сільського господарства населення столиці, основним напрямом використання землі є і залишатиметься надалі сільськогосподарський. Однак родючість ґрунтів, якісний стан земель і відповідно їх грошова оцінка мають значні територіальні відмінності. Це позначається на використанні земель як сільськогосподарського ресурсу, так і територіального.

Як видно з рис. 1, найбільшу вартість 1 га землі, де за основу взято природну родючість ґрунтів (за балами бонітету), мають землі південних, почасти центральних районів області – Білоцерківського, Миронівського, Рокитнянського, Кагарлицького, Таращанського, Сквирського, Володарського, Тетіївського, Ставищенського, Васильківського районів.

Характерною рисою використання земель цих районів є надто високий рівень їх сільськогосподарського освоєння і надмірна розораність сільськогосподарських угідь – понад 85%, перенасиченість посівів ґрунтоvisнажливими культурами, такими як зернові культури, цукрові буряки, картопля, ріпак, соняшник, відсутність сівозмін. Це призводить до деградації ґрунтового покриву, інтенсивного розвитку ерозійних процесів, зниження ефективності земельних ресурсів.

У зв'язку з цим важливими напрямками раціонального використання найродючіших земель області є істотне зниження розораності сільськогосподарських угідь, виведення з інтенсивного обороту еродованих земель, збільшення посівів кормових культур, значне підвищення частки сіножатей та пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь, а також здійснення заходів з консервації та охорони земель.

У вказаних районах земля є також важливим територіальним ресурсом, що може бути використаний для розбудови інфраструктури сільськогосподарського виробництва, зокрема, створення центрів матеріально-технічного обслуговування господарств, розвитку сфери зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції. Особливо важливим є розміщення у сільській місцевості підприємств з перероблення сільськогосподарської сировини, створення інтегрованих об'єктів з виробництва, перероблення, зберігання та реалізації агропромислової продукції, формування логістичних центрів.

У районах з наявністю особливо цінних сільськогосподарських земель (Білоцерківський, Миронівський, Рокитнянський, Ставищенський, Сквирський та ін.) важливо активізувати розвиток агропромислового бізнесу, в тому числі малого підприємництва, підвищити рівень експортної орієнтації виробництва сільськогосподарської продукції, особливо зернових культур. Необхідним є використання території для створення ринкової інфраструктури в аграрній сфері з метою здійснення економічного і правового консультування підприємців, їх інформаційного

обслуговування, покращення матеріально-технічного забезпечення виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції.

У Білоцерківському, Миронівському районах важливим є розширення науково-дослідної діяльності з питань селекції та насінництва зернових культур, зокрема пшениці, поєднання науки й виробництва, формування своєрідних технополісів – зон в яких можуть бути зосереджені науково-дослідницькі установи (лабораторії) та виробництва на інноваційній основі. Такі науково-виробничо-територіальні утворення, в яких поєднуюватимуться виробнича й містобудівна функції, ставатимуть важливими полюсами зростання сільських районів області.

Природний потенціал земельних ресурсів лівобережних районів, зокрема Баришівського, Бориспільського, Переяслав-Хмельницького, Згурівського, Яготинського, дещо нижчий порівняно з південними районами області, хоча родючість ґрунтів тут досить висока. Спостерігаються перезволоженість земель, наявність боліт на річкових терасах, у багатьох місцях просідання лесових порід. Тут значно більшу роль відіграють природні кормові угіддя.

При домінуванні сільськогосподарського використання земель у цих районах є великі можливості для ефективного розвитку тваринництва на основі використання природних кормових угідь, при умові їх докорінного поліпшення. Важливими напрямками удосконалення сільськогосподарського землекористування та охорони земель є виведення з обороту малопродуктивних, зокрема піщаних, заболочених земель, зниження рівня розораності сільськогосподарських угідь, розширення природно-заповідного фонду.

Земельні ресурси лівобережних районів порівняно з іншими районами області у переважній більшості є екологічно чистими. Тут спостерігається сприятлива екологічна ситуація для життєдіяльності населення, рівень радіаційного забруднення земель незначний. Ці землі можуть бути використані для виробництва екологічно чистої продукції сільського господарства.

Поглиблення спеціалізації сільського господарства лівобережних районів та розвитку тваринництва, підвищення концентрації поголів'я худоби та птиці зумовлює необхідність збільшення територій природоохоронного призначення, формування санітарних зон навколо великих тваринницьких господарств і промислових підприємств, максимальної утилізації відходів тваринництва. Забезпечення ефективного розвитку галузі, спрямування виробництва на задоволення споживчого попиту столиці пов'язане з розвитком інфраструктури, розміщенням підприємств з виробництва кормів, створення інтегрованих структур з виробництва, промислового перероблення, зберігання та реалізації продукції тваринництва, формування логістичних центрів.

Земельні ресурси Макарівського, Бородянського, Вишгородського та Броварського районів характеризуються низькою природною родючістю, великі масиви займають піщані й заболочені землі. Рівень їх сільськогосподарського освоєння та розораності є значно нижчим, ніж у південних та лівобережних

районах. Землі цих районів використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції з переважанням тваринницької спеціалізації. Вони можуть

бути використані також як територіальний ресурс для створення мисливських угідь, як території природно-заповідного фонду.

Київська область

Грошова оцінка сільськогосподарських угідь

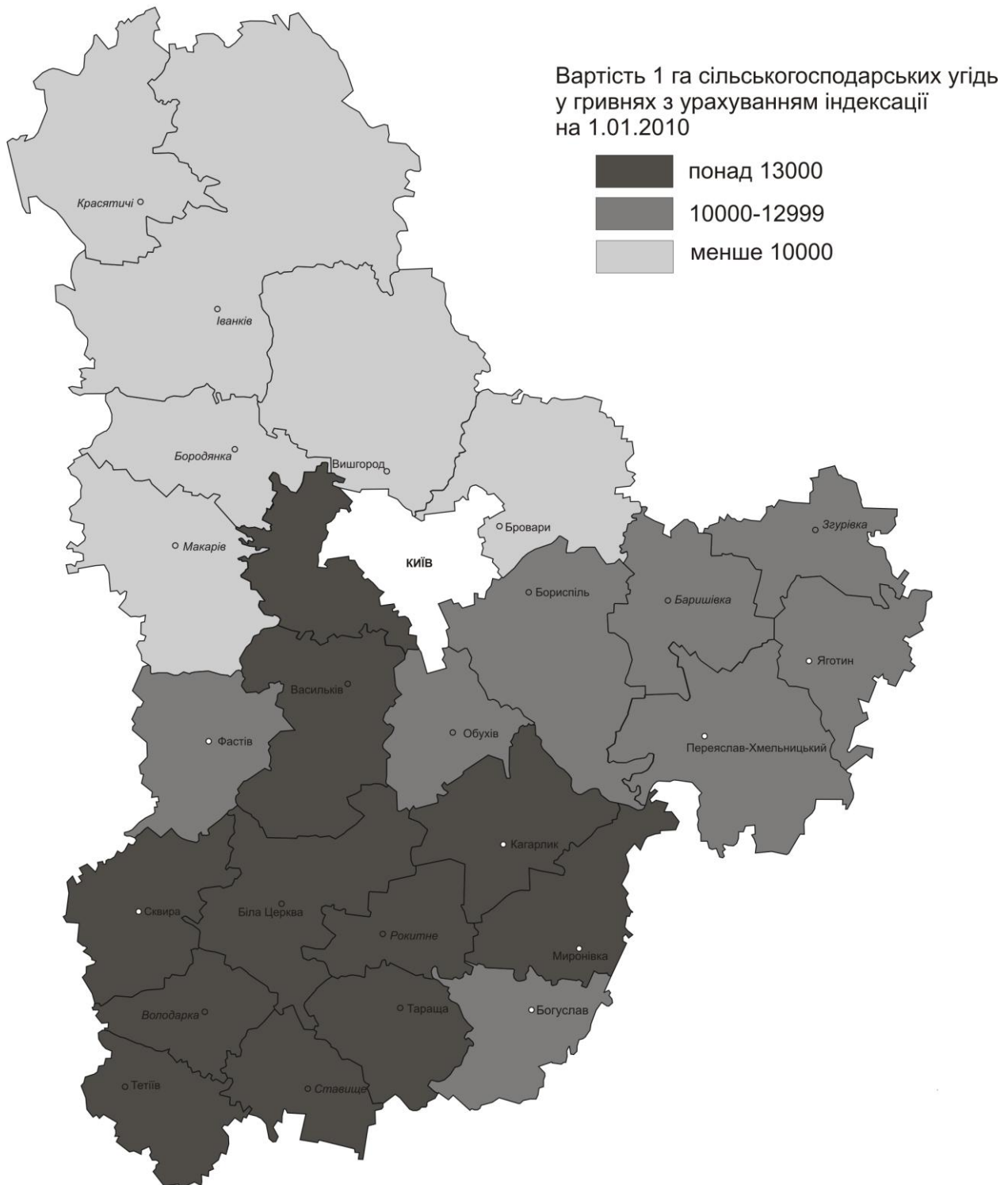

Рис. 1. Типи адміністративно-територіальних районів Київської області за вартістю сільськогосподарських угідь

При визначенні напрямів використання земель у поліських районах – Іванківському та Поліському – слід врахувати високий рівень радіаційного забруднення земель і доволі низький природний потенціал земельних ресурсів. Найбільш ефективними напрямками їх використання є: сільськогосподарський (із застосуванням спеціальних методів обробітку ґрунту, видів сільськогосподарських культур з еколого-протекторними властивостями, розширення кормовиробництва і тваринництва; як територіальний ресурс для формування єдиної системи природоохоронних територій з дотриманням режиму посиленого радіологічного контролю; як територіальний ресурс для розширення діючих екологічно безпечних виробництв (окремих галузей харчової промисловості, будівництва, сфери послуг) на основі постійного проведення радіаційно-екологічного контролю.

Великий вплив на використання земель Київської області як сільськогосподарського і територіального ресурсу має столиця м. Київ і Київська міська агломерація. Зосередження у Києві потужного промислового потенціалу високий рівень концентрації населення, надмірна насиченість транспортом, багатогранний розвиток соціальної сфери спричиняють посилений антропогенний тиск на навколишні території. Вплив столиці на земельні ресурси і напрями їх використання в різних аспектах найбільшою мірою виявляється у таких районах як Києво-Святошинський, Вишгородський, Васильківський, Броварський, Бориспільський, Бородянський, Обухівський.

З метою розвантаження столиці, створення сприятливих умов для її життєзабезпечення, поліпшення екологічної ситуації за межами міста розміщуються різні виробничі об'єкти, автотранспортні парки, спортивні комплекси, кемпінги, що потребують великих земельних площ.

Критичний рівень виробничо-містобудівного освоєння території Києва, регулювання містобудівного розвитку викликають необхідність реструктуризації економічної бази, зокрема створення філіалів підприємств, розміщення інфраструктури (транспортної, інженерно-технічної) у приміській зоні, винесення за межі міста шкідливих для здоров'я людей виробництв, об'єктів енергетичного забезпечення [1]. У зв'язку з цим змінюється статус і режим землекористування у цих районах.

Рациональне використання землі навколо столиці передбачає забезпечення екологічної безпеки території, екологічного оздоровлення урбанізованого середовища, створення сприятливих умов для проживання та відпочинку людей. При плануванні та використанні земель мають бути максимально збережені об'єкти природно-заповідного фонду, водноболотні угіддя, території рекреаційного та оздоровчого призначення.

У приміських та віддаленіших від столиці районах значно зростає попит на земельні ділянки під забудову, для дачного та котеджного будівництва. Під впливом столиці формується конкурентне середовище в землекористуванні, аграрній сфері, посилюються територіальні відмінності у ринковій варто-

сті землі (рис. 2).

Найвища комерційна ціна землі, як видно з рис. 2, спостерігається у районах з дачними поселеннями, розміщених найближче до Києва – Києво-Святошинському, Вишгородському, Броварському, Васильківському, Обухівському, Бориспільському. В основу комерційної вартості покладено місцерозташування земельної ділянки, що визначає цінову позицію на землі. Велике значення має купівельна спроможність населення, особливо фінансові можливості окремих його прошарків, що створюють ажіотажний попит. Значно меншу роль при визначенні комерційної вартості землі відіграють природна родючість ґрунтів, якісний стан земельних ресурсів. Найродючіші землі південних районів області мають значно нижчу комерційну ціну порівняно з приміськими.

Одним з важливих напрямів використання земельних ресурсів Київської області, розосередження зони урбанізації навколо столиці є виділення земель для розбудови промислових центрів, міжрайонних центрів розселення, великих транспортних вузлів, таких як Біла Церква, Бориспіль, Фастів. На основі розширення та урізноманітнення їх виробничої бази, створення комплексу сучасних транспортних послуг, інноваційного розвитку господарської діяльності тут можуть бути сформовані важливі центри активізації соціально-економічного розвитку периферійних районів області.

Що стосується земельних ресурсів Бориспільського району, то, окрім сільськогосподарського використання, вони є важливим територіальним ресурсом для розширення та реконструкції Державного Міжнародного аеропорту «Бориспіль», вдосконалення транспортної інфраструктури на під'їздах до нього, розвитку господарської діяльності з виробництва послуг для авіапасажирів, що відповідали б сучасним світовим стандартам, для розширення територій природоохоронного призначення.

Землі Фастівського району, де розміщений важливий транспортний вузол, можуть бути використані, крім сільськогосподарського призначення, як територіальний ресурс для формування господарського комплексу з обслуговування залізничного транспорту, розвитку соціальної сфери, підготовки спеціалістів і створення робочих місць у цій галузі, для розвитку та модернізації транспортної системи району з урахуванням столичного чинника, формування міжнародних транспортних коридорів, інтеграції мережі залізниць до європейської транспортної системи, для розвитку підприємницької діяльності та інфраструктури ринку в аграрній сфері, розбудови логістики, активізації внутрішнього ринку агропромислової продукції, у тому числі для забезпечення потреб залізничного транспорту.

У Київській області є багато територій, використання яких законодавчо обмежується та потребує спеціального охоронного режиму господарювання: території радіаційного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, санітарно-захисні зони та охоронні зони підприємств промисловості, транспорту та зв'язку, об'єкти природно-заповідного фонду

Київська область. м.Київ Комерційна вартість землі

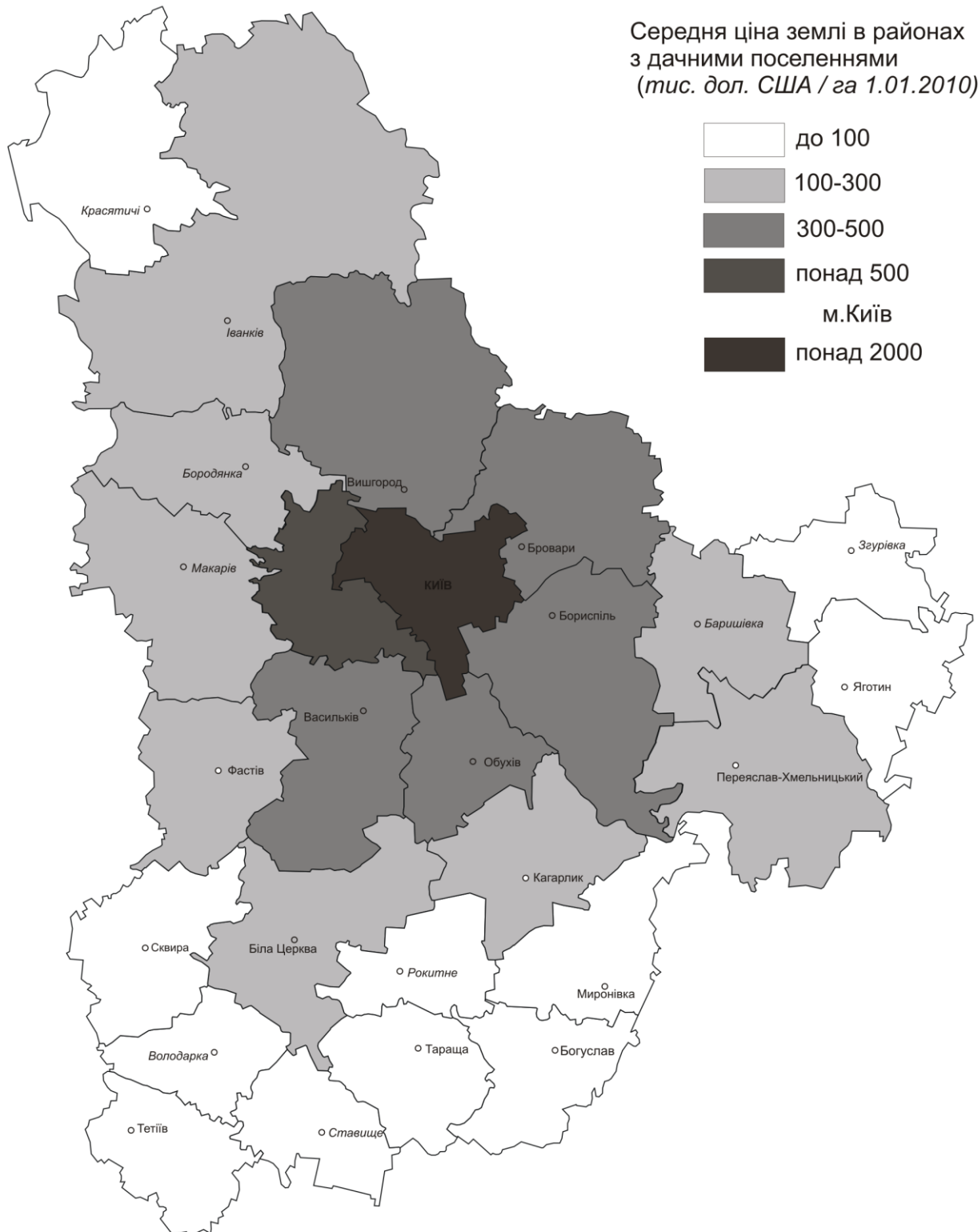

Рис.2. Типи адміністративно-територіальних районів Київської області за комерційною вартістю землі

та історико-культурного призначення, річки, водосховища, водозабори.

У зв'язку з високим рівнем забруднення земельних ресурсів області як навколо Києва, у приміській зоні, так і в сільських периферійних районах (залишки невикористаних мінеральних добрив, засобів захисту рослин, особливо пестицидів, сміттєзвалища, полігони твердих побутових відходів тощо) зростає необхідність посилення санітарно-епідеміологічного контролю та режиму використання забруднених і екологічно небезпечних територій, розширення санітарно-захисних та охоронних зон. Це особливо стосується приміських районів: Києво-Святошинського, Вишгородського, Васильківського, Обухівського, Бориспільського, а також віддалених від столиці районів – Білоцерківського, Рокитнянського, Кагарлицького і радіаційно забруднених – Поліського та Івankівського районів. В усіх районах області важливо зберегти, а подекуди розширити території природно-заповідного фонду, ліси, водно-болотні угіддя з метою екологічного оздоровлення столичного регіону.

Наявність рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток та об'єктів створюють великі можливості для розвитку рекреаційної і туристичної діяльності. При плануванні та використанні територій рекреаційного та оздоровчого призначення важливо максимально зберігати їх своєрідність, враховувати наявність історико-культурних пам'яток. Це особливо стосується Переяслав-Хмельницького, Білоцерківського, Вишгородського, Києво-Святошинського, Обухівського, Миронівського районів.

Рациональне використання землі як територіального ресурсу в сільських районах є одним з головних напрямів їх соціально-економічного піднесення, подолання депресивності сільської місцевості, збереження поселенської мережі. В цьому плані важливим є: розвиток підприємницької діяльності на осно-

ві виробництва та промислового перероблення сільськогосподарської сировини; урізноманітнення виробничої бази, створення умов для зайнятості місцевого населення, підвищення рівня інженерно-транспортного облаштування сільських районів, розвиток придорожного сервісу, соціального обслуговування сільського населення, облаштування територій рекреаційного та оздоровчого призначення, особливо на базі Київського водосховища та його прибережної зони, а також Канівського водосховища, для розміщення дачних поселень, котеджної забудови, розвитку сільського зеленого туризму.

Висновок. Підсумовуючи розгляд даного питання, слід зазначити, що за умов підвищення ефективності сільського господарства області завдяки застосуванню нових технологій, досягнень селекції, раціональній організації виробництва стане можливим перехід до інтенсивного землекористування. Буде поступово зменшуватися землемісткість сільськогосподарської діяльності. При виведенні з інтенсивного використання еродованих та малопродуктивних земель, збільшаться площі природних кормових угідь. Відповідно зменшиться частка земель сільськогосподарського призначення у структурі землекористування, натомість зросте роль землі як територіального ресурсу. Це позитивно позначиться на розвитку сільського господарства області, продуктивності сільськогосподарських угідь. З іншого боку, це дасть можливість раціональніше використовувати територіальний ресурс для удосконалення структури економічної бази. Земля може бути використана для зменшення надмірної концентрації населення столичного мегаполісу, підвищення рівня інженерно-транспортної облаштованості поселенської мережі, істотного збільшення частки територій природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного призначення.

Список використаних джерел:

1. Генеральна схема планування території України, 2002. Прийнята 7 лютого 2002 р. Верховною Радою України як Закон України «Про Генеральну схему планування території України».
2. Геращенко Д. Формування ринку земель у передмістях Києва // Вісник Львівського державного аграрного ун-ту. Серія: Землепорядкування і земельний кадастр. – 2009. – С. 27 – 31.
3. Гуторов О.І. Оцінка земельних ресурсів та ефективності інвестицій. – 2008.
4. Даниленко А.С. Ринок земель в Україні та перспективи його подальшого розвитку // Землепорядний вісник. – 2004. - № 1. – С. 71 – 75.
5. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні. – Київ: Аграр Медіа Груп. – 2011. – 254 с.
6. Матеріали Держкомзему (нині Департамент земельних ресурсів) Київської області (форма 6-зем), 2010 р.
7. Нагірна В.П. Київський регіон в аграрному секторі України // Український географічний журнал.- 2006.- № 3.- С.30 – 37.
8. Палеха Ю.М. Розвиток ринку земель в Україні та стан їх грошової оцінки (суспільно-географічний аналіз) // Укр. геогр. журн. – 2011. – №4. – С. 45–49.
9. Сорокіна Л.Ю. Дослідження антропогенних змін ландшафтів Чорнобильської зони / Фундаментальні географічні дослідження (стан, проблеми, напрями). Тези доповідей наук. конф. / Київ, 27 – 29 вересня 1994 р. / – Київ, 1994.
10. Статистичний збірник «Регіони України». – Київ: Державний комітет статистики України. – 2009. – 797 с.
11. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Київської області на період до 2015 року. – Київ: РВПС України НАН України, 2005. – 195 с.

УДК 911.3

Юлія Яковлева, Сергей Заветный

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ УРАБАНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ СТАРОПРОМЫШЛЕННЫХ РЕГИОНОВ

Освещены особенности таких форм урбанизационных процессов как субурбанизация и рурбанизация, охарактеризованы предпосылки для их развития. Проанализированы современные тенденции субурбанизации в Донецкой области, обоснованы их социальные преимущества в дальнейшем развитии старопромышленных регионов. Акцентируется внимание на решении некоторых демографических проблем крупных индустриальных городов и социально-экономическом развитии сельских пригородов в результате развития субурбанизации старопромышленного региона Украины.

Ключевые слова: урбанизация, субурбанизация, рурбанизация, старопромышленный регион, территориальная организация населения, пригородные зоны, природные и аграрные ландшафты, урбанизированная среда, экологический фактор.

Юлія Яковлева, Сергій Заветный. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ. Висвітлені особливості таких форм урбанізаційних процесів як субурбанізація, рурбанізація, охарактеризовані передумови для їх розвитку. Проаналізовано сучасні тенденції субурбанізації у Донецькій області, обґрунтовано їх соціальні переваги у подальшому розвитку старопромилових регіонів. Акцентовується увага на вирішенні деяких демографічних проблем великих індустріальних міст і соціально-економічному розвитку сільських передмість у результаті розвитку субурбанізації старопромилового регіону України.

Ключові слова: урбанізація, субурбанізація, рурбанізація, старопромиловий регіон, територіальна організація населення, приміські зони, природні та аграрні ландшафти, урбанізоване середовище, екологічний фактор.

Yuliya Yakovleva, Sergey Zavetnyi. SOCIO-DEMOGRAPHIC IMPACT OF URBANIZATION PROCESSES OF THE OLD INDUSTRIAL REGION. Highlight features of such forms of urbanization and suburbanization processes as suburbanization, described conditions for their development. Analyzes current trends in suburbanization in the Donetsk region, justified their social benefits in the further development of old industrial regions. The attention is focused on solving some of the demographic problems of large industrial cities and socio-economic development of the rural suburbs as a result of suburbanization old industrial region of Ukraine.

Key words: urbanization, suburbanization, suburbanization, old industrial regions, the territorial organization of the population, suburban areas, natural and agricultural landscapes, urban environment, the environmental factor.

Актуальность работы. Территориальная организация населения всегда являлась частью предметно-объектной области общественно-географических исследований. Наиболее значительных изменений она претерпела в период глобальной урбанизации, затронувшей в различные периоды почти все населённые регионы планеты. Этот процесс, являющийся следствием стремительного социально-экономического развития, радикально повлиял на территориальную организацию общества и в Украине, изменяя систему поселений, соотношение численности городского и сельского населения, структуру занятости, культурно-мировоззренческие взгляды и ряд других социально-экономических параметров развития, анализу которых были посвящены работы украинских и российских ученых А. И. Доценко, В. А. Джамана, Ф. Д. Заставного, Л. Н. Немец, А. В. Степаненко, А. Г. Топчиева, О. И. Шабля, В. В. Яворской, С. А. Ковалева, Г. М. Лаппо, Б. С. Хорева и других. Несмотря на широкий охват исследований территориальных особенностей населения, национальные особенности таких форм урбанизации как дезурбанизация, субурбанизация, рурбанизация недостаточно освещены в современных работах, хотя и представляют собой научный интерес, так как являясь закономерными стадиями процесса урбанизации будут интенсивно развиваться на территории Украины – одного из самых урбанизированных государств Европы.

Цель работы – осветить особенности субурбанизации как одной из форм урбанизационных процессов, а также отметить её социальные

перспективы для старопромышленных регионов Украины.

Основной материал. Рост городов, повышение их роли в жизни общества, зарождение и распространение городского образа жизни и культуры – это результаты прогресса, к которому так стремилось человечество на протяжении всей истории своего существования. Пытаясь выбраться из недр аграрных промыслов, создавая сначала крупные торговые и портовые центры, а позже промышленные города, население с целью решения социально-экономических проблем концентрируется на урбанизированных территориях, и как следствие – сегодня в городах проживает около половины его мировой численности.

Урбанизация, стирая оставшиеся фрагменты естественных ландшафтов, сосредотачивая городское население в густонаселённых спальных районах и переполненных офисных центрах, погружённых в условия загрязнённой атмосферы, чрезмерной шумовой, радио- и электромагнитной нагрузки, обостряя социальные проблемы, существенно трансформирует пространства большинства регионов планеты.

Вторая половина XX и начало XXI столетий, для которых характерно переосмысление населением, в основном развитого западного мира, ряда жизненных принципов в отношении сосуществования с природной средой, а также последствий антропогенной деятельности, придают урбанизации иные формы, качество, изменяют ее темпы. Так, в силу негативного влияния экологических и социальных факторов в экономически развитых странах, где урбанистические процессы развиваются на протяжении

двух столетий, наблюдается отток городского населения в пригородные зоны, что стимулирует развитие и разрастание. Данная закономерная стадия развития процесса урбанизации, получившая название **субурбанизации**, обуславливает так называемую **рурбанизацию** – распространение городских форм и условий жизни на сельские поселения. Несколько позже и в менее значительных масштабах субурбанизация развивается и на постсоветском пространстве, касаясь в основном крупных областных центров и столиц.

Урбанизации, как составлявшей глобального процесса развития, присуща смена форм, этапов и характера протекания в зависимости от стадии социально-экономического развития региона и некоторых национальных особенностей. Так, урбанистические тенденции радикально отличаются у экономически развитых стран и развивающегося мира. Но рано или поздно большинство регионов «пройдут» по классическому сценарию урбанизации, обладающему многими сходными чертами, пусть даже и с акцентом на некоторые региональные и национальные черты.

Для Украины, как части глобального социально-экономического пространства, прошедшей путь мощнейшего индустриального развития, характерна значительная урбанизированность территории, особенно старопромышленных регионов, где более выражены экологические и демографические проблемы урбанизированной среды, что позволяет рассматривать субурбанизацию не только как последующий этап урбанизации, но и как перспективу в решении многих эколого-социальных вопросов регионального развития.

В данной связи интересны тенденции в изменении территориальной организации населения Донецкой области и её областного центра, которые наметились в настоящее время. Характерной особенностью субурбанизации является то, что она не сопровождается полным исключением из экономической жизни города выезжающего в пригород населения. Как правило, пригородная зона – это место проживания семей с обязательной занятостью их взрослых членов в городе. Система поселений старопромышленных регионов Украины, в том числе и Донецкой области, отличается размещением вблизи крупных городов небольших аграрных территориально-административных единиц (сёл, ПГТ, хуторов, дачных посёлков), отдалённых от города на 10-15 км, большинство из которых были более подвержены последствиям экономических катаклизмов, связанных с распадом СССР, чем крупные города. Наличие в пригороде таких поселений создаёт благоприятные условия для развития субурбанизации, первые устойчивые признаки которой фиксируются в пригороде Донецка в течении последних 5-ти лет. Именно умеренная отдалённость от Донецка сельских поселений делает субурбанизацию потенциально возможной, так как фактор расстояния в пределах 10-15 км от города может входить в издержки семейных бюджетов домохозяйств со средним и выше среднего уровнем доходов. Ярким примером миграции сейчас уже бывших дончан, является освоение при-

городной зоны к югу от Донецка: с. Доля, с. Андреевка, с. Любовка, с. Красное; к северу от Донецка: пос. Пески, пос. Спартак; в западном направлении: с. Александровка. Восточное направление от Донецка неблагоприятно для освоения пригородов в экологическом отношении, так как здесь город вплотную граничит с горно-металлургическим гигантом региона – городом Макеевка.

На современном этапе развития таких старопромышленных регионов Украины как Донбасс, в силу давнего освоения территории, большой концентрации предприятий тяжёлой индустрии и отходов их деятельности, растущего транспортного потока, субурбанизация имеет ряд положительных аспектов, как с социальной, так и с экономической точки зрения.

В первую очередь уменьшается давление экологического фактора на социо-демографические процессы, под воздействием которого усугубляется ситуация с заболеваемостью населения, особенно на востоке Украины. Отдалённость сельских пригородов от города как эпицентра концентрации вредных веществ в атмосфере уменьшает их содержание в воздухе над пригородом (табл. 1).

Как следствие – снижается риск многих заболеваний, распространённых в высокоурбанизированных индустриальных регионах, степень экологической обусловленности которых значительна. Данная зависимость подтверждается более низкими показателями заболеваемости среди сельских жителей Донецкой области (табл. 2).

Физическое воздействие загрязнённой окружающей среды на здоровье населения очевидно, но сегодня всё больше учёных акцентируют внимание на негативном влиянии изолированности городских жителей от контакта с естественной средой, причём на фоне значительных психофизических нагрузок и городского ритма жизни. В последние годы в научном лексиконе чаще употребляются понятия «эстетические качества ландшафтов» [2, с. 6-7], «ландшафтоterapia» [5], «биофилия» – врождённая эмоциональная установка человека к дикой природе, её красоте, живым и неживым её формам.

Принцип терапевтического эффекта воздействия естественной природной среды на человека заключается не только в оздоровительном воздействии на тонус сердечно-сосудистой системы и обмен веществ. В первую очередь, имеет место благоприятное влияние на нервную систему, так как её ритмы и основные реакции сформировались в условиях приспособления человека к естественной среде на ранних этапах антропогенеза в мире форм, цветов, звуков, запахов и ритмов биосферы. Только они создают благоприятный фон для человека, к которому он адаптирован в ходе длительной эволюции. Нервно-психический стресс, испытываемый современным человеком также полностью или частично снимается в процессе систематического контакта с биосферой [1, с. 451-452]. Ландшафт как фокус взаимодействия человека и природы концентрирует эстетические качества, которые необходимы для духовного обогащения, получения эстетического удовлетворения [2, с. 14].

Таблиця 1

Выбросы загрязняющих веществ в атмосферу от стационарных и передвижных источников загрязнения в расчёте на 1 км² территории Донецкой области в 2010 году [3]

Города области		Сельские районы области	
	(тонн)		(тонн)
Донецк	239,6	Амвросиевский	4,0
Авдеевка	573,0	Артемовский	1,4
Артемовск	82,0	Великоновоселковский	1,1
Угледар	5329,7	Волновахский	4,0
Горловка	94,8	Володарский	2,6
Дебальцево	3023,0	Добропольский	1,1
Дзержинск	230,0	Константиновский	0,9
Димитров	795,0	Красноармейский	11,9
Доброполье	2136,8	Марьинский	94,7
Докучаевск	97,2	Новоазовский	3,1
Енакиево	174,1	Александровский	3,8
Ждановка	7766,2	Первомайский	2,6
Кировское	7258,6	Славянский	39,9
Красноармейск	945,4	Старобешевский	90,5
Макеевка	171,6	Тельмановский	2,2
Мариуполь	1590,4	Шахтёрский	7,3
Новогородовка	1358,2	Ясиноватский	10,5
Славянск	104,6		
Харцизск	387,3		
Шахтёрск	285,8		
Ясиноватая	79,4		
Донецкая область			60.0

Таблиця 2

Показатели заболеваемости населения Донецкой области в 2010 году [4]

Наименование классов заболеваний	Кол-во впервые в жизни зарегистрированных случаев заболеваний на 10 тыс. населения	
	среди всего населения области	среди сельского населения области
Всего	6394,4	4165,9
в т.ч.:		
новообразования	85,5	46,9
болезни эндокринной системы	91,3	61,5
болезни системы кровообращения в т.ч.:	570,3	401,8
острый инфаркт миокарда	12,5	5,7
инсульты (все формы)	27,3	16,7
болезни органов дыхания	2690,9	2027,0

Из чего следует, что наличие природных и приближённых к ним аграрных ландшафтов, которые почти полностью отсутствуют в промышленных городах и являются преобладающими в пригородных зонах, выступает важным фактором положительного влияния на здоровье населения, изолированного от природной среды в силу занятости в промышленном городе.

Сегодня в городской черте нет возможности строительства односемейных частных домов, организация семейного быта которых соответствовала бы возможностям современного прогресса и требованиям настоящего времени. Строительство коттеджей с благоустройством приусадебных участков по принципу популярного в Украине ландшафтного дизайна целесообразно осуществлять именно в пригороде,

где на фоне более благополучной экологической ситуации, имеются возможности приобретения больших по площади земельных участков, стоимость которых ниже чем в городе. Именно эти причины явились «выталкивающими» население из центральных городов США, Великобритании и стран Западной Европы, положив начало субурбанизации в этих регионах. В городском жилом фонде США односемейные дома составляют 2/3, причем в центральных городах — 1/2, а в пригородах — 3/4. Доля односемейных домов здесь постоянно увеличивается, по мере повышения благосостояния в переселение вовлекаются все более широкие слои населения.

Освоение пригородов городским населением сопровождается развитием инфраструктуры сельских районов. Как показывает практика частного

загородного строительства в пригороде Донецка, в первую очередь восстанавливаются и модернизируются линии электропередач, автомобильные дороги, водопроводы. Оживление социальной активности в сёлах способствует открытию пунктов розничной торговли, в которой принимают участие сельские домохозяйства, развитию инфраструктуры в целом. Появляется возможность привлечения инвестиций для реконструкции школ и инфраструктуры сельских населенных пунктов, которые действовали в советский период на территории почти всех сёл Донецкой области.

Социально-экономический результат субурбанизации, распространяющейся на депрессивные сельские пригороды, заключается не только в освоении на этих территориях материальных ресурсов. Важное социальное значение имеет распространение в селе некоторых элементов городского образа жизни, культуры и организации быта, современных принципов приусадебного строительства. В то же время, внедрение городских жителей в сельскую среду, контакт горожан с сельскими жителями, в том числе и среди контингента детей, может иметь положительный эффект в вопросах нравственного и морально-этического влияния, так как в сельской местности более выражены религиозность, сохранение этнических традиций, консерватизм в семейных отношениях и т. д., что в значительной степени утрачено в городах.

Субурбанизация в традиционном ее понимании предполагает перенос в пригородные зоны мест проживания, без отрыва населения от его экономической занятости в городе и сохранении культурно-образовательных связей с ним. Однако спутником западной субурбанизации часто становится субурбанизация промышленности, что также может рассматриваться как положительный опыт, но лишь в том случае, если речь идёт о переносе за пределы города экологически чистых производств, гостинично-ресторанного хозяйства. В Донецкой области

подобный принцип размещения производств используется предпринимателями различных сфер деятельности: гостинично-ресторанный комплекс «Форест Парк» (Волновахский р-н), зона отдыха "Лукоморье" (Амвросиевском р-н), комплекс для отдыха и рыбалки «Чистые пруды» (Волновахский р-н) и др. Популярным среди предпринимателей области становится рыбозабавление в естественных прудах сельских пригородов, прибрежная зона которых используется для организации отдыха и рыбалки.

Выводы. Урбанизированная среда крупных индустриальных городов старопромышленных регионов является носителем негативного влияния на развитие социо-демографических процессов. Сегодня реальность городской жизни, которой приходится платить за место среди экономически активного населения города - это обострение экологической ситуации, обуславливающей рост заболеваемости и смертности, неприспособленность старой жилищной инфраструктуры к современному образу городской жизни, высокая стоимость на услуги и недвижимость. Чтобы выжить в таких условиях, горожане вынуждены отказываться от многих семейных ценностей в пользу новых стереотипов поведения, в том числе и репродуктивных. Все эти факторы не могут способствовать устойчивому социально-экономическому развитию, так как под угрозу поставлены главные ценности: здоровье и благополучие семьи.

В данной связи субурбанизация как закономерной стадия развития урбанизации должна стать объектом внимания учёных и органов власти, поскольку процессы освоения пригородов могут рассматриваться как перспективные изменения в территориальной организации населения, что будет способствовать решению ряда социальных проблем, особенно актуальных для старопромышленных регионов. Указанные вопросы требуют дальнейших комплексных исследований

Список использованных источников:

1. Алексеев В.П. Становление человечества: монография / В.П. Алексеев. – М.: Политиздат, 1984. – 462 с.
2. Бучко Ж.І. Естетичні якості ландшафтів у контексті використання та збереження гуманістичного ресурсного потенціалу регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.01 «Фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів» / Ж.І. Бучко. – Чернівці, 2002. – 20 с.
3. Довкілля Донецчини 2010 році: стат. щорічник / Головне управління статистики у Донецькій області. - Донецьк, 2011. – 155 с.
4. Показники здоров'я населення та діяльності медичних установ Донецької області (включно з ЛПЗ безпосередньо підпорядкованих МОЗ за 2010 рік): статистичні матеріали / Донецька облдержадміністрація, інформаційно-аналітичний центр медичної статистики. – Донецьк, 2011. – 277 с.
5. Эстетика природы: монография / [Тищенко П.Д., Любимова Т.Б., Завадская Е.В. и др.] / Российская академия наук. Институт философии. – М., 1994. – 230 с.

УДК 911.3

Владимир Редин, Валентина Редина, Сергей Заветный

СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Рассмотрены особенности развития и размещения сельского зеленого туризма в пределах регионов Украины. Указаны факторы, способствующие развитию туризма в Украине, среди которых выделены туристско-рекреационные ресурсы. Раскрыты особенности становления зеленого туризма в Украине, его информационная и нормативно-правовая база. Дана региональная характеристика наиболее известных районов приема туристов, среди которых выделены благоприятные и относительно благоприятные регионы. Показано значение сельского зеленого туризма для развития сельской местности Украины.

Ключевые слова: туристские потоки, туристские ресурсы, зеленый туризм, туристический регион, центры отдыха, этнографические особенности.

Володимир Редін, Валентина Редина, Сергій Заветний. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ. Розглянуто особливості розвитку і розміщення сільського зеленого туризму в межах регіонів України. Вказано чинники, що сприяють розвитку туризму в Україні, серед яких виділені туристсько-рекреаційні ресурси. Розкрито особливості становлення зеленого туризму в Україні, його інформаційну та нормативно-правову базу. Здійснено регіональну характеристику найбільш відомих районів прийому туристів, серед яких виділені сприятливі і відносно сприятливі регіони. Показано значення сільського зеленого туризму для розвитку сільської місцевості України.

Ключові слова: туристичні потоки, туристичні ресурси, зелений туризм, туристичний регіон, центри відпочинку, етнографічні особливості.

Vladimir Redin, Valentina Redina, Sergey Zavetnyi. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF GREEN TOURISM IN UKRAINE. The features of development and deployment of rural green tourism within the regions of Ukraine is considered. The factors that contribute to the development of tourism in Ukraine, among which highlights the tourism and recreation resources are indicated. Peculiarities of green tourism in Ukraine, its information and legal framework are revealed. The regional characteristics of the most famous tourist areas are given. The favorable and relatively favorable Ukrainian tourist regions are highlighted. The significance of rural green tourism to the rural area development of Ukraine is shown.

Key words: tourism flows, tourist resources, green tourism, the tourist area, recreation centres, ethnographic peculiarities.

Туризм играет одну из главных ролей в развитии экономики Украины, обеспечивая значительную часть валового национального продукта. Эта отрасль экономики развивается быстрыми темпами и в ближайшие годы станет одним из важнейших ее секторов.

Туристическая деятельность в Украине показала себя надежным видом экономики вопреки многим отрицательным факторам, таким, как политическая и экономическая нестабильность, однако спрос на туризм в регионах Украины остается стабильным. Такое положение можно объяснить следующими факторами:

- большая часть населения имеет стабильные реальные доходы;
- значительная часть населения регионов Украины предпочитает проводить отпуск в пределах своей страны или не очень далеко за рубежом;
- наличие большого количества культурно-исторических памятников, созданных природой и человеком [1, 3].

Основными туристскими регионами в Украине считаются Западный, Закарпатье, Южный, район Киева, Центральный и Восточный [5].

Относительно туристских потоков между регионами, лидируют потоки по направлению к Крыму, Карпатам, Киеву. Здесь туризм использует легкодоступные места, где сосредоточены «туристские блага». Так, среди природных туристских ресурсов важную региональную роль играют климатические, водные, лесные, которые по своему функциональному назначению являются оздоровительными,

познавательными, спортивными.

Социально-экономические туристские ресурсы – историко-культурные объекты (памятные места, музеи и др.), этнографические, трудовые и материальные ресурсы.

Территория Украины имеет богатые и уникальные природные ресурсы, которые способствуют развитию многих видов туризма, среди которых все большую популярность приобретает зеленый туризм. Этот вид туризма дает возможность ознакомиться с культурой родного края, его историей, религией и природным потенциалом. Зеленый туризм – это рекреационные путешествия в сельскую местность как реакция на «экологическое давление» в городах. Можно отметить также, что это один из видов малого бизнеса, который поднимает роль краеведения, создает жизненную среду, приближенную к природе. Этот вид туризма все больше распространяется в развитых странах [4, 5, 6].

В широком смысле понятие «зеленый сельский туризм» означает отдых в частных сельских хозяйствах, которые могут заинтересовать отдыхающих интересными и разнообразными предложениями по проведению отдыха и своими туристическими объектами.

В европейских странах, например, практикуется не только проживание на территории ферм или хозяйств, но и участие в работах жителей села по уборке урожая и уходу за скотом.

Главное, что привлекает в зеленом туризме – это комплекс факторов, положительно влияющих на человека: оздоровительный, эстетический, познавательный [1].

В большинстве случаев спокойная обстановка

подкрепляется положительными эмоциональными воздействиями на туриста окружающей местности, будь-то горы или лес, реки, озера или море. Очень часто основой выбора места отдыха в сельской местности являются именно ландшафты и их экологическое состояние.

Надо отметить также, что этот вид туризма является относительно недорогим по затратам отдыхом.

О зеленом туризме на Украине как направлении туристической деятельности, заговорили еще в 1996 году, когда группа единомышленников из Ужгорода, Киева, Симферополя обратилась в Министерство юстиции с просьбой зарегистрировать устав «Союза содействия развития сельского зеленого туризма» [6].

Цель участников Союза заключалась в том, чтобы сделать отдых на селе прибыльным делом, привлечь к нему сельских жителей и дать жителям города альтернативу отдыха вместо зарубежных курортов. В 2003 году был принят закон, который позволяет собственнику частного хозяйства благоустроить на своем дворе условия для приема туристов. В настоящее время на Украине появилось более тысячи таких усадеб.

Информацию, как найти и сколько стоит проведение выходных или отпуска в сельской усадьбе, можно получить из сайта «Союза содействия развития сельского зеленого туризма» [6].

Зеленый туризм развивается практически во всех туристических регионах Украины: Западном, Южном, Украинском Подолье, район Киева, Центральном и Восточном [4, 5].

По уровню регионального развития с учетом характера расчлененности рельефа, обводненности данной территории, заселенности туристические регионы можно разделить на благоприятные и относительно благоприятные. К благоприятным можно отнести Южный и Западный регионы Украины.

В Южном регионе большой популярностью пользуется летний отдых, где привлекают море, солнце, фрукты и этническое многообразие. Благодаря сельскому зеленому туризму можно познакомиться с жизнью крымских татар, болгар, немцев, греков, познать их культуру и быт, попробовать блюда традиционных кухонь, а также посетить известные памятники природы и истории [6].

В Николаевской области предлагается к услугам туристов в живописной местности на берегах Южного Буга с. Мигия Первомайского района – ландшафтный природный парк «Гранитно-степовое Побужье». Он известен богатством флоры и фауны на скалистых гранитных берегах каньона реки.

Западный регион Украины (Ивано-Франковская, Закарпатская, Львовская, Черновицкая области) занимает важнейшее значение по предложениям и спросу благодаря популярности Карпатских гор. В зимний период притягательным фактором являются горные лыжи, возможность встречи Нового года и колоритные Рождественские праздники, а летом – красивые ландшафты, чистый воздух, вода горных рек. Разнообразие отдыха в Карпатах достигается благодаря возможности сбора ягод и

грибов, походов в горы, посещения уникальных деревянных церквей. Наиболее популярные центры сельского туризма в Карпатах – Яремча, Ворохта, Верховина, Косов, Яблуново, Ясиня, Рахов, Сколе, Славское и др.

Качество обслуживания в сельских хозяйствах на западе Украины растет. Достаточно неплохо идут дела и с приездом туристов в регион.

Кроме Карпат, интересные предложения имеются в Береговском районе Закарпатья. Равнинная местность связана с венгерской культурой и славится выращиванием овощей и фруктов, виноделием [4, 6].

Приграничный с Польшей Жовковский район Львовской области предлагает отдых в хозяйствах сельского западного туризма, где есть интересные архитектурные памятники, культовые места, скалы и гроты в них.

К относительно благоприятным регионам туризма можно отнести Украинское Подолье, район Киева, Центральный и Восточный регионы.

Украинское Подолье (Тернопольская, Хмельницкая, Винницкая области) заслуживает внимание необычностью местного ландшафта, который сформирован небольшими горами – Кременецкими, Товтрами, Вороньяками, Гологорами, Ополем и глубокими каньонами Днестра, Южного Буга с многочисленными притоками [5].

Через Подолье в древности проходили пути набегов турок и татар на Украину, поэтому здесь имеется большое количество памятников оборонной архитектуры, среди которых – Каменец-Подольская и Хотинская крепости. Известно Подолье и в спелеологическом мире, так как здесь более сотни пещер, из которых «Оптимистическая» занесена в Книгу рекордов Гиннеса, как самая длинная в Европе, протяженностью 207 км [6].

Все это можно увидеть в рамках зеленого туризма, используя услуги сельских хозяев. Наиболее известные районы приема туристов на Тернопольщине – окрестности Кременца и Почаева, а также села в каньоне Днестра. Хмельнячане предлагают свое гостеприимство в Каменец-Подольском районе, где разработаны программы дополнительного активного отдыха и оздоровления. Центр отдыха «Подольянка» в Панском районе Винницкой области – это возможность проведения активного отдыха с рыбной ловлей, путешествиями в лес к озерам и источникам, с ночевкой в палатках. Дети могут научиться лепить из натуральных материалов игрушки и сувениры, а хозяева пекут для туристов в печи на углях вкусный домашний хлеб.

Район Киева известен несколькими достопримечательными территориями. Например, интересно и познавательно можно отдохнуть недалеко от столицы, у Балыко-Щученково Кагарлицкого района на берегу Днепра. Здесь создается историко-археологический комплекс на материалах раскопок поселений трипольской культуры. Отдельные познавательные предложения можно получить и в городе – музее Переяслав-Хмельницком [5, 6].

Большого внимания заслуживает «Соколиный хутор» на Черниговщине, по соседству с известным дворцово-парковым ансамблем в Качановке. Здесь

создана оригинальная обстановка украинского села. Туристам предлагается целый комплекс услуг от настоящей украинской кухни до сауны, экскурсии, казачьи игры, посещение частного музея.

Центральный и Восточный регионы расположены на берегах рек Хорола, Сулы, Псла. Главные центры – это Большие Сорочинцы и Диканька, гоголевские места, а также столица украинского гончарства – село Опошня Зиньковского района. Предлагается активный отдых в лесу верхом на лошадях, от посещения памятников архитектуры и природы, как, например, усадьба Кочубеев в Диканьке, экскурсий в Государственный музей украинского гончарства в Опошне до одного из наибольших в Европе скифских городищ, а также в ландшафтный «Диканьский» парк [5].

Окунуться во времена казачества можно благодаря отдыху в с.Могильов Царичанского района Днепропетровской области. Здесь, на берегах Орели, сохранились две казачьи церкви и остатки старой крепости, а рядом – Орельский природный заповедник. Побывав в селе Петриковка, можно ознакомиться с историей знаменитой петриковской росписи и услышать исторические рассказы о казаках и атаманах.

Родина Тараса Шевченко и центр казачества – Черкащина приглашают на берега р.Рось в город Корсунь-Шевченковский. Хозяева дают возможность косить сено и спать на нем, ловить раков, собирать лечебные травы.

Харьковщина предлагает в приграничных с Россией районах интересный тур «Хазарский путь» и водный тур «Печенежское водохранилище» с отдыхом на реке Северский Донец [6].

Заметный интерес к развитию сельского зеле-

ного туризма связан с изменением условий существования человека, ритма его жизни и здоровья. С появлением так называемых «болезней цивилизации» возрастает необходимость обеспечения оптимальных условий отдыха, лечения и восстановления здоровья населения разного возраста и профессий. Силами природы, в местах, удаленных от шумных городов, сельский туризм может решить проблему необходимости реабилитации психического оздоровления за счет влияния на здоровье человека природных факторов. Таким образом, сельский зеленый туризм явление многогранное. Один из его аспектов, исходя из современного состояния социально-экономического развития Украины – социальный.

Сельский туризм следует также рассматривать как один из способов пополнения доходов сельского населения, как компонент комплексного развития сельских территорий и сельской инфраструктуры, а также один из факторов стратегии преодоления бедности в сельской местности [1, 4].

Социальный аспект заключается в том, что благодаря сельскому зеленому туризму создаются дополнительные возможности популяризации украинской культуры, расширяются знания об исторических, природных, этнографических особенностях регионов Украины.

Дальнейшее развитие зеленого туризма в Украине зависит от многих факторов, но в первую очередь требует комплексных общественно-географических исследований, на основании которых могут быть разработаны новые туристические центры, создаваться рекламная поддержка для продвижения туристического продукта и регулирования рынка туристических услуг.

Список использованных источников:

1. Горішевський П., Васильєв В., Зінко Ю. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. – Івано-Франківськ: Місто Н В, 2003.
2. Закон України «Про особисте селянське господарство» (№ 742 – IV, 15.05.2003 р.)
3. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учеб.пособие. – Минск, 1999.
4. Путрик Ю.С., Свешников В.В. Туризм глазами географа. – Москва, 1986.
5. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Підручник. За ред. С.І.Дорогунцова. Київ, 2008.
6. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сільського туризму в Україні», 26-27 жовтня 2007 р. Електронний ресурс. Режим доступу [http:// www.greentour.com.ua](http://www.greentour.com.ua)

УДК 911.3

Ганна Кулешова, Анатолій Байназаров, Олексій Немець

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

В статті дана характеристика інвестиційної діяльності в Харківському регіоні. Проведено аналіз показників капітального інвестування України та визначено місце Харківської області у рейтингу регіонів. Охарактеризовано стан капітального та іноземного інвестування в області. Виявлені територіальні особливості у надходженні та освоєнні капітальних інвестицій в регіоні, встановлені внутрішньотериторіальні відмінності інвестицій в основний капітал у житлове будівництво. Визначені проблеми та перспективи інвестиційної діяльності в Харківському регіоні.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, капітальні інвестиції, інвестиції в основний капітал, інвестиції у житлове будівництво, іноземні інвестиції.

Анна Кулешова, Анатолій Байназаров, Алексей Немец. ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ. В статье дана характеристика инвестиционной деятельности в Харьковском регионе. Проведен анализ показателей капитального инвестирования в Украине и определено место Харьковской области в рейтинге регионов. Охарактеризовано состояние капитального и иностранного инвестирования в области. Выявлены территориальные особенности в поступлении и освоении капитальных инвестиций в регионе, определены внутри территориальные отличия инвестиций в основной капитал в жилищное строительство. Выявлены проблемы и перспективы инвестиционной деятельности в Харьковском регионе.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, капитальные инвестиции, инвестиции в основной капитал, инвестиции в строительство, иностранные инвестиции.

Ganna Kulieshova, Anatoliy Baynazarov, Olexiy Niemets. INVESTMENT ACTIVITY IN KHARKIV REGION. The article describes the investment activity in Kharkiv region. Analysis of capital investment in Ukraine is made and the place of Kharkiv region in the ranking of regions is determined. The state of capital and foreign investment in the region is characterized. Territorial peculiarities in the receipt and development of capital investment in the region are discovered; in board differences in fixed capital investment in residential construction are established. The problems and prospects of the investment activity in Kharkiv region are specified.

Keywords: investment activity, capital investment, investment in fixed capital, investments in residential construction, foreign investment.

Актуальність. Позитивна динаміка капітальних інвестицій відіграє важливу роль в соціально-економічному розвитку держави. За рахунок надходження інвестицій в економіку регіонів відбуваються структурні прогресивні зміни у виробництві, здійснюється реалізація досягнень науково-технічного прогресу, забезпечується якісне оновлення основних фондів, що, в свою чергу, веде до покращення найважливіших макроекономічних показників.

В Україні в цілому та в її окремих регіонах існує низка проблем, стримуючих розвиток інвестиційної діяльності, серед яких важливими є недостатня економічна та соціальна ефективність реалізації інвестиційних проектів, низька інвестиційна привабливість підприємств, недосконалість нормативно-правового забезпечення здійснення інвестиційної діяльності та ін. Тому поряд з підвищенням ефективності використання наявного потенціалу регіонів (природно-ресурсного, трудового, виробничого, інтелектуально-ресурсного тощо), проблема залучення в економіку коштів вітчизняних та зарубіжних інвесторів та забезпечення сприятливого бізнес-клімату залишається актуальною.

Інвестиційна діяльність Харківського регіону є невід'ємною складовою зростання його економічного потенціалу, підвищення рівня зайнятості та якості життя населення, розвитку інноваційної інфраструктури. Харківський регіон, маючи вигідне природно-географічне та прикордонне положення, є досить інвестиційно привабливим. З метою покращення інвестиційного іміджу регіону рішенням Харківської обласної ради № 387-VI від 26 квітня 2012 року затверджена Програми залучення інвестицій до

Харківської області на період до 2015 року [8]. В регіоні регулярно відбуваються науково-практичні конференції, семінари та круглі столи, головною метою яких є пошук шляхів удосконалення інвестиційної діяльності в області, покращення її інвестиційного клімату. Так, вже традиційним став Міжнародний економічний форум «Інновації. Інвестиції. Харківські ініціативи!» [7]. Важливі та цікаві інвестиційні проекти Харківської області узагальнено та представлено у Книзі інвестора [4], яка містить детальну інформацію про соціально-економічний розвиток регіону та реальні інвестиційні пропозиції адміністративних районів. Проте, попри значні зусилля регіональних та місцевих органів влади щодо підвищення інвестиційної привабливості Харківського регіону в умовах виходу України з фінансової та економічної кризи проблеми підвищення рейтингового місця регіону за показниками інвестиційної діяльності серед інших областей України, подолання внутрішньотериторіальних диспропорцій інвестиційної діяльності Харківщини є важливими та актуальними і потребують детального вивчення.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженню інвестиційної діяльності України, реалізації інвестиційних проектів та їх впливу на розвиток економіки та соціальної сфери, проблемам підвищення інвестиційної привабливості регіонів, поліпшення їх інвестиційного клімату присвячені роботи І. Бережної, І. Гайдуцького, Б. Данилишина, О. Кириченка, С. Коломийчука, Ю. Макогон, Т. Майорової, А. Музиченко, І. Матюшенка, С. Науменкова, А. Пересади, О. Ривак, В. Федоренко, В. Шевчук та ін.

Разом з тим, достатньо значна увага приділена вивченню інвестиційної активності окремих підприємств, висвітленню організаційних та економічних

механізмів реалізації інвестиційних процесів, тоді як територіальні аспекти інвестиційної діяльності України та її регіонів розкриті не в повній мірі. Крім цього, інвестиційна діяльність регіону, у тому числі Харківського, це динамічний процес, що залежить від внутрішньодержавних та зовнішніх міжнародних подій, тому потребує регулярних ґрунтовних досліджень.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз динаміки показників, виявлення внутрішньо-територіальних особливостей, проблем та перспектив інвестиційної діяльності в Харківському регіоні.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі під інвестиціями традиційно прийнято розуміти здійснення певних економічних проектів у теперішній час, щоб в майбутньому одержати доходи. Такий підхід до розуміння інвестицій є домінуючим, як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі [5]. Розкриття сутності категорії інвестицій знайшло своє відображення в нормативних актах, зокрема, у Законі України «Про інвестиційну діяльність» [1], в якому говориться про те, що інвестиціями є усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно; майнові права, що ви-

пливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної інформації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виробництва; права користування землею та інші цінності. Інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [1].

У Податковому кодексі України (ст. 14) капітальними інвестиціями вважаються господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації відповідно до норм цього Кодексу [9]. Відповідно до Наказу Державної служби статистики України «Про затвердження Методики розрахунку індексу капітальних інвестицій» під капітальними інвестиціями слід розуміти інвестиції у придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних та нематеріальних активів, термін служби яких перевищує один рік [6].

Інвестиційна діяльність України та її регіонів передусім залежить від фінансового стану підприємств. У 2010 р. за показниками освоєння капітальних інвестицій лідерами є Дніпропетровська, Донецька, Київська області. Харківський регіон у 2010 р. за цим показником разом з Одеською областю посів 4 місце (рис. 1).

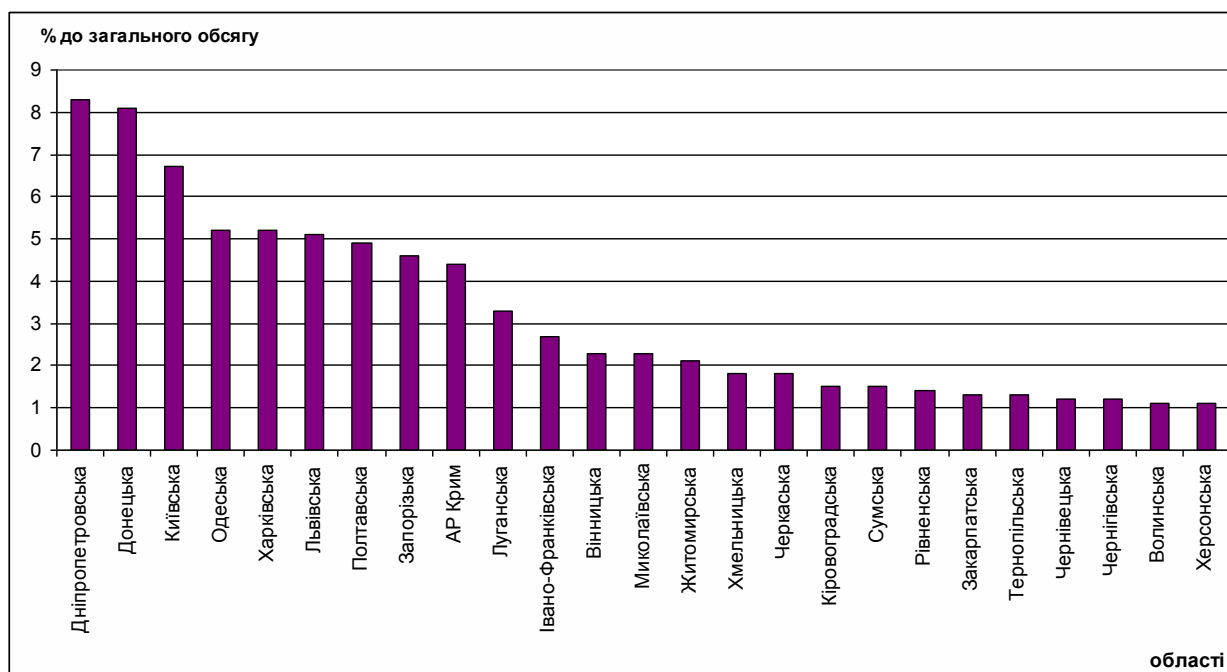

Рис. 1. Розподіл регіонів України за показником освоєння капітальних інвестицій у 2010 р. (побудовано за даними [3])

За значенням інвестицій в основний капітал на одну особу у 2010 р. лідируючі позиції займали Київська, Полтавська, Запорізька, Дніпропетровська області, АР Крим. Харківська область за цим показником посіла 10 місце серед регіонів України (рис. 2).

Аналізуючи розподіл інвестицій в основний

капітал на 1 особу за регіонами України у 2010 р., можна встановити наступні особливості (рис. 3):

- найвищі показники (більше 4 тис. грн.) спостерігаються в Київській, Полтавській та Запорізькій областях;
- другу групу з показниками від 3 до 4 тис. грн. складають Дніпропетровська, Одеська, Львівсь-

- ка, Миколаївська, Івано-Франківська області та АР Крим;
- найбільш чисельнішою є 3 група регіонів, яка охоплює 10 областей з показниками 2 – 3 тис. грн. капітальних інвестицій на 1 особу;
 - найнижчі показники інвестування спостерігаються в Тернопільській, Сумській, Закарпатській, Волинській, Чернігівській, Херсонській областях (до 2 тис. грн. на 1 особу).

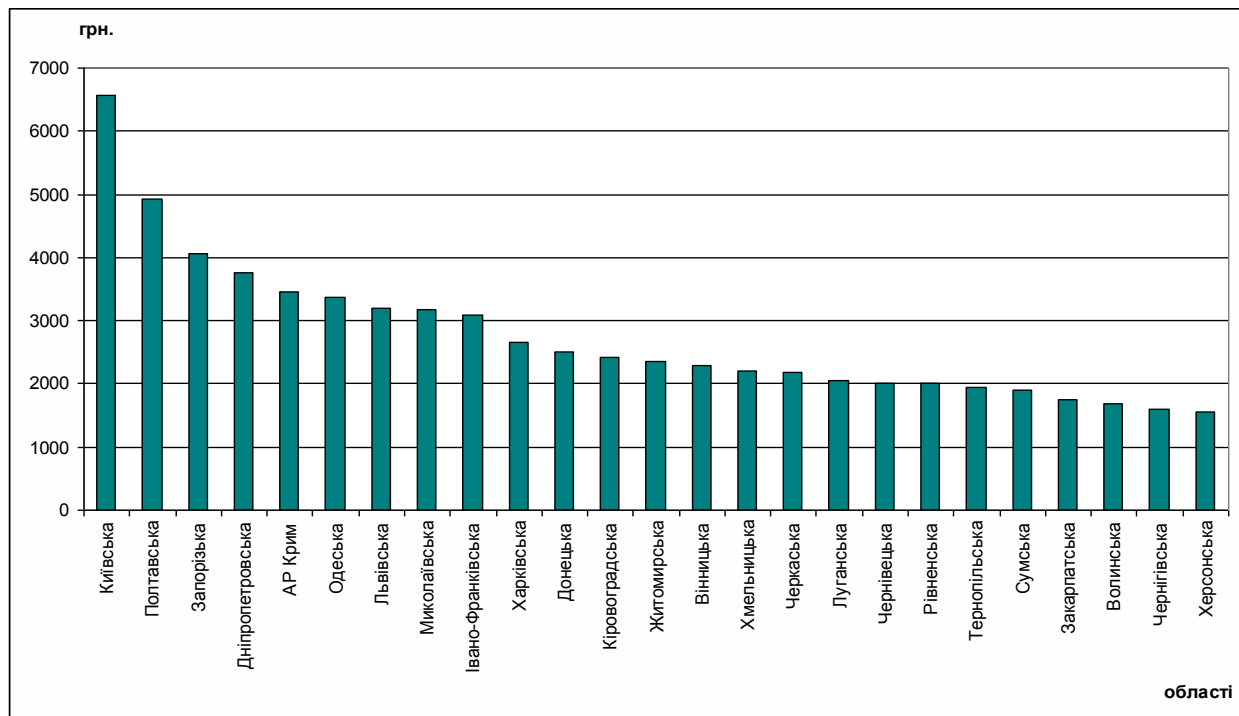

Рис. 2. Розподіл регіонів України за значенням інвестицій в основний капітал на одну особу у 2010 р. (побудовано за даними [3])

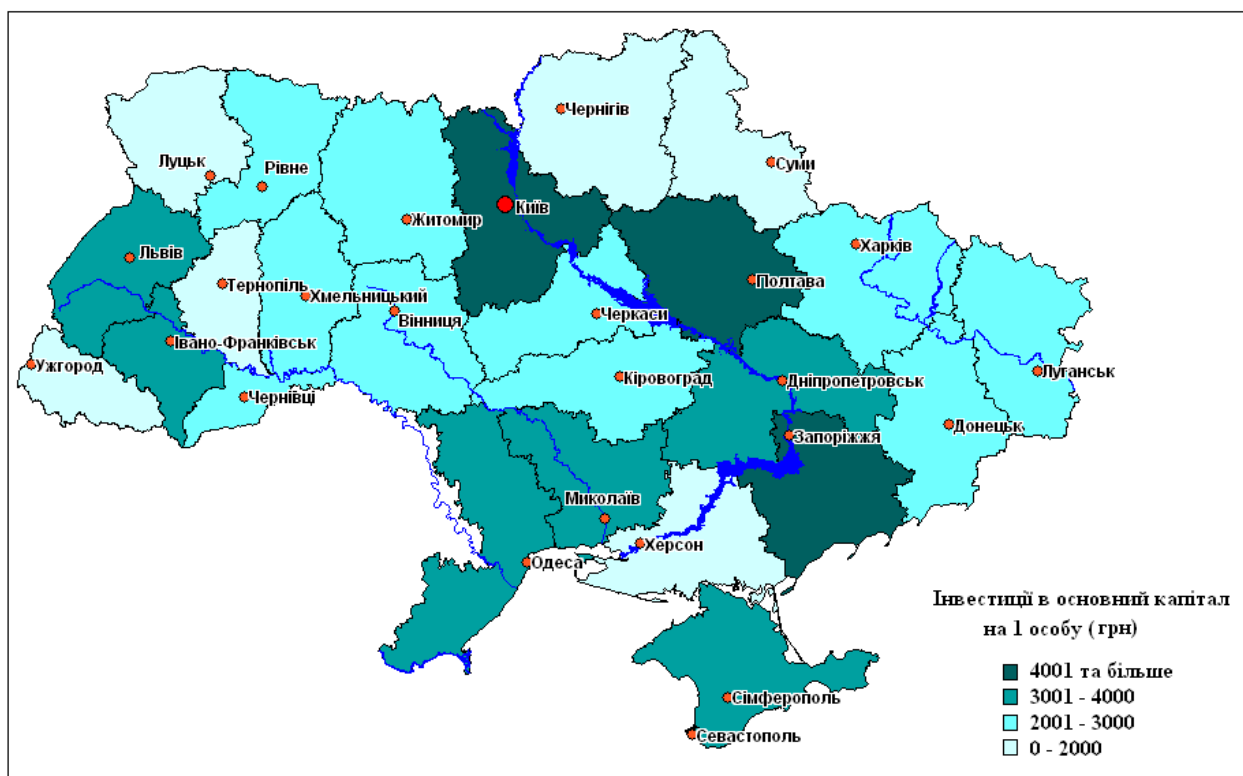

Рис. 3. Інвестиції в основний капітал на одну особу за регіонами України у 2010 р. (побудовано за даними [3])

Слід зазначити, що важливу роль в інвестиційній діяльності відіграють фінансові надходження до сфери житлового будівництва, що відображають стан розвитку будівництва в країні в цілому.

За цим показником, безумовно, лідером є Київська область, яка акумулює майже 17% загальнодержавних інвестицій у житлове будівництво (рис.

4). Друге місце посідає Автономна Республіка Крим, на яку припадає 9,2% від загального обсягу капітальних інвестицій України у житлове будівництво; третє – Львівська та Одеська області (по 7%). Харківський регіон за цим показником посів 6 місце серед регіонів України, поступившись крім вказаних лідерів ще Івано-Франківській області.

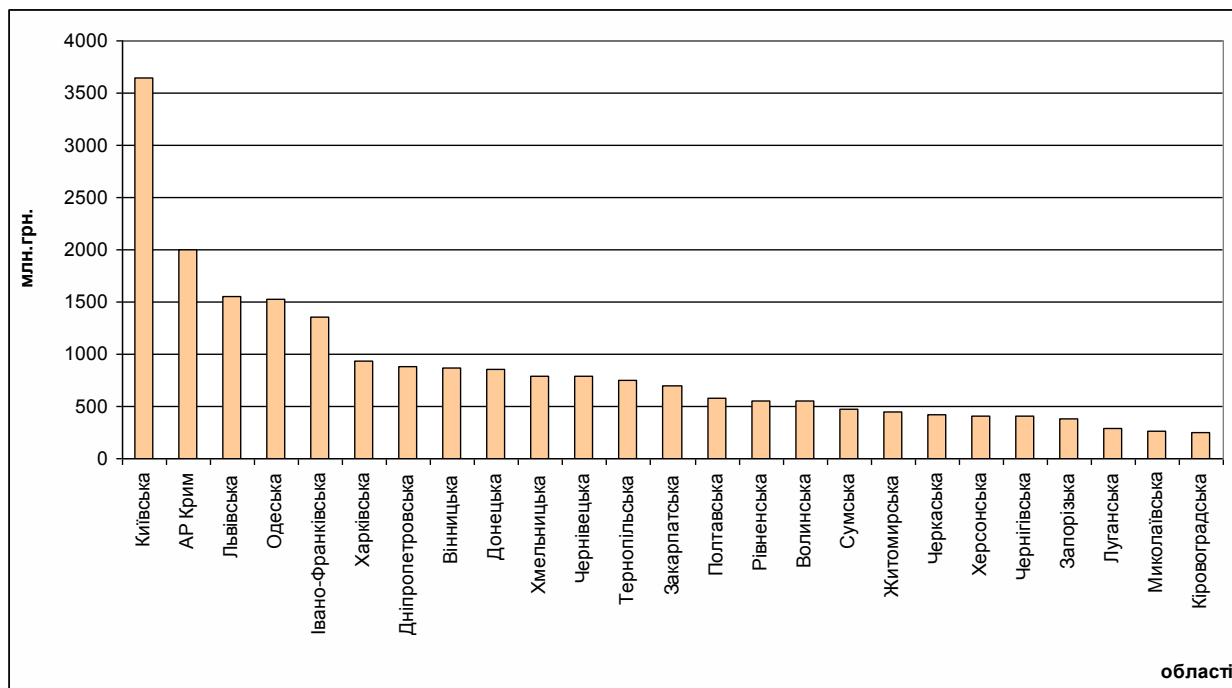

Рис. 4. Розподіл регіонів України за показником інвестицій в основний капітал у житлове будівництво у 2010 р. (побудовано за даними [3])

Інвестиції в основний капітал у Харківському регіоні за 2009 р. становили 8315,7 млн. грн., що менше від даних 2008 р. на 29,6%. За 2010 р. у розвиток економіки області підприємствами та організаціями за рахунок усіх джерел фінансування вкладено 9849,9 млн. грн. капітальних інвестицій, з них 7

301,4 млн. грн. – інвестицій в основний капітал, що на 13,9 % менше, ніж у 2009 р. (рис. 5). Інвестиції в основний капітал Харківської області здебільшого спрямовано на придбання машин, обладнання, інструменту, будівельні та монтажні роботи [2].

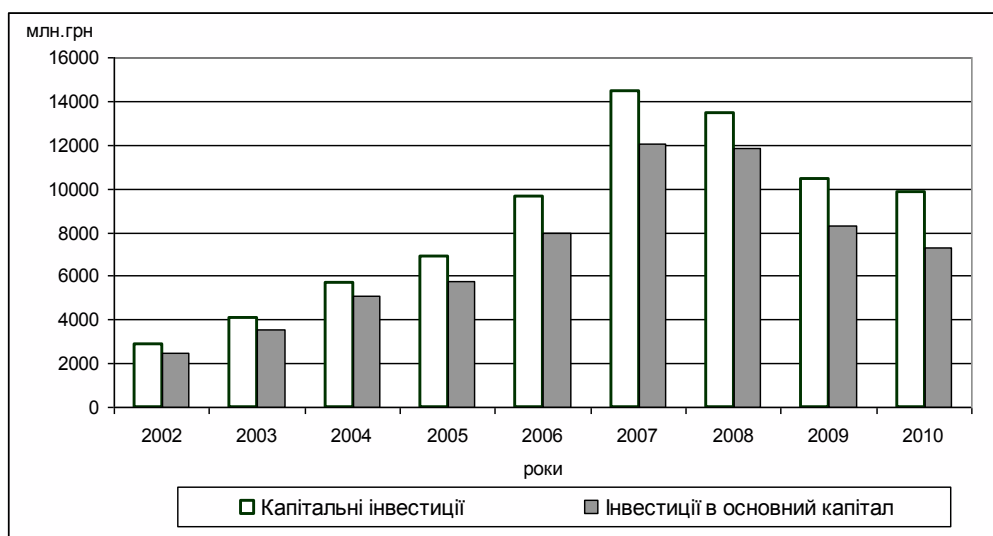

Рис. 5. Динаміка інвестицій у Харківському регіоні за період 2002 – 2010 рр. (побудовано за даними [2])

У 2010 р. найбільшу частку капіталовкладень (39,7%) було спрямовано у розвиток промислових видів діяльності Харківського регіону (рис. 6). Темп освоєння капіталовкладень у діяльність готелів та ресторанів у 2010 р. становив 313,2%, у надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у

сфері культури та спорту – 148,1%. Намітилась позитивна тенденція в інвестуванні соціальної сфери. Обсяг капіталовкладень в освіту, а також охорону здоров'я та надання соціальної допомоги збільшився на 28,3% і 13,9% відповідно.

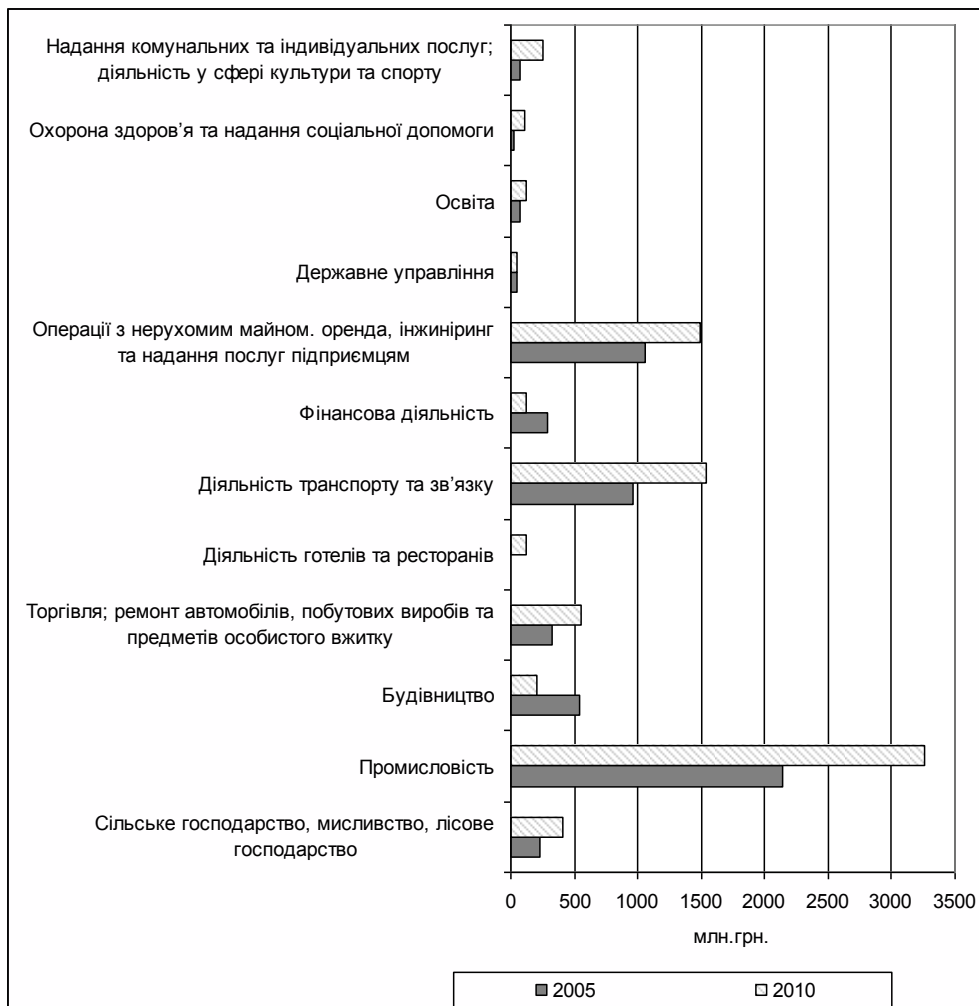

Рис. 6. Інвестиції в основний капітал Харківського регіону за видами економічної діяльності
(побудовано за даними [2])

Основним джерелом фінансування в Харківському регіоні протягом 2004-2010 рр. залишаються власні кошти підприємств та організацій. Так, у 2007 р. частка цього джерела фінансування в загальному обсязі інвестицій в основний капітал становила 56,5%, у 2008 р. – 56,7%, у 2009 р. – 63,3%, за I півріччя 2010 р. – 58,1%, за 2010 р. – 72,8% (рис. 7).

Аналіз надходження та освоєння капітальних інвестицій по містах та районах Харківського регіону у 2010 р. свідчить про значні територіальні відмінності (рис. 8).

Найбільша кількість капітальних інвестицій у 2010 р. освоєна в Харківському, Дергачівському, Чугуївському та Балаклійському районах (більше 300 млн. грн.); близьким до вказаних районів є обсяг освоєння капітальних інвестицій в Краснокутському, Валківському та Красноградському районах (100 – 300 млн. грн.). У той же час в 16 районах Харківської

області освоєно до 50 млн. грн. капітальних інвестицій. Це, переважно, райони сходу області, півдня, та південного заходу, за виключенням Золочівського та Коломацького районів.

В цілому можна зробити висновок, що обсяг надходження та освоєння капітальних інвестицій в Харківській області зменшується від центру регіону до його периферії.

Аналізуючи показники інвестицій в основний капітал на одну особу за районами Харківської області в 2009 р. та 2010 р. (рис. 9), зроблено наступні висновки.

Найвищі показники інвестицій в основний капітал на 1 особу в 2010 р. мали Балаклійський, Краснокутський, Чугуївський, Коломацький, Валківський, Красноградський райони (3 – 8,5 тис. грн.); низькі показники спостерігалися в Первомайському, Барвінківському, Золочівському та Борівському районах (до 600 грн.).

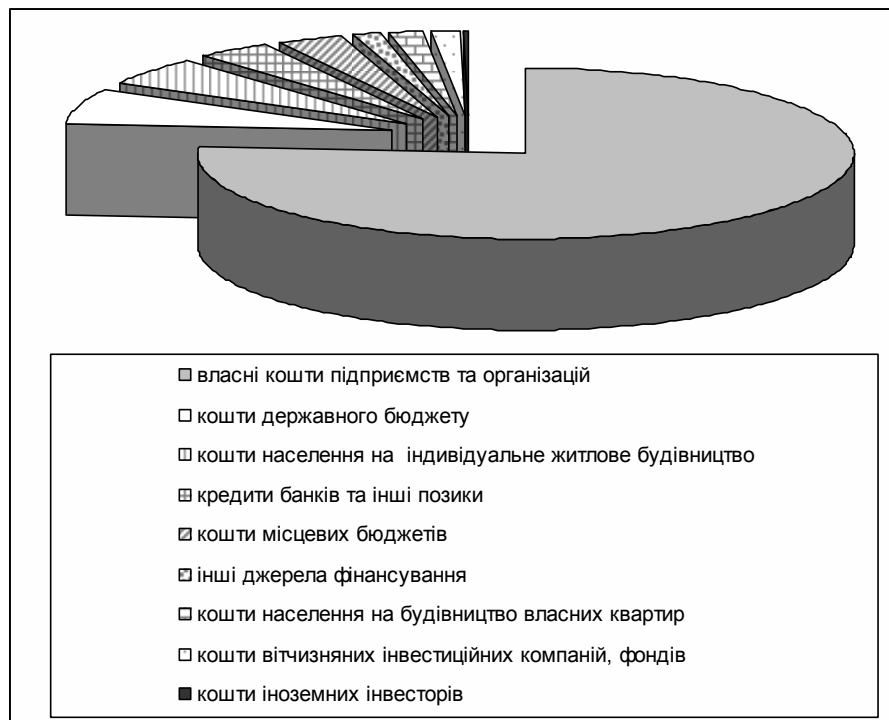

Рис. 7. Розподіл капітальних інвестицій в Харківському регіоні у 2010 р. за джерелами фінансування (побудовано за даними [2])

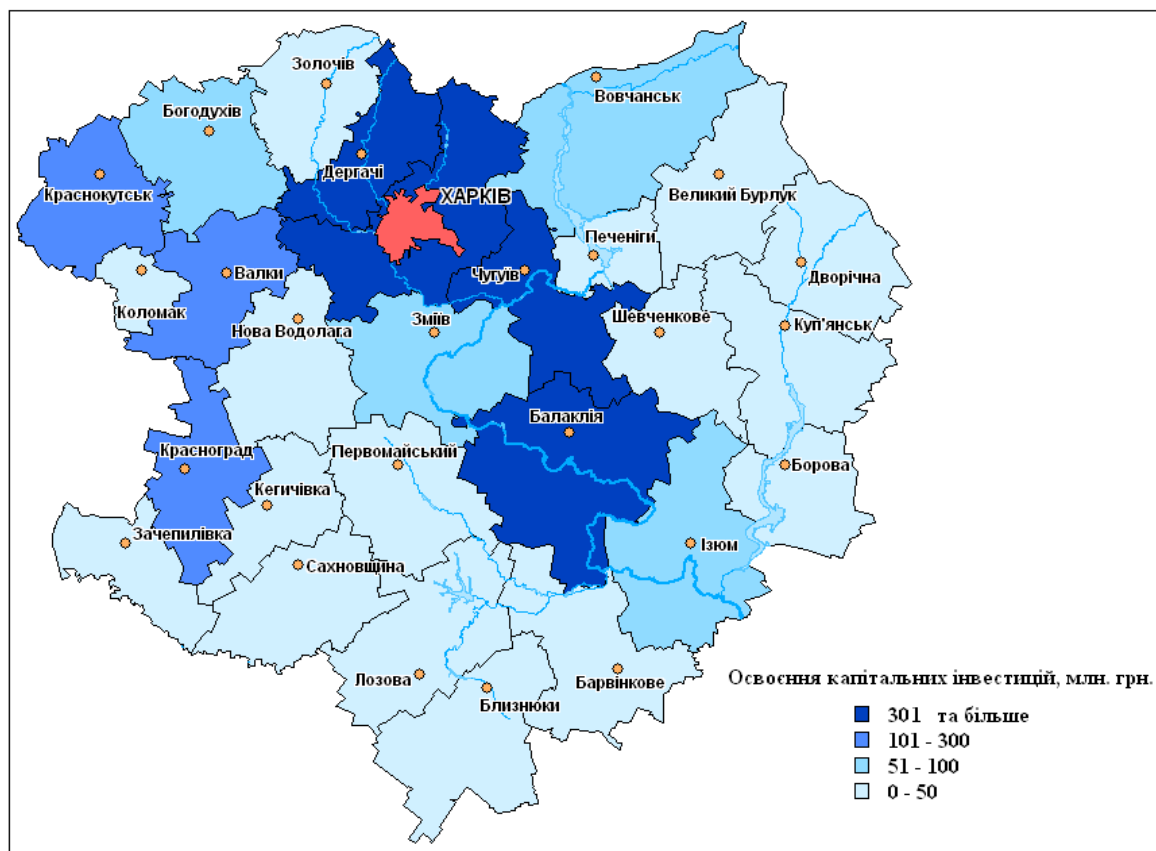

Рис. 8. Територіальний розподіл освоєння капітальних інвестицій в Харківському регіоні у 2010 р. (побудовано за даними [2])

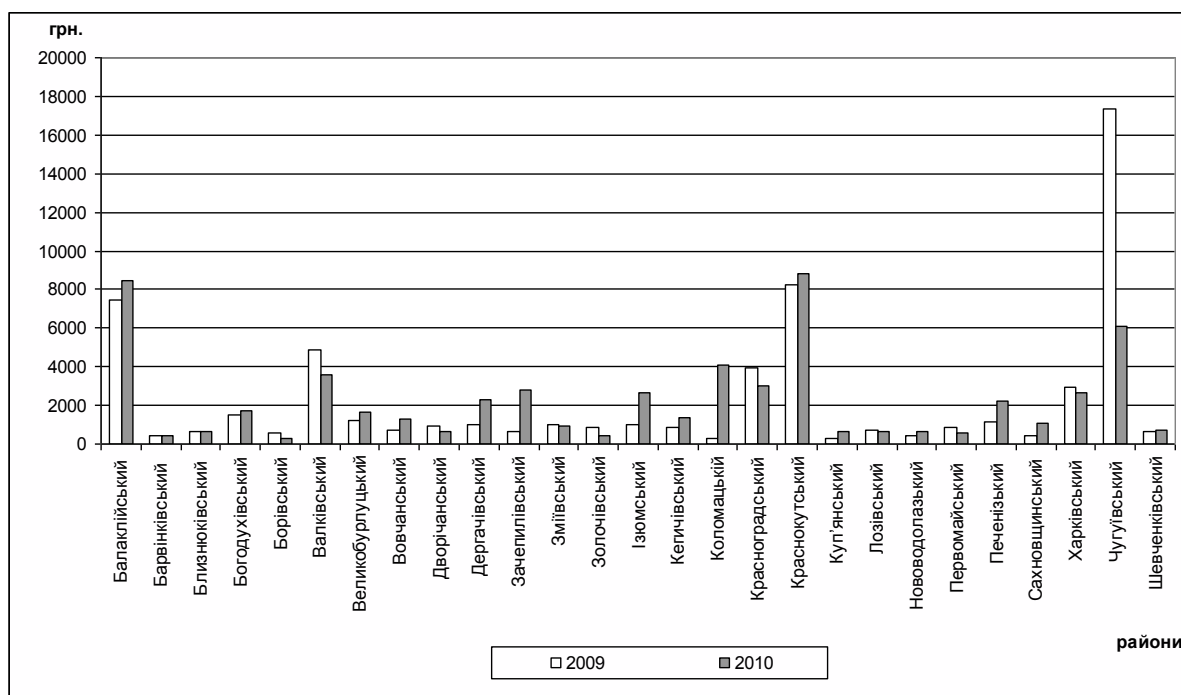

Рис. 9. Інвестиції в основний капітал на одну особу за районами Харківської області (побудовано за даними [2])

Досліджуючи надходження інвестицій в основний капітал на 1 особу у 2009 р. та 2010 р., можна зазначити, що обсяги інвестицій зросли в 16 районах Харківської області. Найбільш високого зростання капітальних вкладень досягнуто у Коломацькому районі, де рівень інвестицій 2009 р. перевищено у 14,6 рази. Найбільшу частку капіталовкладень (39,7 %) було спрямовано у розвиток промислових видів діяльності (темп склав 84,4 %). Це зумовлено скороченням (на 28,3 %) обсягів інвестицій у розвиток підприємств переробної промисловості (51 % від усіх капіталовкладень у промисловість). Темп освоєння інвестицій в основний капітал підприємств з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води становив 86,1 %, добувної промисловості – 111,9 % [2].

Високий приріст інвестицій в основний капітал у розрахунку на 1 особу також спостерігається в Зачепилівському, Ізюмському, Дергачівському, Сахновщинському, Куп'янському, Печенізькому районах. У 2009 – 2010 рр. відбулося зменшення інвестицій в основний капітал на 1 особу в Чугуївському, Золочівському, Валківському, Борівському, Первомайському та інших районах.

Капіталовкладення в Харківській області у житлове будівництво у 2010 р. становили 935,9 млн. грн., що складає 100,6% до показників минулого року (за 2009р. – 43,8%) [2]. Розподіл інвестицій в основний капітал у житлове будівництво за районами Харківської області (рис. 10) свідчить, що 6 районів даних інвестицій у 2010 р. не отримали (Барвінківський, Близнюківський, Борівський, Великобурлуцький, Зачепилівський, Коломацький). Найвищі показники інвестицій в основний капітал у житлове будівництво на одну особу мали Харківський, Дергачівський, Вовчанський, Печенізький райони (більше 300

грн. на 1 особу); близькі до них показники інвестицій в Чугуївському, Зміївському, Ізюмському районах (201 – 300 грн. на 1 особу). Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво у розмірі 101 – 200 грн. на 1 особу отримали Богодухівський, Валківський, Красноградський, Куп'янський, Сахновщинський райони. Найнижчі показники (до 100 грн. на 1 особу) зафіксовано у решти 9 районів.

Станом на кінець 2010 р. обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Харківський регіон склав 2705,4 млн. дол. США, темп їх росту дорівнює 132%. По відношенню до показників 2009 р. інвестиційні надходження до регіону збільшилися на 650,7 млн. дол. США (рис. 12) [6, 10].

За обсягами ПІІ у 2010 р. регіон посів третє місце в Україні після м. Києва (21859,2 млн. дол. США) та Дніпропетровської області (7486,7 млн. дол. США). Обсяг ПІІ на 1 особу (інтенсивність інвестицій) у 2010 р. склав 980,2 дол. США (на кінець 2006 р. – 350,7 дол. США). За цим показником регіон зайняв третє місце в Україні після м. Києва (7834,8 дол. США на 1 особу) та Дніпропетровської області (2234,8 дол. США на 1 особу) [6].

Основними країнами-інвесторами, на які припадає 96,1% загального обсягу прямих іноземних інвестицій Харківського регіону, є: Франція, Кіпр, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки, Віргінські Острови (Британські), Польща, Російська Федерація, Беліз, Швейцарія та Люксембург [10].

Пріоритетними для залучення ПІІ в регіон залишаються підприємства таких видів економічної діяльності як: фінансова діяльність – 1893,9 млн. дол. США (70,0% від загального обсягу інвестицій); операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 243,2 млн. дол. США (9,0%); виробництво харчових продуктів, напоїв та

тютюнових виробів – 138,1 млн. дол. США (5,1%).
На підприємствах промисловості зосереджено 14,2%

(384,4 млн. дол. США) ППІ регіону, тоді як у 2009 р.
цей показник становив 19,3% [10].

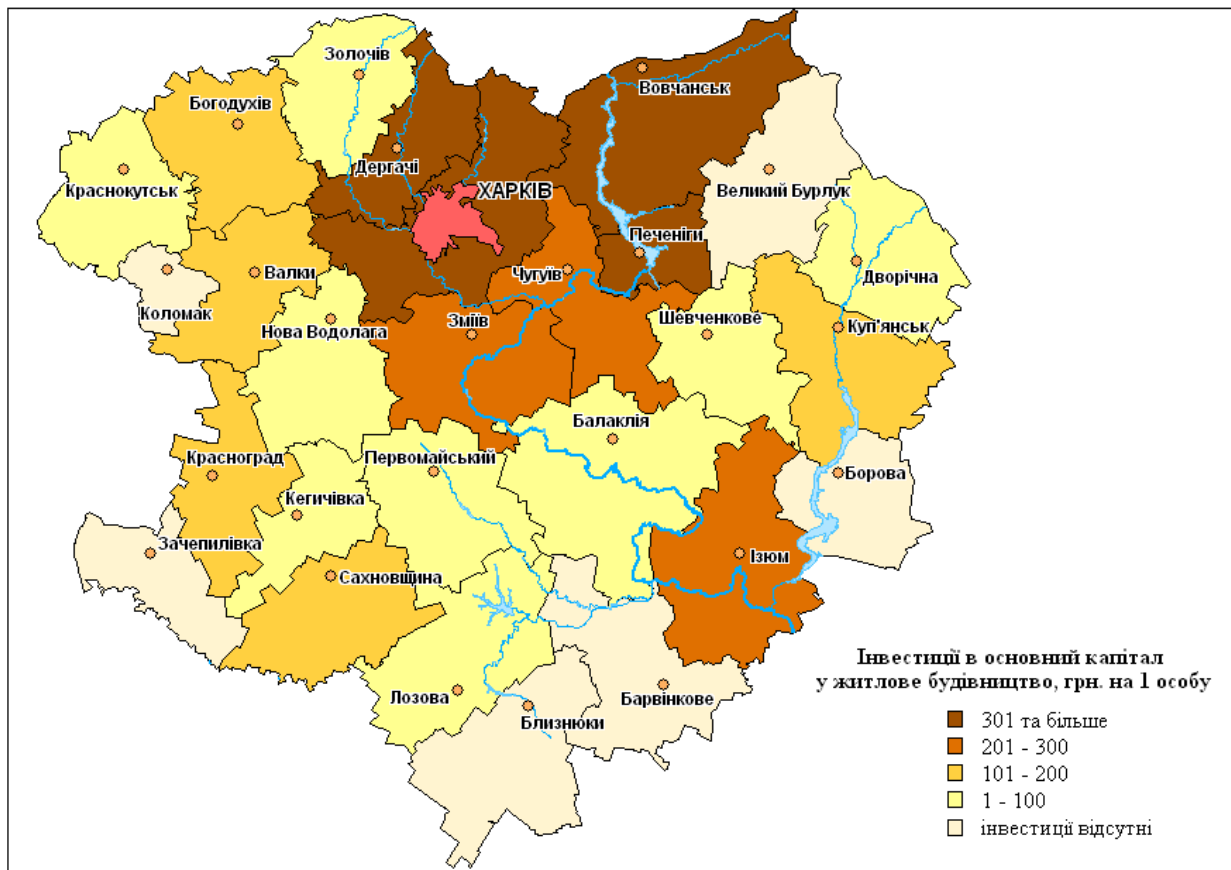

Рис. 10. Територіальний розподіл інвестицій в основний капітал у житлове будівництво в Харківському регіоні у 2010 р. (побудовано за даними [2])

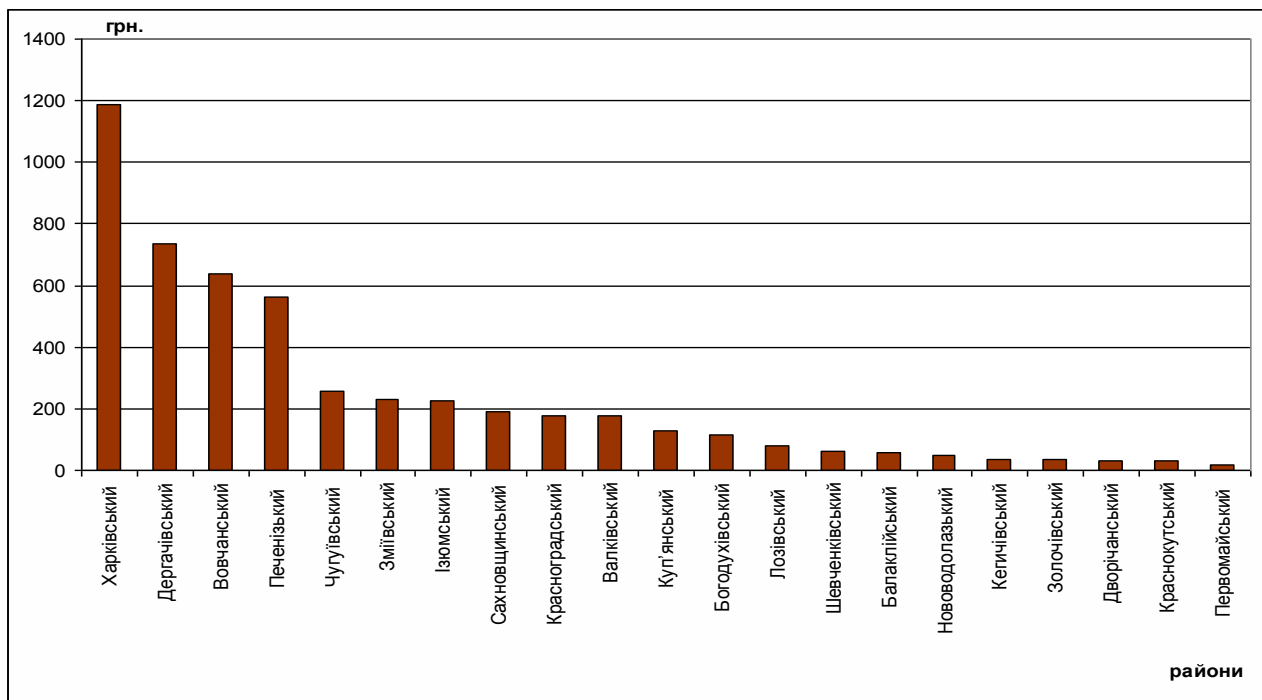

Рис. 11. Розподіл районів Харківського регіону за показником інвестицій в основний капітал у житлове будівництво на 1 особу у 2010 р. (побудовано за даними [2])

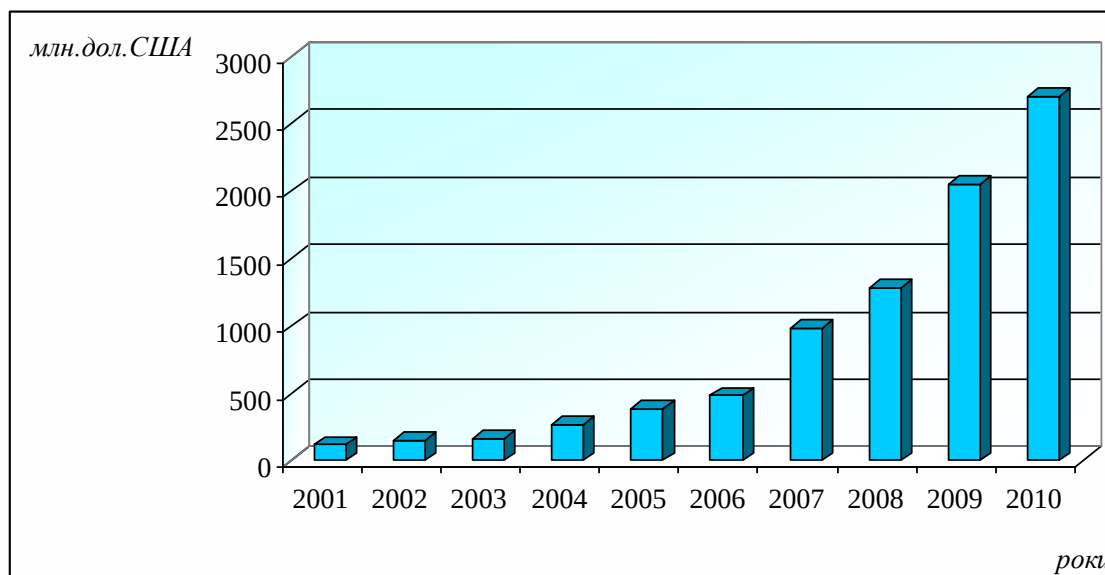

Рис. 12. Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій в Харківський регіон за період 2001 – 2010 рр. (побудовано за даними [6, 10])

В інвестиційній політиці Харківського регіону важливе місце відводиться сприянню залученню інвестицій безпосередньо в райони. Хоча все ще найбільшу частку прямих іноземних інвестицій отримують підприємства м. Харкова (88,9% від загального обсягу по області). Серед районів міста провідне місце за обсягами ПІІ займає Червонозаводський район – 1735,5 млн. дол. США.

Аналіз стану залучення ПІІ до районів Харківського регіону протягом 2010 р. свідчить, що найбільші вкладення спостерігалися в Чугуївському районі – 151,5 млн. дол. США та Харківському районі – 110,6 млн. дол. США. У той же час більшість районів Харківської області взагалі не отримують прямих іноземних інвестицій [10].

Висновки. Для Харківського регіону характерні загальнодержавні тенденції капітального інвестування, а саме: зниження обсягу капітальних інвестицій у 2008-2010 рр. у зв'язку з світовою фінансовою кризою, спрямування їх переважно у промисловість (в основному у галузі, що пов'язані з видобутком паливно-енергетичних корисних копалин, виробництвом харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів). Намітилися останнім часом позитивні зрушення в інвестуванні соціальної сфери, збільшилися обсяги капіталовкладень в освіту, а також охорону здоров'я та надання соціальної допомоги.

Аналіз розподілу капітальних інвестицій за районами Харківської області дозволяє говорити про

значні територіальні відмінності у капітальному інвестуванні регіону. Так, найбільшу кількість інвестицій в основний капітал, в житлове будівництво отримують переважно райони центральної частини регіону (Харківський, Чугуївський, Дергачівський), та промислово розвинені райони (Балаклійський, Красноградський, Зміївський), тоді як рівень надходження та освоєння капітальних інвестицій в периферійних сільськогосподарських районах залишається все ще низьким.

В цілому можна зазначити, що Харківський регіон сьогодні все ще не реалізує у повній мірі свій інвестиційний потенціал, пов'язаний з його прикордонним положенням та участю у діяльності єврорегіону «Слобожанщина». Про це свідчать місця рейтингу, які посідає регіон серед інших областей України за показниками інвестиційної діяльності. У зв'язку з цим важливими завданнями Харківського регіону є нарощування позитивної динаміки залучення капітальних інвестицій та збереження позитивної динаміки залучення іноземних інвестицій, нівелювання внутрішньо територіальних диспропорцій інвестиційної діяльності за рахунок продовження розробки інвестиційних проектів та пропозицій, виходячи з можливостей та потреб районів, що можуть бути цікавими іноземним інвесторам та розширення кола вітчизняних та іноземних партнерів-інвесторів в районах Харківського регіону.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» / Постанова ВР України № 1560-ХІІ від 18.09.1991 р.
2. Інвестиційна діяльність Харківської області у 2002–2010 роках: статистичний щорічник / відповідальна за випуск В.Е. Тельнова. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 95 с.
3. Капітальні інвестиції. Держкомстат України, 1998-2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Книга инвестора. Харьковская область. – Х.: ФОЛІО, 2010. – 264 с.
5. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com.ua/15840720/investuvannya>.

6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>.
8. Офіційний сайт Харківської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua>.
9. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Харківська область у 2010 році: статистичний щорічник / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією О.С. Никифорова]. – Електронний ресурс на диску.

УДК 911.3

Людмила Ключко, Анатолій Лур'є

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ (ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто економіко-географічні особливості житлового будівництва в Україні. Досліджено динаміку інвестицій, питомої ваги інвестицій та індексів інвестицій у житлове будівництво, введення в експлуатацію житла, індексів введення в експлуатацію житла, індексів обсягу виконаних будівельних робіт тощо. Розкрито територіальні особливості показників житлового будівництва та інвестування цієї галузі. Визначено основні регіони України з найбільшими показниками розвитку житлового будівництва та регіони-аутсайтери.

Ключові слова: житлове будівництво, інвестиції у житлове будівництво, індекси інвестицій у житлове будівництво, введення в експлуатацію житла, індекси введення в експлуатацію житла.

Людмила Ключко, Анатолій Лур'є. ОСОБЕННОСТИ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ (ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ). В статье рассмотрено экономико-географические особенности жилищного строительства в Украине. Исследовано динамику инвестиций, удельного веса и индексов инвестиций в жилищное строительство, введения в эксплуатацию жилья, индексов введения в эксплуатацию жилья, индексов объема выполненных строительных работ и др. Раскрыты территориальные особенности показателей жилищного строительства и инвестирования данной отрасли. Выявлено основные регионы с наибольшими показателями развития жилищного строительства и регионы аутсайдеры.

Ключевые слова: жилищное строительство, инвестиции в жилищное строительство, индексы инвестиций в жилищное строительство, введение в эксплуатацию жилья, индексы введения в эксплуатацию жилья.

Lyudmila Klyuchko, Anatoliy Lurye. RESIDENTIAL CONSTRUCTION CHARACTERISTICS IN UKRAINE (ECONOMIC-GEOGRAPHICAL ASPECT). The paper considers the economic and geographic characteristics of residential construction in Ukraine. The dynamics of investment, specific ratio and indexes of investment in residential construction, setting residence into operation indexes, the index of volume construction operations, etc. are studied. Features of territorial indicators of residential construction and investment in the industry are revealed. The main regions with the highest rates of residential construction and regions outsiders are determined.

Key words: residential construction, investment in residential construction, indexes of investment in residential construction, setting residence into operation, setting residence into operation indexes.

Актуальність теми. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем в Україні, що виникла ще на початку 90-х років ХХ ст., є проблема забезпечення населення житлом. Житлове будівництво, з одного боку, виступає індикатором процесів, які відбуваються в цілому в економіці держави та регіону, а з іншого – визначає якість життя людини, що має суттєве соціальне значення.

В свою чергу якість житла безпосередньо впливає і на якісний стан трудових ресурсів, трудового потенціалу, перебіг демографічних процесів, певною мірою може впливати на народжуваність – бо кращі умови проживання сім'ї, створюють кращі умови для її розвитку. Якість житла має вплив і на тривалість життя, що для України є актуальною проблемою.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти дослідження розвитку та функціонування житлового комплексу України та регіонів досліджуються у працях

вітчизняних та зарубіжних учених І. Антохова, А. Ачкасова, В. Бабаєва, А. Беркути, П. Бубенка, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Гаєця, Ю. Гладкого, А. Голікова, В. Карецмана, Г. Ковалевського, А. Крушевського, Л. Левіта, Т. Момот, Я. Олійника, В. Онищенко, Г. Онищука, Є. Федосової та ін.

Метою статті є висвітлення економіко-географічних особливостей житлового будівництва в Україні.

Викладення основного змісту. При вивченні територіальної організації господарства будь якої держави особливе місце займає дослідження особливостей розвитку промисловості країни чи окремих її галузей.

Будівництво представляє собою окрему самостійну галузь економіки країни, яка призначена для введення в дію нових, а також реконструкції, розширення, ремонту і технічного переоснащення діючих об'єктів виробничого та невиробничого призначення. Визначальна роль галузі будівництва полягає у створенні умов для динамічного розвитку економіки країни.

Продукцією галузі будівництва є закінчені будівництвом і здані в експлуатацію заводи і підприємства, залізниці та автомобільні дороги, електростанції, іригаційні та судноплавні канали, порти, житлові будинки та інші об'єкти, що утворюють основні фонди господарського комплексу країни.

Галузь будівництва об'єднує діяльність загальнобудівельних і спеціалізованих організацій, проектно-вишукувальних і науково-дослідних організацій, підприємств будівельної індустрії в складі будівельних об'єднань, а також організацій, що виконують будівельно-монтажні роботи господарським способом.

Будівництво має специфічні особливості, що відрізняють його від інших галузей матеріального виробництва. Продукція будівництва нерухома і територіально закріплена. У зв'язку з цим після завершення робіт на одному об'єкті знаряддя праці та роботи переміщуються на інший об'єкт. Для будівництва характерні відносно велика тривалість виробничого циклу, значне різноманіття зведених будинків, споруд та об'єктів різного виробничого і соціального призначення, істотний вплив на виробничий процес географічних, зокрема кліматичних, умов.

Отже, розглядаючи особливості будівельної галузі в Україні слід відмітити, що у 2011 році підприємствами країни виконано будівельних робіт на суму 60,45 млрд. грн., що на 11,1 % більше порівняно з 2010 року.

Порівняно з 2010 роком обсяги будівельних робіт, виконані підприємствами з будівництва будівель і споруд, зросли на 12,3 %, підготовки будівельних ділянок – на 6,6%, установлення інженерного устаткування будівель і споруд – на 3,9% й оренди будівельної техніки з оператором – у 1,7 рази більше [3]. Зросли обсяги робіт порівняно з 2010 роком на підприємствах 19 із 27 регіонів країни, серед них найбільше – Донецької (на 36,0 %), Київської (на 25,3 %), Волинської (на 23,3 %) та Житомирської (на 20,6 %) областей і м. Києва (на 23,3 %).

Скоротились обсяги робіт на будівельних підприємствах 8 регіонів, зокрема Рівненської області – на 32,6 %, Тернопільської – на 21,9 %, Миколаївської – на 10,5 %, Закарпатської – на 5,0 %.

У розрахунку на 1 особу наявного населення обсяги виконаних будівельних робіт в цілому по Україні склали 1320,6 грн., що на 11,5 % більше порівняно з 2010 роком.

Серед регіонів найвищим цей показник є у місті Києві (5122,9 грн. на 1 особу), що у 3,9 рази перевищує середній показник по Україні, високим – у Полтавській (2220,7 грн.), Донецькій (2001,1 грн.) та Київській (1547,9 грн.) областях.

Найнижчі показники виробничої активності у будівництві спостерігались у Закарпатській (351,4 грн.), Херсонській (402,9 грн.) та Чернігівській (453,6 грн.) областях.

Зростання темпів будівельних робіт у 2011 році порівняно з 2010 роком відбулося за всіма основними видами будівельної діяльності, крім робіт із завершення будівництва, обсяги яких скоротились на 13,4 %.

На загальну тенденцію найбільше вплинула

діяльність підприємств, що здійснюють будівництво будівель і споруд, частка яких у загальному обсязі становить 85,7 %.

Нове будівництво, реконструкція і технічне переозброєння склали 79,4% від загального обсягу виконаних будівельних робіт, капітальний і поточний ремонт – 14,4% і 6,2% відповідно.

У будівництві за грудень 2011 року в середньому одному штатному працівнику нараховано 2643 грн., що більше на 7,5 % порівняно з попереднім місяцем (2460 грн.) та на 23,2 % порівняно з груднем 2010 року.

За рівнем заробітної плати у грудні 2011 року будівництво посіло 9 місце серед 14 видів економічної діяльності.

У будівництві заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 січня 2012 року склала 125,4 млн. грн., що менше на 3,9 % порівняно з попереднім місяцем та на 29,9 % проти відповідного показника станом на 1 січня 2011 року.

Аналіз динаміки індексів інвестицій у житлове будівництво та обсягів введенного житла з 2000 по 2009 рр. показав поступове збільшення цих показників до 2008 р. (індексів інвестицій у житло майже на 25 %, обсягів введенного житла – майже на 5000 тис. м кв. загальної площі). З 2008 р. значно відчувається на інвестуванні у житлове будівництво та введення в експлуатацію житла вплив економічної кризи. Так у 2008 р. індекс інвестицій у житлове будівництво становив 88,1 % до 2007 р., а у 2009 р. він впав майже вдвічі і становив 45,6 %. Обсяг введенного житла різко скоротилися у 2009 р. і сягнули рівня 2003 р. (6400 тис. кв. м) [2].

У 2009 р. інвестиції у житлове будівництво в цілому по Україні становили 18052 млн. грн., що на 17501 млн. грн. менше ніж у 2008 р. серед регіонів України найбільші інвестиції у житлове будівництво становили у м. Києві 4719 млн. грн., у Київській (1827 млн. грн.) та Одеській (1362 млн. грн.) областях, АРКрим (946 млн. грн.). Найменш користувалося попитом у інвесторів житлове будівництво у Луганській (152 млн. грн.), Миколаївській (153 млн. грн.), Кіровоградській, Запорізькій (по 162 млн. грн.) та Херсонській (179 млн. грн.) областях [2].

Індекс інвестицій у житлове будівництво в середньому по Україні у 2009 р. становив 45,6 % до попереднього року. Найвищі індекси у житлове будівництво по регіонах України відмічаються у Черкаській (76,7 %), Хмельницькій (73,0 %), Кіровоградській (68,4 %), Сумській (63,8 %), Івано-Франківській (62,9 %) областях та м. Севастополі (69,1 %).

Аналіз динаміки питомої ваги інвестицій у житлове будівництво показав, що починаючи з 2005 по 2007 рр. відмічалось її збільшення з 11,6 % до 16,1 %, але вже у 2008 р. знову відмічається зменшення цього показника. Так у 2009 р. в середньому по Україні цей показник становив 11,9 %. Найбільша частка інвестицій у житлове будівництво спостерігається у Тернопільській (31,9 %), Івано-Франківській (23,2 %), Хмельницькій (19,9 %), Закарпатській (19,7 %) областях та м. Севастополі (27,3 %). Найменша –

у Запорізькій та Луганській (по 3,5 %), Дніпропетровській та Миколаївській (по 3,8 %), Донецькій (5 %) областях. Тобто можна виявити деякі регіональні

особливості, зокрема значна частка інвестицій у житлове будівництво спостерігається у західних областях України, найменша – у східних.

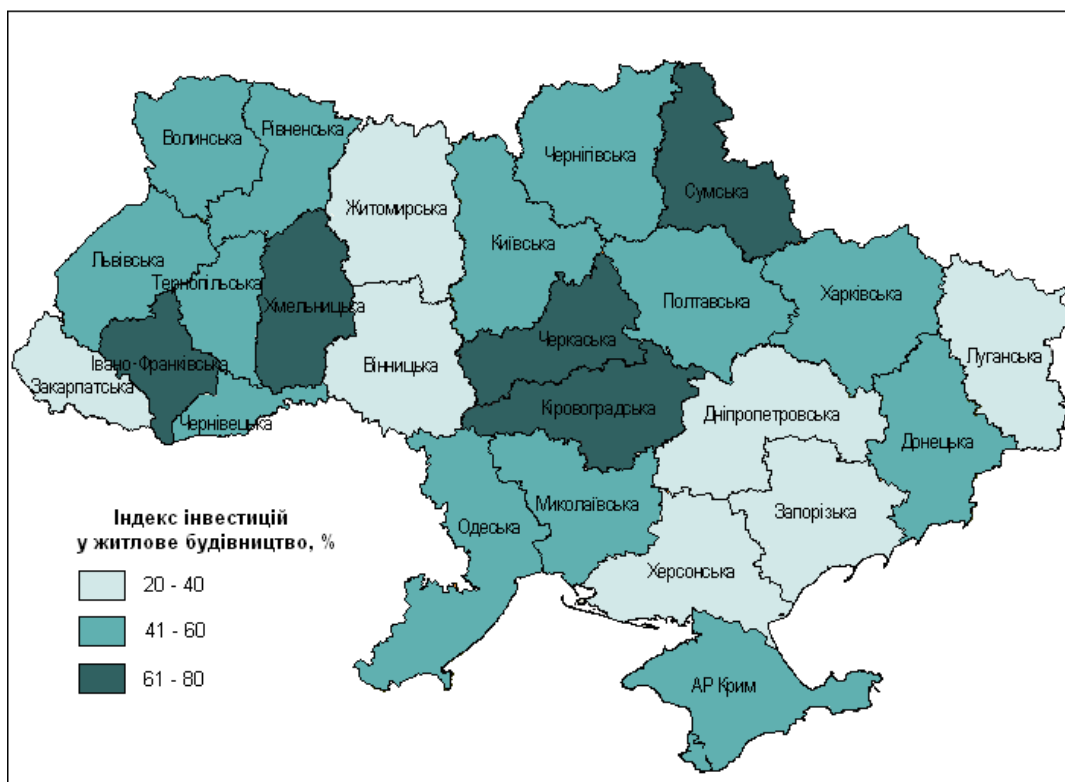

Рис. 1. Індеси інвестицій у житлове будівництво за регіонами України у 2009 році (у відсотках до попереднього року) (побудовано за даними [2])

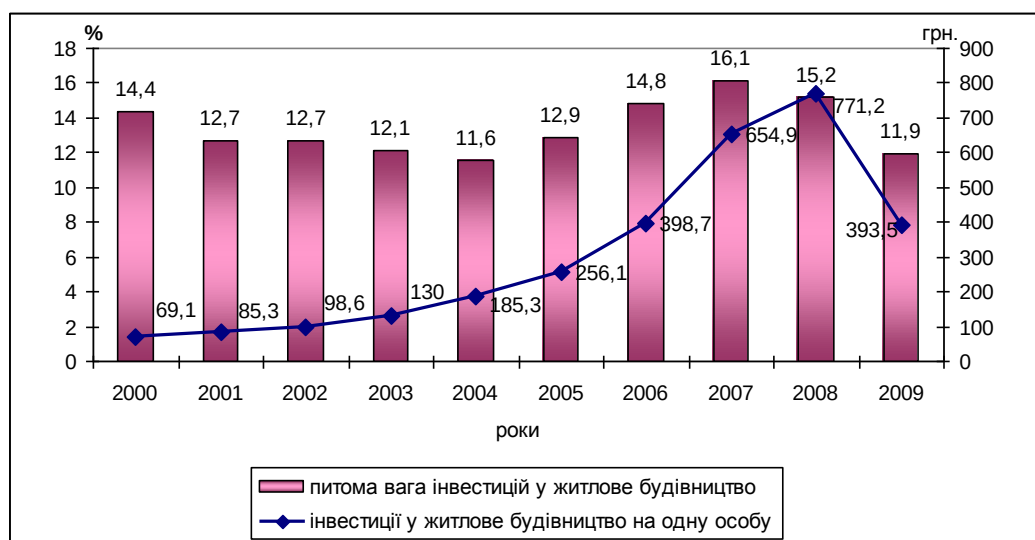

Рис. 2. Динаміка питокої ваги інвестицій у житлове будівництво (у відсотках) та інвестицій у житлове будівництво на одну особу (у грн.) (побудовано за даними [2])

В період з 2000 по 2009 рр. найбільші показники інвестицій у житлове будівництво на одну особу спостерігалися у 2008 р. і в середньому по Україні становило 771,2 грн., хоча ще у 2000 р. цей показник становив 69,1 грн. У 2009 р. його зменшення до 393,5 грн. В територіальному аспекті найбільший обсяг інвестицій відмічається у м. Києві (1726 грн.) та м.

Севастополі (1071,5 грн.), а також у Київській (1062,9 грн.) області. Найменший цей показник у Луганській (65,4 грн.) та Запорізькій (89,4 грн.) областях [6].

В Україні в 2010 р. було введено в експлуатацію 9,34 млн. кв. м житла, що на 45,9 % більше, ніж за 2009 р. У 2009 р. – 6,4 млн. кв. м житла, що на

39% менше показника 2008 р. У 2008 р. – 10 млн. 496 тис. кв. м житла, що на 2,5% більше, ніж у 2007 р. У 2010 р. спостерігалось поліпшення ситуації у будівельній галузі – приріст введення в експлуатацію склав 45,9%. Однак слід зауважити, у 2010 р. з 9,34 млн. кв. м близько 6,19 млн. кв. м. було побудовано індивідуальними забудовниками.

У 2011 р. в Україні введено в експлуатацію 9,7 млн. кв. м загальної площі житла, що на 4,3 % більше, ніж у 2010 р. За рахунок коштів державного бюджету у 2011 р. уведено в експлуатацію 72 тис. кв. м загальної площі житла (0,8% від загального обсягу), що у 2,2 рази більше, ніж у 2010 р. Більше половини (55,1%) загального обсягу житла введено в експлуатацію в одноквартирних будинках, 44,4% - у будинках із двома й більше квартирами та 0,5% - у гуртожитках [6].

Обсяг житла, збудованого в будинках із двома та більше квартирами, збільшився в 1,4 рази, у гуртожитках – в 1,9 рази.

У Києві та Київській області збудовано 27,1% загального обсягу житла, ще 27,7% – в Одеській, Львівській, Івано-Франківській областях та АР Крим.

Будівництво по регіонах розвивається нерівномірно, найбільшими темпами воно зростає у торговельно-промислових містах та туристичних центрах. Більше половини (60%) житла введено в експлуатацію у 9 регіонах: м. Києві, Київській, Харківській, Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Львівській, Одеській областях та АР Крим [1]. Основним джерелом фінансування будівництва є кошти населення та підприємств, участь держави у розвитку житлового будівництва залишається обмеженою.

Серед регіонів України найбільша площа введеного в експлуатацію житла у 2009 р. належить м. Києву (948 тис. кв. м загальної площі), Київській (680 тис. кв. м загальної площі), Одеській (537 тис. кв. м загальної площі) та Харківській (428 тис. кв. м загальної площі) областям. Найменший показник у Луганській (35 тис. кв. м загальної площі) та Кіровоградській (66 тис. кв. м загальної площі) областях [1].

Найбільші показники індексів введення в експлуатацію житла з 2000 по 2009 рр. спостерігаються у 2004 р. і становили 117,6 % , у 2007 р. – 118,7 % , але вже у 2009 р. цей показник знизився до 61 % .

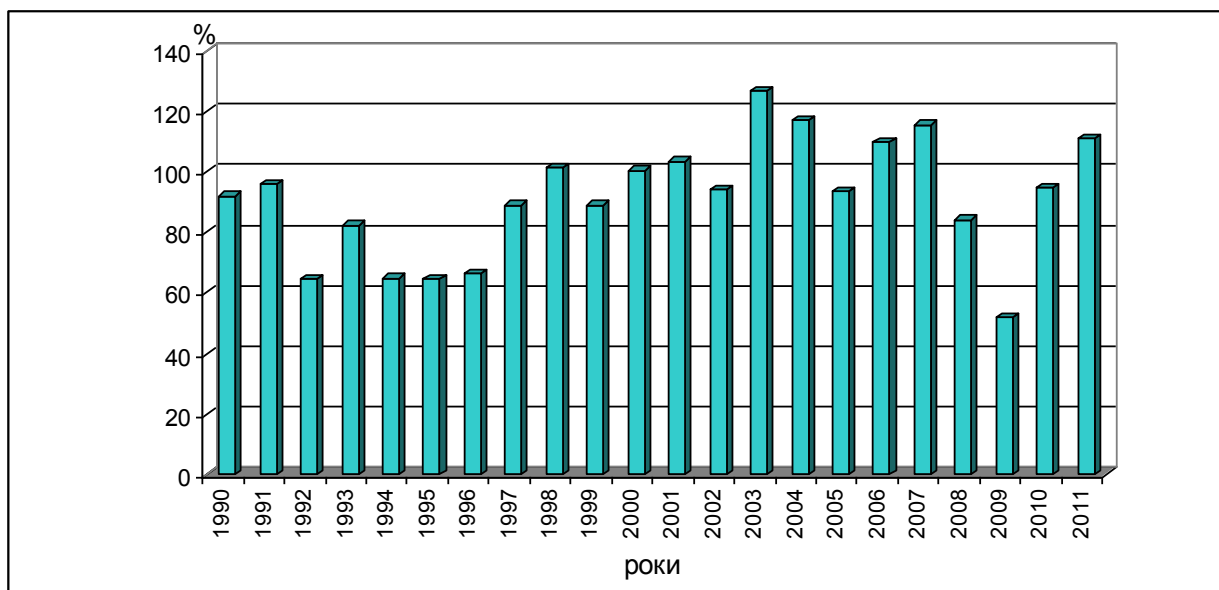

Рис. 3. Динаміка індексів обсягу виконаних будівельних робіт, у % до попереднього року (побудовано за даними [1])

Найбільші показники обсягів виконаних будівельних робіт у порівнянні до попереднього року відмічаються у 2003, 2007, 2011 рр., найменший – у 2009 р., на що значною мірою вплинула економічна криза [1].

Розглядаючи структуру збудованих квартир слід зазначити, що у 2009 р. усього було збудовано 65566 квартир, серед яких 33 % це двокімнатні, 27 % – однокімнатні, 25 % - трикімнатні квартири, 9 % становлять чотирикімнатні квартири.

Середній розмір збудованих квартир у 2009 р. становить в середньому 52,3 кв. м загальної площі, що на 12 % ніж у 2003 р., двокімнатних – 73,3 кв. м загальної площі, що на 13 % ніж у 2003 р., трикімнатних 103,1 кв. м загальної площі, де також спостерігається динаміка щодо збільшення загальної площі квартири, що свідчить про підвищення комфортабельності квартир та зростання попиту на них [2].

В структурі введення в експлуатацію житла з 2000 по 2011 рр. переважали одноквартирні, винятком є 2009 р. де ситуація змінилася на користь з двома або більше квартирами.

Введення в експлуатацію житла, зведеного в міських поселеннях, становила 76,3% загального обсягу (за I півріччя 2010 р. - 64,3%), у сільській місцевості - 23,7% (за I півріччя 2010 р. - 35, 7%). За рахунок коштів державного бюджету за I півріччя 2010 року введено в експлуатацію 20,9 тис. кв. м загальної площі житла, що в 4 рази більше проти від-

повідного періоду попереднього року. Частка житла, побудованого за рахунок цих коштів, становила 0,8% загальнодержавного обсягу (за I півріччя 2010 р. - 0,2%).

Середній розмір квартири, введеної в I півріч-

чі 2011 р., склав 106,1 кв. м загальної площі, при цьому в сільській місцевості - 156,2 кв. м, у міських поселеннях - 96,3 кв. м. Серед збудованих квартир переважають двокімнатні (29,7% від загальної кількості) і однокімнатні (28,9%) квартири [1].

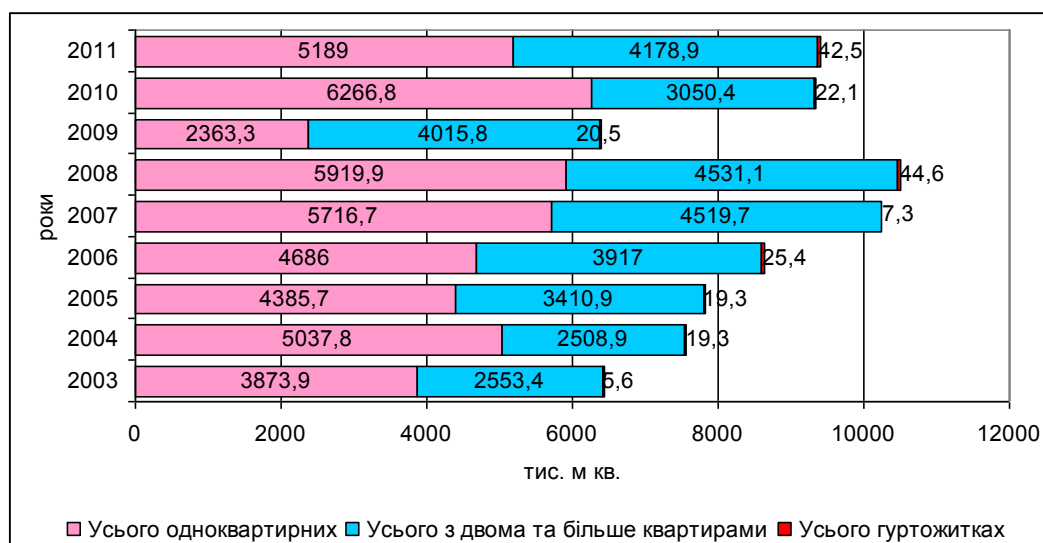

Рис. 4. Динаміка введення в експлуатацію житла за видами житлових будівель, тис. м кв. загальної площі (побудовано за даними [1])

Зі свого боку держава намагається стимулювати будівельну сферу та вирішити проблему забезпечення житлом населення за допомогою різних програм, зокрема програмою "Доступне житло" (30% вартості житла сплачує держава, решту 70% - самостійно), в рамках якої держпідтримку у 2011 р. отримали близько 900 сімей (у 2010 р. - 577 сімей). Крім того, у рамках програм Держфонду сприяння молодіжному житловому будівництву (на умовах часткової компенсації відсоткової ставки по кредитах комерційних банків заплановано до 2017 р. забезпечити житлом 265 тис. сімей, для чого буде побудовано 17 млн. кв. м житлової площі [3].

Розглядаючи територіальні особливості введення в експлуатацію житла слід зазначити, що в міських поселеннях цей показник перевищує в 3-4 рази аналогічні у сільській місцевості. Так у 2009 р. у міських поселеннях в цілому по Україні було введено в експлуатацію житла 5163 тис. кв. м, при цьому найбільший показник відмічається у м. Києві (948 тис. кв. м загальної площі), Одеській (457 тис. кв. м загальної площі) та Харківській (406 тис. кв. м загальної площі) областях, найменший – у Кіровоградській (50 тис. кв. м загальної площі) та Житомирській (49 тис. кв. м загальної площі) областях. Щодо сільської місцевості, то у 2009 р. введення в експлуатацію житла становило 1237 тис. кв. м загальної площі. Найбільш сприятлива ситуація у цьому відношенні в Київській (339 тис. кв. м загальної площі), Івано-Франківській (122 тис. кв. м загальної площі) та Львівській (101 тис. кв. м загальної площі) областях, найгірша – у Луганській (3 тис. кв. м загальної площі), Миколаївській (6 тис. кв. м загальної площі) та Донецькій (8 тис. кв. м загальної площі) областях,

що можна пояснити особливостями системи розселення населення та виробничої спеціалізації регіонів.

Аналіз динаміки індексів введення в експлуатацію житла в сільській місцевості з 2001 по 2009 рр. має доволі строкатий характер - найбільші показники спостерігаються у 2004 р. і становлять 134,4 %, у 2007 р. – 130,6 %.

Значне зменшення індексів введення в експлуатацію житла відмічається у 2008-2009 рр., що обумовлюється впливом економічної кризи.

Більш стабільна ситуація відмічається у динаміці індексів введення в експлуатацію житла у міських поселеннях, але у 2009 р. відмічається різке падіння цього показника до 43,3 %, що теж обумовлюється кризовими явищами.

Розглядаючи динаміку введення в експлуатацію житла на 1000 осіб постійного населення у міських поселеннях та сільській місцевості, слід зазначити, що найбільші показники відмічаються у 2007-2008 рр. і становив 246 та 244 кв. м загальної площі на 1000 населення у міських поселеннях та 169 і 194 кв. м загальної площі на 1000 населення у сільській місцевості відповідно. У 2009 р. спостерігається різке скорочення до 165 кв. м загальної площі на 1000 населення у міських поселеннях та 85 кв. м загальної площі на 1000 населення у сільській місцевості.

Регіональний аналіз показників введення в експлуатацію житла на 1000 постійного населення у 2009 р. показав, що найбільші показники відмічаються у м. Севастополі (403 кв. м загальної площі на 1000 населення), м. Києві (347 кв. м загальної площі на 1000 населення), Київській (396 кв. м загальної площі на 1000 населення) та Івано-Франківській (276 кв. м загальної площі на 1000 населення) областях.

Найменші значення у Луганській (15 кв. м загальної площі на 1000 населення), Донецькій (39 кв. м загальної площі на 1000 населення), Дніпропетровській

(51 кв. м загальної площі на 1000 населення) областях. Середній показник по Україні становив 140 кв. м загальної площі на 1000 населення.

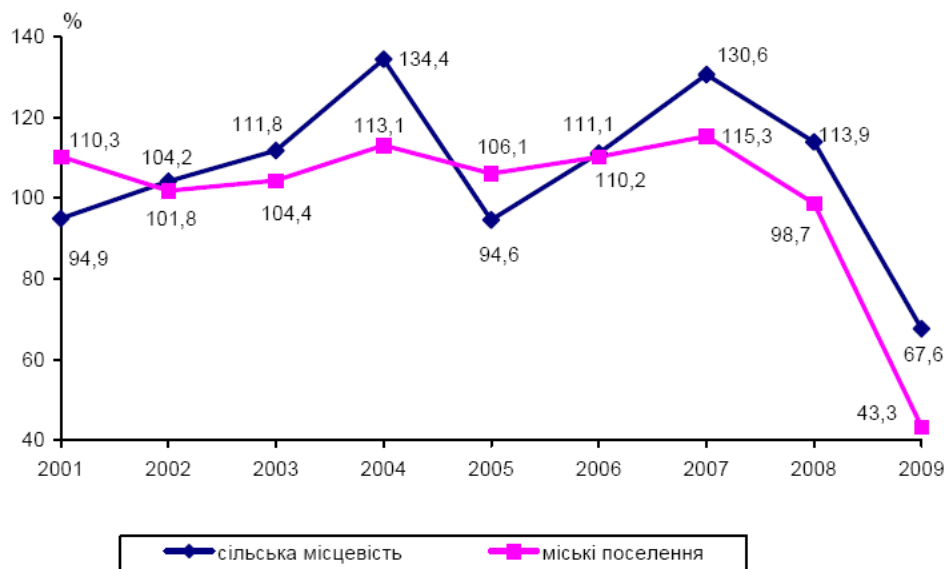

Рис. 5. Динаміка індексів введення в експлуатацію житла у міських поселеннях та сільській місцевості (побудовано за [2])

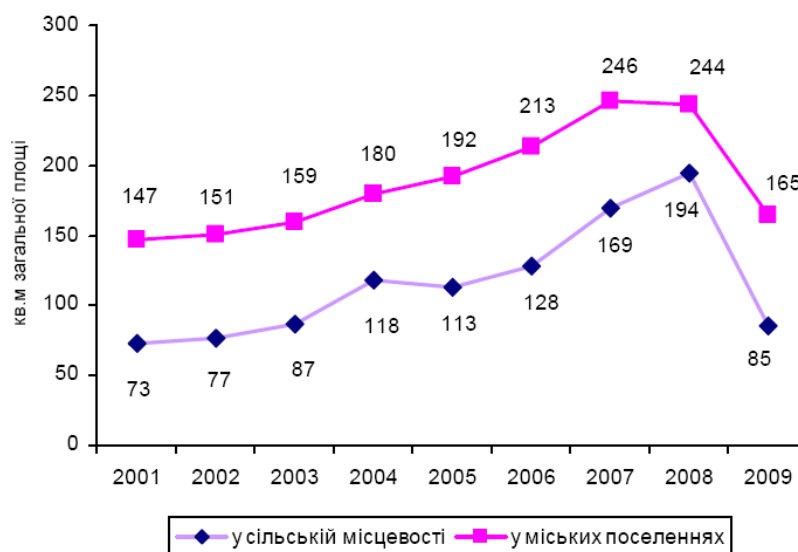

Рис. 6. Динаміка введення в експлуатацію житла на 1000 постійного населення у міських поселеннях та сільській місцевості (побудовано за [2])

За рахунок коштів державного бюджету найбільші показники введення в експлуатацію житла з 2000 по 2009 рр. спостерігалися у 2003 р. (278 тис. кв. м загальної площі), 2005 р. (281 тис. кв. м загальної площі), починаючи з 2006 р. відмічається поступове зниження цього показника. У 2009 р. введення в експлуатацію житла за рахунок коштів державного бюджету становило 108 тис. кв. м загальної площі. Але частка введення в експлуатацію житла за рахунок коштів державного бюджету доволі незначна і коливається в межах 1,5 % (2000 р.) – 4,3 % (2003 р.), що свідчить про переважання недержавного сектору у житловому будівництві [4, 5].

Аналіз статистичних показників демонструє,

що починаючи з 2000-го року існує тенденція росту введення в експлуатацію загальної площі житла. Проте навіть у 2011 році в країні не було досягнуто показника будівництва 1990 року. За даними 2011 року кількість збудованих квартир 1,8 на 1000 населення свідчить про нестачу житла. Основна причина повільного росту – це недостатнє фінансування будівництва, а також загальна економічна нестабільність галузі [1].

Враховуючи наслідки економічної кризи та деякі трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України, слід зазначити, що є будівельні об'єкти, будівництво яких припинено або законсервоване, є об'єкти незавершеного будівництва. В регі-

ональному аналізі, найбільша кількість незавершених житлових будівель на початок 2010 р. спостерігалось у Донецькій (583 одиниць), Харківській (425 одиниць), Житомирській (325 одиниць) областях.

Найменша кількість подібних об'єктів – у Закарпатській (39 одиниць) та Миколаївській (41 одиниця) областях.

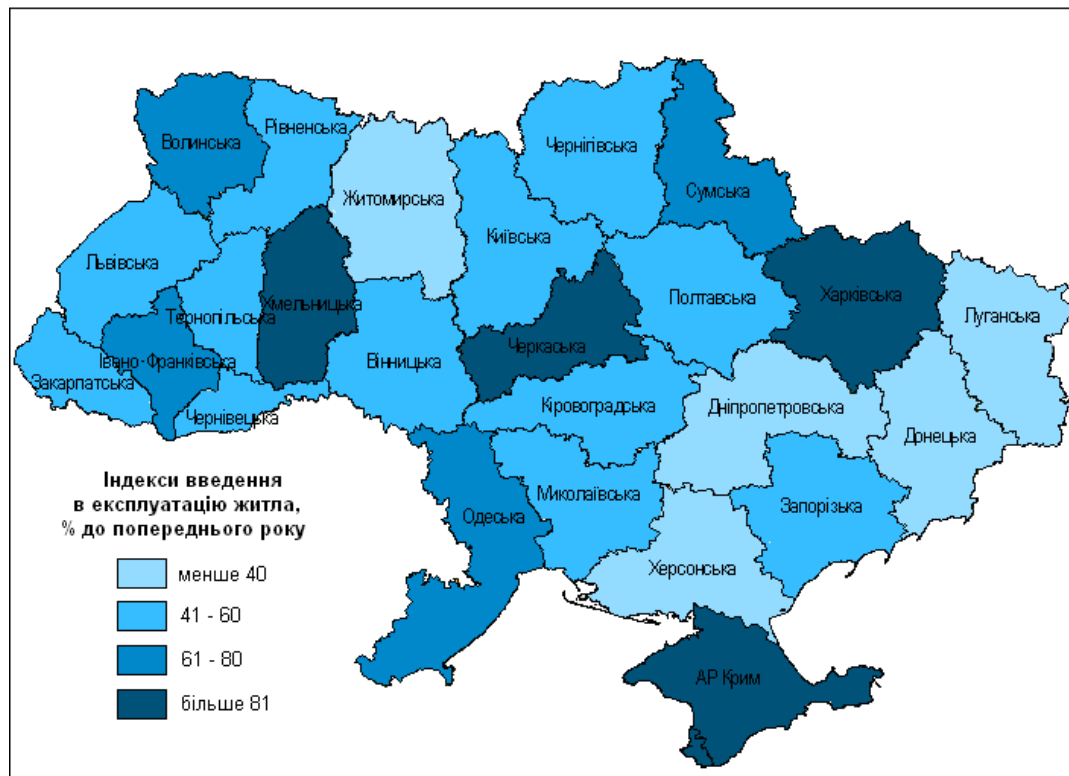

Рис. 7. Індекси введення в експлуатацію житла за регіонами України у 2009 році (у % до попереднього року) (побудовано за [2])

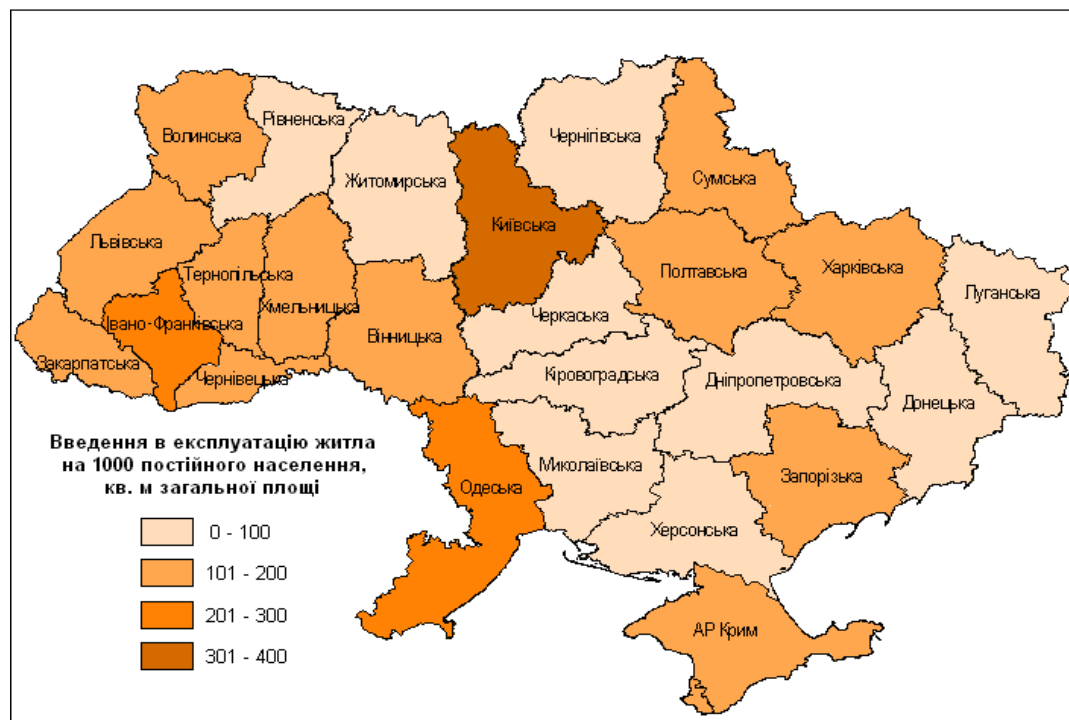

Рис. 8. Введення в експлуатацію житла на 1000 постійного населення за регіонами України у 2009 році (кв. м загальної площі) (побудовано за [2])

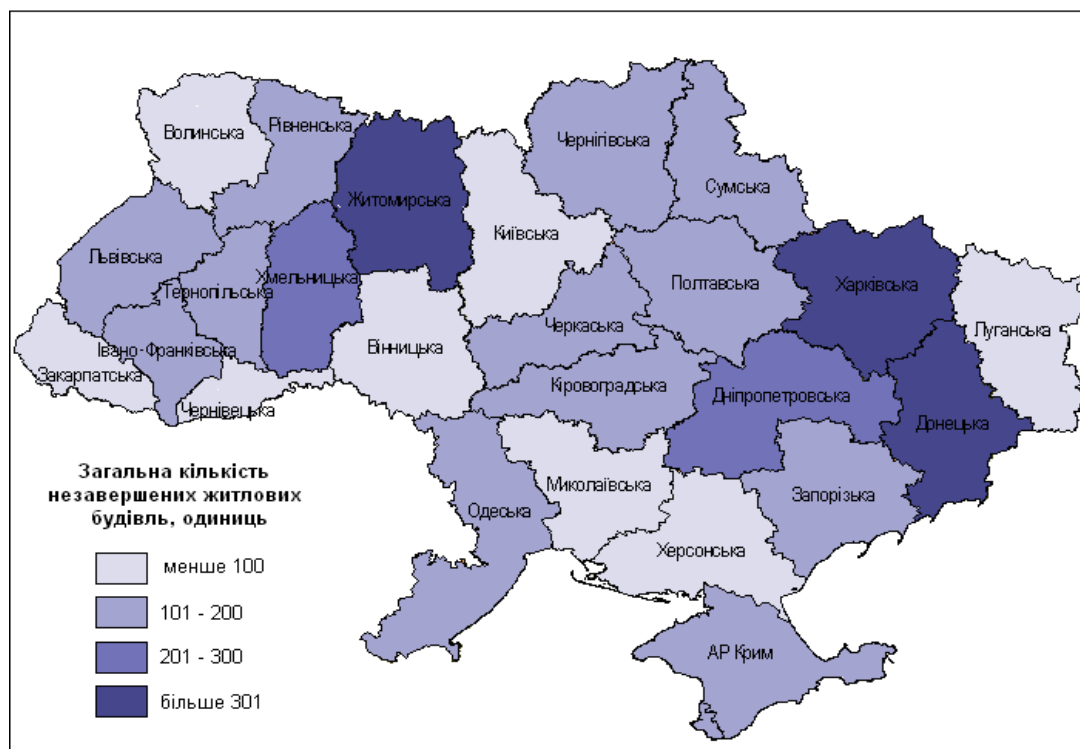

Рис. 9. Розподіл загальної кількості незавершених житлових будівель за станом будівництва за регіонами на 01.01.2010 р. (побудовано за [2])

Висновки. Отже, проведене дослідження показало, що на розвиток будівельної галузі України в цілому та житлового будівництва, зокрема впливає ряд факторів – соціальних, політичних, економічних та ін. Серед негативних факторів у будівництві можна назвати неякісне виконання робіт забудовником перед інвесторами, рейдерство у житловому будівництві, банкрутство забудовників, нецільове використання коштів тощо. Аналіз динаміки показників житлового будівництва та інвестицій в нього свідчить, що найбільш кризовими за останні 10 років були 2008 та 2009 роки. Це можна пояснити негативним впливом економічної кризи, яка торкнула майже усіх сторін життєдіяльності населення України, а також низькою участю держави у цьому секторі економіки. Деяке позжвавлення в галузі житлового будівництва спостерігається у 2010 – 2011 рр., але до цього часу ще не досягнуто показників 90-х років ХХ століття. Регіональний аналіз показників розвитку будівництва продемонстрував нерівномірність розвитку, зокрема найбільш активно розвивається житлове будівництво у м. Києві, Київській, Харківській, Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Львівській, Одеській областях та Автономній Республіці Крим.

Для покращення розвитку житлового будівництва в Україні владі необхідно сформулювати та впровадити комплекс заходів, а вже існуючі програми підтримки даної галузі зробити більш доступними для широких верств населення, зокрема підтримки держави у забезпеченні житлом потребують молоді сім'ї, багатодітні сім'ї, сім'ї, які виховують дітей-інвалідів, чергові військовослужбовці та учасники бойових дій тощо. Нажаль реалізація бюджетних програм «Надання пільгового довготермінового державного кредиту молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла» (КПКВК 2751390), «Надання кредитів на будівництво (придбання) житла для науково-педагогічних та педагогічних працівників» (КПКВК 2201460) за рахунок коштів державного бюджету та «Збільшення статутного капіталу Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» (КПКВК 2751420) у І-ому кварталі 2012 року не здійснювалась [3]. Для подолання кризових явищ в сільській місцевості, стимулювання розвитку села, державі також необхідно створити необхідні житлові умови для залучення молоді та молодих спеціалістів.

Список використаних джерел:

1. Введення в експлуатацію житла в Україні у 2011 р.: стат. бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 40 с.
2. Житлове будівництво в Україні у 2000 – 2009 роках: статистичний збірник / Відповід. за випуск Л.М.Овденко. К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 91 с.
3. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua>

4. Прав Ю.Г. Регіональний аналіз житлової проблеми в Україні – основа ефективної територіальної організації житлового будівництва / Ю.Г. Прав // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – 2002. – Серія: Географія. – №1(7). – С. 47-52.
5. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2008. – 572 с.
6. Україна в цифрах 2010 : статистичний збірник / за ред. Осауленко О.Г. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 252 с.

УДК 911.3

Вікторія Яворська

ГЕНЕТИЧНА ТИПОЛОГІЯ МАЛИХ МІСТ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

В статті розглядається генетична типологія малих міст в аспекті більш широкого бачення їх майбутнього з позицій генетико-географічного підходу, що буде сприяти окресленню загальної траєкторії розвитку цієї категорії міст на фоні нових викликів, обумовлених особливостями трансформації економіки в постіндустріальному, інформаційному суспільстві з його інноваційними технологіями і новими вимогами в формуванні виробництва, конкуренції, якісно нових соціальних послуг тощо. Нами було виділено в регіоні Українського Причорномор'я 5 генетичних типів малих міст.

Ключові слова: генетичний тип, генезис, малі міста, населення, розселення, типологія, типізація.

Вікторія Яворська. ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ РЕГИОНА УКРАИНСКОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ. В статье рассматривается генетическая типология малых городов в аспекте более широкого видения их будущего с позиций генетико-географического подхода, который будет способствовать изучению общей траектории развития этой категории городов на фоне новых вызовов, обусловленных особенностями трансформации экономики в постиндустриальном, информационном обществе с его инновационными технологиями и новыми требованиями в формировании производства, конкуренции, качественно новых социальных услуг и тому подобное. Нами было выделено в регионе Украинского Причерноморья 5 генетических типов малых городов.

Ключевые слова: генетический тип, генезис, малые города, население, расселения, типология, типизация.

Viktoriia Javorska. GENETIC TYPOLOGY OF SMALL CITIES OF UKRAINIAN BLACK SEA REGION. In article the genetic typology of small cities in aspect of wider vision of their future from positions of the genetic-geographical approach is considered. It will be promote delineation of the general trajectory of development of this category of cities against the new calls caused by features of transformation of economy in a postindustrial, information society with its innovative technologies and new requirements in formation of manufacture, a competition, qualitatively new social services, etc. We have allocated 5 genetic types of small cities in region of the Ukrainian Black Sea Region.

Keywords: genetic type, genesis, small cities, population, moving, typology, typification.

Пізнання різноманітних сторін сучасних процесів урбанізації і глобалізації світової економіки, світового господарства, зародження і дивовижно стрімке зростання і ускладнення сучасного постіндустріального і інформаційного суспільства дещо відсторонили в тінь дослідження деяких питань традиційної проблематики, зокрема, вивчення різноманітності розвитку категорії малих міст конкретних регіонів нашої країни.

Головними мотивами, що спонукали автора цієї роботи до дослідження даної непростой теми, слугували наступні причини:

- в наш час посилюється значення малих міст в стратегії розвитку окремих регіонів в контексті тих економічних і соціальних реформ, що послідовно почали проводитися в нашій країні;

- державна програма розвитку малих міст (до 2010р.), що була задекларована в 2004р., в повній мірі не виконується і це викликає, з одного боку, занепокоєність як науковців, так і фахівців адміністративних інституцій місцевих органів, з іншої сторони – необхідність її (програми) удосконалення і координації в контексті нових викликів сучасності (на цьому більш детально ми зупинимося нижче);

- виникає нагальна необхідність всебічного вивчення малих міст з точки зору їх ролі і місця як

«мікростолиць сільської місцевості» (за термінологією Г.М. Лаппо);

- до цього часу в суспільно-географічних дослідженнях не приділялась достатня увага щодо генетичної типологізації малих міст (на різних рівнях). В той же час ми всі сприймаємо як аксіому, що пізнання минулого – веде до всебічного сприйняття сучасного і майбутнього, в .т.ч. і стосовно категорії малих міст.

В науковій суспільно-географічній аналітиці 70-80-х років ХХ століття переважала точка зору, що будь-яка типологія міст різного рангу людності повинна вибудовуватись так, щоб типологічна сутність міста відображалась в аспекті географічного (територіального) поділу праці. «тільки тоді вона(типологія) дійсно буде економіко-географічною і може мати конструктивне значення». Цей вислів належить відомому російському вченому-урбаністу Г.М. Лаппо. Він при цьому називає три взаємозв'язаних ознаки, які визначають тип міського поселення: 1) величина міста за ознаками його людності; 2) поєднання функцій та розвиненість функціональної структури; територіальна система, в якій проявляються основні функції міста[10].

Такий підхід взагалі є правильним і виправданим. В той же час, існують і інші підходи, інше бачення задач типологізації в аспекті суспільно-географічних досліджень. На наш погляд, ці підходи,

ракурси визначаються перш за все цілями і задачами конкретного суспільно-географічного дослідження.

Генетична типологія малих міст в аспекті більш широкого бачення їх майбутнього з позицій генетико-географічного підходу буде сприяти окресленню загальної траєкторії розвитку цієї категорії міст на фоні нових викликів, обумовлених особливостями трансформації економіки в постіндустріальному, інформаційному суспільстві з його інноваційними технологіями і новими вимогами в формуванні виробництва, конкуренції, якісно нових соціальних послуг тощо. Адже ж, і в нашій країні, в т.ч. і в Українському Причорномор'ї (УП), уже роблять перші кроки нові утворення на базі осмислення кластерної філософії, кластеризації життєдіяльності в широкому розумінні цього поняття. Центри господарювання все більше переміщуються на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищується. І в цьому аспекті, як на нашу думку, роль і місце малих міст буде підвищуватися, а пізнання їх генетичного минулого допоможе більш ґрунтовно осмислити і пізнати вектор їх майбутнього розвитку в цих складних умовах функціонування економіки і систем розселення в XXI столітті.

В науковій літературі можна знайти багато публікацій з проблематики, що стосується класифікації і типології міст різного рангу людності. Іноді зустрічаються критичні зауваження щодо надмірної уваги економіко-географів до цієї тематики, ставляться запитання: для чого так багато приділяти уваги саме типізації (зокрема функціональній) міст, в той час, коли існує безліч проблем в розвитку міст, які ще мало вивчені (містобудівельні, екологічні, соціальні, демографічні, економічні тощо) і які потребують фундаментальних досліджень. Але на це питання існує досить обґрунтована відповідь: і класифікація, і типологізація міст в суспільно-географічних дослідженнях необхідна для поглибленого аналізу як окремих міських поселень, так і їх територіальних систем з точки зору як оцінки існуючого стану, так і з позицій визначення стратегії їх подальшого розвитку (доцільності формування в конкретних містах нових центрів науки, наукоємних виробництв, інноваційних технологій тощо).

Щодо термінів класифікація і типологія ми будемо в цій роботі дотримуватись традиційної і загально визначеної і суспільно-географічних дослідженнях точки зору: класифікація – це угруповання об'єктів, явищ по сукупності кількісних ознак, типологія – угруповання об'єктів по сукупності якісних ознак [1]. Отже, типологія – це більш високий рівень узагальнень, який забезпечує осмислювання комплексної синтетичної характеристики міст та їх систем і на цій основі вибудовувати в дослідженнях більш чітку і більш якісну стратегію їх розвитку [14].

Типологізація – це метод наукового пізнання, що спрямований на розподіл об'єктів на упорядковані і систематизовані групи. Вона (типологізація) на відміну від класифікації не завжди зовнішньо оглядова, її іноді не просто виявити, розкрити, але в той же час вона більш ніж класифікація пов'язана із змістовною сутністю предмета дослідження. Якщо ви-

ділений клас класифікації і має певний смисл, який відповідає рівню, ступені пізнання на даний момент, то виокремлені типи множини об'єктів мають більш змістовні, більш глибокі характеристики якісних властивостей предмета дослідження; особливо це стосується такого виду типологізації як генетична.

В суспільно-географічних дослідженнях по типологізації міських поселень виділяють різні їх типи в залежності від цілей аналітичних вишукувань, від особливих упорядкувань чи можливостей автора до тих чи інших проблем. В наукових публікаціях можна зустріти цікаві доробки по типологізації міських поселень за ознакою їх економіко-географічного положення, за функціями, які вони виконують в народному господарстві, за ознаками участі міст в територіальному поділі праці тощо. Що стосується такого виду типології як генетична, то цій темі приділяється, на жаль, недостатня увага. І в той же час треба визначити, що генетична типологія міських поселень, і зокрема, категорії малих міст, які за своєю кількістю в будь-якому регіоні посідають усталене перше місце, розкриває перед дослідником ряд значущих можливостей в процесах пізнання особливостей їх розвитку. На наш погляд, можна назвати декілька причин такого положення.

Генетичний тип міста – поняття синтетичне. На це звертав увагу ще в кінці XX ст. відомий російський вчений-урбаніст, фахівець з районного планування Є.Н. Перцик [14]. Він переконливо довів, що генетичний тип міста включає в себе численні різноманітні признаки, аналіз яких дозволяє досліднику виявити як саме вони зумовлювали формування якісно визначеного типу міста.

В дослідженнях, підпорядкованих вимогам генетично-географічного підходу, відбір ознак, як правило, визначається перш за все цілями роботи, а інколи залежить і від особистих уподобань і можливостей автора, його загального світоглядного рівня, в рамках якого він вибудовує своє бачення і осмислювання даної конкретної проблеми.

Наприклад, якщо в дослідженні ставиться ціль проаналізувати економічний розвиток малих міст певного регіону, то в цьому випадку ми повинні простежити генезис народногосподарських функцій цих міст в історичному минулому і як вони впливають на його сучасний стан; якщо нас цікавлять певні планіровочні структури в місті або композиція сучасної системи розселення, то ми повинні простежити генезис певних ознак, компонентів, що вплинули в подальшому на трансформацію їх в планіровочному баченні сьогодення тощо.

Генетична типологізація міста передбачує виявлення основних причин виникнення, становлення міста і відповісти на питання – коли?, чому?, де?, як?; що саме зумовило виникнення міста? Важливим моментом в дослідженні типології міст є виявлення генетичних зв'язків між сучасними рисами і їхнього історичного минулого, як проходив процес розвитку міста чи окремих його частин від виникнення до повноцінного функціонування і в решті решт до трансформування у нову його якість. Відомий вітчизняний дослідник проф. О.І. Шаблій зауважує, що тут може бути «ідея генетичного коду, тобто ті якісні характе-

ристики, що передаються від попередніх до наступних етапів розвитку» [22].

Зупинимось на деяких методичних питаннях в контексті генетичної типологізації малих міст регіону Українського Причорномор'я.

Аналізуючи об'єкт дослідження чи їх групи (в нашому випадку – це малі міста регіону УП), ми неминуче використовуємо фіксоване число властивостей, ознак цього об'єкта (об'єктів) – дату (або період) виникнення причини (інваріантні, а іноді і альтернативні) локалізації населеного пункту в певному місці, первинні функції і багато інших. Всі вони (ознаки) в своїй сукупності створюють певний простір цих ознак і властивостей. В процесі пізнання і, що, найголовніше, оцінки цього простору ознак і властивостей, за допомогою певних методичних процедур ми відбираємо головні з них, які в контексті поставленої в роботі цілі відповідають вимогам наукового дослідження. Процедуру спрощення, зведення складного до більш простого, доступного для огляду і аналізу в науковій аналітиці прийнято називати редукцією. Ми скористалися цим методичним прийомом, коли відбирали ознакові властивості для 29 малих міст регіону УП при вибудові їх генетичної типологізації.

В процесі генетичної типологізації дослідник неминуче стикається з проблемою – що вважати за дату виникнення населеного пункту, який в процесі розвитку трансформувався в майбутньому в мале місто. Тут виникають варіанти – перше згадування в історичних джерелах про наявність в цьому місці локалізованого поселення; виникнення поруч із існуючим поселенням іншого, більш динамічного в своєму розвитку населеного пункту, яке «поглинуло сусіда» і інтегрувало його в свою структуру; дату одержання населеним пунктом офіційного статусу міста з боку адміністративно-управлінських інституцій і таке інше. На нашу думку, в кожному конкретному випадку дослідник повинен підходити до цього індивідуально, але так, щоб це відповідало цілі дослідження і основним вимогам наукової типологізації.

В контексті вищезазначеного наведемо декілька прикладів генетичної типологізації міських поселень, які знайшли відображення в відповідній науковій літературі.

Фахівці Науково-дослідницького і проектного інституту містобудування України в кінці 80-х років минулого століття в своїй колективній монографії «Развитие малых городов УССР» під заг. ред. В.Н. Лутохиної (1988), представили досить широку картину функціонування цієї категорії міст нашої країни за станом на кінець 80-х років. Тут показана їх роль і місце в економіці країни, в системах розселення, в формуванні виробничих комплексів, вузлів тощо. В роботі окреслені також і загальні риси генетичної типології цієї категорії міст, риси, які з точки зору авторів монографії, сприяють більш ґрунтовному пізнанню планіровочних проблем в майбутньому розвитку малих міст.

Автори цієї монографії виділили 5 генетичних типів малих міст України за ознакою періоду їх заснування: стародавні, давні, міста епохи капіталізму, післявоєнні і нові міста [17]. Кожний з цих генетич-

них типів за кількісною ознакою темпів щорічного зростання їх людності, підрозділяється на 4 підтипи: міста пасивного розвитку (щорічне збільшення чисельності їх населення до 100 чол.); міста помірного розвитку (100-250 чол. в рік); місто активного розвитку (250-500) чол.); міста найактивнішого розвитку (понад 500 чол. за рік). Така генетична типологія, безумовно, має право на існування, але з позицій суспільно-географічного підходу вона має лише пізнавальне інформаційне значення. На погляд автора цього дослідження такий підхід щодо визначення генетичних типів малих міст значно звужує предмет вивчення, збіднює можливість досягненні змістовних кінцевих результатів і такий підхід можна віднести до категорії дискусійних проблем.

Зовсім по-іншому підійшов до вивчення цієї складної проблематики російський дослідник М.В. Прохорчук [17]. Цей автор вибудував досить обґрунтовану генетичну типологію селищ міського типу Красноярського краю РФ (41 одиниця) в контексті саме вимог широкого суспільно-географічного дослідження. В його роботі прослідковуються зв'язки сучасних СМТ з їх генетичним минулим, характеризуються основні функції, динаміка їх розвитку, представлена картосхема генетичних типів СМТ тощо. Але в цій роботі, на наш погляд, є і деякі не зовсім зрозумілі фрагменти. Так, в дослідженні виділяється лише два генетичних типи – дореволюційні (20 одиниць) і СМТ радянського періоду (21 одиниця). Якщо в дореволюційному типі виділяються підтипи – торгівельно-трактові, золотопромислові, селища пристанційні і інші і наводиться їх характеристика, то для радянського періоду (1918-1980 рр) такі підтипи не виділяються (постає питання – чому?). В такій конструкції схеми типологізації ці населені пункти не сприймаються як такі, що мають своє генетичне минуле. Є і інші зауваження: наприклад, з яких причин деякі СМТ в останні роки переведені в ранг сільських поселень?

Знайомство з різними підходами в контексті методології і методики генетичної типології міських поселень, узагальнення доробок попередніх дослідників [11, 21] і свого бачення в осмислюванні цієї непростой проблематики дозволили сформулювати висновок, що генетична типологізація 29-ти малих міських поселень регіону УП, що є предметом нашого дослідження, повинна відповідати наступним вимогам:

- генетична типологізація повинна забезпечувати змістовну характеристику об'єктів дослідження, в зв'язку з чим, основні параметри, ознаки – кількісні і якісні, на основі яких вибудовується типологічна схема, повинні бути чіткими, однозначними і такими, що верифікуються;

- зводити різноманітність об'єктів дослідження (малих міст) до такої їх кількості в кожному типологічному класі(групі), щоб вона була доступна для огляду;

- генетична типологія повинна забезпечувати (і виявляти) достатньо відчутні відмінності між типами;

- забезпечувати можливість чіткої інтерпрета-

ції, визначеності їх змістових характеристик;

- однозначно відносити те чи інше місто до певного типу;

- генетична типологізація повинна не тільки встановити час виникнення та первинні функції міста, але і забезпечити аналіз історичної його багатоярусності, щоб виявити, які саме функції (або причини, фактори) трансформували місто в нову його якість.

Керуючись вище зазначеними вимогами, ми виділили в регіоні Українського Причорномор'я 5 генетичних типів малих міст.

1. Морські портові міста.
2. Міста-фортеці.
3. Міста іноземної поселенської колонізації.
4. Міста при новобудовах.
5. Міста-сільськогосподарські поселення.

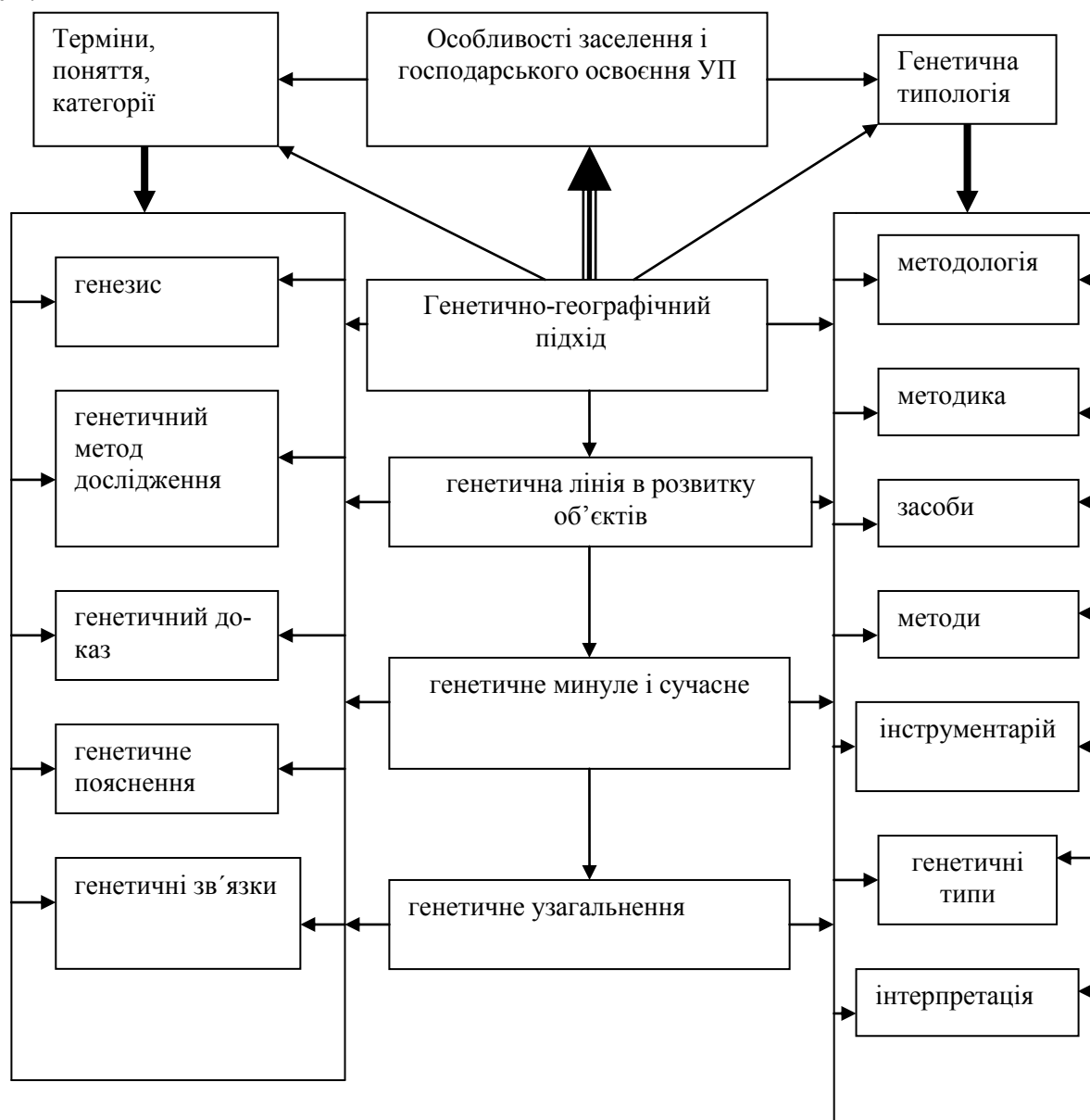

Рис.1. Схематична модель генетичної типологізації малих міст УП

В останній період в нашій країні приділяється велика увага з боку державних інституцій по переміщенню центрів господарювання на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищується. І в цьому баченні всебічний розвиток малих міст, зростання їх управлінських і господарських функцій буде сприяти підйому на новий рівень системи керування регіональною економікою, створенню оптимальних умов для міжрегіональної конкуренції і надання їй гармонійно збалансованого характеру, розвитку.

В контексті вищезазначеного необхідно звернути увагу на ту обставину, що вже в перші періоди існування незалежної України, завдяки настійливій вимозі вітчизняної наукової спільноти, була розроблена наукова концепція розвитку малих міст нашої країни. Згодом вона була оформлена в «Загальнодержавну Програму розвитку малих міст», яка прийнята (в 2004р.) Верховною Радою як Закон і підписана Президентом Держави [13]. В цій Програмі були намічені основні напрями соціально-економічного розвитку малих міст України до 2010 р., визначались науково-методичні, економічні, організаційні, право-

ві і інші складові, які повинні забезпечити поетапну її реалізацію як на загальнодержавному так і регіональному рівнях.

Доречним буде звернути увагу і на те, що в цій Програмі наведена функціональна типологія всіх малих міст України за станом на 2001 рік, в т.ч. і по регіону Українського Причорномор'я (Одеська, Миколаївська і Херсонська області), для якого концептуальні основи типології були розроблені в попередні роки фахівцями Одеської школи економічної і соціальної географії (О.Т.Топчієв, В.А.Дергачов, Н.І.Блажко, К.Е. Повітчана, О.І.Полоса, В.Л.Смольський, Е.Л.Михайлюк і інші), що знайшло в свій час відображення в відповідних наукових публікаціях. Це свідчить про той вагомий внесок, який був зроблений ними не тільки в теоретичних дослідженнях, а і в практичній, конструктивній площині цієї складної проблеми.

Але на жаль, треба констатувати, що ця «Загальнодержавна Програма...» за станом на 2010 рік майже зовсім не виконана з причин різного характеру (відсутність або недостатнє фінансування з боку державних органів, кризові явища в економіці країни, в т.ч. і в регіонах, загострення соціальних проблем, зростання безробіття, негативна геодемографічна ситуація, складні проблеми переходу до ринкової економіки тощо). Сьогодні вже ця Програма потребує певної корекції, нових інноваційних підходів, про що вже йшлося в деяких загальнодержавних інституціях, в т.ч. і в Верховній Раді, а також знайшли відображення в науковій аналітиці[20].

Проблематика активізації розвитку малих міст ніколи не була на периферії наукових суспільно-географічних досліджень.

Є.І. Пітюренко ще в далекі тепер 70-і роки ХХ ст. в контексті вирішення проблем ефективної територіальної організації виробництва і розселення населення звертав увагу на необхідність більш комплексного розвитку малих міст України, активізацію її розвитку шляхом розміщення в них обробної промисловості, розвитку галузей, які використовують місцеву сировину [15]. В.О. Дергачов, Є.Л. Михайлюк, досліджуючи проблеми розвитку приморських поселень і, в першу чергу, малих міст – Скадовськ, Генічеськ, Гола Пристань, Рені, Вилкове, Очаків і інші., підкреслювали необхідність розширення в них морегосподарських, рекреаційних і лікувально-оздоровчих функцій [3].

За станом на 2010 р. в регіоні УП нараховувалося 29 малих міст, в яких проживало 534,9 тис. чол., 5 середніх міст з загальною їх чисельністю 300,6 тис. чол., і три великих міста – Одеса, Миколаїв, Херсон – сумарна чисельність їх жителів – 1816,1 тис. чол.. Серед всіх міст регіону УП на категорію малих міст приходить 24,6% їх числа, а частина їх жителів становить лише 17,4% від всіх жителів регіону. (див. табл. 1). З цього видно, що спостерігається досить контрастне неспівпадання кількості міст і їх чисельності в загальній урбаністичній структурі регіону. Малі міста за своєю чисельністю можна розподілити (ця процедура необхідна і для характеристики виділених генетичних типів) на три групи – малі міста з чисельністю до 15 тис. чол.(13 одиниць), з чисельністю – від 15 до 25 тис. чол.(10 одиниць) і міста з чисельністю від 25 до 50 тис. чол.(6 одиниць) (див. табл. 2). Як бачимо, в регіоні УП переважають малі міста з кількістю в них жителів до 15 тис. чол., частка яких становить 27,6% від всієї групи малих міст.

Таблиця 1

Урбаністична структура населення Українського Причорномор'я на 2010 рік

Категорії міських поселень	Число поселень	В % до підсумку	В них жителів (тис. чол)	В % до підсумку
Великі міста (більш 100 тис. чол)	3	2,54	1816,1	59,19
Середні міста (50-100 тис. чол)	5	4,24	300,6	9,8
Малі міста (менш 50 тис. чол)	29	24,58	534,8	17,43
Всього по містам	37	31,36	2651,6	86,42
СМТ	81	64,64	416,7	13,58
Всього	118	100,0	3068,4	100,0

Таблиця 2

Категорії малих міст за чисельністю

Категорії малих міст за чисельністю	Число поселень	В % до підсумку	В них жителів (тис. чол)	В % до підсумку
Понад 25 тис. чол.	6	20,7	208,4	39,0
15-25 тис.чол	10	34,5	178,8	33,4
до 15 тис. чол	13	44,8	147,7	27,6
всього	29	100,0	534,9	100,0

Отже, малі міста – це з одного боку найчисленніша категорія міст регіону, а з іншої сторони – в них концентрується лише 17,4% жителів. Розміщені вони в регіоні УП досить нерівномірно; найбільша їх

концентрація спостерігається в приморській зоні і в Придунав'ї (12 одиниць), в центральних і північних районах вони розподіляються більш рівномірно.

Логіка нашого дослідження по типологізації

малих міст викликає необхідність коротко зупинитись на історико-географічних особливостях заселення і господарського освоєння регіону Українського Причорномор'я.

Територія цього регіону почала заселятися в давні часі – ще в епоху раннього палеоліту (І тис. до н.е.). Тут були сприятливі умови для збиральницького способу життєдіяльності (мисливство, рибальство та інш.). Переважав осередковий характер заселення і господарського освоєння краю. В епоху мезоліту спостерігається перехід від збиральництва до відтворювальних форм господарства – землеробства і скотарства. Поступово виникає ремесло, інтенсивність заселення краю зростає, виникають постійні поселення, про що засвідчують археологічні дослідження в Кодимському, Саратському, Ренійському, Болградському районах Одеської області, в Нововороніцькому і Каховському та інших районах Херсонської області [6], в Доманівському і Новобузькому і інших районах Миколаївській області [4].

В IX-VIII ст. до н.е. в Причорноморських степах жили кочові племена киммерійців. Згодом їх витіснили іраномовні племена скіфів, з появою яких співпадає поширення заліза. Скіфи створили на просторах Степової України міцне державне об'єднання. Згодом їх витіснили сармати (III ст. до н.е.), які в I ст. н.е. поступово були асимільовані південними слов'янами, які прийшли сюди з лісостепу. В перших століттях н.е. тут послідовно пройшли готи, гуни, авари. Частина їх зникла, частина була асимільована місцевими племенами, які поклали початок формуванню східно-слов'янського українського етносу [12].

Окрім кочівників, в ті далекі часи нашої історії територія Українського Причорномор'я приваблювала древній Рим, Грецію. Римляни завоювали значну частину теперішньої Ізмаїльщини (Нижній Троянів Вал – від Білгород-Дністровська до Прута). На лівому березі Дунаю вони створили цілий ряд фортець (Сморніс, де сучасний Ізмаїл, Арбіка – де сучасне мале місто Рені, тощо). В I тис. до н.е. в Причорномор'ї виникли грецькі поселення (на берегах та гирлах річок, на березі Чорного моря). Так, у VII ст. до н.е. на острові Березань виникло перше в Північному Причорномор'ї давньогрецьке поселення, а в VI ст. до н.е. була заснована на правому березі Бузького лиману, поблизу сучасного села Парутиного – Ольвія – найбільше рабовласницьке місто – держава та найвизначніший економічний, торговий і культурний центр Північного Причорномор'я. Грецькі колонії були також на території теперішньої Одеської області (Тіра, Ніконій (Роксолани) і інші).

IX ст. виникає Київська Русь. Поглиблюються її відносини з Візантією й іншими країнами. В Північному Причорномор'ї виникають деякі укріплені центри під контролем Київської Русі. Але в 40-х роках XIII ст. Київська Русь під ударами татаро-монголів зазнала поразки. Територія Північного Причорномор'я внаслідок нападів печенігів, половців, а згодом і татар почала обезлюднюватися і була перетворена в напівпустельні пасовиська; населення було знищено чи забрано в полон. Наприкінці XIV ст. Золота Орда почала розпадатись на окремі ханства, чим скористалось Велике Князівство Литовське,

яке встановило контроль над значною частиною Північного Причорномор'я. Тут виникло декілька фортець, заснованих литовським князем Вітовтом (напр. Берислав).

Але під натиском Кримського ханства литовці вимушені були залишити ці території, які згодом переходять під владу Османської імперії. Величезні простори південних степів України перетворюються в район примітивного скотарського господарства і майже на три століття тут затримується його економічний розвиток. Відомий науковий дослідник регіону Північного Причорномор'я А.С. Скальковський з цього приводу в XIX ст. писав: «...в начале XVIII ст. От Бендер до Очакова тут не было ни одного села, ни одного дерева» [19]. Другий дослідник цього регіону – Д.І.Багалій, підкреслює руйнівний характер впливу кочівників на господарський стан в Причорномор'ї: «Одни кочевники надолго задерживались в степях Новороссии, другие только проходили через эту великую дорогу с Азии в Европу и тут выявляли свою разрушительную деятельность. Про мирное заселение края не можна было и думать до второй половины XVIII ст.» [2].

Докорінні зміни в заселенні і більш інтенсивному господарському освоєнні краю настали наприкінці XVIII – початку XIX ст., коли цей регіон увійшов до складу Російської імперії. Виходячи із своїх стратегічних інтересів царський уряд намагався якомога скоріше заселити цей край. В зв'язку з цим переселенцям надавалися певні пільги (безкоштовно або за помірні ціни їм відводились досить великі масиви земель, звільнення на певний час від податків, негласна відмова від переслідування біглих від своїх поміщиків селян-кріпаків, тощо). Почалося масове заселення регіону. Царський уряд став також на шлях залучення сюди іноземних переселенців-колоністів (німців, болгар, албанців, шведів, чехів та інш.). Іноземні колоністи внесли певні трудові навички в такі галузі сільського господарства як овочівництво, садівництво, виноградарство, шовківництво, вівчарство, зернове господарство і тваринництво, в будівельну справу, ремесло тощо. В цей період виникають сотні нових населених пунктів, в т.ч. і міста-портові центри; іноді переселенці концентруються в уже створених до їх приходу поселеннях, особливо в містах, де починає розвиватись промисловість, в першу чергу по переробці сільськогосподарській сировини, виробництву будівельних матеріалів тощо.

Високими темпами зростала чисельність населення в цьому регіоні. На жаль важко знайти достовірну інформацію щодо кількості населення на середину XIX ст. В різних дослідженнях наводяться суперечливі дані (з причин зміни адміністративного устрою, неповного охопту населення під час відповідних ревізій (переписів) тощо). На наш погляд, найбільш достовірну статистику населення відображають розрахунки відомого дослідника цього регіону – В.М. Кобузана. За станом на кінець XVIII ст. (1797р.) загальну чисельність в межах сучасних 3-х областей він називає цифрою 338 тис. чол., а на середину XIX ст. – 652,8 тис. чол. В етнічному складі населення переважали українці, частка яких становила 54% [7].

В результаті масового переселенського засе-

лення краю тут поступово сформувалися деякі райони з досить чіткою диференціацією господарських функцій, інфраструктурних складових, структури (соціальної, етнічної, професійної і інші) населення тощо. Приморські райони концентрували в собі функції морегосподарські, портової діяльності (Одеса, Очаків, Миколаїв, Херсон, Скадовськ, Генічеськ, Гола Пристань, Цюрупинськ), центральні і північні райони – сільськогосподарську діяльність, землеробство, скотарство, промисловість по переробці с/г сировини тощо. Особливо хотілось би виділити територію межириччя Дністра і Дунаю. Так склалося, що саме в цьому регіоні такі родові географічні образи як місце, район, регіон, простір, поселення, територія – органічно пов'язані між собою генетично. Тут сформувався своєрідний геопростір, в якому всі відповіді на виникаючі в контексті генетичного дослідження питання – де?, чому?, коли?, для якої цілі? – координуються своїм генетичним минулим і набувають свій, тільки адаптований до цієї території смисл. Малі і середні міста (Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Болград, Арциз, Татарбунари, Рені, Кілія, Вилкове, селища міського типу – Сарата, Суворове, Тарутино, численні сільські поселення (локуси), засновані болгарськими, німецькими, албанськими, молдавськими, гагаузькими колоністами, старообрядцями, українськими, російськими переселенцями створили (сформували) тут в генетичному минулому неповторну, своєрідну матрицю географічного простору, в якому відбиваються пам'ять, поведінка, спосіб життя, життєдіяльність, менталітет, кванти культури, традицій, мови слов'янських, саксонських, романських, тюрських етнічних груп, соціумів, індивідів.

З огляду на вищезазначене, ми виділили в цьому геопросторі своєрідний генетичний тип малих міст, який умовно назвали «міста іноземної поселенської колонізації». До нього ми віднесли два малих міста міжріччя Дністра і Дунаю – Болград і Арциз, які були засновані відповідно болгарськими і німецькими колоністами на початку XIX ст. Безумовно, що переселенська колонізація торкнулася і інших малих міст в цьому регіоні (і не тільки в ньому) – Рені, Кілія, Вилкове, але в них вона мала опосередкову, дещо меншу значущість, тому що вони генетично пов'язані з іншим, більш важливим признаком – міста фортеці, міста портові центри, портові пункти, пристані; ці генетичні ознаки створили дещо іншу траєкторію їх розвитку, пов'язану з морською торгівлею, морською діяльністю, морським транспортом, рибальством і інш.

Зупинимось тепер на короткій характеристиці виділених генетичних типів малих міст Українського Причорномор'я (рис. 2).

Портові міста, портові пункти, річкові пристані.

Населені пункти, на базі яких сформувались в процесі їх розвитку малі міста цього генетичного типу, виникали в УП в різні періоди його історичного минулого (від X, XVI ст. ст. – Кілія, Рені) до VIII-XIX ст. Генічеськ, Скадовськ). За деякими винятками

на їх місці спочатку створились військові укріплення, фортеці. Але основним фактором їх локалізації було приморське їх положення, положення на берегах річок (Дунай, нижня течія Дніпра або його рукавів, притоків). Тому генетичний тип цих міст обумовлений саме цією обставиною; приморське їх положення сприяло в процесі їх розвитку формуванню в них функціональної структури, пов'язаної з рибним промислом, торгівлею, перевалкою вантажів, добування солі, а в подальшому – з морегосподарської діяльністю в сучасному розумінні цього терміну.

До цього генетичного типу ми віднесли 8 малих міст, в т.ч. 3 з них локалізовані на лівому березі Дунаю (Рені, Кілія, Вилкове), два міста в районі нижньої течії Дніпра (Гола Пристань, Цюрупинськ) і три – на побережжі Чорного і Азовського морів (Очаків, Скадовськ, Генічеськ). Мале місто – морський торговельний порт Южне – віднесено нами до генетичного типу поселень, виникнення яких обумовлено новобудовами народногосподарських об'єктів (в даному випадку – будівництвом Одеського припортового заводу).

Місто Вилкове було засноване в 1746 р. під назвою Липованське переселенцями – старообрядцями (розкольниками, липовани і інш.), які переслідувались в деяких губерніях Росії як з боку православної церкви, так і з боку офіційних органів влади. Пізніше тут селились і запорізькі козаки, бігли українські і російські кріпаки, а також представники різних конфесій східно-європейських країн.

Офіційний статус міста Вилкове одержало в 1762 р. До приєднання цієї території до складу Російської імперії в 1812 р. вона в різні періоди контролювалась Туреччиною, Молдавією. Населення займалося риболовством, переробкою риби, мисливством, торгівлею. Пізніше тут виникло декілька невеликих заводів (переробка риби, судноремонт, виготовлення маломірних суден, риболовного інвентарю і інш.) Вилкове – місто районного підпорядкування, центр місцевої системи розселення, відомий об'єкт туризму («Українська Венеція»). Людність за станом на 2010р. – 8,6 тис. чол.

Місто Рені засновано в 1548 р. на лівому березі Дунаю. Ця територія входила в XVI ст. до складу Молдавського князівства. Сприятливе економіко-географічне положення – наявність торговельних водних шляхів по Пруту, Дунаю, Чорному морю і сухопутних – в Молдавію, Валахію, Польщу і інші країни Європи – сприяли стрімкому перетворенню міста в ремісничий і торговельний центр; Рені трансформується в важливий торговий порт на Дунаї з широкими зв'язками з багатьма країнами Європи. За володіння цим містом йшла вперта боротьба між Молдавією і Туреччиною, яка захопила його в 1621 р. Після входження в 1812 р. цієї території до складу Російської імперії місто Рені заселялося біглими кріпаками – українцями, росіянами, молдаванами, болгарями, греками, гагаузами. Портові функції Рені розширювались, експортно-імпортні операції стали головними.

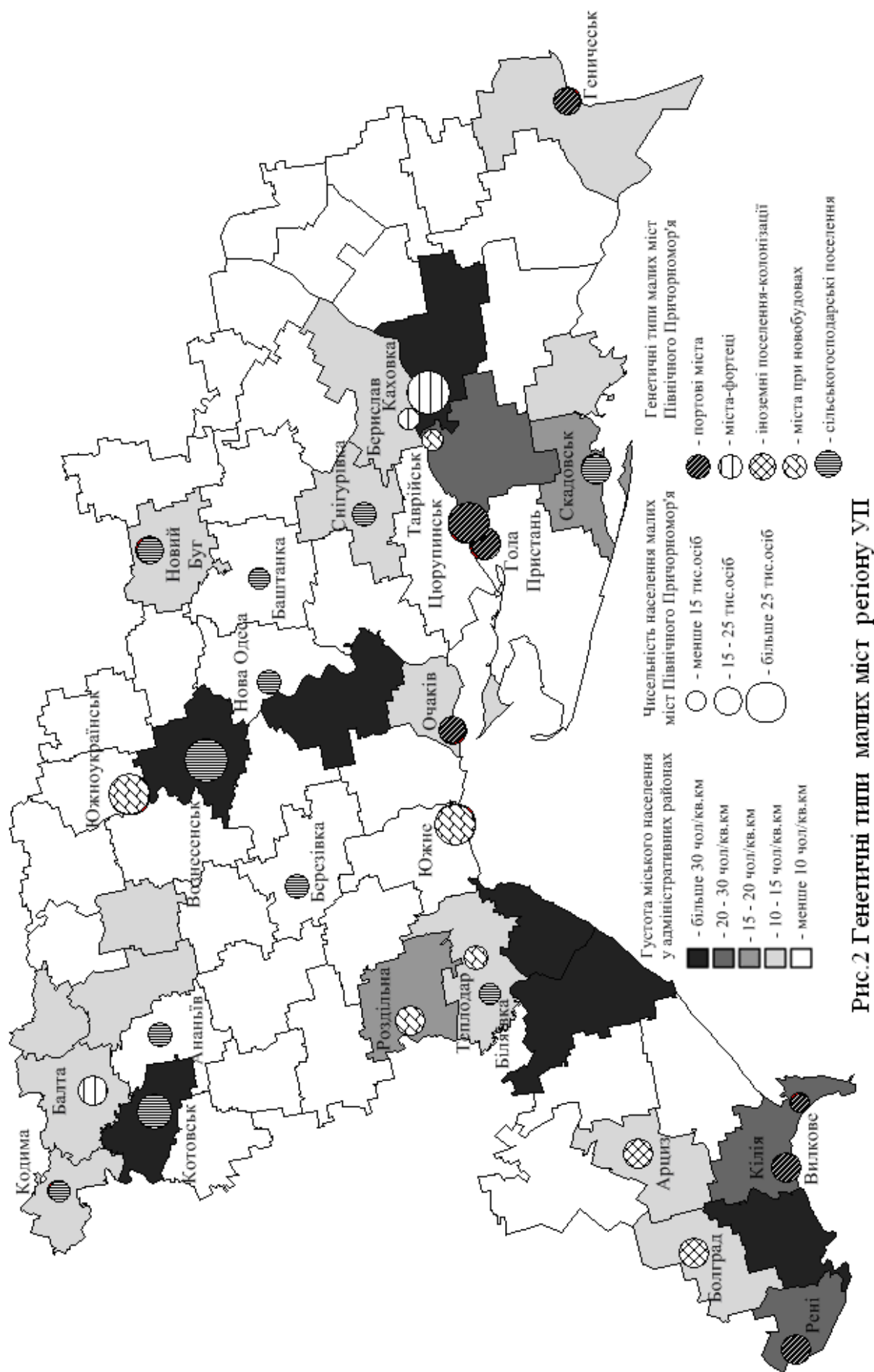

Рис.2 Генетичні типи малих міст регіону УП

В наші часи Рені – один з найважливіших морських торговельних портів на Дунаї. Його вантажообіг в 2010 р. не дивлячись на кризові явища в економіці країни, досягав майже 15 млн. т. Районний центр, центр районної системи розселення, головні функції – транспортно-промислові. Людність за станом на 2010 р. -19,5 тис. чол.

Кілія виникла як військова фортеця на березі Кілійського гирла Дунаю. В різні періоди свого історичного розвитку за Кілію йшла вперта боротьба між Молдавським князівством і Туреччиною. З 1484 р. Турецька імперія встановила на довгий період свій контроль над цією територією і перетворила Кілію в центр торгівлі, в т.ч. і людьми (полоненими). Ввійшла до складу Росії в 1812 р.

В наш час Кілія – морський торговий порт (має статус пункту), районний центр, центр районної системи розселення, значний промисловий центр (судноремонт, рибна, консервна, ефіроолійна промисловість, м'ясокомбінат тощо). Людність за станом на 2010р. – 20,9 тис. чол. Значно стримує більш активний розвиток міста відсутність залізничного сполучення з внутрішніми районами УП і України в цілому.

Очаків – був заснований в кінці XIV ст. на півбережжі Чорного моря як фортеця, опорний пункт під назвою Дашів литовським князем Вітовтом. В кінці XV ст. ця територія була захоплена Кримським ханом Менглі-Гіреєм, який збудував тут фортецю Ачи-Кале (в російській вимові – Очаків). Сприятливе на той час економіко-географічне положення Очакова на півбережжі Чорного моря зумовило його розвиток як головного морського торговельного порту Північного Причорномор'я. Ввійшов до складу Російської імперії в 1791 р. Але в наступні роки в цьому приморському регіоні на перше місце як портові центри виходять Херсон, Миколаїв і Одеса, які мали більш сприятливі природні і економіко-географічні умови для розвитку експортно-імпортних операцій і Очаків, який не має і до цього часу залізничного сполучення з внутрішніми районами країни, залишився поза штатним другорядним малим містом в регіоні УП (районний центр, незначний морський торговельний порт (пункт), промисловий центр, центр районної системи розселення. Людність за станом на 2010 р. -14,9. тис. чол..

Генічеськ заснований указом Катерини II в 1784 р. як опорний пункт, казенне поселення, порт на півбережжі Азовського моря. В 1786 р. тут уже існував рибний завод, портові споруди почали будуватись на початку XIX ст. Населення (казенні (державні) селяни) займались рибальством, добуванням солі, торгівлею, землеробством, скотарством. Поступово в місті виникають промислові підприємства (рибопереробна, ливарні майстерні, заводи будівельних матеріалів, консервна промисловість, виноробство і інш.).

Сьогодні Генічеськ - це морський торговельний порт, який виконує каботажні перевезення, експортно-імпортні операції. Місто Генічеськ районний центр, виконує промислові, торговельні, оздоровчолікувальні, господарсько-управлінські функції, фун-

кції центра районної системи розселення. Людність – 20,5 тис. чол.

Скадовськ – був заснований в 1894 р. на півбережжі Чорного моря як морська пристань, в 1898 р. побудована гавань. Статус міста одержав в 1961 р. В сучасному Скадовськ розвинені морські, торговельні, рекреаційно-оздоровчі функції (кліматичний курорт). Промисловість представлена переробкою риби, виробництвом консервів, функціонує завод будівельних матеріалів, шкірзавод і інш. Районний центр, центр районної системи розселення. Річний вантажообіг морського торговельного порту невеликий – 250-300 тис. т. Людність за станом на 2010 р. - 19,1 тис. чол.; активний розвиток міста дещо стримує відсутність залізничного сполучення з внутрішніми регіонами країни.

Малі міста Гола Пристань і Цюрупинськ були засновані в 1784 і 1782 р.р. як річкові порти і пристані на притоках і рукавах нижньої течії Дніпра. Заселялися державними селянами і біглими кріпаками. Населення займалось рибним промислом, мисливством, торгівлею. На початку XIX ст. ці поселення уже виконували функції портової діяльності.

В сучасний період – це районні центри, центри районних систем розселення, промисловість має, головним чином, місцеве значення. Важлива функція – лікувально-оздоровча діяльність. Людність Голої Пристані 15,1 тис. чол., Цюрупинська -25,3 тис. чол..

Генетичний тип – «міста – фортеці»

Місто Берислав. В XV – XVI століттях територія, де виникло місто Берислав, входила до Великого Князівства Литовського. Тут була заснована Вітовтова митниця, військове поселення. Після захоплення цієї території турецькими феодалами на місці митниці була побудована військова фортеця Кизил – Керман, яка використовувалась як плацдарм для нападів на українські землі. Після того, як цей край ввійшов до складу Російської імперії (в1774 р.) на руїнах турецької фортеці було засновано місто Берислав, яке заселялось державними селянами, головним чином із Полтавської і Чернігівської губерній. В першій половині XIX ст. Берислав став значним перевалочним і торговельним пунктом на Дніпрі. Жителі займались торгівлею, рибальством, землеробством. В кінці XIX ст. тут уже функціонували промислові підприємства по ремонту сільськогосподарського реманенту, по переробці сільськогосподарської сировини. З його пристані щорічно відправлялось до 700 тис. пудів зернових вантажів.

Сьогодні Берислав – це промисловий центр; механічний завод (виготовлення дизелів), з-д залізобетонних конструкцій, консервний з-д і інші. Має значні транспортні функції. Районний центр, центр районної системи розселення. Людність – 13,5 тис. чол.

Місто Каховка (місто з 1791 р). Розміщено на лівому березі Дніпра в зоні Каховського водосховища. Турецькі і Кримські феодали, які панували в цьому регіоні декілька століть, в 1492 р. побудували на місці теперішньої Каховки військову фортецю Іспам-Кермен, яка використовувалась (як і Берислав)

для нападів на українські землі. Після приєднання цих земель до складу Росії в 1791 р. тут виникає ряд населених пунктів, серед яких і Каховка (названа в честь генерала М.В.Каховського – учасника російсько-турецької війни другої половини XVIII ст.). пізніше вона перетворилася в торгівельний центр в нижній течії Дніпра. З 1861р. – волосний центр Таврійської губернії, крупний ринок робочої сили.

Сучасна Каховка – місто обласного підпорядкування, важливий промисловий центр (сільськогосподарське машинобудування, елеватор, ткацькі станки, бавовняний комбінат, меблева, взуттєва фабрики). Районний центр, центр міської системи розселення. Людність – 37,3 тис. чол.

Місто Балта (місто з 1797 р.). Це поселення виникло як військова фортеця і торгівельний центр на р.Кодима, по якій проходив рубіж (лінія) інтересів Турецьких османів і Польщі в цьому районі. В першій половині XVI ст. турки побудували тут фортецю Балта, яка виконувала функції певного форпосту в їх боротьбі проти Польщі. В свою чергу польський магнат Юзеф Любомирський побудував протилежному березі

р. Кодими фортецю, заснував тут поселення під назвою Юзефград, яке слугувало базою для захисту від нападів турецьких і татарських орд. В кінці XVIII ст. вся ця територія ввійшла до складу Російської імперії; в 1797 р. обидва населених пункти були об'єднані під назвою Балта, яка стала адміністративним центром Балтського повіту Подільської губернії.

Місто інтенсивно заселялось біглими селянами із українських і російських губерній. В 1803 р. його людність вже перевищувала 10 тис. чол. [5]. В наступні періоди Балта розвивалась (особливо після будівництва залізниці Одеса-Балта), як промисловий, торгівельний і транспортний центр. В сучасний період Балта – районний центр, центр районної системи розселення, значний промисловий центр (деревообробний комбінат, пиварне виробництво, молочно-консервний комбінат, швейна, хутряна ф-ка тощо. Людність – 19,4 тис. чол..

Генетичний тип «міста іноземної поселенської колонізації» стосується перш за все **Болграда і Арциза**. Ці два міста були засновані на початку XIX ст. відповідно болгарськими і німецькими колоністами. Їх первинні генетичні функції пов'язані з характерними для цих етнічних соціумів напрямком господарської діяльності (овочівництво, городництво, виноградарство, садівництво, шовківництво, вівчарство), спеціалізація якої прослідковується і до наших днів. Зовнішній вид цих населених пунктів, планування їх оселі, вулиць, загальний благоустрій цих поселень значно відрізняється від населених пунктів, в яких першими поселенцями були українці, росіяни, молдавани, гагаузи та інші. Досить характерне спостереження в цьому відношенні ми знаходимо у А.Скальковського: «Болгари селились в Буджакских степях и в течение относительно короткого времени превращали их в самые цветущие прочные земледельческие усадьбы» [18]. Цю характеристику можна розповсюдити на десятки сільських і міських поселень, які були засновані іноземними колоністами на

Півдні України і які в наступні періоди зберегли свій генетичний код до нашого часу. Малі міста Болград і Арциз за станом на 2010 рік – це районні центри, з промисловими і управлінсько-господарськими функціями, центри районних систем розселення.

Так склалося, що етнічні німці з м. Арциза в дні другої світової війни були депортовані в глибинні райони Росії.

Болград сьогодні – досить значущий культурно-освітній центр болгарського етносу в Україні. На болгарській мові в певні дні веде радіомовлення Одеське державне радіо, виходять газети і журнали болгарською мовою, в школах викладається болгарська мова і інш.

Міста при новобудовах. (Роздільна, Южне, Южноукраїнськ, Таврійськ, Теплодар).

Виникнення цих малих міст пов'язане з різними новобудовами народно-господарського значення. Так, **Роздільна** була заснована в 1863 р. як робітниче поселення під час будівництва першої в Україні залізничної лінії Одеса – Балта, яка почала функціонувати з 1865 р. Первинні функції по обслуговуванні цієї важливої транспортної лінії в наступні періоди розширювались і Роздільна перетворилась згодом в досить значимий транспортно-промисловий і торгівельний центр країни. Це генетичне минуле і в наш час відіграє суттєву роль в функціональній структурі цього міста. Сьогодні Роздільна – районний центр, центр районної системи розселення, культурно-побутовий центр, місто з досить розвинутою промисловістю (ковальсько-пресове обладнання, молочна, елеватор, хлібокомбінат, підприємства, які обслуговують залізничний транспорт. Людність за станом на 2010 р. -17,8 тис. чол.

Місто Южне виникло в 1973 р. на березі Аджаликського лиману як робітниче поселення при будівництві Одеського припортового заводу. Стрімке зростання чисельності його населення за рахунок міграційного потоку, головним чином з сільської місцевості області, морегосподарська діяльність дуже швидко трансформувала його в крупний морський торговий порт нашої країни з річним вантажообігом до 22 млн.т.[16] Южному офіційний статус міста було надано в 1993 р.; агломероване місто в складі Одеської агломерації. Людність за станом на 2010 р. – 27,9 тис. чол..

Місто Южноукраїнськ засноване в 1975 р. як робітниче селище при будівництві Южноукраїнської АЕС (місто з 1987 р.). Сьогодні Южноукраїнськ – це промисловий центр, місто обласного підпорядкування, основні функції пов'язані з його генетичним минулим – обслуговуванням Южноукраїнської АЕС; розвинені також транспортні функції, будівельної індустрії, функціонують промислові підприємства харчового, соціально-побутового профілю. Людність станом на 2010 р.- 40,0 тис. чол..

Місто Таврійськ – засноване в 1983 р. за рахунок виокремлення частини території Нової Каховки, яку було засновано в 1950 р. в зв'язку з будівництвом Каховського гідроенергетичного комплексу. Транспортний центр, рефрижераторське депо, з-д залізобетонних конструкцій; в Таврійському розмі-

щено Управління Північно-Кримським каналом. Людність на 2010 р. – 11,1 тис. чол..

Місто Теплодар – засноване в 1989 р. (місто – з 1997 р.), як робітниче поселення при будівництві Одеської АЕС. Після Чорнобильської катастрофи будівництво Одеської АЕС було зупинено, а місто Теплодар, не дивлячись на надання йому статусу міста обласного підпорядкування, занепало в своєму розвитку (зменшується його людність, до кінця не вирішена траєкторія його подальшої трансформації, значна частина його працездатного населення працює в Одесі. Виконує функції як агломероване місто в «Великій Одеській агломерації». Людність на 2010 р. -10,0 тис чол..

Сільськогосподарські поселення.

До цього генетичного типу віднесено 11 малих міст регіону Українського Причорномор'я (Ананьїв, Баштанка, Березівка, Біляївка, Вознесенськ, Кодима, Котовськ, Нова Одеса, Новий Буг, Снігурівка, Татарбунари). Більшість їх виникло в період масового заселення цього регіону в кінці XVIII – на початку XIX століть, як сільськогосподарські поселення. Заселялись вони переважно біглими селянами-кріпаками, державними селянами, частково запорізькими козаками, а також примусовими переселеннями кріпосних селян в процесі так званої «поміщицької колонізації». Серед заселенців цих пунктів були також і іноземні колоністи (німці – в Березівці).

Первинною функцією цих поселень була сільськогосподарська діяльність – землеробство, скотарство, овочівництво, городництво, в деяких – рибальство, мисливство. Згодом деякі з них становляться досить важливими центрами торгівлі (головним чином зерном), перетворюються в ринки робочої сили (Котовськ, Вознесенськ, Березівка).

Місто Котовськ (до 1935 р. – Бірзула), яке розміщувалось на лінії залізниці Одеса-Балта, досить стрімко після завершення будівництва залізниці (в 1865 р.) трансформується в важливий транспортний і промисловий вузол (підприємства залізничного транспорту, ремонтно-механічний завод, цукровий, виноробний заводи, завод залізобетонних конструкцій тощо).

Всі зазначені вище малі міста в наш час є районними центрами, центрами районних систем розселення, а місто Котовськ – центр локальної міжрайонної системи розселення. В них функціонують численні промислові підприємства, головним чином місцевого значення. В деяких з них (Котовськ, Вознесенськ) функціонують професійні середні навчальні заклади (училища, технікуми). Місто Котовськ має статус міста обласного підпорядкування; з деякою долею (часткою) умовностей його можна віднести до міста перехідного до поліфункціонального.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Багалій Д.І. Заселення Південної України. – Харків: Союз, 1920. – 110 с.
3. Дергачев В.А., Михайлюк Е.А. Особенности развития приморских поселений УССР в условиях интенсификации морехозяйственной деятельности. – К.: АНУССР, 1987. – 112 с.
4. История городов и сел Украинской ССР. Николовская область. – К.: УСЭ, 1971. – 771 с.
5. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. – К.: УСЭ, 1978. – 866 с.
6. История городов и сел Украинской ССР. Херсонская область. – К.: УСЭ, 1983. – 667 с.
7. Кабузан В.М. Население Новороссии в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858гг.). – М.: Наука, 1976. – 308 с.
8. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Города Украины. Экономико-географический справочник. – К.: Вища школа, 1990. – 279 с.
9. Лаппо Г.М. Города на пути в будущее. – М.: Мысль, 1987. – 236 с.
10. Лаппо Г.М. Проблемы развития городов и прогнозирование сети городских поселений. В кн.: «Территориальные системы производительных сил». Отв. ред. Т.М.Калашикова. – М.: Мысль, 1971. – С. 73-90.
11. Мороз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю. Методологія географічної науки. – К.: Заповіт, 1997. – 333 с.
12. Одеський регіон: природа, населення господарство. За заг. ред. проф. О.Г. Топчієва. – Одеса, Астропринт, 2003. – 184 с.
13. Общегосударственная программа развития малых городов Украины. Закон. Газета «Голос Украины», от 15 апреля 2004г.
14. Перчик Е.Н. География городов(геоурбанистика). – М.: Высшая школа, 1991. – 319 с.
15. Питюрченко Е.И. Территориальная система городских поселений Украинской ССР. – К.: Наукова Думка, 1977. – 206 с.
16. Проти України // № 1, 2011. – С. 12.
17. Прохорчук М.В. Генетическая типология поселков городского типа Красноярского края. // Вестник Красноярского педагогического университета им. В.П. Летафьева, 2007. - № 2. – С. 21-28.
18. Развитие малых городов УССР. Под ред. В.Н. Лутохиной. – К.: Будівельник, 1988. – 105 с.
19. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850. – 366 с.
20. Скорик Н. Уроки кризиса и региональная политика // Економіст, № 10, 2010. – С. 1-2.
21. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
22. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 444 с.
23. Яворська В.В. Географічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

УДК 911.3

Олександр Бейдик, Людмила Немець

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ У КНИЗІ РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

Проаналізовані рекорди регіонів України в економічному та суспільному житті, висвітлено регіональну структуру рекордів України в природній та суспільно-економічній сфері та визначено місце Полтавської області у цій структурі. Розширено уявлення про рекреаційно-туристські ресурси як чинник ефективного управління рекреаційним господарством регіону, більш збалансованого і комплексно-пропорційного розвитку економіки області, звернено увагу на необхідність моніторингу регіональних рекордних проявів.

Ключові слова: 7 природних чудес України, природна і суспільно-економічна сфера, регіони України, ресурсно-рекреаційна привабливість території.

Александр Бейдик, Людмила Немец. ПОЛТАВСКАЯ ОБЛАСТЬ В КНИГЕ РЕКОРДОВ УКРАИНЫ. Проанализированы рекорды регионов Украины в экономической и общественной жизни, освещена региональная структура рекордов Украины в природной и общественно-экономической сфере и определено место Полтавской области в этой структуре. Расширено представление о рекреационно-туристских ресурсах как факторе эффективного управления рекреационным хозяйством региона, более сбалансированного и комплексно-пропорционального развития экономики области, обращено внимание на необходимость мониторинга региональных рекордных проявлений.

Ключевые слова: 7 природных чудес Украины, природная и общественно-экономическая сфера, регионы Украины, ресурсно-рекреационная привлекательность территории.

Olexsandr Beidyk, Lyudmyla Niemets. POLTAVA REGION IN UKRAINIAN RECORDS BOOK. The records of regions of Ukraine were analyzed in economic and social life; the light was thrown upon the regional structure of records of Ukraine in natural, social, economic sphere and identified the place of Poltava region in this structure. The idea of recreation and tourist resources like a factor of effective management of recreation economy of region was widened, more balanced and complex proportional development of the regional economy, attention to the need to monitor regional record displays.

Keywords: 7 natural wonders of Ukraine, natural and socio-economic area, regions of Ukraine, of recreation and tourist resources.

Постановка проблеми. Нещодавня планетарна акція щодо визначення семи сучасних чудес світу та аналогічні дії, що відбулися в ряді країн Європи по визначенню семи національних чудес, дійшли у 2007–2008 рр. і до України: було визначено 7 архітектурно-історичних дестинацій та 7 природних див. До золоті сімки архітектурно-історичних об'єктів України увійшли Національний заповідник «Софія Київська» та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (м. Київ), дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань, Черкаська обл.), Національний заповідник «Хортиця» (м. Запоріжжя, Запорізька обл.), Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» (м. Хотин, Чернівецька обл.), Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (Хмельницька обл.), Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь, АР Крим). Переможцями акції «7 природних чудес України» визначені: біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська обл.), регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя» (Миколаївська обл.), Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька обл.), печера Мармурова (АР Крим), національний природний парк «Подільські Товтри» (Хмельницька обл.), озеро Світязь (Волинська обл.), національний природний парк «Синевір» (Закарпатська обл.)¹.

Але ряд регіонів, незважаючи на наявність беззаперечних об'єктів, які мали всі підстави бути номінованими до золоті сімки (наприклад, українські чорноземи або печера Оптимістична, карпатські вершини-двотисячники, дельта Дунаю або чорноморське узбережжя Криму з неперевершеними краєзнавчими-мисами), на жаль, не увійшли до кола переможців. За його межами залишились ряд регіонів України, які, на наш погляд, могли б бути достойно представлені в тій чи іншій «золотій сімці». Природно, з таким розподілом переможців погодяться далеко не всі.

Мета статті – дати кількісно-якісний аналіз об'єктів, явищ, подій, представлених у форматі «рекорди України» та виявити їх регіональну структуру в природній і суспільно-економічній сфері, акцентувавши увагу на Полтавській області.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Україна, як і будь-яка територія на земній кулі, є категорією, якій притаманні не тільки загальні ознаки, а й прояви специфічності та унікальності. Існує достатньо широке коло джерел (публікації у пресі, монографії, енциклопедичні, довідкові видання, спогади), які віддзеркалюють ці аспекти.

Найбільш цікавими та інформаційно-цільними стосовно «рекордного аспекту» є ряд

В озері Світязь – чиста вода	Вир між порогами
І в Синевірі вона, як сльоза,	Б'ється шосили,
В Новій Асканії – трави і	Товтри Подільські
коні,	Застигли на варті
Течія бистра	І Мармурову
В Дністровським каньйоні,	Відвідати варто.
В Бузі, що Степом	
Несе свої хвилі,	

¹ Віршована форма подачі цих об'єктів сприятиме їх кращому запам'ятовуванню:

монографій, путівників [1], енциклопедичних видань [2], і, особливо, роботи Г.О.Маценка [3–6] – останні були обрані основним об'єктом даного аналізу.

Методика дослідження і виклад основного матеріалу. Для аналізу матеріалу в межах обраного формату – джерельної бази [3–6] були використані

таблиці, які віддзеркалювали кількісні показники рекордних проявів у межах трьох блоків (природно-економічному, науково-культурному) українського суспільства в регіональному (24 області та автономія) розрізі (табл. 1).

Таблиця 1

Регіональна структура рекордів України в природній та суспільно-економічній сфері

Адміністративні одиниці	Природа навколо нас	Людина і суспільство	У світі науки і техніки	Культура і мистецтво	Спорт і розваги	Разом	Місце за кількістю рекордних згадувань
Київська	41	81	155	141	30	448	1
Львівська	29	76	82	105	13	305	2
АР Крим	131	51	69	25	11	287	3
Одеська	42	25	45	15	16	143	4
Харківська	18	26	47	40	10	141	5
Закарпатська	54	16	16	8	5	99	6
Донецька	20	27	36	8	4	95	7
Івано-Франківська	33	14	12	7	3	69	8
Дніпропетровська	11	14	28	8	7	68	9
Херсонська	41	11	6	2	2	62	10
Запорізька	17	13	9	5	4	48	11–12
Чернігівська	18	12	7	9	2	48	11–12
Тернопільська	16	12	6	8	5	47	13–14
• Полтавська	9	13	12	12	1	47	13–14
Луганська	14	10	15	1	6	46	15–16
Миколаївська	14	8	13	7	4	46	15–16
Волинська	20	14	4	4	2	44	17–18
Чернівецька	24	10	7	2	1	44	17–18
Житомирська	15	11	6	4	3	39	19
Черкаська	15	12	2	6	1	36	20
Вінницька	6	15	6	4	3	34	21–22
Рівненська	12	16	2	4	0	34	21–22
Сумська	7	5	4	8	1	25	23
Хмельницька	6	6	5	5	0	22	24
Кіровоградська	8	2	6	4	1	21	25
Разом статей	808	749	608	669	175	3009	
Загалом використано	621	500	600	442	135	2298	

По першому блоку («Природа навколо нас») було проаналізовано 808 статей 7 номінацій: перші три позиції посідають АР Крим (131 рекордний прояв), Закарпатська (54), Одеська (42) області, останні три, відповідно – Хмельницька (6), Вінницька (6), Сумська (7) області.

По другому блоку («Людина і суспільство») було проаналізовано 749 статей 17 номінацій: перші три позиції посідають Київська (81 рекордний прояв), Львівська (76) області, АР Крим (51), останні три, відповідно – Кіровоградська (2), Сумська (5), Хмельницька (6) області.

По третьому блоку («У світі науки і техніки») було проаналізовано 608 статей 6 номінацій: перші три позиції посідають Київська (155 рекордних проявів), Львівська (82) області, АР Крим (69), останні три, відповідно – Сумська (4), Хмельницька (5), Кіровоградська (6) області.

По четвертому блоку («Культура і мистецт-

во») було проаналізовано 669 статей 6 номінацій: перші три позиції посідають Київська (141 рекордний прояв), Львівська (105), Харківська (40) області, останні три, відповідно – Луганська (1), Чернівецька (2), Херсонська (2) області.

По п'ятому блоку («Спорт і розваги») було проаналізовано 175 статей 4 номінацій: перші три позиції посідають Київська (30 рекордних проявів), Одеська (16), Львівська (13) області, останні три, відповідно – Хмельницька (0), Рівненська (0), Чернівецька (1) області.

За сумою рекордних проявів трьох блоків (табл. 1) перші три позиції посідають Київська (448 рекордних проявів), Львівська (305) області, АР Крим (287), останні три, відповідно – Кіровоградська (21), Хмельницька (22), Сумська (25) області.

У цій шерензі Полтавська область із 25 регіонів України займає скромне 13-14 місце, маючи 47 рекордних прояви («Природа навколо нас» – 9, «Лю-

дина і суспільство» – 13, «У світі науки і техніки» – 12, «Культура і мистецтво» – 12, «Спорт і розваги» – 1).

Полтавська область широким загалом, а особливо фахівцями-географами сприймається як регіон дійсно унікальних проявів у географічній, історичній, культурній царині України і Росії.

Найбільш видатними епізодами на «рекордному полі» Полтавської області за [3–6] є:

1. м. Полтава - державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви» (1709 р.) ;
2. курорт Миргород (Миргородський р-н);
3. смт Чорнухи – батьківщина Г.С. Сковороди (Чорнухинський р-н);
4. Сорочинський ярмарок (с. Великі Сорочинці, Миргородський р-н) ;
5. смт Диканька (Диканський р-н) – зажило слави завдяки низці оповідань М. Гоголя під назвою «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»;
6. державний музей-заповідник українського гончарства (смт Опішня, Зіньківський р-н);
7. заповідник-музей М.Гоголя (с. Гоголеве, Шишацький р-н).

– у блоці «Природа навколо нас» у номінації «Клімат» - найтриваліший період без дощів - 11.03. – 03.07.1934 р. в м. Полтава;

– у блоці «Людина і суспільство» у номінації «Тривалість життя» - найстаріша серед сучасників (померла у березні 2000 р.) Євдокія Білик, мешканка с. Абазівка, що поблизу Полтави (прожила 118 років); у номінації «Населення» - найкоротша назва населеного пункту – Яр; у номінації «Військова справа» - найдавніший напис на зброї (на клинку меча, знайденого наприкінці XIX ст. поблизу м. Миргорода);

– у блоці «У світі науки та техніки» у номінації «Наукові дослідження» - найбагатший скарб давніх речей – Перещепинський скарб VII ст., знайдений в 1912 р. біля с. Мала Перещепина Полтавського р-ну (серед коштовних раритетів – золотий і срібний посуд, візантійські монети, прикраси); у номінації «Наукові дослідження» - перший співвітчизник, який, можливо, побував в Антарктиді й досяг Південного полюса – Антон Омельченко - учасник експедиції, організованої англійським дослідником Р. Скоттом на судні «Терра Нова» 18.01.1912 р.;

– у блоці «Культура і мистецтво» у номінації «Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво» – на замовлення Черкаського краєзнавчого музею на Решетилівській фабриці художніх виробів (Полтавська обл.) у 1973 р. було виготовлено gobelen «Минуле і сучасне Черкаського краю» площею 160 м², який вважається найбільшим в Україні; у номінації «Театральні споруди» - найбільший театр просто неба – другий в Україні комплекс співочого поля на 3000 хористів було споруджено в Полтаві в 1988р.; у номінації «3 історії театру» - перший український стаціонарний театр, організований в 1906 р. М. К. Садовським.

Природно, що ряд даних стосовно і окремих регіонів, і України в цілому застарів, потребує свого уточнення і аналізу – не виключенням є і Полтавська

область, економічні та соціальні рекорди якої, як і події сумні, трагічні не мають залишатися поза увагою.

Висновки та пропозиції:

• Кількісно-якісний аналіз об'єктів, явищ, подій, представлених у форматі «рекорди України» показав, що серед 25 регіонів України Полтавська область займає 13–14 місце, маючи 47 рекордних прояви; у той же час унікальні природні, суспільні, біосоціальні ресурси регіону, які є загальновідомими, але за тих чи інших причин не віддзеркалені в книзі рекордів України, здатні забезпечити Полтавській області принаймні місце в першій десятці регіонів України.

• Інформація про ієрархію, кількість і якість регіональних рекреаційно-туристських ресурсів виступає чинником ефективного управління рекреаційним господарством регіону, більш збалансованого і комплексно-пропорційного розвитку економіки області.

• На нашу думку, визначення 7 природних чудес України є невдалим. По-перше, явний перебік у бік гідрологічних об'єктів (4). По-друге, відсутні об'єкти, статус яких (тобто входження до сімки) вимусив владу звернути на них більшу увагу, зважаючи на економічне значення останніх, з одного боку, та вкрай незадовільний стан – з іншого. Взагалі були визначені такі об'єкти, які в більшості своїй добре відомі всім, мають достатньо високий рейтинг і практично ніякого ексклюзиву не несуть. Хоча, можливо, не все так сумно. На наш погляд, більш вдалим, збалансованим, різноманітним був би наступний ряд:

1) печера Оптимістична (Тернопільська обл.) – найбільша у світі гіпсова печера за довжиною (близько 250 км) (обов'язкове внесення маршрутів печерою до навчальних програм вищої і середньої школи Карпатського, Подільського регіонів);

2) дельта Дунаю (Одеська обл.) (заходи, спрямовані на внесення об'єкту до Списку Всесвітнього надбання);

3) чорноморське узбережжя Криму з унікальними природними комплексами мисів (Март'ян, Лукулл, Хроні, Атлеш, Сарич, Айя, Фонар, Зюк, Опук, Фіолент, Меганом та ін.);

4) карпатські двотисячники (Говерла, Попіван, Ребра, Гутин-Томнатик, Бребенескул) (Закарпатська та Івано-Франківська обл.);

5) національний природний парк «Товтри» (Хмельницька, Тернопільська обл.);

6) біосферний заповідник Асканія-Нова (Херсонська обл.);

7) українські чорноземи (з опорними шурфами в Полтавській, Кіровоградській, Черкаській областях)².

• Зважаючи на те, що довкілля, людина, суспільство, економіка постійно змінюються, змінюється і сам п'єдестал рекордних проявів у тій чи іншій но-

² Видатний англійський державний діяч і філософ Френсіс Бекон (1561–1626) сказав: «Три речі роблять націю великою і квітучою: *родючий ґрунт*, діяльна промисловість і легкість пересування людей і товарів».

мінації, які, в свою чергу, теж модифікуються.

• Потрібен постійний моніторинг рекордних проявів (національний, регіональний, локальний вимір), адже останні – природні, суспільно-економічні,

біосоціальні – суттєвий чинник ресурсно-рекреаційної привабливості території та залучення до України іноземних туристів.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Енциклопедія Сучасної України. Том 2. – К.: Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України, 2003. – 872 с.
3. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Культура і мистецтво. Спорт і розваги. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 80 с.
4. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Людина і суспільство. У світі науки і техніки. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 112 с.
5. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Природа навколо нас. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 80 с.
6. Україна в цікавих фактах: Книга рекордів України / Упорядник Г.О.Маценко. – Львів: Слово, 1992. – 160 с.

УДК 338.48 : 330.341(477)

Валентина Олійник

ЗНАЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано значення розвитку туристичної індустрії на економіку країни, при цьому визначено роль регіональних та місцевих органів влади, природно-рекреаційного потенціалу країни, принципів сталого розвитку туристичної індустрії. Проаналізовано дослідження конкурентоспроможності країни в сфері туризму і курортів за такими критеріями: державна політика і регулювання у сфері туризму; рівень безпеки; пріоритетність туризму: туристична інфраструктура; людські ресурси; рівень гостинності; природні ресурси; культурні ресурси. Проаналізовано динаміку в'їзного та виїзного туризму в країні. Визначено частку туристів за категорією та метою відвідувань.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток регіонів, туристична індустрія, природно-рекреаційні фактори, туризм, готельна сфера.

Валентина Олейник. ЗНАЧЕНИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ УКРАИНЫ. В статье проанализировано значение развития туристической индустрии на экономику страны, при этом определена роль региональных и местных органов власти, природно-рекреационного потенциала страны, принципов устойчивого развития туристической индустрии. Проанализированы исследования конкурентоспособности страны в сфере туризма и курортов, государственная политика и регулирование в сфере туризма, уровень безопасности, приоритетность туризма: туристическая инфраструктура; человеческие ресурсы; уровень гостеприимства; природные, культурные ресурсы. Проанализирована динамика въездного и выездного туризма в стране. Определена доля туристов по категориям и цели посещения.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие регионов, туристическая индустрия, природно-рекреационные факторы, туризм, гостиничная сфера.

Valentina Oleynik. THE VALUE OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE. The article analyzes the importance of the tourism industry on the economy, with the defined role of regional and local government, natural and recreational potential of the country, the principles of sustainable development of tourism industry. Study analyzed the country's competitiveness in tourism and resorts, tourism infrastructure, human resources, the level of hospitality, natural and cultural resources. The dynamics of inbound and outbound tourism in the country. Determined the proportion of tourists by category and purpose of the visit.

Key words: socio-economic development regions, tourism, natural and recreational factors, tourism and hotel industry.

Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів, посилення асиметричності, значне погіршення ситуації у відсталих та депресивних регіонах, особливо у сільській місцевості, потребують пошуку відповідних механізмів розв'язання цих проблем. Перш за все в даній ситуації вирішальну роль мають відігравати органи регіональної і місцевої влади – визначити як загальні підходи стимулювання розвитку проблемних регіонів, так і конкретизувати систему спеціальних заходів для кожної території (адміністративного району, села), враховуючи обов'язково при цьому наявні ресурси: природні,

виробничі, демографічні. Складність проблеми полягає в тому, що не дивлячись на існуючу законодавчо-нормативну базу, в країні все ще відсутній досвід ефективного територіального управління: використання внутрішнього потенціалу територій, створення центрів росту, розвитку освіти, використання інноваційних технологій, перепідготовка кадрів... У зв'язку з цим все більшого розвитку набуває концепція багатофункціонального розвитку сільських територій, сутність якої полягає в можливості надання умов розвитку села в декількох напрямках, що дасть можливість не лише підтримувати саме сільське господарство, а й покращити соціальну, демографічну ситуацію, тобто реалізувати принцип поліфункціо-

нальності розвитку села. Одним з таких нових важливих напрямків є розвиток туризму як пріоритетного напрямку комплексного розвитку регіонів. Туризм по своїй природі тісно взаємопов'язаний з конкретними ресурсами, природно-географічним фактором, територіальними особливостями, тому визначення стратегії та механізму розвитку туристичного комплексу, потребує гнучкої регіональної політики, яка б враховувала специфіку кожного регіону.

Розвиток інфраструктури туризму може стати фактором розвитку депресивних регіонів, малих і середніх провінційних міст. Грамотна політика розвитку регіонального туристичного кластера передбачає попередню підготовку і чіткий контроль за проведенням будь-яких дій та заходів, відсутність спонтанно проведеної господарської діяльності туристського бізнесу, створення можливостей місцевому населенню для пристосування до нововведень. Розвиток в'їзного та внутрішнього регіонального туризму супроводжуються розширенням виробництва товарів та послуг, створенням нових робочих місць.

Загальними принципами сталого розвитку туристичної індустрії є: стаке використання ресурсів, враховуючи при цьому досягнення науково-технічного прогресу (ресурсозберігаючі технології, оновлення техніки); підтримка екосистем, які передбачають розвиток туристичної діяльності, яка забезпечує захист природної і культурної спадщини даної

місцевості; залучення місцевого населення до організації туристичної діяльності, що сприяло б підвищенню життєвого рівня місцевого населення; зменшення негативного антропогенного тиску рекреаційно-туристичної діяльності на довкілля, рівномірний розподіл туристів у часі, просторі, раціональне використання ресурсного потенціалу; моніторинг туризму; навчання та професіоналізм організаторів туристичної діяльності та обслуговуючого персоналу; просвітська діяльність направлена на формування природоохоронного стереотипу поведінки під час відпочинку [4].

Туризм, на думку багатьох учених, аналітиків в тому числі і аналітиків World Economic Forum є однією з найважливіших галузей світової економіки, що мають першорядне значення для країн, і стоять на самому різному рівні розвитку. Не дивлячись на світову кризу, погіршення соціально-економічного стану країни, матеріального положення населення, аналіз динаміки в'їзного та виїзного туризму в країні має позитивні характеристики (рис. 1). Лише протягом 2008-2009 р.р. зменшилась кількість іноземних громадян, які відвідали Україну приблизно на 5 млн. ос. В той же час 2007-2009 р.р. зменшилась і кількість громадян України, які виїжджали за кордон на 2 млн. ос. В подальшому динаміка туристичних потоків позитивна [5].

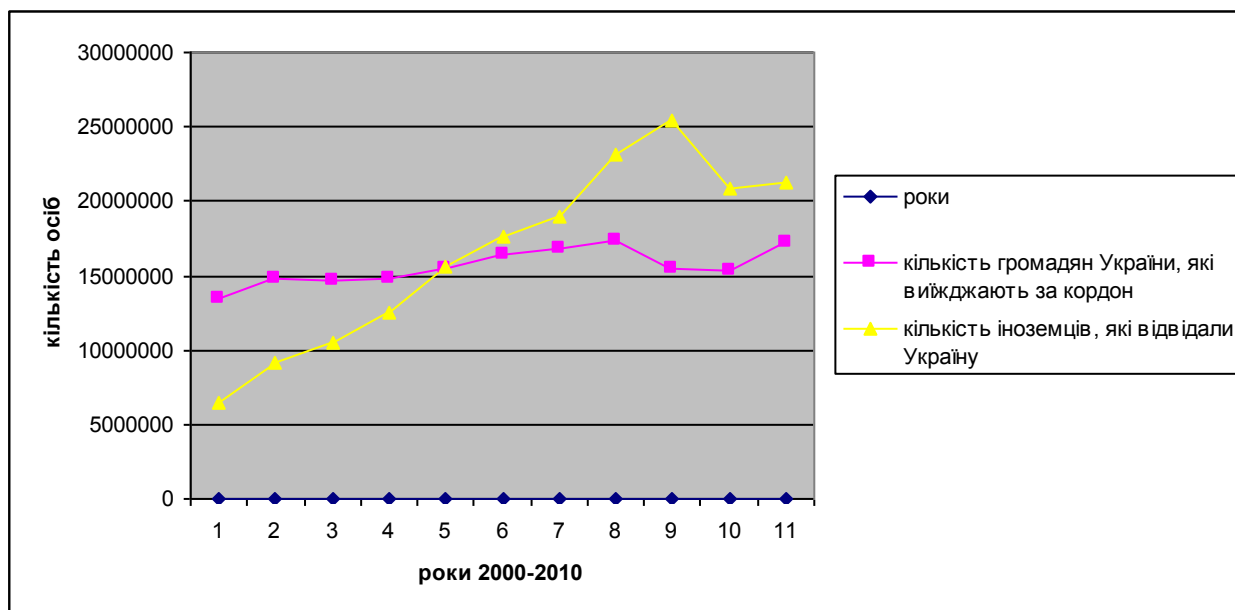

Рис. 1. Динаміка в'їзного та виїзного туризму в Україні, 2000-2010 р.р.

Особливо велику увагу слід приділити функціонуванню туристичної сфери на передодні Євро-2012. В зв'язку з цією подією виникає низка питань. Одним з найголовніших є розміщення туристів та цінова політика в сфері гостинності. Передбачається, що країну мають відвідати не менше мільйона туристів. Така кількість туристів в країну приїжджає протягом року, а в даному випадку всіх бажаючих необхідно буде прийняти і забезпечити житлом в першу чергу – на протязі трьох тижнів, що накладає відповідальність на готельну галузь країни. Як в зв'язку з

цим відобразиться на готельному господарстві дія закону № 3679-VI "Про внесення змін до статті 19 Закону України "Про туризм", щодо обов'язковості встановлення категорій об'єктам туристичної інфраструктури від 28.07.2011 р. [3].

За оцінками експертів до 2012 року готельну галузь країни проінвестували на 300 млн. дол. США. Крім реконструкції старих будівель в країні з'явилися нові готелі та готельні комплекси. Але поряд з цим готельних місць ще недостатньо. За нормативами лише у Києві має бути близько 20 тис. готе-

льних місць (на 2011 рік їх кількість складала лише 8,7 тис., що вдвічі менше, ніж у Москві, і в 6 разів менше, ніж у Парижі). Загальна кількість готелів у країні порівняно з іншими туристськими країнами значно менша. Крім того не належного розвитку в країні отримали такі популярні за кордоном форми готельного господарства як мотелі, кемпінги, молодіжні бази [1].

За підрахунками фахівців кожний турист разом із проживанням і харчуванням буде витратити в середньому 200 дол. США на добу (загальний прибуток 2 млрд. дол. США). Але щоб отримати такий прибуток необхідно подбати не лише про розміщення і харчування туристів, але й про їх відпочинок. Безперечно значна кількість бажаючих відвідати країну захочуть мати про неї якнайбільш повну інформацію. В цьому може стати на допомозі дослідження експертів Давоського форуму, які вже втретє проводять глобальне дослідження конкурентоспроможності країн в сфері туризму і курортів. Публікація рейтингу - досить серйозна подія, яку широко висвітлюють не лише спеціалізовані видання, а й засоби масової інформації, орієнтовані на широку публіку. Хоча структура рейтингу більшою мірою орієнтована на діловий сектор, зацікавлений в інвестиціях та веденні туристичного бізнесу, оцінка, яка дається країні, стає загальновідомою масовому споживачеві, а значить, і впливає на його рішення при виборі місця подорожі на поточний рік.

Напередодні проведення Євро-2012 в Україну погіршилися умови ведення туристичного бізнесу. За результатами минулого року країна посіла 85-е місце в рейтингу конкурентоспроможності в сфері туризму і подорожей Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) проти 77-й позиції роком раніше. Змінити ситуацію на краще можуть лише значні інвестиції, відзначають експерти.

Для визначення загальної конкурентоспроможності країн в сфері туризму застосовується спеціальна система оцінки, де враховується більше 70 різних факторів, об'єднаних в 14 основних груп: державна політика і регулювання у сфері туризму; сталий природний розвиток; рівень безпеки; рівень охорони здоров'я та санітарії; пріоритетність туризму: інфраструктура авіатранспорту; інфраструктура наземного транспорту; туристична інфраструктура; інфраструктура телекомунікацій; цінова конкурентоспроможність туріндустрії; людські ресурси; рівень гостинності; природні ресурси; культурні ресурси.

На думку експертів державна політика щодо регулювання у сфері туризму недосконала. Особливо слід звернути увагу на природоохоронну політику. Розвиток туристичної індустрії сьогодні проходить без урахування її стійкості щодо навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів - при створенні нових інфраструктурних проектів цей фактор приймається до уваги в останню чергу.

Досить високе місце займає країна в розділі охорони здоров'я та гігієни, проте дослідження з приводу доступності якісної питної води - бажає кращого і не слугує одним з моментів туристичної привабливості країни.

Висновки дослідження стану громадської безпеки також не є одними з найкращих. Складна ситуація на думку експертів у прояві загрози бізнесменам, вражає низька позиція країни з питання недовіри до правоохоронних органів, кількості дорожніх пригод. Безпека подорожі для туристів один з головних пунктів і така ситуація в країні не сприяє підвищенню її іміджу як туристичної країни.

Дуже важлива група таких чинників як пріоритетність туризму. В Україні вона, на думку експертів, на одному з останніх місць, не дивлячись на існування відповідного міністерства значні розміри бюджетної підтримки туризму. Цілком логічно виникає питання як контролюються кошти і на які потреби їх використовують.

Низький рейтинг у країні відносно інфраструктури авіасполучень. Відзначається необхідність модернізації, збільшення кількості аеропортів, що в свою чергу потребує значних інвестицій. Вище оцінено роботу наземного транспорту.

Дуже важливе значення має розвиток туристичної інфраструктури. У нього входить три позиції - кількість готельних номерів (Україна має дуже низький рейтинг - нижче сотого місця), наявність міжнародних компаній по оренді автомобілів, і кількість банкоматів, що приймають VISA. Не зрозумілим в дослідженнях експертів є відсутність оцінки місць в закладах громадського харчування. Важливим елементом подорожі є функціонування системи телекомунікацій, яку оцінено досить високо в країні.

Шкода, що в розділі цінової конкуренції країна має низькі позиції за один лише рік (2008/2009 р.р.) знизилася свої рейтингові позиції на 78 пунктів (з 37 на 115 місце) і наразі не в змозі відновити їх. Головною перешкодою є недосконалість податкової системи. Викликає питання і показник індексу готельних цін, який в зв'язку з Євро-2012 непомірно зростає. Операційний директор УЄФА Мартін Каллен заявив, що однією з головних проблем в Україні залишається розселення гостей футбольної першості. За оцінками експертів, на час Євро-2012 вартість номера в київських тризіркових готелях сягатиме 350 євро за добу, а в чотиризіркових - до 750 євро. Ціни на готелі надзвичайно завищені. Так, наприклад, офіційний оператор УЄФА TUI Travel відмовився від бронювання номерів в деяких харківських готелів. Футбольна асоціація Англії не може продати повної квоти виділених їй квитків на жоден із матчів групової частини турніру, включно з першим матчем проти збірної Франції причиною є ціни на готелі, які на час матчів за участі збірної Англії зростають у багато разів.

Однією з сильних позицій країни, відносно інших показників є дослідження людських ресурсів. Високі рейтингові позиції за показниками: загальна якість освітньої системи, ефективна система найму та звільнення працівників. Слабкою стороною країни експерти вважають недолік на ринку праці хороших зарубіжних фахівців, загальну якість і поширеність у перепідготовці кадрів, низьку тривалість життя, можливості в дослідженнях ринку і тренінгу персоналу.

Оцінка рівня гостинності, яка проводилась за допомогою вибіркового опитування на думку деяких

фахівців є надто суб'єктивною. Низькі рейтингові позиції в країні за показниками: ставлення населення до іноземних туристів, відкритість країни для туризму, а от показник тривалості поїздок з метою відпочинку – займає вищі позиції.

Неоднозначна ситуація в групах природних і культурних ресурсів, які складають підґрунтя розвитку туризму. Складна екологічна ситуація, зменшення природного розмаїття – знижують рейтинг країни. В групі культурних ресурсів враховувались культурні пам'ятки ЮНЕСКО, включені стадіони та міжнародні виставки, але немає згадки про кількість музеїв, театрів, народних майстрів, музичні та кінематографічні фестивалі [6].

Можна по-різному відноситись до даного рейтингу. Є багато питань в дослідженні, на які можна дискутувати. Разом з тим важливість рейтингу World Economic Forum полягає в тому, що він охоплює широке коло важливих факторів, що визначають успіх туристичної індустрії в країні і загострює увагу на найбільш актуальних проблемах кожної з аналізованих держав. Для України можна виділити цілий ряд таких напрямів в роботі по поліпшенню своєї конкурентоспроможності в туризмі.

На розвиток туризму значний вплив має зовнішня економічна діяльність держави, процеси інтеграції та глобалізації, що відбуваються в усіх галузях світової економіки. Це сприяє зростанню ділової активності населення, появи нових видів ділового туризму. Проте такі явища в економіці як посилення митних формальностей, фінансова нестабільність (ін-

фляція, стагнація), економічні страйки, можуть значно стримувати діяльність організацій індустрії туризму. Основними партнерами країни на ринку міжнародного туризму залишаються країни-сусіди. Найбільш негативний баланс Україна має з Польщею (потік виїзного до Польщі потоку перевищує виїзний з Польщі в 6,7 рази). Негативним є також сальдо туристичного балансу з Угорщиною (в 1,6 рази) і з Росією (в 1,2 рази). З Молдовою і Білоруссю туристичний баланс позитивний (відповідно 1,8 і 1,1). За категоріями та метою відвідування у країні склалась така ситуація. Іноземні туристи перш за все відвідують Україну з метою дозвілля, відпочинку – 65% від загальної кількості туристів. Другу позицію займає діловий туризм – це службові, ділові, бізнес відрядження, поїздки з метою навчання – 19%. 12% іноземців відвідують країну з метою лікування. 1,8% – спеціалізований туризм, 1,4% – інші види туризму. Аналогічний розподіл позицій спостерігається при дослідженні осіб охоплених внутрішнім туризмом, але дещо відрізняються відсоткові значення. Дозвілля, відпочинок, спортивно-оздоровчий туризм – 57,7%, частка ділового туризму складає 27%, туризм з метою лікування – 11, 4%, спеціалізований – 0,2%, інші види туризму – 3,7 [2]. Туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевого бюджетів, засобом загальнодоступного та повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу.

Список використаних джерел:

1. Білоусова О.С., Афанасьєва О.С. Актуальні проблеми готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах підготовки до Євро – 2012 // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vviem/2011_2/4_1.pdf
2. Державна служба статистики України. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні // Статистичний бюлетень. – Київ. – 2010 С. 78
3. Олійник В.Д. Готельний бізнес в Україні: проблеми та перспективи розвитку // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми та розвитку та регулювання» 22-23 березня 2012 р., м. Черкаси [Текст] : у 2-х томах/ М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкасс. Держ. Техн.ун-т-Т.1 – Черкаси:Видавець Чабаненко Ю.А., 2012. – С. 31-34
4. Сміль І. Туризм як форма господарського освоєння депресивних регіонів // Географія. Економіка. Екологія. Туризм. Регіональні студії. Збірник наукових праць / За ред. І.В. Сміль. – Ніжин. ТОВ. „Видавництво” Аспект-Поліграф”, 2007. – С. 277-286.
5. Статистичний щорічник України за 2009 р. / За ред. Осауленка О. Г. ; держкомстат України; – К. : Техніка, 2007. – 566 с.
6. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.guest-marketing.com/mirovye-novosti/2138504-konkurentosposobnost-ukrainy-na-mirovom-rynke-turizma.html>

УДК 338.488.2:640.412(477.83)

Володимир Грицевич, Христина Подвірна

ГОТЕЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЛЬВІВЩИНИ ТА ЇХНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Розроблена система математико-географічних моделей готельного господарства регіону. Проаналізований інтегральний показник абсолютних ознак для готельних закладів області. В результаті багатовимірного таксономічного аналізу відносних показників діяльності готельних закладів Львівської області виділені 3 таксони та 4 підтаксони. Досліджено стан міжнародного туризму в готельних закладах Львівської області.

Ключові слова: туризм, міжнародний туризм, готельний заклад, готельний бізнес, багатовимірний таксономічний аналіз.

Владимир Грицевич, Кристина Подвирна. ГОСТИНИЧНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ ЛЬВОВЩИНЫ И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА. Разработана система математико-географических моделей гостиничного хозяйства региона. Проанализирован интегральный показатель абсолютных признаков для гостиничных заведений области. В результате многомерного таксономического анализа относительных показателей деятельности гостиничных заведений Львовской области выделены 3 таксоны и 4 подтаксоны. Исследовано состояние международного туризма в гостиничных заведениях Львовской области.

Ключевые слова: туризм, международный туризм, гостиничное заведение, гостиничный бизнес, многомерный таксономический анализ.

Volodymyr Grytsevych, Khrystyna Podvirna. HOTEL ESTABLISHMENTS OF LVIV REGION AND THEIR ACTIVITY ON EXAMPLE OF INTERNATIONAL TOURISM. The system of mathematic and geographic models of region hotel economy is developed. The analysis of integral index of absolute signs is carried out for hotel establishments of region. As a result of multidimensional taxonomical analysis of relative indicators of hotel establishments of Lviv region indicators 3 taxons and 4 subtaxons are selected. The article investigates the basic tendencies and prospects of development of international tourism in hotel establishments of the Lviv region.

Key words: tourism, international tourism, hotel establishment, hotel business, multidimensional taxonomical analysis.

Постановка проблеми та її значення. Готельний бізнес є головною складовою туристичної галузі України. Розвиток внутрішнього та міжнародного туризму значною мірою пов'язаний з рівнем матеріально-технічної бази туристичних підприємств, розгалуженістю та різноманітністю їх мережі, якістю та обсягом послуг, пропонованих готельним господарством [3, с.45], тому значний інтерес становить його суспільно-географічне дослідження.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Дослідженням реалій та перспектив розвитку готельного господарства регіонів в контексті розвитку міжнародного туризму займається багато вітчизняних дослідників, які визначають шляхи удосконалення системи управління готельним комплексом на базі стратегії розширення бізнесу [1, с.141]. Однак, потрібно відзначити, що сучасні тенденції та перспективи розвитку готельної індустрії держави та окремих її регіонів в контексті міжнародного туризму розглядаються доволі фрагментарно [4, с.71]. У публікаціях здійснено аналіз організації діяльності в готельному бізнесі; висвітлено сучасні тенденції розвитку світової індустрії гостинності та готельного господарства України, практичні аспекти класифікації, типізації підприємств готельного господарства; розкрито особливості технології обслуговування споживачів готельних послуг [7, с.71]. Варто зазначити, що у публікаціях сучасних дослідників розкриваються методичні основи аналізу і планування економічних показників господарської діяльності підприємств готельного господарства і туризму [8, с.75]. Також у наукових дослідженнях розкриті поняття організації туристичної діяльності, окреслено складові сфери туризму та законодавче регулювання організації

туроператорської та турагентської діяльності, визначено основні можливості розвитку туризму в Україні [6, с.71]. Окрім цього, дослідниками розглядають міжнародний туризм як індустрію, його види і чинники, що впливають на туристичний рух, індустрію міжнародного туризму та її складові, засади та світовий досвід менеджменту і маркетингу міжнародного туризму [5, с.87].

Мета статті полягає в розробці об'єктивних методів аналізу територіальних особливостей готельних закладів регіону та застосування методів до його суспільно-географічної оцінки у Львівській області у розрізі адміністративних одиниць, зокрема в аспекті міжнародного туризму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Для аналізу стану діяльності готельних закладів Львівської області були використані абсолютні та відносні ознаки. Серед абсолютних ознак стану діяльності готельних закладів області були взяті до уваги: загальна кількість готельних закладів у адміністративному районі, загальна кількість номерів у готельних закладах району, розподіл загальної кількості номерів за типами у готельних закладах району, загальна кількість місць у номерах готельних закладів адміністративного району. Відносні ознаки для аналізу стану діяльності готельних закладів Львівщини були представлені: середньою кількістю номерів в одному готельному закладі адміністративного району, середньою кількістю місць в одному готельному закладі району, середньою житловою площею одного готельного закладу району, середньою кількістю місць в одному номері готельних закладів району, середньою житловою площею одного номера готельних закладів району, середньою житловою площею одного місця в готельних закладах адміністративного району [2, с.50].

Кожен район характеризуємо четвіркою значень головних абсолютних ознак:

$$\langle K_i, N_i, M_i, S_i \rangle,$$

де i - номер району; міста обласного підпорядкування включаємо у відповідні райони, а Львів розглядаємо як окрему територіальну одиницю, тому $i = 1, \dots, 21$;

K_i - загальна кількість готельних закладів у районі;

N_i - загальна кількість номерів у готельних закладах району;

M_i - загальна кількість місць у номерах готельних закладів району;

S_i - загальна житлова площа готельних закладів району.

На основі даних за районами області обчислюємо середні значення названих ознак: $\bar{K}$, $\bar{N}$, $\bar{M}$, $\bar{S}$. Тоді інтегральний індекс i -го району на основі абсолютних ознак, розраховуємо за формулою:

$$I_i^0 = \frac{K_i}{\bar{K}} + \frac{N_i}{\bar{N}} + \frac{M_i}{\bar{M}} + \frac{S_i}{\bar{S}}.$$

За значеннями інтегрального показника абсолютних ознак для готельних закладів на території Львівщини чітко виділяються ареали, у яких значення цього показника є найнижчими (0,4 – 1,6) (прикладом цього є Мостиський, Городецький, Миколаївський, Жидачівський, Сокальський, Радехівський, Буський, Бродівський, Золочівський райони) та готельні заклади відсутні (Самбірський, Старосамбірський райони) (рис. 1).

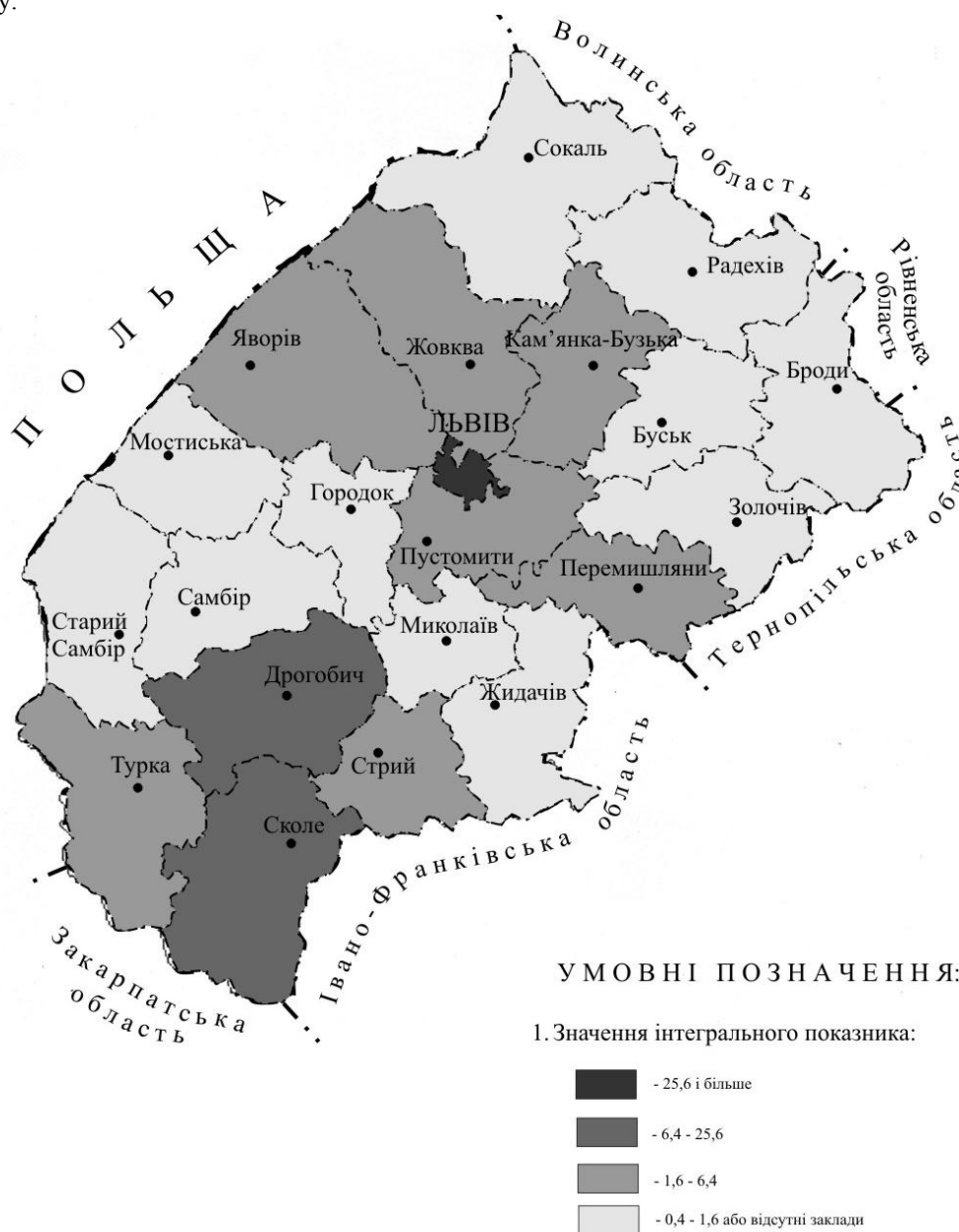

Рис. 1. Класифікація районів Львівщини за значеннями інтегрального показника абсолютних ознак для готельних закладів

Середні значення інтегрального показника абсолютних ознак для готельних закладів (1,6 – 6,4) є характерні для районів, прилеглих до обласного центру (Яворівський, Жовківський, Кам'янка – Бузький, Пустомитівський), а також Перемишлянського Стрийського й Турківського. Дещо вищі від середнього значення інтегрального показника абсолютних ознак для готельних закладів (6,4 – 25,6) спостерігаються у Дрогобицькому та Сколівському районах. Найвищими значеннями інтегрального показника абсолютних ознак для готельних закладів (25,6 і більше) характеризується м. Львів.

За відомими значеннями абсолютних ознак можна обчислити значення відносних ознак першого рівня:

$$n_i = \frac{N_i}{K_i} - \text{середня кількість номерів в одному}$$

готельному закладі району;

$$m_i = \frac{M_i}{K_i} - \text{середня кількість місць в одному}$$

готельному закладі району;

$$S_i = \frac{S_i}{K_i} - \text{середня житлова площа одного го-}$$

тельного закладу району.

Тоді інтегральний індекс i -го району на основі відносних ознак першого рівня, розраховуємо за формулою:

$$I_i^1 = \frac{n_i}{\bar{n}} + \frac{m_i}{\bar{m}} + \frac{S_i}{\bar{S}},$$

де $\bar{n}$, $\bar{m}$, $\bar{S}$ - середні значення відносних ознак першого рівня:

$$\bar{n} = \frac{\bar{N}}{\bar{K}}, \bar{m} = \frac{\bar{M}}{\bar{K}}, \bar{S} = \frac{\bar{S}}{\bar{K}}.$$

Крім цього, сукупність відносних величин n_i , m_i , S_i у розрізі районів, дає змогу здійснити багатовимірний таксономічний аналіз.

В результаті багатовимірного таксономічного аналізу відносних показників першого рівня для готельних закладів Львівської області виділено 3 таксони та 4 підтаксони (рис. 2).

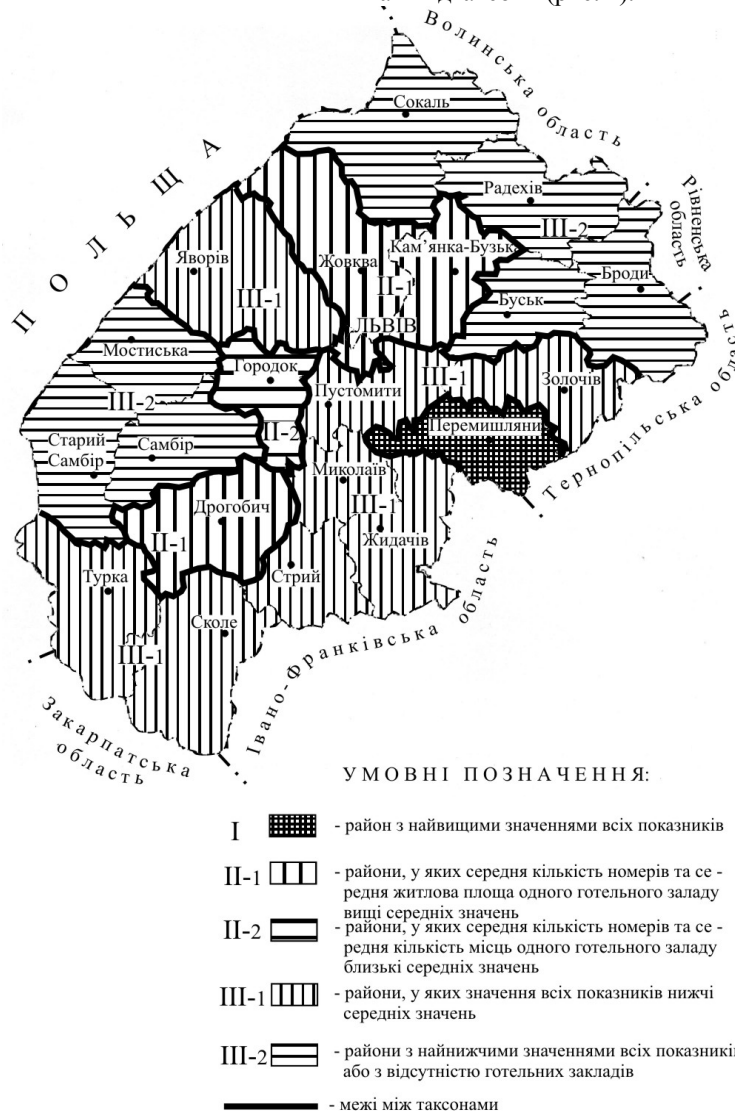

Рис. 2. Класифікація районів Львівщини на основі багатовимірного аналізу відносних показників першого рівня для готельних закладів

Таксон I представлений лише Перемишлянським районом, де спостерігаються найвищі значення всіх показників. Таксон II утворений двома підтаксонами: II-1 – райони, у яких середня кількість номерів та середня житлова площа одного готельного закладу вищі середніх значень (Львів, Дрогобицький, Жовківський, Кам'янка-Бузький район); II-2 – райони, у яких середня кількість номерів та середня кількість місць одного готельного закладу близькі середніх значень (Городоцький район). Таксон III також складається з 2-х підтаксонів: III-1 – райони, у яких значення всіх показників нижчі середніх, південна та південно-східна частина області (Турківський, Сколівський, Стрийський, Жидачівський, Миколаївський, Пусто-

митівський, Золочівський та Яворівський райони). III-2 – райони з найнижчими значеннями всіх показників, або з відсутністю готельних закладів (Старосамбірський, Самбірський, Мостиський, Сокальський, Радеківський, Бузький, Бродівський райони).

Важливим є дослідження перебування міжнародних туристів у готельних закладах Львівщини. Воно показує, що 8 адміністративних районів області іноземні туристи не відвідували. Поясненням цього може бути: відсутність інтересів, незадовільна туристична привабливість, стан готельної інфраструктури (Старосамбірський, Самбірський, Турківський райони) (рис. 3).

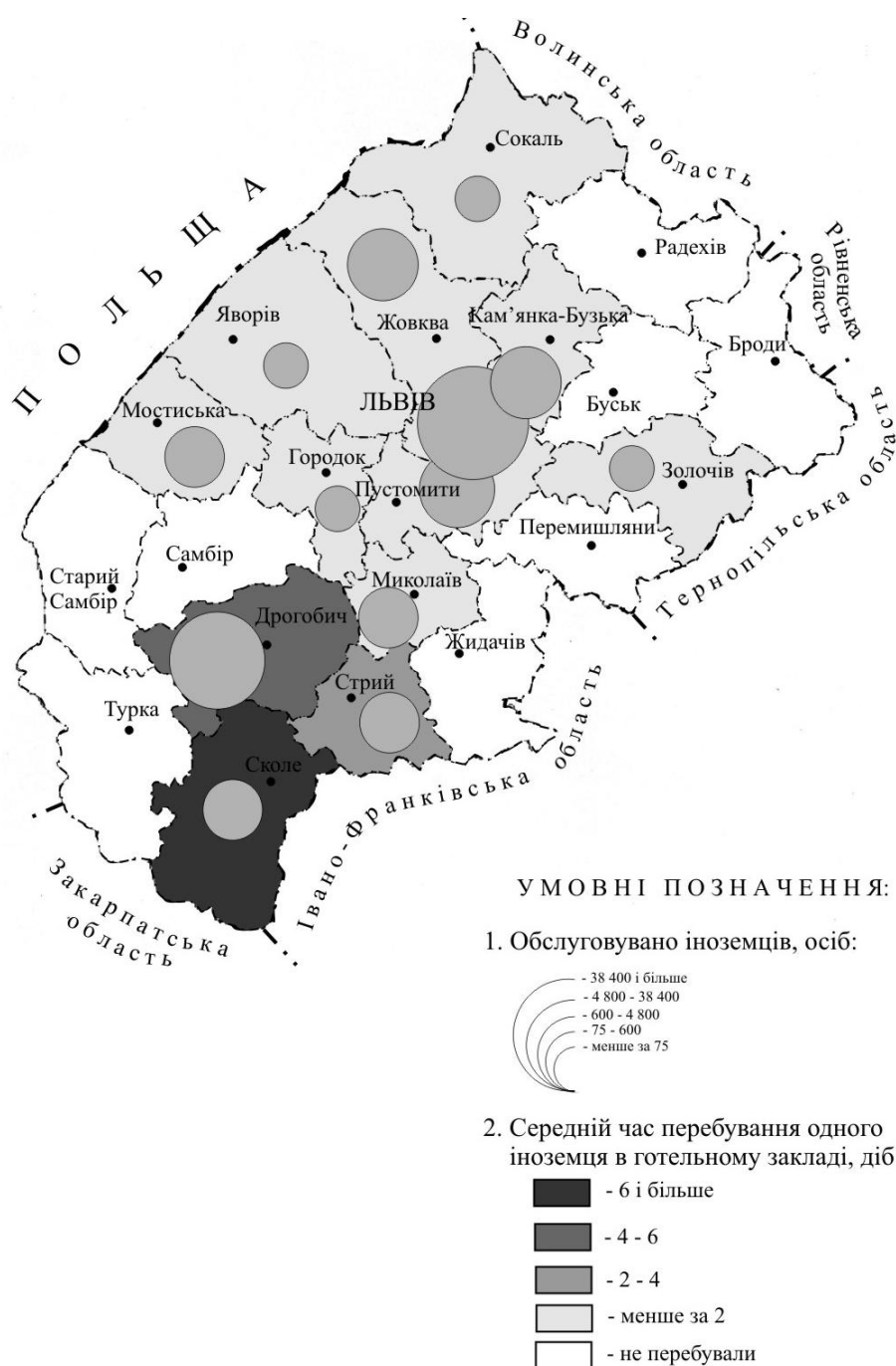

Рис. 3. Іноземці в готельних закладах Львівщини в 2010 році

У готельних закладах переважної більшості районів області (Сокальський, Жовківський, Львів, Яворівський, Мостиський, Городоцький, Пустомитівський, Миколаївський, Золочівський райони) середній час перебування одного міжнародного туриста в готельному закладі не перевищував 2 діб. У готелях Стрийського району середня тривалість перебування іноземних туристів складала 6 діб.

Середній час перебування міжнародних туристів, які відвідували готельні заклади Дрогобицького та Сколівського районів був більшим ніж 6 діб. Це можна пояснити доволі високим рівнем розвитку готельної інфраструктури, великою концентрацією готельних закладів на територіях цих районів, високим туристично-рекреаційним потенціалом названих районів.

Варто також зазначити, що абсолютна кількість міжнародних туристів, які відвідали Львівщину у 2010 р. не перевищувала 82,8 тис. осіб [2, с.69]. У всіх адміністративних районах, окрім Львова (71,1 тис. осіб), Дрогобицького (7,3 тис. осіб), Жовківського (1,5 тис. осіб) та Пустомитівського (1,2 тис. осіб) районів, кількість іноземних туристів становила близько 600 осіб.

За отриманими значеннями відносних ознак першого рівня обчислюємо значення відносних

ознак другого рівня: $\mu_i = \frac{m_i}{n_i}$ - середня кількість місць в одному номері готельних закладів району;

$\sigma_i = \frac{s_i}{n_i}$ - середня житлова площа одного номера

готельних закладів району. Аналогічно обчислюється інтегральний індекс i -го району на основі віднос-

них ознак другого рівня: $I_i^2 = \frac{\mu_i}{\bar{\mu}} + \frac{\sigma_i}{\bar{\sigma}}$, де $\bar{\mu}$, $\bar{\sigma}$ -

середні значення відносних ознак другого рівня:

$\bar{\mu} = \frac{\bar{m}}{\bar{n}}$, $\bar{\sigma} = \frac{\bar{s}}{\bar{n}}$. Нарешті, є одна відносна ознака

третього рівня: $c_i = \frac{\sigma_i}{\mu_i}$ - середня житлова площа

одного місця в готельних закладах району і її серед-

нє значення: $\bar{c} = \frac{\bar{\sigma}}{\bar{\mu}}$.

Висновки. Територіальну диференціацію готельного господарства регіону можна ефективно описувати математико-географічними моделями. Ці моделі використовують визначену сукупність абсолютних ознак, відносних ознак першого рівня, відносних ознак другого рівня та відносну ознаку третього рівня.

Спостерігається часткове збігання територіальної організації, виявленої за значеннями інтегрального показника абсолютних ознак, і виявленої на основі багатовимірного аналізу відносних показників першого рівня.

Спостерігається хороша просторова відповідність між значеннями інтегрального показника абсолютних ознак і середнім часом перебування іноземців у готельних закладах.

Головними місцями притягання зарубіжних туристичних потоків були: м. Львів, Дрогобицький, Жовківський та Пустомитівський райони. При цьому, найбільше часу іноземці проводили в готельних закладах гірського Турківського та передгірських курортних Дрогобицького і Стрийського районів.

Список використаних джерел:

1. Горіна Г.О. Особливості сучасного розвитку готельної індустрії України / Г.О. Горіна // Вісник СумДУ : Серія Економіка, №2. - Суми, 2010. - С. 141-145.
2. Готельне господарство та туризм у Львівській області : [статис. збірник] / Держ. комітет статистики, Головне управління статистики у Львівській області. - Львів, 2011. -120 с.
3. Нечаюк Л.І., Нечаюк Н.О. Готельно – ресторанний бізнес : менеджмент [Текст] : навч. посіб. / Л.І. Нечаюк, Н.О. Нечаюк ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. - К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 348 с.
4. Опанащук Ю.Я. Развитие гостиничного хозяйства в Украине : тенденции и перспективы / Ю.Я. Опанащук // Гостиничный и ресторанный бизнес. - 2004. - №3. -С.70-72.
5. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: [Текст] : підручник / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич; М-во освіти і науки України. - К. : Знання, 2008.- 661 с.
6. Кифяк В.Ф. Організація туризму : [Текст] : навч. посіб. / В.Ф. Кифяк ; М-во освіти і науки України. - Чернівці: Книги –XXI, 2008.– 344с.
7. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства : [Текст] : підручник / М.Г. Бойко, Л.М. Гопкало; М-во освіти і науки України. - К.: КНТЕУ, 2006- 448 с.
8. Ткаченко Т.І., Гаврилюк С.П. Економіка готельного господарства і туризму : [Текст] : навч. посіб. / Т.І. Ткаченко, С.П. Гаврилюк. - К. : КНТЕУ, 2005. - 179 с.

УДК 911.3

Наталія Моштаківа

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто поняття культурного туризму, його структуру і види. Проаналізовано значення культурного туризму в соціально-економічному житті України та її регіонів. Висвітлена проблема взаємозалежності туризму та культурної спадщини. Охарактеризовано культурну спадщину та музейну мережу регіону, які є основним ресурсом для розвитку культурного туризму. Виділені й охарактеризовані основні екскурсійні маршрути культурної тематики по території Луганської області. Проаналізовано основні проблеми та перспективи розвитку культурного туризму на Луганщині.

Ключові слова: туризм, культурний туризм, культурна спадщина, музейна мережа, музейний туризм, культурний потенціал, екскурсійні маршрути культурної тематики.

Наталія Моштаківа. КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ. Рассмотрено понятие культурного туризма, его структура и виды. Проанализировано значение культурного туризма в социально-экономической жизни Украины и ее регионов. Раскрыта проблема взаимозависимости туризма и культурного наследия. Охарактеризованы культурное наследие и музейная система региона, которые являются основным ресурсом для развития культурного туризма. Выделены и описаны основные экскурсионные маршруты культурной тематики по территории Луганской области. Проанализированы основные проблемы и перспективы развития культурного туризма в Луганской области.

Ключевые слова: туризм, культурный туризм, культурное наследие, музейная система, музейный туризм, культурный потенциал, экскурсионные маршруты культурной тематики.

Natalia Moshtakova. CULTURAL TOURISM LUGANSK REGION: MODERN STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS. The concept of cultural tourism, its structure and species considered. The importance of cultural tourism in socio-economic life of Ukraine and its regions analysed. The problem of interdependence of tourism and cultural heritage is revealed. Cultural heritage and the Museum system of the region, which are the main resource for the development of cultural tourism, characterized. The main excursion routes of cultural themes on the territory of the Lugansk region have been identified and described. The main problems and prospects of development of cultural tourism in Lugansk region are analyzed.

Keywords: tourism, cultural tourism, cultural heritage, the Museum system, Museum tourism, cultural potential, excursion routes of cultural themes.

Актуальність дослідження. Україна та її регіони, в т.ч. Луганська область, володіють унікальним культурним потенціалом, однак лише його наявність та обсяг не можуть бути безумовною гарантією його активного включення до соціально-економічних процесів у країні і реалізації, таким чином, тих можливостей, що містить у собі культурна спадщина [12]. Одним з можливих способів відродження культурного потенціалу Луганської області є туристичне освоєння її культурної інфраструктури та об'єктів культурної спадщини, тобто розвиток культурного туризму (інші назви – «культурно-дозвільний», «пізнавальний», «історико-культурний», «культурно-пізнавальний»), який на сьогоднішній день є одним з найпопулярніших, наймасовіших і найприбутковіших видів туризму в розвинених країнах світу. Так, за оцінкою Всесвітньої організації туризму, на сьогоднішній день до культурного туризму можна віднести 37 % усіх туристичних поїздок, і з кожним роком попит збільшується на 15 % [12]. За прогнозами, питома вага цього виду туризму до 2020 року складе 25 % від загальних показників світового туризму [6].

Культурний туризм відіграє величезну роль як стимул збереження та реставрації культурної спадщини, сприяючи створенню значної кількості додаткових робочих місць, покращує рівень життя населення, створює передумови для збільшення інвестиційної привабливості регіонів, є найбільш дієвим засобом поширення і пропаганди історико-краєзнавчих знань, вивчення пам'яток минулого, підвищення загальноосвітнього і культурного рівня

населення тощо. Значний вплив туризму на економіку приймаючої країни загальновідомий: існує низка країн, що живуть переважно за його рахунок [6].

Культурний туризм переживає сьогодні новий етап розвитку завдяки неухильному поглибленню процесів глобалізації і створенню єдиного інформаційного загальнолюдського простору, що ведуть до стійкого зростання інтересу людей до культур світу, мультикультурації, розширення міжнародної торгівлі предметами масового споживання, розвитку швидкого транспорту, зв'язку, а також всієї системи організації, забезпечення й обслуговування туристичних поїздок [6].

На фоні інших регіонів України Луганська область не відрізняється значною туристичною привабливістю. Більше того, розвиток у регіоні багатьох видів туризму обмежений з цілої низки причин. Так, високий рівень урбанізації та індустріалізації області обмежує розвиток сільського й аграрного туризму, низька лісистість та висока розораність території не сприяє поширенню зеленого та екологічного, складна екологічна ситуація практично унеможливорює оздоровчо-лікувальний туризм тощо. Все це обумовлює актуальність розвитку саме культурного туризму в регіоні та потребує розробки по території Луганської області різноманітних туристичних маршрутів культурної тематики. Саме цій проблемі й присвячено дане дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення питань сутності і значення туризму в сучасному суспільстві викликає інтерес фахівців різних областей знання: культурологів, менеджерів, економістів, юристів, географів та багатьох інших. У той же час, незважаючи на те, що туризм історично почався саме

з культурного туризму, вивчення даної сфери тільки починається.

Теоретичні і прикладні дослідження культурної спадщини (у т.ч. можливості її використання в туризмі) здійснюють культурознавці, історики та правознавці В. І. Акуленко, В. О. Горбик, Т. І. Катаргіна, Т. В. Курило, В. М. Піскун, Л. В. Прибега, архітектори та містобудівники М. В. Бевз, В. В. Вечерський, Є. Є. Водзинський, В. Т. Завада, О. В. Лесик, Т. Ф. Панченко, економісти, економіко-географи та фахівці туристичної галузі О. О. Бейдик, К. М. Горб, В. К. Євдокименко, І. Ф. Карташевська, О. О. Любіцева, Г. П. Наumenко, В. І. Павлов, Л. М. Черчик, І. М. Яковенко, а також провідні зарубіжні вчені (Ю. О. Веденін, Л. Гаррісон, Б. Грехем, А. І. Єльчанінов, І. В. Зорін, В. О. Квартальнов, М. Є. Кулешова, Д. С. Лихачев, А. І. Локотко, Ю. Л. Мазуров, Р. Прентіс, Ю. С. Путрик, Д. Ріпкема, Г. Річардс, Б. Сміт, Р. Ф. Туровський, П. М. Шульгін) [11].

Комплексному вивченню проблеми використання нерухомих пам'яток історії та культури України в культурно-пізнавальному туризмі присвячена кандидатська дисертація В. В. Корнієнко «Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991-2007 рр.)» [5].

У даній статті широко використані результати досліджень українських суспільних географів К. А. Поливач [10, 11, 12], К. М. Горба [1, 2], російських науковців А. А. Карамашевої [4], С. О. Красної [6] та інших.

Метою дослідження є аналіз можливостей розвитку та сучасного стану культурного туризму в Луганській області.

Виклад основного матеріалу. Згідно Хартії культурного туризму, яка була прийнята на конференції ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) – Міжнародної ради пам'яток та історичних міст (Брюссель, 1976 р.), **культурний туризм** може бути визначений як рух, що дозволяє одним людям досліджувати досвід і різні сфери життя інших людей, їхні соціальні звичаї, релігійні традиції й інтелектуальні ідеї їхньої культурної спадщини [12].

Культурний туризм охоплює собою відвідування історичних, культурних або географічних визначних пам'яток та може бути згрупований таким чином:

- знайомство з різними історичними, архітектурними або культурними епохами шляхом відвідування об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії, архітектури і містобудування, мистецтва тощо), музеїв, історико-культурних маршрутів тощо;
- відвідування культурних заходів: фестивалів (музичних, театральних, кіно-, фольклорних та ін.), релігійних свят, виставок і т.п.;
- відвідування лекцій, семінарів, курсів, конференцій культурного, мистецького або інформаційного змісту.

Види культурного туризму представлені на рис. 1.

Рис. 1. Види культурного туризму (складено автором за [12])

Основним джерелом для розвитку культурного туризму є достатньо значні культурні ресурси Луганської області (в першу чергу об'єкти культурної спадщини та музеї).

Проте на сьогоднішній день використання культурних ресурсів області, зокрема її культурної спадщини, є недостатнім. Це пов'язано передусім з відсутністю належного рівня їх реклами, незадовільним станом культурної інфраструктури і – що особливо турбує – поганою збереженістю пам'яток, обумовленою відсутністю фінансування та інституту меценатства, а також нерозробленістю методик залучення культурної спадщини до туристичної сфери [16].

Культурна спадщина Луганської області є невід'ємною частиною культурного надбання України. На 1 січня 2011 р. вона включала 6651 об'єктів, в т. ч. 5014 археологічних, 1141 історичних, 142 монументального мистецтва, 338 архітектури та містобудування, 8 ландшафтних і 8 садово-паркового мистецтва [13]. Проте з них тільки 4631 об'єктів (69,6 %) занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (тобто є пам'ятками культурної спадщини) і охороняються державою [14]. Національне значення мають всього 37 об'єктів (25 – архітектури і містобудування, 7 – історії та монументального мистецтва, 3 – археологічних та 2 – садово-паркового мистецтва), тобто 0,6 % від усіх об'єктів культурної спадщини Луганщини. За кількістю, насиченістю, різноманітністю культурної спадщини область відноситься до

регіонів з низьким потенціалом (разом з Сумською, Запорізькою, Дніпропетровською, Херсонською, Миколаївською, Рівненською, Кіровоградською, Волинською областями) [16].

Існують різні форми залучення культурної спадщини в систему туристичного обслуговування. Найбільш поширені з них – організація музеїв та екскурсійно-культурних маршрутів [7].

Своєрідні особливості сучасного музею як закладу культури створюють унікальні можливості для його активної участі в розвитку культурного і туристсько-екскурсійного простору регіону. Музеї активно залучаються до процесів туристичної діяльності, зумовлюючи виділення в сфері культурного туризму такого його різновиду як «музейний туризм».

Музейний туризм є специфічною діяльністю музеїв у сфері культурного туризму з виробництва і реалізації різних туристичних продуктів музейного характеру (створення експозицій, організація внутрішніх і зовнішніх екскурсій, музейних магазинів тощо), а також у ряді випадків з організації туристичного циклу (розміщення, харчування, транспорт, інформаційне забезпечення та ін.).

На сьогоднішній день на території Луганської області сформувалася та функціонує розгалужена музейна мережа, яка включає 30 державних, 57 громадських та 265 шкільних музеїв. Найбільше значення в музейному обслуговуванні населення відіграють саме державні музеї (табл. 1).

Таблиця 1

Мережа державних музеїв Луганської області [15]

№ з/п	Вид музеїв за профілем	Підвид музеїв за профілем	Кількість музеїв	Назви музеїв
1	комплексні	краєзнавчі	14	Луганський обласний, Новопсковський, Свердловський, Станично-Луганський, Старобільський, Біловодський, Білокуракинський, Кременський, Лисичанський, Новоайдарський, Попаснянський, Рубіжанський, Слов'яносербський, Чорнухинський імені Іващенко (Перевальський район)
		історико-культурні	1	Музей історії та культури міста Луганська
		історико-художні	1	Стаханівський історико-художній музей
2	історичні	загально-історичні – широкого профілю	6	Алчевський історичний, Музей історії міста Первомайська, Антрацитівський історичний, Перевальський історичний, Музей історії села Колядівка і Музей історії села Смолянинове (Новоайдарський район)
		військово-історичні персональні – меморіальні	3	Ровеньківський музей «Пам'яті загиблих», Краснодонський обласний ордена Дружби народів музей «Молода гвардія», Краснолуцький музей бойової слави шахтарів на р. Міус
		історичні персональні – меморіальні	1	Історико-меморіальний музей О. Я. Пархоменка
3	художні	образотворчого мистецтва – широкого профілю	1	Луганський обласний художній музей
4	літературні	літературні персональні – меморіальні	3	Меморіальний будинок-музей імені В. І. Даля, Музей-квартира В. А. Титова, Меморіальний музей Б. Д. Грінченка

Проте, в більшості музеїв Луганської області, як і України в цілому, музейний туризм на сьогоднішній день не отримав належного рівня розвитку, в результаті чого переважна кількість музеїв продовжують залишатися ізольованими від загального туристичного простору. Серед основних причин такої ситуації в першу чергу слід назвати відсутність налагодженої співпраці і малу взаємну інформованість між музейною і туристичною сферами, а також відсутність навичок роботи такого роду. Крім того, рішення про залучення музею до туристичних маршрутів, рівень його запитаності туристичною сферою

залежить від якості самого музею.

З огляду на це, враховуючи значне різноманіття культурної спадщини Луганщини нами було відібрано перелік об'єктів, які представляють найбільший інтерес для розвитку культурного туризму, а на їх основі сформовано мережу екскурсійних маршрутів культурного змісту по території області. При цьому деякі маршрути були удосконалені (наприклад, «Літературна Луганщина», «Луганщина козака»), а деякі розроблені вперше («Шлях до самого серця», «Ніщо не забуто, ніхто не забутий» та деякі інші) (табл. 2).

Таблиця 2

Екскурсійно-культурні маршрути Луганської області (за даними [3])

Назва екскурсійного маршруту	Об'єкти показу
Літературна Луганщина	«Спочатку було слово» – відвідування пам'ятника князю Ігорю (траса м. Луганськ – смт. Станично-Луганське). Ознайомлення з історією написання «Слова о полку Ігоревім». Переїзд до м. Луганська – відвідування пам'ятника та Меморіального будинку-музею В. І. Даля. Ознайомлення з історією створення «Толкового словаря живаго великорусского языка». Під час екскурсії екскурсанти знайомляться з творчістю Б. Д. Грінченка, М. Чернявського (видав перший поетичний збірник, присвячений Донбасу), В. М. Сосюри, Я. Овчаренка (літературний псевдонім Івана Приблудного), М. Матусовського (автор «Сімейного альбому», «Подмосковных вечеров»), І. О. Світличного, М. Руденка, В. Голобородька, В. А. Титова, Б. Л. Горбатова, В. І. Мухіна. Відвідування квартири-музею ім. В. А. Титова. Переїзд до смт. Михайлівка Перевальського району – відвідування Меморіального музею Б. Д. Грінченка (автор «Словника української мови»). Переїзд до м. Лисичанськ – відвідування пам'ятника та Літературно-меморіального музею В. М. Сосюри, ім'я та діяльність якого стали символом України, ознайомлення з його життєвим і творчим шляхом
Екскурс в історію козацтва («Луганщина козака»)	Відвідування Станично-Луганського краєзнавчого музею (в народі – «Музей історії донського козацтва») в смт. Станично-Луганське: ознайомлення з археологічними, нумізматичними та друкованими документами; вивчення предметів козачого побуту, фольклору; участь у козачих іграх, катання на конях. Переїзд до смт. Мілове – відвідування унікального Луганського обласного козачого кінного театру По дорозі – відвідування Деркульського, Лимарівського, Новоолександрівського (Біловодський район) або Стрільцівського (Міловський район) кінних заводів, заснованих в XVII-XVIII ст. (за вибором екскурсантів).
Кисельова балка	Відвідування заповідного урочища «Кисельова балка», що розташовано на правому березі р. Деркул (Чугинське лісництво Станично-Луганського району), в якому ще на початку XVIII ст. були знайдені цілющі джерела, Храму Благовіщення Пресвятої Богородиці, участь у богослужінні, купання в купелі. Від'їзд до хутору Козачий – обід (юшка), відпочинок на озері
«Райське місце» народного Вчителя	Відвідування с. Оріхівка Лутугинського району. Ознайомлення з Чувілікіним Бугром – місцем, яке винайшов відомий у народі Порфирій Корнійович Іванов – народний Вчитель. Відвідування суспільної організації «Райське місце» і гуманітарного центру Іванових, де проводять науково-дослідну, методичну та практичну роботу з поширення та збереження оздоровчої системи Вчителя. В ході екскурсії можна отримати корисні поради щодо підтримки особистого здоров'я, отримати можливість дізнатися про стан свого здоров'я за допомогою комп'ютерної діагностики
Поєднання з природою («Золота підкова Луганщини»)	Відвідування Деркульського, Лимарівського, Новоолександрівського (Біловодський район) та Стрільцівського (Міловський район) кінних заводів, заснованих в XVII-XVIII ст. Екскурсанти мають змогу дізнатися про різні породи коней, побачити елементи виїздки та джигітовки, здійснити прогулянку верхи, відвідати справжнього кумису. Відвідування ботанічного заказника загальнодержавного значення – урочища Юницького (с. Данилівка Біловодського району)

Продовж. табл. 2

Луганськ – любе місто	Маршрут: Меморіальний комплекс «Гостра Могила» – Східна частина міста (пам'ятники архітектури й історії, Східноукраїнський національний університет імені В. Даля) – Старе місто (історія виникнення міста, заводи: «Луганськтепловоз», верстатобудівельний, лікеро-горілчаний «Луга-Нова»; музеї – краєзнавчий, В. І. Даля, історії і культури міста, художній, авіаційної техніки) – Центральна частина міста (естакада, пам'ятник К. Є. Ворошилову, Сквер культури і відпочинку імені Молодої Гвардії, пам'ятник Т. Г. Шевченку, театри)
Б. Д. Грінченко і Луганщина	м. Луганськ – смт. Михайлівка (Михайло-Архангельська церква, XVIII ст.) – с. Олексіївка (пам'ятний знак, школа, в якій працював Б. Д. Грінченко – великий педагогічний новатор, видатний письменник і публіцист, критик та мовознавець, видавець та громадський діяч, автор першого «Словника української мови»; Меморіальний музей і пам'ятник Б. Д. Грінченку (перший і єдиний в Україні); р. Біла – тропа Б. Д. Грінченка) – м. Алчевськ (панорама Алчевського металургійного комбінату, відвідування Алчевського історичного музею) – м. Луганськ
До серця літературної скарбниці Луганщини (Меморіальний будинок-музей В. І. Даля)	Ознайомлення з життям і творчістю Козака Луганського – всесвітньо відомого укладача «Толкового словаря живого великорусского словаря» – Володимира Івановича Даля, який народився в селищі Луганський Завод у 1801 р. У трьох експозиційних залах Меморіального будинку-музею В. І. Даля екскурсанти мають змогу ознайомитися з унікальними реліквіями родини великого письменника, дізнатися про таємниці його життєвого шляху та побачити оригінали всесвітньо відомих творів
«Всім смертям назло...»	«У житті завжди є місце подвигу» – ця істина стає більш зрозумілою, коли потрапляєш до музею-квартири В. А. Титова. Ім'я Владислава Андрійовича Титова добре відоме у Луганську, він був та залишається гордістю не тільки нашого міста, але й усього Донбасу. Його всесвітньо відома повість-сповідь «Всім смертям назло...» глибоко вражає читачів. У Луганську з 1988 р. працює музей-квартира письменника, що розташований в будинку, де мешкала сім'я Титових. Експозиція музею була побудована на основі особистих речей письменника та його родини
«Третя Рота» Володимира Сосюри	Історична назва м. Лисичанська – Третя Рота – стала назвою автобіографічного роману-сповіді В. М. Сосюри. Відвідавши це місто, екскурсанти мають змогу побачити скульптурний образ поета, створений І. Овчаренком. У Літературно-меморіальному музеї В. М. Сосюри, заснованому у 1968 р., зберігаються особисті речі поета, автографи, спогади, на раритетних плівках лунає голос солов'я України
«Шлях до самого серця»	Ознайомлення з основними культовими спорудами м. Луганська: Свято-Володимирівським кафедральним собором, Петропавлівським собором, Миколо-Преображенським храмом, церквою Дмитрія Солунського, Храмом Царя Христа, Римо-католицькою каплицею Різдва Пресвятої Діви Марії, Вознесенською церквою (м. Олександрівськ) та ін. Переїзд до Станично-Луганського району: с. Старий Айдар (Михайлівська церква), с. Красний Деркул (могила отця Феофана, храм Різдва Богородиці). Цей маршрут можна поєднати з маршрутом до урочища «Кисельова балка»
«Святині Луганщини»	Маршрут м. Луганськ – с. Мілуватка Сватівського району (відвідування Храму Різдва Іоанна Предтечі) – м. Сватове – с. Новопавлівка Сватівського району (відвідування Новопавлівської криниці) – м. Луганськ. На маршруті туристи мають можливість поспіяти в мальовничому куточку с. Містки, відвідати церковну службу (у вересні 2008 р. замироточила ікона Христа Рятівника), попити та набрати з собою джерельної води
«Ніщо не забуто, ніхто не забутий...» (або «По місцях боїв за Донбас»)	Відвідання Краснодонського обласного ордена Дружби народів музею «Молода гвардія» та ознайомлення з історією цієї молодіжної підпільної організації, меморіального комплексу «Нескорені», скульптурної композиції «Клятва», стели «Скорботна матір», «Алеї слави». Переїзд до м. Ровеньки – відвідування Ровеньківського музею «Пам'яті загиблих», меморіального комплексу «Слава». Переїзд до м. Красний Луч – ознайомлення з обороною Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни, відвідування меморіального комплексу «Миус-Фронт», за бажанням екскурсантів – знайомство з історією краю та відвідування навчальної шахти. Екскурсанти мають змогу піднятися по «Сходинах Героїв» до «Саду перемоги», відвідати Краснолуцький музей бойової слави шахтарів на р. Міус (м. Вахрушеве)
Подвиг героїв-молодо-гвардійців	Відвідання Краснодонського обласного ордена Дружби народів музею «Молода гвардія», що прийняв своїх перших відвідувачів у 1944 р., меморіального комплексу «Нескорені», скульптурної композиції «Клятва», стели «Скорботна матір», «Алеї слави» (м. Краснодон), меморіального комплексу «Слава», Ровеньківського музею «Пам'яті загиблих» (м. Ровеньки)

Продовж. табл. 2

«До батьківщини Стаханівського руху» (м. Стаханов)	Ознайомлення з трудовими традиціями краю, зі славною історією стаханівського руху, що виник у 1935 р. у вугільній промисловості Донбасу, та був названий на ім'я його зачинателя – шахтаря Олексія Григоровича Стаханова, який встановив неперевершений рекорд у видобутку вугілля. Відвідування Музею стаханівського руху та історії міста Теплогірськ (м. Теплогірськ)
Старобільщина – джерельний край	Відвідування санаторію та мінеральних джерел з унікальними лікувальними властивостями, Жіночого монастиря «Всіх скорботних радість» та Каплиці «Покрова Божої Матері», пам'ятника та будинку-музею В. М. Гаршину (1855-1886 рр.)
Екскурсія до Музею авіаційної техніки	Відвідування Музею авіаційної техніки Луганського авіаційного ремонтного заводу (м. Луганськ), в якому зібрано понад 200 примірників різних літальних апаратів, авіаційних і ракетних двигунів тощо

Висновки. Для забезпечення дієвої співпраці різних організацій в області культури і туризму необхідна взаємна інформованість про основні напрями спільної роботи. Політика туристичного розвитку повинна відображати наступні основні аспекти:

- підготовка переліку туристичних ресурсів (особливої уваги заслуговують класифікація культурної, історичної, природної спадщини і визначення найважливіших об'єктів для розвитку культурного туризму);
- визначення основних туристичних територій і місць туристичного призначення, а також забезпечення відповідних заходів з охорони місцевих культурних, історичних і природних пам'яток;
- використання з метою туризму національного надбання, що включає штучні і природні, мате-

ріальні і нематеріальні об'єкти, а також творчість місцевого населення (мистецтво, ремесла, фольклор);

- проведення заходів, спрямованих на виховання місцевого населення і туристів у дусі пошани до культурних цінностей регіону.

Таким чином, незважаючи на всі складності, сучасний період є періодом розвитку нових тенденцій у культурному житті, відбувається відродження раніше забутих імен, історико-культурних пам'яток, пам'яток і подій, переоцінюється історична спадщина. Тому для багатьох регіонів, у т. ч. для Луганщини, орієнтація на культурний туризм стає однією з реальних можливостей економічного, соціального і культурного підйому.

Список використаних джерел:

1. Горб К. М. Культурна та природна спадщина як важливий чинник регіонального розвитку / Костянтин Миколайович Горб // «РЕГІОН-2006: стратегія оптимального розвитку»: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15-16 травня 2006 р.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – С. 143-145.
2. Горб К. М. Концепція національної спадщини України як об'єкта вивчення суспільної географії / Костянтин Миколайович Горб // «Часопис соціально-економічної географії»: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 4 (1). – С. 55-61.
3. Інформаційні матеріали Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації про туристичну діяльність в Луганській області.
4. Карамашева А. А. Культурный туризм и его значение в социокультурном развитии регионов в условиях глобализации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. культурологии: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Ангелина Арсентьевна Карамашева. – М., 2004. – 20 с.
5. Корнієнко В. В. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991-2007 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В'ячеслав Васильович Корнієнко. – К.: Б.в., 2008. – 20 с.
6. Красная С. А. Культурный туризм: просветительская сущность и факторы развития: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. культурологии: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Светлана Александровна Красная. – М., 2006. – 20 с.
7. Мельник І. Г. Основи рекреаційної географії: [навч. посіб.] / Ірина Геннадіївна Мельник. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2008. – 174 с.
8. Немець Л. Культурна спадщина Луганської області / Л. Немець, Н. Моштакіна // «Часопис соціально-економічної географії»: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7 (2). – С. 144-152.
9. Немець Л. Просторовий аналіз музеїв Луганської області (сучасний стан, проблеми, перспективи) / Л. Немець, Н. Моштакіна // «Часопис соціально-економічної географії»: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 8 (1). – С. 73-79.
10. Поливач К. А. Культурна і природна спадщина як напрям розвитку географічної освіти / Катерина Анатоліївна Поливач // «Регіон-2006: стратегія оптимального розвитку»: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15-16 травня 2006 р.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – 350 с. – С. 97-98.
11. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України (суспільно-географічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Катерина Анатоліївна Поливач. – К.: Б.в., 2007. – 24 с.

12. Поливач К. А. Культурна спадщина як чинник та ресурсна база розвитку туризму / Катерина Анатоліївна Поливач // «Часопис соціально-економічної географії»: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – Вип. 2 (1). – 224 с. – С. 123-128.
13. Статистичний щорічник Луганської області за 2010 р. / [за ред. С. Г. Пілієва]. – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2011. – 490 с.
14. Статистичні матеріали про об'єкти культурної спадщини Луганської області на 01. 01. 2011 р. Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації.
15. Статистичні матеріали про музеї та об'єкти культурної спадщини Луганської області на 01. 01. 2009 р. Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації (довідка № 58/1941 від 4. 12. 2009 р.).
16. Стафійчук В. І. Рекреалогія: [навч. посіб.] / Валентин Іванович Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.

УДК: 911.3

Валентина Редіна, Ірина Скриль

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО НАПРЯМУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття розглядає розвиток дитячо-юнацького туризму в Харківській області в період 30-х років ХХ сторіччя і до сьогодення. Виділено етапи його розвитку: започаткування, становлення, активного розвитку, стабільного розвитку. Кожен етап охарактеризовано, розкрито особливості розвитку дитячо-юнацького туризму в різні роки. Визначено пріоритетні напрями туристсько-краєзнавчої діяльності в різні роки. Значну увагу приділено системі організації масової туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю регіону.

Ключові слова: дитячо-юнацький туризм, етапи становлення, активний розвиток, оздоровчі заклади, краєзнавча робота, туристські змагання, юні дослідники.

Валентина Редіна, Ірина Скриль. ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья рассказывает о развитии детско-юношеского туризма в Харьковской области в период 30-х годов XX века и до сегодняшнего времени. Выделены этапы его развития: начинания, становления, активного развития, стабильного развития. Каждому этапу дана характеристика, раскрыты особенности развития детско-юношеского туризма в разные годы. Определены приоритетные направления туристско-краеведческой деятельности в разные годы. Большое внимание уделено системе организации массовой туристско-краеведческой работы с учащейся молодежью региона.

Ключевые слова: детско-юношеский туризм, этапы становления, активное развитие, оздоровительные учреждения, краеведческая работа, туристские соревнования, юные исследователи.

Valentina Redina, Irina Skril. STAGES OF DEVELOPMENT OF CHILDISH-YOUTH'S DIRECTION OF TOURIST-RECREATIONAL ACTIVITY IN KHARKIV'S REGION. This article is telling about the development of childish-youth's tourism in Kharkov's region in the period of 30th years of the XXth century, and up to date. The stages of the development have been marked out: beginning, becoming, active development, stable development. The characteristic has been given to the each stage, the peculiarities of the development of the childish-youth's tourism in the various years have been discovered. Priority directions of tourist-local history activity have been defined in different years. Great attention has devoted to system of organization of mass tourist-local history work with studying youth of the region

Key words: childish-youth's tourism, stages of formation, active development, health-improving establishments, local history work, tourist's competitions, young researchers.

Актуальність теми дослідження. Пріоритетним напрямом туристсько-рекреаційної діяльності (ТРД), з точки зору оптимізації функціонування регіональної соціогосистеми, досягнення соціального ефекту є, на нашу думку, дитячо-юнацький. Мандрівка для учнівської, студентської молоді виступає потужним засобом формування історичної свідомості, прилучення до історичного минулого. А це – суттєвий фактор виховання не лише вільної, а й відповідальної особистості, яка усвідомлює свою причетність до історії і виявляє здатність оцінювати власні вчинки з огляду відповідальності за вчинене перед предками, сучасниками і нащадками [8, с. 74]. Для молоді туризм є необхідним шляхом розвитку інтелектуальних, чуттєвих, пізнавальних зусиль, спрямованих на набуття нового соціального досвіду. У Харківській області дитячо-юнацький напрям ТРД має стабільний розвиток і ґрунтується на традиціях, закладених у попередні десятиліття, тому

дослідження етапів його розвитку є актуальним.

Метою статті є дослідження особливостей етапів розвитку дитячо-юнацького напрямку туристсько-рекреаційної діяльності у Харківській області.

Виклад основного матеріалу. В історії розвитку дитячо-юнацького напрямку ТРД Харківщини можна виділити чотири етапи.

Перший етап – започаткування (1935-1941 роки). Формування системи дитячо-юнацького туризму і краєзнавства в Україні розпочалося у 1930 р., коли в м. Харків при Наркомосвіті УРСР та ЦК ЛКСМУ було створено Центральну дослідну дитячу екскурсійну станцію (ЦДДЕС), яка організувала дитячу екскурсійно-туристичну справу в Україні.

Початок туристської роботи з дітьми на Харківщині був покладений у 1930-ті роки відомим українським письменником і журналістом М. Трублаїні. Ще до відкриття у Харкові 7.09.1935 року першого в країні Палацу піонерів та жовтенят, почав свою роботу клуб юних дослідників Арктики під його керівництвом. Офіційною датою відкриття

клубу вважається 15 листопада 1934 року. Вже в перший рік свого існування клуб налічував більше трьохсот членів – юні географи, метеорологи, зоологи, геологи, зв'язківці, авіатори, штурмани. В роботі клубу поєднувалися теоретичні заняття і практика, диспути і розробка індивідуальних проблемних проєктів. Члени клубу здійснили експедицію за Полярне коло, побували на Новій Землі, оглядали фіорди Скандинавії з борту криголама, зустрічалися з вченими та ушлавленими полярниками – Г. Ушаковим, О. Шмідтом, І. Папаніним. Клуб проіснував до початку Великої Вітчизняної війни. Також у довоєнному Палаці діяли клуб юних дослідників підводних глибин (теж проєкт М. Трублаїні) і клуб юних альпіністів. У роки Великої Вітчизняної війни будівля Харківського Палацу піонерів і жовтенят була повністю зруйнована і відновленню не підлягала.

Другий етап – *становлення* (1948 – кінець 1960-х років). Після визволення Харкова 23.08.1943 р. почалась відбудова зруйнованого міста, а тому лише у 1948 році у приміщенні нинішнього Палацу одруження «Центральний» (вул. Сумська, 57) розпочав роботу Палац піонерів, де теж працювали туристські гуртки під керівництвом І. Туза, В. Шаронова, О. Титова, Д. Кузнєцової.

Активний розвиток туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді Харківщини розпочався у 1950-ті роки, коли рішенням Харківської обласної ради від 22 жовтня 1951 року була відкрита Харківська обласна екскурсійно-туристська база. На підставі рішення Ради Міністрів України від 22.05.1952 року новостворена облДЕТБ була перейменована в Харківську дитячу екскурсійно-туристську станцію (ДЕТС). Остання зміна назви закладу відбулася у 1976 році, коли на підставі наказу Міністерства освіти СРСР від 12.01.1976 р. Харківська облДЕТС була перейменована на Харківську обласну станцію юних туристів.

Першим директором облДЕТБ був В. Логвинов. Головним напрямом діяльності колективу було проведення походів по рідному краю та залучення школярів до занять у гуртках. З 1957 по 1968 р.р. облДЕТС очолював М. Красніков. Невеличкий, але творчий педагогічний колектив облДЕТС ініціював створення пересувних туристських таборів по Харківщині, Криму, а в обласній газеті «Ленінська зміна» систематично друкувалися матеріали досліджень юних туристів-краєзнавців під рубрикою «ТДРК» - товариство дослідників рідного краю.

Значним етапом у розвитку туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді Харківщини стала Всесоюзна туристсько-краєзнавча експедиція «Моя Родина – СРСР». Створювалися комплексні позашкільні заклади, відкривалися туристсько-краєзнавчі клуби, секції, гуртки, експедиційні загони. Незважаючи на деяку заполітизованість напрямів експедиції, вона дала змогу охопити сотні тисяч учнів пошуково-краєзнавчою роботою, що сприяло створенню краєзнавчих куточків, шкільних музеїв.

У 1963 році був відкритий міський клуб «Стежинка» на базі Харківського Палацу піонерів і школярів ім. П. Постишева, який став центром туристсько-краєзнавчої роботи з учнями Харкова. Клуб

«Стежинка» (керівник Я. Якушенко) ініціював проведення міських зльотів юних туристів-краєзнавців, різноманітних краєзнавчих конференцій, лекторіїв, подорожей по Україні, Радянському Союзу, походів вихідного дня «Золота осінь», «Зимовий день туриста-слідопита», «Назустріч весні».

Значну підтримку розвитку дитячого туризму надавав директор Палацу В. Горюн (1926 – 1971 р.р.), видатний педагог-географ, який захоплювався водним туризмом. Клубом «Стежинка» вперше влітку 1964 р. був створений наметовий туристсько-краєзнавчий табір в районі Ізюмської луки Сіверського Дінця. Загони у таборі склалися з туристів-краєзнавців, юних географів, геологів, зоологів. Тільки за два перші роки існування туристських гуртків було здійснено 2 багатоденних лижних походи, 4 піших і 1 водний похід по Харківській області, походи у складних метеорологічних умовах лісистими Карпатами і гірським Кримом.

З самого початку існування туристської гуртки підтримували тісний зв'язок з науковцями міста, зокрема Харківського державного університету (нині – ХНУ імені В. Н. Каразіна). Вчені університету часто виступали перед гуртківцями з бесідами та доповідями, сприяли в організації та проведенні багатопланової роботи, організовували екскурсії в лабораторії та кабінети університету. Зокрема, за пропозицією професора В. Макрідіна, було організовано Школу юного геолога, а в 1974 р. відбулася перша геологічна олімпіада.

Третій етап – *активного розвитку* (кінець 1960-х – середина 1980-х років). Діяльність Харківської облДЕТС значно активізувалась у зв'язку з призначенням на посаду директора Л. Благої, яка працювала на цій посаді з 1968 по 1985 роки. Під її керівництвом почала розгортатися туристсько-краєзнавча робота у сільських районах Харківщини, визначилися основні напрями розвитку закладу: спортивний туризм, краєзнавство, екскурсійна діяльність. У 1975 р. був створений відділ туризму та спортивного орієнтування, який сприяв розвитку видів туризму, проведенню різноманітних змагань з туризму та спортивного орієнтування, ініціював підготовку педагогічних туристських кадрів шляхом проведення змагань учителів, інструкторських походів тощо. Все це дало позитивні результати. Зросла кількість дітей, охоплених активними формами роботи, в першу чергу, ступеневими та категорійними походами. Харківські школярі здійснили у ці роки походи по Харківщині, Криму, Карпатах, Кавказу, Приполярному і Південному Уралу, Паміру, Тянь-Шаню, Фанських горах, Алтаю, Саянах, Прибайкаллю та Забайкаллю. Звіти юних туристів Харківщини про проведені походи щорічно посідали призові місця в Республіканському, Всесоюзному конкурсах на кращий похід року. На професійній основі почали проводитись дитячі обласні туристські зльоти та змагання з видів туризму та спортивного орієнтування. У 1979 р. була створена обласна маршрутно-кваліфікаційна комісія (МКК), обласна кадрова комісія.

У 1970-ті роки був створений краєзнавчий відділ облСЮТур, завдяки чому значно поширилась

краєзнавча робота зі школярами, було створене наукове товариство юних краєзнавців «Слідопит» (1976 р.), яке дало змогу у 1994 році відкрити Харківське обласне територіальне відділення Малої академії наук, зокрема, секції історико-географічного напрямку.

У 1970-80-х роках Харківська обласна станція юних туристів була ініціатором створення тимчасових дитячих туристських баз у різних містах та республіках колишнього Радянського Союзу. У канікулярний період, особливо влітку, турбази Харківської облСЮТур працювали у Москві, Ленінграді, Талліні, Ризі, Вільнюсі, Мінську, Калінінграді, Києві, Одесі, Сухумі, Батумі. Відділ екскурсій облСЮТур розробляв екскурсійні маршрути, програми перебування дітей, організовував для них проїзд, проживання, харчування, змістовне дозвілля і, безумовно, насичену екскурсійну програму. Щорічно влітку близько 25 тисяч школярів Харківщини подорожували по півднях облСЮТур. Досвід роботи Харківської обласної станції юних туристів з цього напрямку неодноразово заслуховувався на Всесоюзних та Республіканських семінарах, які проводилися на базі облСЮТур.

Четвертий етап – *стабільного розвитку* (середина 1980-х років – донині). З 1985 року колектив Харківської обласної станції юних туристів очолила В. Редіна, яка продовжила традиції Харківської обласної станції юних туристів, що були засновані колективом і розвивалися протягом багатьох років. Перехід від активного до стабільного розвитку хара-

ктеризується формуванням цілісної системи організації масової туристсько-краєзнавчої діяльності з учнівською молоддю, розгалуженою мережею гуртків туристсько-краєзнавчого профілю в районах Харківської області, плідною співпрацею з вищими навчальними закладами, провідним серед яких є Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Висновки. Проведений історико-географічний аналіз розвитку дитячо-юнацького напрямку туристсько-рекреаційної діяльності у Харківській області дав змогу виділити відповідні етапи: започаткування, становлення, активного розвитку та стабільного розвитку. До системи туристсько-краєзнавчої роботи залучаються загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні, спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колеґіуми, навчально-виховні комплекси, школи-інтернати) та позашкільні навчальні заклади, серед яких є комплексні (палади дитячої та юнацької творчості, центри позашкільної освіти, будинки школяра) і профільні (станції юних натуралістів, станцій юних техніків, станції юних туристів, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, клуб юних моряків). Всі ці заклади в той чи інший мірі залучають дітей до туристсько-краєзнавчої роботи, але основу такої діяльності становлять профільні туристсько-краєзнавчі заклади – станції юних туристів, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, які використовують найрізноманітніші форми залучення дітей до туризму та краєзнавства.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О.В. Географія дитячо-юнацького туризму в Україні: Навчальний посібник / О.В. Колотуха. – К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2008. – 278 с.
2. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм: Навчальний посібник / М.П. Крачило. – К.: Вища школа, 1994. – 194 с.
3. Косило М. Позашкільна туристсько-краєзнавча робота / Михайло Косило // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. - № 36. – С. 12 – 13.
4. Малиновська О. Географія дитячого туризму / Оксана Малиновська, Юлія Іванова // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. - № 44. – С. 3–5.
5. Методика позакласної роботи з географії: Посібник для вчителя / [П.А. Бурдейний, В.П. Корнєєв, Г.М. Машура та ін.]: під ред. М.П. Откаленка. – К.: “Радянська школа”, 1974. – 190 с.
6. Остапєц А.А. На маршруте туристы-следопыты / А.А. Остапєц. – М.: Просвещение, 1987. – 128 с.
7. Серебрій В. Дитячо-юнацький туризм і формування творчої особистості / Василь Серебрій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. - № 36. – С. 10 – 11.
8. Тронько П.Т. Розвиток історичного краєзнавства в Україні: досвід, проблеми, перспективи / П.Т. Тронько // Історичне краєзнавство в СРСР: питання теорії і практики. – К.: Наукова думка, 1991. – 150 с.
9. Шацька М. Туристично-краєзнавча діяльність оздоровлення дітей і молоді / Марія Шацька // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2010. - №28. – С. 10 – 12.
10. Швець М. Туристсько-краєзнавча робота у навчальних закладах / М. Швець // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. - № 28. – С. 5 – 7.

УДК 911.3:33(477.52)

Олеся Корнус

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто особливості розвитку дошкільної освіти у Сумській області. Проаналізовано динаміку та сучасний стан дошкільного обслуговування. Досліджено територіальні диспропорції охоплення дітей дошкільною освітою. Визначено основні причини, що негативно впливають на розвиток дошкільної освіти. Встановлено забезпеченість дітей дошкільного віку навчальними закладами та місцями у них. Виділено типи районів за рівнем розвитку дошкільного обслуговування. Розглянуто пріоритетні напрями розвитку цього виду обслуговування.

Ключові слова: дошкільна освіта, рівень розвитку, дошкільні навчальні заклади, типи районів, соціальна щільність послуг.

Олеся Корнус. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены особенности развития дошкольного образования в Сумской области. Проанализирована динамика и современное состояние дошкольного обслуживания. Исследованы территориальные диспропорции охвата детей дошкольным образованием. Определены основные причины, негативно влияющие на развитие дошкольного образования. Установлена обеспеченность детей дошкольного возраста учебными заведениями и местами в них. Выделены типы районов по уровню развития дошкольного обслуживания. Рассмотрены приоритетные направления развития в этом виде обслуживания.

Ключевые слова: дошкольное образование, уровень развития, дошкольные учебные заведения, типы районов, социальная плотность услуг.

Olesya Kornus. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF PRESCHOOL EDUCATION IN SUMY REGION. The article considers the features of the development of preschool education in the Sumy region. The dynamics and the current status of preschool services are analyzed. Investigated territorial disparities in coverage of preschool education. Identified the main causes that adversely affect the development of preschool education. Established provision of preschool age children educational institutions and places in them. Selected types of districts in terms of development of preschool services. Considered priority directions of development in this type of service.

Keywords: preschool education, level of development, preschool educational institutions, such as districts, social service density.

Актуальність теми. Перехід України до ринкової економіки зумовив істотне зростання ролі соціальних чинників. Освіта є однією з важливих галузей сфери обслуговування населення, яка сприяє підвищенню інтелектуального та культурного рівня населення країни у цілому та кожного регіону окремо. Забезпеченість населення освітніми послугами є неодмінною умовою успішного культурного і соціально-економічного розвитку регіону. Закон України «Про освіту» [3] визнає дошкільну освіту первинним елементом загальної структури освіти в державі. На наш погляд, дошкільне обслуговування є тією початковою ланкою системи освіти, яке сприяє підвищенню якості освіти і виховання в загальноосвітній школі.

Серед важливих завдань сучасної політики держави є завдання розвитку і модернізації національної системи освіти, адаптації її до умов соціально-орієнтованої ринкової економіки, трансформації та інтеграції системи у Європейське та світове співтовариство. Особливо гострими і актуальними були і залишаються проблеми розвитку і системного реформування вітчизняної дошкільної освіти, виводу її на рівень високої конкурентоспроможності у відповідності із сучасними досягненнями у цій галузі.

На сьогодні в Україні існує досить чітко окреслена законодавча база дошкільної освіти: «Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.), «Закон про дошкільну освіту» (2001 р.) у яких відображено тенденції до її гуманізації, передбачено заходи, спрямовані на забезпечення умов для збалансованого фізичного, розумового, емоційно-вольового, морального і

соціального розвитку дітей, накреслено орієнтир на виховання особистості, здатної до самореалізації [3; 4]. Водночас бачимо реальну ситуацію, яка склалася в Україні – недостачу місць у дитячих садках, записування у чергу для вступу в дитячий садок за 2-3 роки наперед, низька заробітна плата педагогів та ін. Різке скорочення дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) протягом 1995-2005 рр. стало головною причиною того, що сьогодні не повною мірою задовольняються потреби населення в послугах дошкільної освіти. Подальше розширення мережі ДНЗ, створення необхідних умов для дітей дошкільного віку у кожному населеному пункті не втрачає свого соціально-економічного значення і тепер. Тому дослідження рівня розвитку дошкільного обслуговування та з'ясування перспектив на майбутнє є досить актуальною проблемою сьогодення, адже саме ДНЗ відповідають за всебічний збалансований розвиток наступних поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою нашого дослідження є наукові розробки таких вітчизняних та зарубіжних учених як Е. Алаєв, О. Алексєєв, А. Голіков, В. Джаман, А. Доценко, Ф. Заставний, С. Ішук, М. Паламарчук, С. Ковальов, Т. Мельниченко, Л. Меркушева [6], К. Немець, Л. Немець, Я. Олійник, В. Покшишевський, Ю. Саушкін, О. Ткаченко, О. Топчієв, О. Шаблій, Н. Флінта, С. Юрченко та інших.

Метою статті є оцінка особливостей дошкільного обслуговування населення Сумської області, встановлення закономірностей просторового розміщення дошкільних навчальних закладів, обґрунтування і розробка шляхів вдосконалення існуючої територіальної організації дошкільного обслугову-

вання.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні є дошкільна освіта, яка спрямована на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних

особливостей, культурних потреб.

Станом на 1.01.2010 р. у Сумській області функціонувало 465 ДНЗ різних типів і форм власності, з них у містах – 156, у сільській місцевості – 309 (рис. 1). За останні роки простежується тенденція до поступового збільшення кількості ДНЗ та призупинено процес безпідставного закриття закладів.

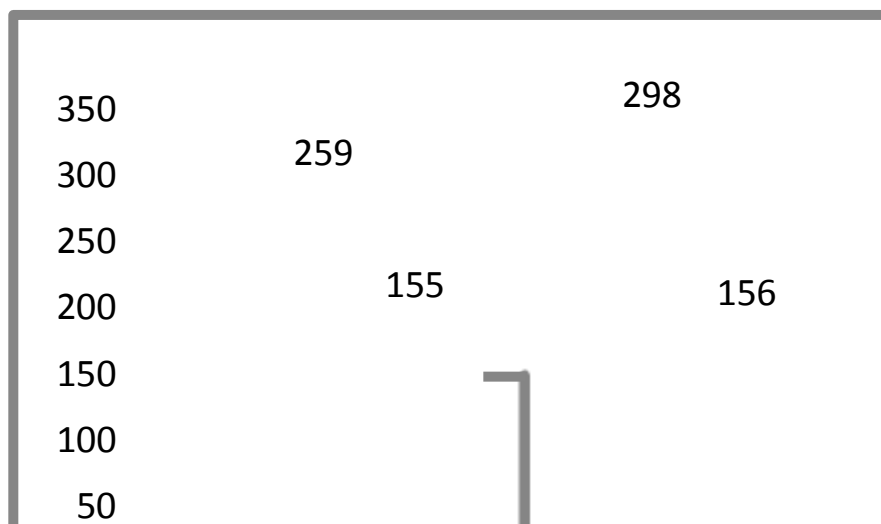

Рис. 1. Кількість ДНЗ у Сумській області за категоріями поселень

Аналізуючи динаміку кількості ДНЗ протягом 1995-2006 рр. спостерігаємо поступове зменшення їх кількості майже на 30%. Дана ситуація спостерігалася як у містах обласного підпорядкування, так і в сільській місцевості. За період 1995-2006 рр. кількість закладів у містах скоротилася на 39,7% (з 257 до 155), у сільській місцевості – на 39,3% (з 427 до 259). Перш за все, це пов'язано з низьким рівнем народжуваності, і як результат – зменшенням кілько-

сті дітей у цих закладах.

Починаючи з 2003 р. відзначається деяке збільшення кількості дітей у ДНЗ (рис. 2), а з 2007 р. – зростання кількості закладів цього типу. Станом на 1.01.2009 р. кількість дітей становила 31,9 тис., у тому числі в міських ДНЗ – 25,2 тис., у сільських – 6,7 тис. [2]. Протягом року цей показник зріс майже на тисячу (рис. 2).

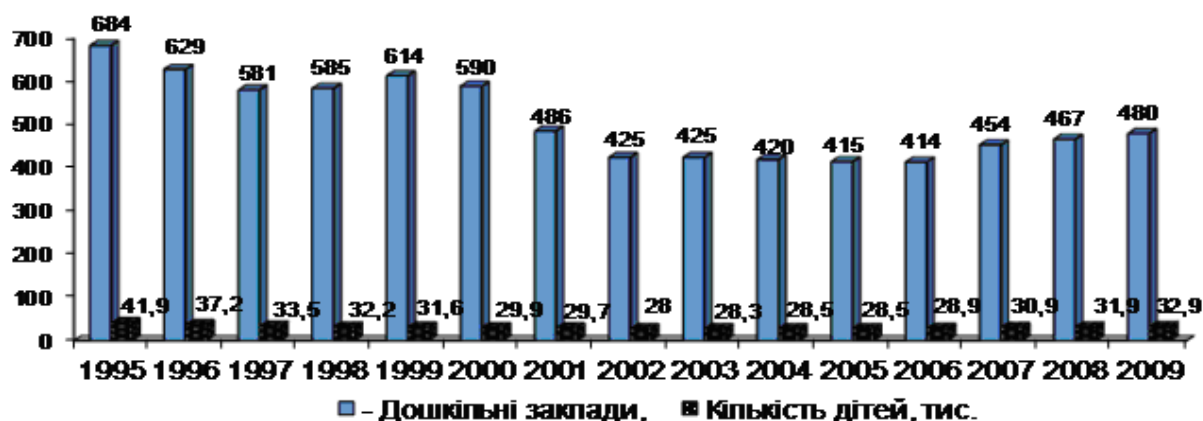

Рис. 2. Кількість ДНЗ у Сумській області та дітей у протягом 1995-2009 рр.

Одним із напрямів здобуття дошкільної освіти у населених пунктах, де відсутні ДНЗ, є функціонування на базі загальноосвітніх шкіл 92 дошкільних груп із різним режимом перебування, які відвідує більше тисячі дітей. Всього в області дошкільною

освітою охоплено 69% дітей від їх загальної кількості, у тому числі 77,1% у містах та 49,9% – у сільській місцевості. Цей показник постійно зростає, протягом 2007-2009 рр. зріс на 4,3% [8] (рис. 3).

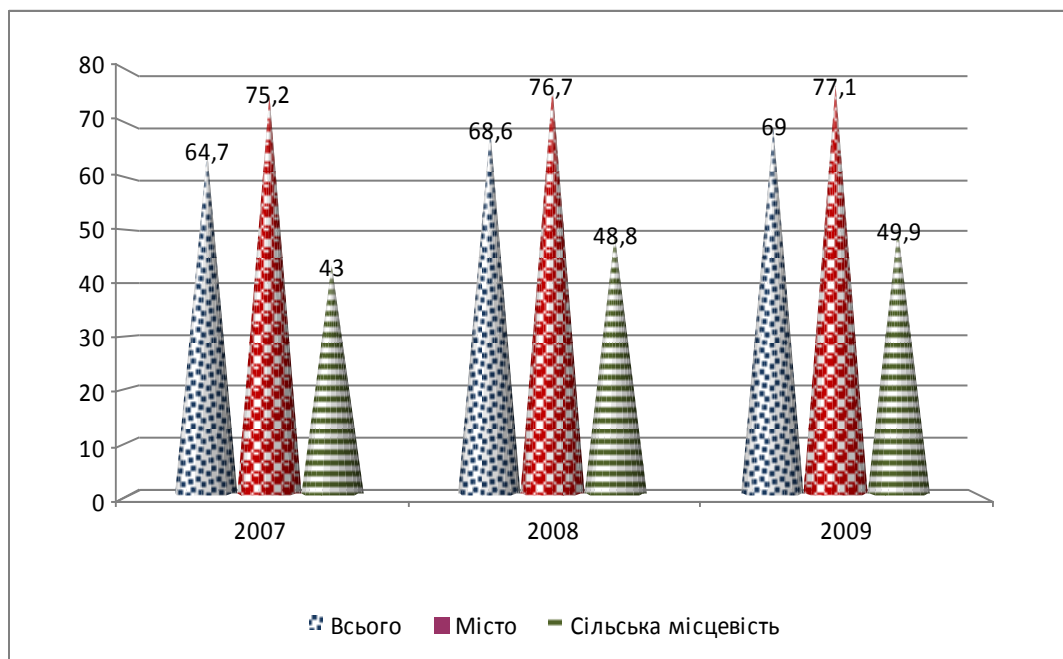

Рис. 3. Охоплення дітей дошкільною освітою у Сумській області (%)

Істотним залишається розрив між охопленням спеціалізованими закладами сільських та міських дошкільників. Якщо у містах дитячі садки відвідують 77,1% дітей, то у селах цей показник складає 49,9%. У розрізі адміністративних районів Сумської області найкращі показники охоплення дітей дошкільною освітою спостерігаються в Недригайлівському (74,9%), Кролевецькому (71,7%), Середино-Будському (70,7%) районах та містах Конотоп (87,4%), Ромни (87,9%), Шостка (86,4%). Найменше дітей охоплено дошкільною освітою в Лебединському (41,6%) та Охтирському (50,6%) районах. Вісім районів мають середнє забезпечення дітей дошкільною освітою (рис. 4).

Збільшується показник охоплення дошкільною освітою дітей різних вікових категорій. Навчальні заклади відвідують 28,3% дітей віком до 3 років (від їх загальної кількості), 86,1% – тричотирирічних, 97% – п'ятирічних (рис. 5). Порівняно з минулими роками спостерігається поступове збільшення відсотку охоплення дітей як раннього віку, так і старшого дошкільного [8].

Важливим моментом у дошкільній освіті є підготовка до школи п'ятирічних дітей. Середньообласний показник охоплення дошкільним обслуговуванням дітей цього віку становить 97%. За даними статистики у більшості районів підготовкою до школи охоплено 100% дітей. Не повною мірою охоплені дошкільною освітою діти-п'ятирічки у сільській місцевості Великописарівського (93%), Лебединського (95%), Роменського (80%), Краснопільського (79%) та Тростянецького (50%) районів та у містах Охтирка (98%) і Суми (96%).

Останнім часом у ряді міст та районів місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування більш відповідально ставляться до проблем дошкільної освіти, реалізації послідовної державної

політики у цій сфері. Протягом останніх років, досягнуто значних успіхів у збереженні та вдосконаленні системи дошкільної освіти. Відновлення роботи ДНЗ зустрічає багато труднощів. Часто приміщення колишніх ДНЗ передані комерційним структурам та використовуються не в освітніх цілях, а окремі, знаходячись в оренді, доведені до критичного стану або перепрофільовані. Такі приклади можна привести по містах Суми, Глухів, Конотоп, Ромни, що призвело до перевантаження функціонуючих ДНЗ і утворення черги на влаштування до них [5]. За даними управління освіти і науки у Сумській області з 2007 р. відновлено роботу 86 ДНЗ: у 2007 – 59, у 2008 – 12, у 2009 – 15 [8] (рис. 6).

Серед основних причин, що ускладнюють й уповільнюють процес розвитку дошкільної освіти, залишається неналежне фінансування. Свідченням цього є те, що на сьогодні з різних причин не працюють 10 ДНЗ. П'ять, з тимчасово закритих, знаходяться у селах, де є діти дошкільного віку. Це позбавляє дітей права повноцінно та різнобічно розвиватися, здобувати якісну дошкільну освіту, готуватися належним чином до систематичного шкільного навчання, ставить у нерівні умови з однолітками, що проживають у містах. Серед головних чинників розвитку дошкільної освіти і оптимальності її територіальної організації є доступність послуг для населення. Це залежить від наявності ДНЗ, що надають ці послуги, затрат часу, необхідних для отримання цих послуг (і від затрат засобів, якщо використовується транспорт), бо саме затрати часу на дорогу визначають територіальну доступність послуг для населення.

Диференціація рівня життя сільського та міського населення у регіоні загрожує відтоком найбільш активної та працездатної частини сільського населення до міст, активізує зовнішню трудову міграцію,

що призводить до занепаду сільських населених пунктів. Не є винятком і система дошкільного обслуговування, розвиток якої істотно відрізняється у містах та сільській місцевості. Головна особливість полягає у тому, що у містах рівень забезпеченості ДНЗ вище, ніж на селі.

Для оцінки рівня розвитку дошкільного обслуговування у розрізі районів було використано такі показники: забезпечення ДНЗ на 1000 дітей дошкільного віку та забезпеченість місцями дітей у ДНЗ

(дітей на 100 місць). Середньообласний показник насиченості ДНЗ становить – 8,6 на 1000 дошкільнят. У таких районах як Сумський (4,43), Шосткинський (5,85), Ямпільський (6,24), Глухівський (8,06), Роменський (8,31) та Конотопський (8,51) забезпеченість ДНЗ є помітно нижчою. Найвищі показники мають Великописарівський (18,48), Середино-Будський (20,70) та Липоводолинський (21,67 ДНЗ на 1000 дітей) райони.

Рис. 4. Охоплення дітей дошкільною освітою станом на 1.09.2009 р. (%)

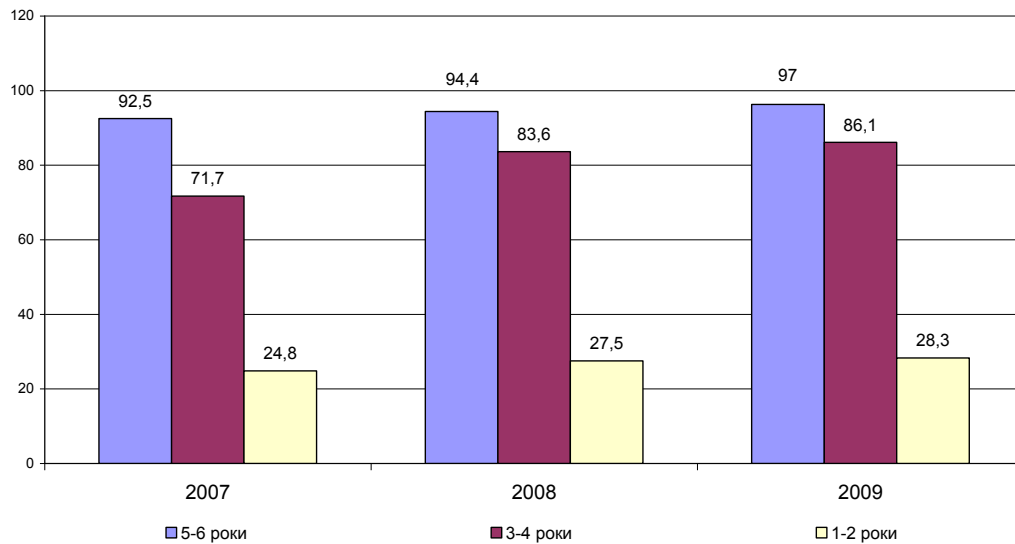
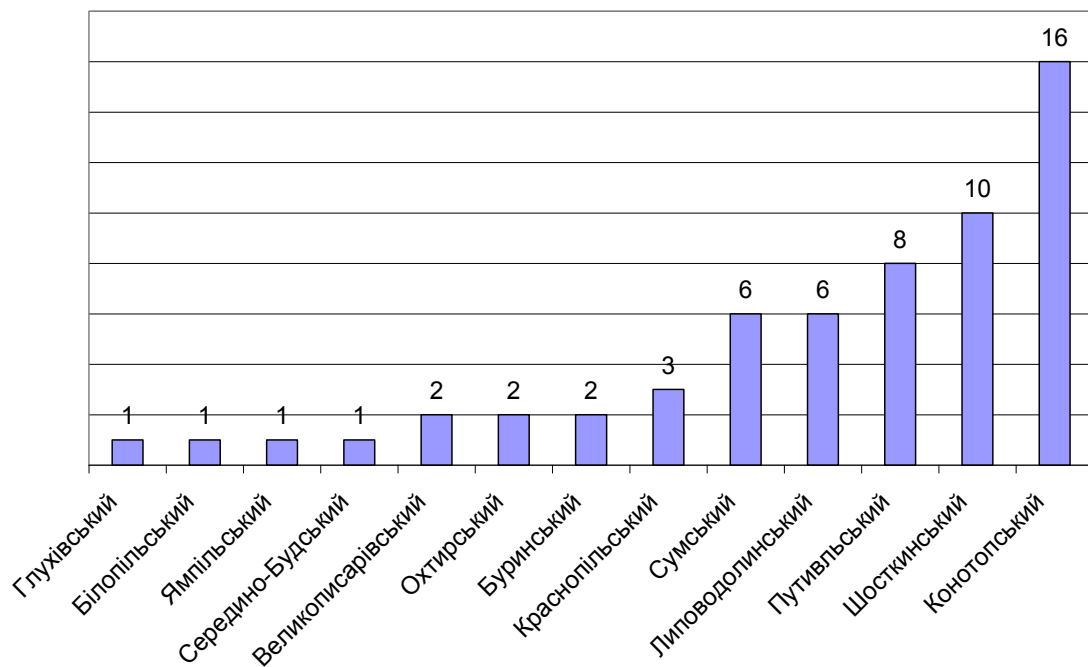
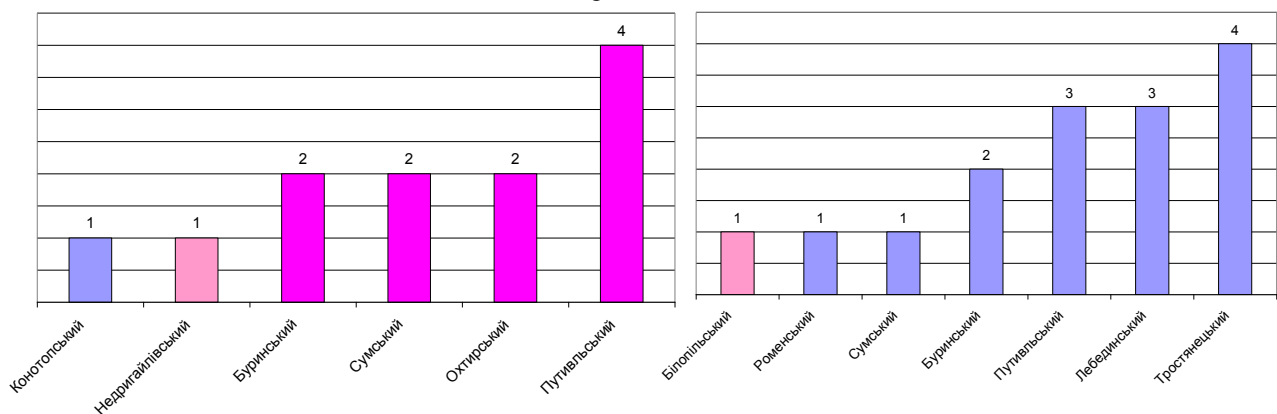

Рис. 5. Охоплення дітей різних вікових категорій дошкільною освітою (%)

2007 рік – 59 ДНЗ

2008 рік – 12 ДНЗ

2009 рік – 15 ДНЗ

Рис. 6. Відновлення роботи ДНЗ (одиниць) у Сумській області

У середньому на 100 місць у ДНЗ в області припадає 200 дітей, що майже вдвічі більше, ніж у середньому в Україні (на 100 місць припадає 108 дітей). Найкраща ситуація спостерігається у Великописарівському (124 дитини на 100 місць), Кролевецькому (156) та Шосткинському (156) районах. Найбільше навантаження має Білопільський район, у якому на 100 місць у ДНЗ припадає 338 дітей. Низькі показники мають також Недригайлівський (250), Ямпільський (257) та Краснопільський (268 дітей на 100 місць).

Одним із важливих показників розвитку дошкільної освіти є соціальна щільність послуг, яку розуміємо як один із показників рівня розвитку дошкільного обслуговування. Вона дає можливість проаналізувати мережу ДНЗ та встановити відповідність закладів обслуговування до наявної поселенської мережі регіону. Розрахунок коефіцієнту проводиться за формулою [6, 51]:

$$C_{30} = \frac{30}{НП},$$

де C_{30} – соціальна щільність мережі закладів; 30 – заклади обслуговування; НП – населені пункти.

Коефіцієнт соціальної щільності мережі ДНЗ в області становить 0,33. Найнижчу щільність мережі ДНЗ мають такі райони як Ямпільський (0,13), Білопільський (0,17) та Недригайлівський (0,17). Середні показники спостерігаються у Липоводолинському (0,31), Середино-Будському (0,32), Буринському (0,33), Охтирському та Тростянецькому (по 0,37 відповідно) районах. Найвищі показники щільності мережі ДНЗ – у Конотопському (0,52), Сумському (0,60) та Шосткинському (0,68) районах.

Для встановлення територіальної диференціації рівня розвитку дошкільного обслуговування адміністративні райони Сумської області було проранжовано за збільшенням показників, що дало можливість показати територіальні відмінності у рівні розвитку даного виду обслуговування (рис. 7).

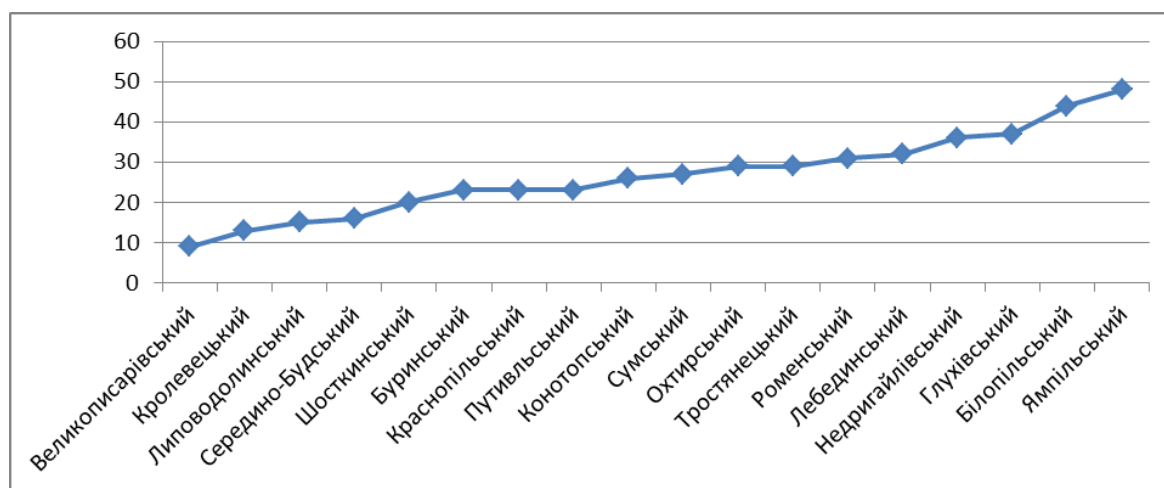

Рис. 7. Рейтинг адміністративних районів Сумської області за рівнем розвитку дошкільного обслуговування

У результаті дослідження було виділено три типи районів за рівнем розвитку дошкільного обслуговування населення (рис. 8). До *I типу* було віднесено Великописарівський, Кролевецький, Липоводолинський, Середино-Будський та Шосткинський райони, у яких рівень дошкільного обслуговування найвищий за рахунок високої забезпеченості ДНЗ на 1000 дітей, меншого навантаження на 1 місце у таких закладах та високою щільністю мережі ДНЗ. Наприклад, Великописарівський район має найбільший показник забезпеченості місцями у ДНЗ, на 100 місць припадає 124 дітей, у той час як у Білопільському районі на 100 місць – 338 дітей.

До *II типу* було віднесено райони з середнім рівнем розвитку дошкільного обслуговування – Буринський, Краснопільський, Путивльський, Конотопський, Сумський, Охтирський, Тростянецький райони. До цього типу було віднесено Сумський район, який хоча й має найвищий показник забезпеченості ДНЗ на 1000 дітей, однак на 100 місць у ДНЗ припадає 203 дитини, а на 133 населених пункти у районі припадає

80 ДНЗ. До *III типу* потрапили райони, що мають найнижчий рівень розвитку дошкільного обслуговування – Роменський, Лебединський, Недригайлівський, Глухівський, Білопільський та Ямпільський. Наприклад, у Недригайлівському районі на 99 населених пунктів припадає лише 19 ДНЗ, а на 100 місць у них претендує 250 дошкільнят. Приблизно такий розвиток дошкільного обслуговування характерний для всіх районів цього типу.

Висновки. Отже, проведене дослідження має можливість дослідити сучасний стан дошкільного обслуговування та виявити територіальні диспропорції у рівні його розвитку у розрізі адміністративних районів. Виявлено, що територіальні відміни рівня розвитку спричинені особливостями демографічної ситуації у районах та розселенням населення. Негативним моментом є те, що до III типу (низький рівень розвитку дошкільного обслуговування) було віднесено шість адміністративних районів, три з яких мають міста обласного підпорядкування.

Серед основних пріоритетних напрямів розви-

тку дошкільного обслуговування повинно бути підвищення ефективності використання вільних ДНЗ та максимального відновлення роботи тимчасово непрацюючих закладів (Путівльський, Шосткинський,

Конотопський та Сумський райони). Для тих населених пунктів, де відсутні ДНЗ та не має можливості їх відкрити – створити соціальний патронат сім'ї.

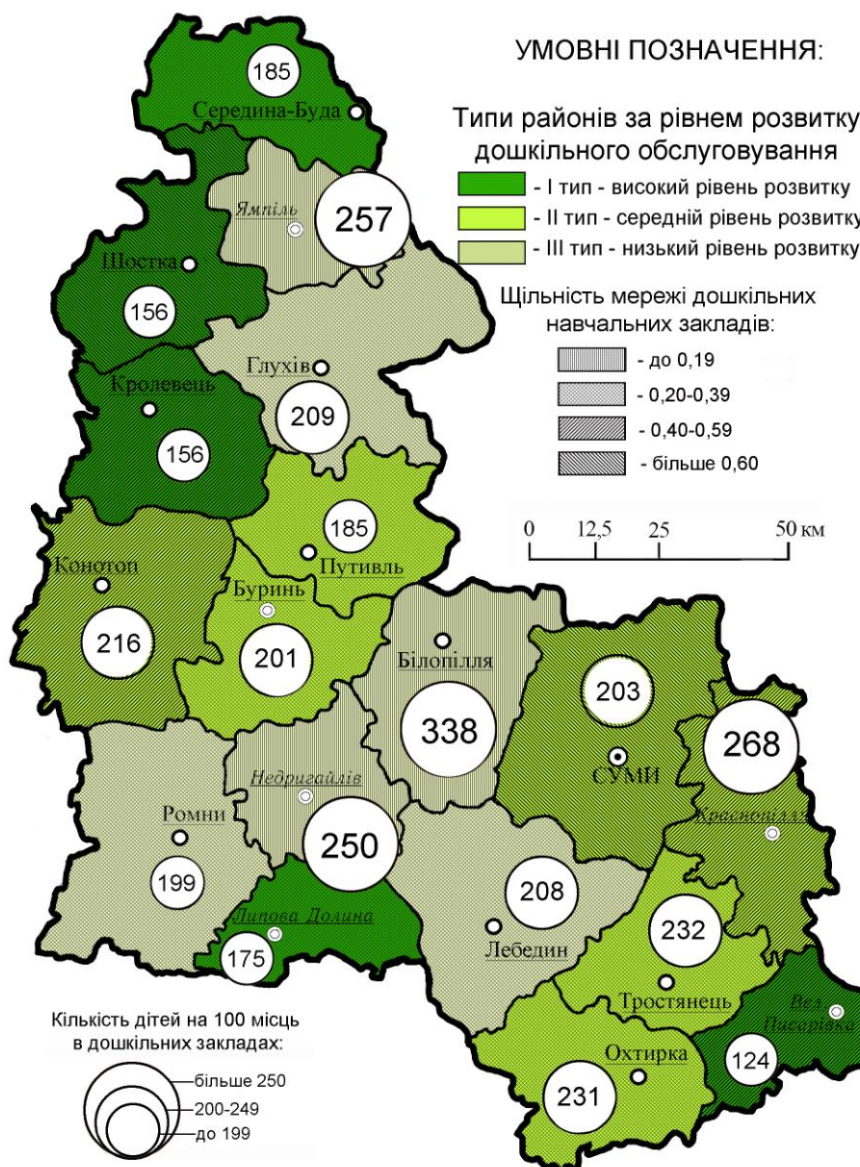

Рис. 8. Типи адміністративних районів за рівнем розвитку дошкільного обслуговування населення у Сумській області

Одним із шляхів вдосконалення дошкільного обслуговування у регіоні є повне охоплення дошкільною освітою дітей, особливу увагу слід звернути на Лебединський та Охтирський райони, де охопленість дошкільнят освітою становить 41,6% та 50,6% відповідно.

Важливе місце у дошкільному обслуговуванні має займати охоплення дітей-п'ятирічок дошкільною освітою. Одним із пріоритетних напрямів вдосконалення цього сегменту обслуговування є охоплення дітей цього віку дошкільною освітою у сільській місцевості Великописарівського, Лебединського, Роменського, Краснопільського та Тростянецького районів, а також у містах Суми та Охтирка.

Для багатьох районів області одним з напрямів розвитку є збільшення кількості місць у ДНЗ. Особливу увагу слід звернути на Білопільський, Краснопільський, Ямпільський та Недригайлівський райони, у яких ситуація досить критична, тому у них варто було б відкрити або відновити ДНЗ у першу чергу.

Таким чином, проведення дослідження дало можливість проаналізувати територіальну організацію дошкільних навчальних закладів у Сумській області та охарактеризувати пріоритетні напрями вдосконалення дошкільного обслуговування, які дадуть можливість вдосконалити територіальну структуру дошкільної освіти населення Сумської області, зміцнити її матеріально-технічну базу та покращити рівень дошкільного обслуговування.

Список використаних джерел:

1. Державний комітет статистики України: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Дошкільні навчальні заклади області у 2010 році: [статистичний бюлетень]. — Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2011. — 20 с.
3. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — №34. — С. 451–500.
4. Закон України «Про дошкільну освіту» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — №2442-VI (2442-17) від 06.07.2010, №N 46. — С.545
5. Корнус О.Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти: [монографія] / Корнус О.Г., Нємець К.А., Нємець Л.М., Корнус А.О. — Харків — Суми. — 2009. — 228 с.
6. Меркушева Л.А. География сферы обслуживания населения (теория и методология) / Людмила Аркадьевна Меркушева. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. — 184 с.
7. Оптимізація мережі закладів освіти — шлях до забезпечення якісної освіти: доповідь. — Суми: Управління освіти і науки Сумської облдержадміністрації, 2009. — 88 с.
8. Про стан і перспективи розвитку дошкільної освіти в Сумській області: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.state.gov.sumy.ua/education.

УДК 911:324(477.82)

Володимир Лажнік, Ірина Савченко

ПРОСТОРОВІ ВІДМІННОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ
УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано результати парламентських та президентських виборів у Волинській області за період з 1991 по 2010 рр. Встановлено специфіку прояву регіональної політичної культури населення Волині за результатами голосувань за певні політичні партії, блоки та окремих кандидатів під час виборчих кампаній. Проаналізовано вплив різних чинників на особливості політичних електоральних уподобань населення регіону. Виявлено просторові особливості електоральних уподобань населення Волинської області та виділено електорально-географічні підрайони з їх специфічними рисами.

Ключові слова: виборці, електоральні уподобання, політичні партії, парламентські вибори, президентські вибори, електорально-географічний підрайон.

Владимир Лажник, Ирина Савченко. ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОТЛИЧИЯ И ОСОБЕННОСТИ ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. Проанализированы результаты парламентских и президентских выборов в Волынской области за период с 1991 по 2010 гг. Установлено специфику проявления региональной политической культуры населения Волини за результатами голосований за определенные политические партии, блоки и отдельных кандидатов во время выборов кампаний. Проанализировано влияние разных факторов на особенности политических электоральных предпочтений населения региона. Выявлено пространственные особенности электоральных предпочтений населения области и выделено электорально-географические подрайоны с их специфическими особенностями.

Ключевые слова: избиратели, электоральные предпочтения, политические партии, парламентские выборы, президентские выборы, электорально-географический подрайон.

Volodimir Lazhnik, Iryna Savchenko. SPACIAL DIFFERENCES AND PECULIARITIES OF THE ELECTORAL PREFERENCES OF THE VOLHYN REGION POPULATION. The results of parliamentary and presidential elections in the Volyn Region during the 1991–2010 period are analyzed. Peculiarities of regional political culture of the Volyn Region population in terms of the results of voting for particular political parties, blocs and individual candidates during the electoral campaigns are determined. The influence of various factors on electoral preferences of Volyn population is analysed. Spacial peculiarities of the electoral preferences of the Region's population are revealed as well as the electoral-geographical subareas are outlined.

Key words: voters, electoral preferences, political parties, parliamentary elections, presidential elections, electoral-geographical subareas.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку вітчизняної суспільно-географічної науки особливий інтерес представляє аналіз стійкості у просторових відмінностях політичних уподобань населення регіонів України. Як показує практика електоральні процеси в Україні мають низку характерних особливостей. Їх вивчення, осмислення й просторовий аналіз є самостійною науковою проблемою політичної географії та її складової частини — електоральної географії. До числа складних специфічних феноменів, які проявляються в політичній культурі населення регіонів України, відноситься система електоральних орієнтацій й

уподобань населення. Тому порівняльні дослідження електоральних уподобань населення регіонів є перспективним напрямом політичної географії.

Територіальні відмінності у політичних уподобаннях населення чітко проявляються протягом тривалого часу, а в деяких випадках їх стійкість є яскраво вираженою. До регіонів із чітко вираженими відмінностями у стійкості територіальних відмінностей електоральних уподобань населення належить Волинська область як складова частина Західноукраїнського політико-географічного району. На регіональне самоусвідомлення та політичні уподобання волинян вплинули поєднання в одному політичному просторі двох різних агрокліматичних і етнографічно-культурних зон та низка історичних і соціально-

економічних факторів. Саме тому вивчення просторових відмінностей й особливостей електоральних уподобань населення області є актуальним питанням у контексті становлення територіально-політичної системи Волинської області та виявлення особливостей політичної культури населення регіону.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Проблема стійкості територіальних відмінностей в електоральних уподобаннях населення отримала висвітлення в дослідженнях переважно зарубіжних учених. У російській науковій літературі з цієї тематики на увагу заслуговують праці Г. Голосова, М. Гришина, В. Колосова, А. Манакова, М. Петрова, О. Титкова, Р. Туровського та ін. Тематика регіональних особливостей електоральних уподобань населення в українській науковій літературі поки що є слабо дослідженою. Домінують праці переважно політологічного спрямування. Вивчаючи цю проблематику, ми послуговувалися працями В. Бортнікова [1], Ю. Федчика [4], М. Шаповаленка [5], а також статистичними даними результатів виборчих кампаній у Волинській області за останні два десятиліття. Зокрема, В. Бортніков [1] та М. Шаповаленко [5] вивчали особливості електоральної регіоналізації України за результатами виборчих кампаній та причини регіональних відмінностей в електоральних уподобаннях населення. Ю. Федчик досліджував специфіку формування електоральної політичної культури населення Західного регіону України [4], де певна увага була приділена аналізу специфіки формування політичної культури населення Волинської області. Окремі публікації політологічного характеру, присвячені електоральним уподобанням населення Волині, містяться в місцевій періодичній пресі, де публікувалися оперативні дані результатів парламентських і президентських виборів в області. Проте дослідження електоральних уподобань населення Волинської області з електорально-географічного погляду поки що не проводилися. Теоретична база для проведення цього дослідження розроблена досить детально низкою політологів і політико-географів, проте ще маловивченими залишаються питання про основні детермінуючі фактори стійкості (стабільності) територіальних відмінностей в електоральних уподобаннях населення області.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є виявлення просторових особливостей у розстановці партійно-політичних сил й електоральних уподобаннях населення Волинської області за результатами парламентських та президентських виборів, які відбувалися протягом 1991–2010 рр. Основні завдання статті:

- виявлення просторової специфіки у відмінностях політичних уподобань населення області за результатами виборів у розрізі адміністративних районів Волинської області;
- аналіз просторового розподілу електоральних орієнтацій населення і територіальних відмінностей стійкості цих орієнтацій на основі частки голосів, відданих за певні політичні партії під час виборчих кампаній;
- виділення на основі просторових відмінностей й стійкості прояву електоральних уподобань на-

селення електорально-географічних підрайонів на території Волинської області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній науковій літературі поки що не існує стійкого терміну, який би виражав теоретичне значення феномену стійкості або стабільності електоральної поведінки населення того чи іншого регіону держави. Електоральні орієнтації населення будь-якого регіону залежать від низки об'єктивних і суб'єктивних факторів, що є стійкою самостійною характеристикою соціальної спільноти конкретної території. Тому доцільно вести мову про стійкість відмінностей електоральних уподобань населення конкретних територій, які проявляються у підтримці тих чи інших політичних сил під час виборчих кампаній протягом тривалого часу. Відмінності в електоральних орієнтаціях населення конкретного регіону можна чітко виявити на рівні районів, міст обласного підпорядкування чи територіальних виборчих комісій. На думку Р. Ф. Туровського, найменш вивченим в електоральній географії залишається саме рівень адміністративних районів і міст [3]. Тому з метою усунення цієї прогалини для дослідження електоральних уподобань населення нами обрано адміністративні райони і міста обласного підпорядкування Волинської області. Для аналізу електоральних уподобань населення регіону доцільно застосувати методи математичної статистики з метою виявлення основних закономірностей і тенденцій досліджуваного явища, які проявляються в існуванні основних електорально-географічних розколів суспільства по лініях „праві-ліві”, „місто-село” та просторових орієнтаціях „центр-периферія”, „північ-південь”, „схід-захід”. Ці розколи добре помітні в електоральних уподобаннях населення Волинської області.

Сучасні електоральні уподобання й орієнтації населення Волинської області чітко почали проявлятися лише після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Волинська область традиційно підтримує праві національно-демократичні політичні сили і є регіоном України, де спостерігається висока електоральна активність населення під час виборів. Першим проявом таких уподобань населення регіону став референдум щодо підтвердження Акту проголошення незалежності України і вибори Президента України 1.12.1991 р. Акт проголошення незалежності України підтримали 96,3 % виборців, які брали участь у голосуванні. На перших президентських виборах перемогу в регіоні здобув Л. Кравчук (51,6 %), а представники демократичних сил (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, І. Юхновський) разом набрали 45,6 % голосів виборців [2].

На позачергових президентських виборах 1994 р. на Волині найбільшу підтримку виборців здобув Президент України Л. Кравчук, який асоціювався із збереженням незалежності і протиставлявся проросійськи налаштованому Л. Кучмі. У другому турі президентських виборів 1994 р. у Волинській області за Л. Кравчука проголосувало 83,9 % виборців регіону. Слід зазначити, що розподіл голосів за Л. Кравчука по території Волинської області не був однорідним. Найбільшу підтримку тодішній діючий прези-

дент отримав серед сільського населення області.

На парламентських виборах 1994 р. із восьми народних депутатів, обраних у мажоритарних округах Волинської області, шестеро були позапартійними, один представляв Українську республіканську партію, один – Аграрну партію. На цих виборах застосовувалася мажоритарна виборча система, яка в умовах несформованості партійної системи ще не могла чітко показати реальні просторові відмінності в політичних уподобаннях населення регіону.

Парламентські вибори 1998 р. за змішаною системою дали змогу більш об'єктивно виявити електоральні уподобання населення регіону. Перемогу на Волині здобув Народний рух України (НРУ), який отримав 17,2 % голосів виборців. Найбільшу кількість голосів він зібрав у Локачинському та Горохівському районах та серед сільського населення області. Друге місце зайняла Аграрна партія (Народна партія), яку підтримали 14,8 % виборців, переважно, у центральних районах області. Найбільшою підтримкою серед міського населення Волинської області відзначилися Народно-демократична партія (5,1 % голосів виборців), партія „Реформи і порядок” (3,9 %), „Національний фронт” (3,7 %). Результати голосування на виборах 1998 р. показали певну перевагу правих політичних сил із підтримкою понад 42 % виборців регіону.

На президентських виборах 1999 р. кандидати від правих політичних сил (Є. Марчук, Ю. Костенко, Г. Удовенко та ін.) не користувалися значною підтримкою виборців і набрали сумарно лише 6,5 % голосів. На цих виборах не було популярного опозиційного кандидата, а агітаційна діяльність на підтримку Л. Кучми була досить значною, тому більшість населення області підтримало тодішнього діючого президента.

Після перемоги на виборах Л. Кучми, а також розколу Народного руху України населення Волині стало все більше підтримувати центристські політичні сили. У результаті, на парламентських виборах 2002 р. найбільше голосів у регіоні здобув правочентристський „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна”. Загалом по області за „Нашу Україну” проголосувало 57,6 % виборців. Територіальний розподіл підтримки блоку по адміністративних районах області демонструє пряму залежність ступеня його підтримки від частки сільського населення у відповідному районі. Коефіцієнт кореляції між кількістю сільського населення та підтримкою Блоку „Наша Україна” становить 0,91, що засвідчує надзвичайно тісну залежність між цими параметрами електорального процесу.

Значну підтримку населення на виборах 2002 р. отримав також „Блок Юлії Тимошенко” (БЮТ). За нього проголосувало 13,3 % виборців регіону. Помітні значно вищі показники підтримки БЮТ серед міського населення (до 22,4 % у м. Ковелі), а підтримка Блоку В. Ющенка в містах обласного підпорядкування була значно нижчою ніж у районах.

Аналіз результатів голосування за блок Юлії Тимошенко у розрізі адміністративних районів на виборах 2002 р. засвідчує значні територіальні відмінності у підтримці цього блоку населенням регіо-

ну. Чітко простежується смуга відносно низької підтримки блоку (до 9 %) у північній (поліській) частині області, де електоральні симпатії населення до цієї політичної сили були найслабкішими у регіоні (Камінь-Каширський, Ратнівський, Старовижівський та Любомльський райони). Проте підтримка цього блоку виборцями зростає в напрямку на південь від вказаної смуги, досягаючи максимальних значень у лісостепових районах області.

На виборах Президента України 2004 р. праві електоральні уподобання виборців виражалися у підтримці кандидата демократичних сил – В. Ющенка. У першому турі голосування В. Ющенко набрав 77,2 % голосів виборців області, що в сумі повторює результат голосування у 2002 р. за партії та блоки, які цього разу підтримали кандидата у президенти. Територіальний розподіл частки голосів, відданих за В. Ющенка в регіоні, є досить однорідним. Найвищий рівень підтримки кандидата у другому турі продемонстрували виборці Локачинського району (95 %). Найнижча підтримка В. Ющенка (85 %) була характерна для виборців Ратнівського району та м. Володимир-Волинський.

Результати парламентських виборів 2006 р. підтвердили високий рівень підтримки правих політичних сил (65 %). Однак значно зросла частка виборців, які проголосували за „Блок Юлії Тимошенко” (понад 43 %). Отже, порівняно із попередніми парламентськими виборами, структура правих політичних уподобань суттєво змінилася, насамперед щодо співвідношення підтримки БЮТ і „Нашої України”. Ці парламентські вибори в області відзначаються значним спадом електоральної активності населення, порівняно з попередніми, та великим відсотком негативістів. Найнижча електоральна активність на цих виборах характерна для населення міст обласного значення та північних районів, окрім Камінь-Каширського та Шацького (рис. 1).

За результатами позачергових парламентських виборів 2007 р. частка виборців, що віддала свій голос за БЮТ зросла у всіх адміністративних одиницях області від 7 до 20 %. За цей блок загалом проголосувало 58 % виборців області. Рейтинг блоку В. Ющенка „Наша Україна – Народна самооборона” в середньому по області впав на 1 %, а в деяких районах на 3 % (Ратнівський, Любешівський, Старовижівський). Найвищий показник коефіцієнта локалізації правих електоральних орієнтацій спостерігався у Ківерцівському та Маневицькому районах, найнижчий – традиційно у північних поліських районах та містах обласного значення.

Ю.В. Тимошенко на президентських виборах 2010 р. була в статусі провладного кандидата і, відповідно, несла відповідальність за всі негаразди, що відбувалися на загальнодержавному рівні і в певних регіонах на місцевому рівні. У В. Ф. Януковича не було потужних суперників, які б активно боролися з ним за „біло-блакитний” електорат, а Ю. Тимошенко отримала додаткового опонента в особі В. Ющенка, який постійно критикував дії прем'єр-міністра, змусивши її „воювати” на два фронти. Електоральні уподобання виборців як у першому, так і в другому турі були на стороні Ю. Тимошенко. У регіоні вона

отримала найбільшу кількість голосів в обох турах. За неї віддало свої голоси понад 50 % електорату, який брав участь у виборах, а в Іваничівському та Ківерцівському районах – понад 70 % (рис. 2). У

другому турі за Юлію Тимошенко проголосувало 85 % виборців регіону, що взяли участь у голосуванні [2].

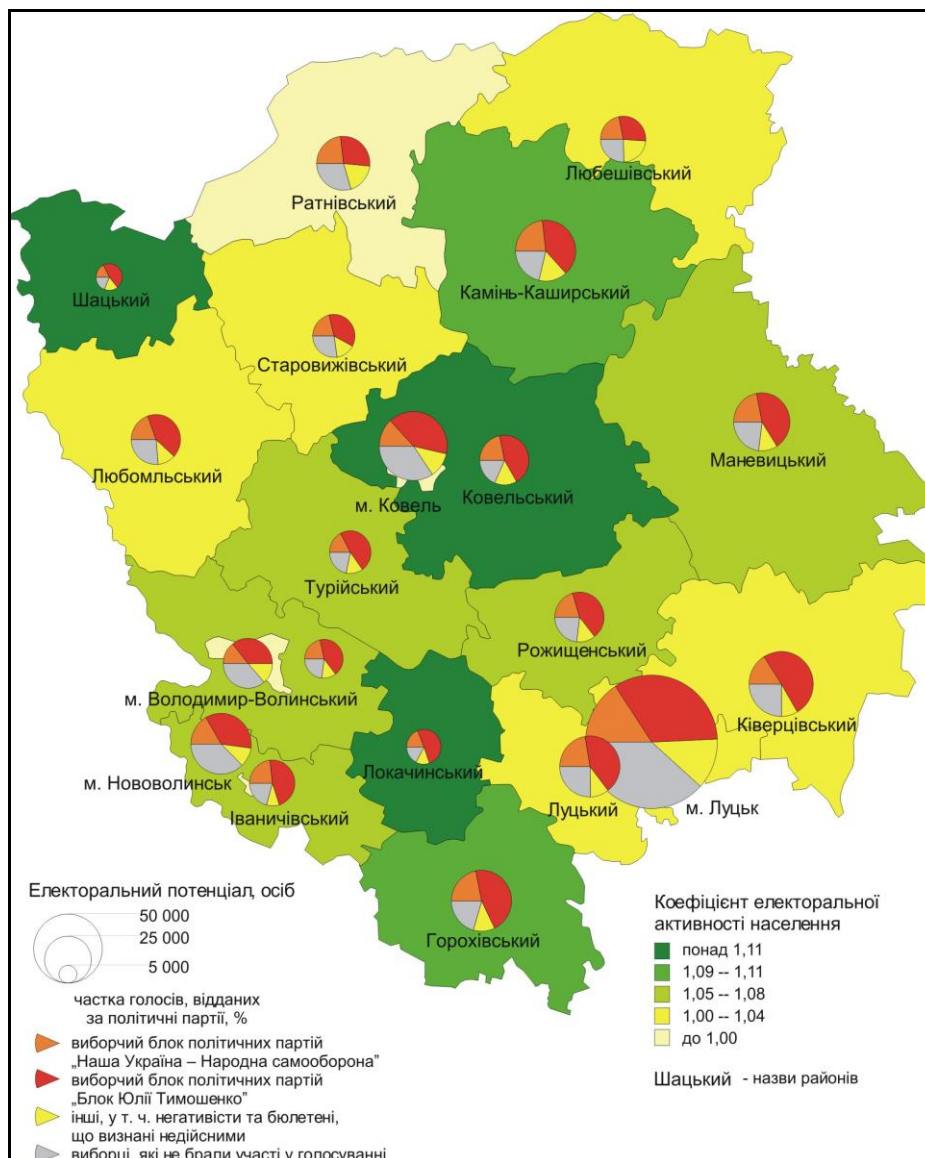

Рис. 1. Просторова диференціація електоральних уподобань населення Волинської області на парламентських виборах 2006 р.

Центристські електоральні уподобання загалом не дуже поширені серед населення регіону. Як правило, ті центристські політичні сили, які були опозиційними до діючої влади, протягом усіх виборчих кампаній отримували дуже незначну підтримку серед населення Волинської області.

На президентських виборах 1999 р. у першому турі спостерігалось, так зване, альтернативне голосування, коли не існувало жодної кандидатури, яка відповідала б політичним уподобанням населення області. Тому вибір проходив переважно між двома кандидатами – Л. Кучмою, якого більш-менш одностайно підтримало населення усіх районів області, і Є. Марчуком, підтриманим переважно міським населенням. Інші кандидати на посаду президента разом набрали лише 28,4 % голосів виборців. У другому

турі тодішній діючий президент Л. Кучма набрав 75,4 % голосів виборців.

Традиційні центристські політичні партії і блоки мають високу підтримку у північних районах Волинської області, де домінує сільське населення з традиційною консервативною політичною культурою. Наприклад, територіальний розподіл частки голосів відданих за виборчий блок „За єдину Україну!” на парламентських виборах 2002 р. був таким – найбільший відсоток голосів, відданих за цей блок, був характерний для Ковельського та Шацького районів, дещо нижчий – для Ратнівського та Камінь-Каширського, в інших районах області та містах обласного підпорядкування значної підтримки блок „За єдину Україну” не мав.

На президентських виборах 2004 р. кандидата

від центристських політичних сил В. Януковича у першому турі підтримало 10,5 % виборців регіону. В. Янукович сприймався як проросійський кандидат, тому частка голосів, віддана за нього, найвищою була саме у традиційних районах поширення лівих електоральних орієнтацій – в обласному центрі, містах обласного підпорядкування та поліських районах з однорідною етнічною структурою населення. В другому турі виборів територіальний розподіл підтримки В. Януковича суттєво не змінився, проте рівень його підтримки на території області в цілому трохи зменшився.

Серед центристських політичних сил на парламентських виборах 2006 р. і 2007 р. у регіоні певну підтримку мав „Блок Литвина”, рейтинг якого зріс із 3,3 % у 2006 р. до 4,8 % у 2007 р. Найбільша частка голосів віддана за цю політичну силу спостерігається у центральних та північних районах області.

На президентських виборах 2010 р. у першому турі розподіл голосів виборців був таким, що В. Ющенко отримав 4,5 % голосів і лише у Горохівському районі він набрав 7 % голосів виборців. Най-

нижчою була його підтримка в містах обласного підпорядкування (2–4 %). В. Янукович загалом по області отримав 9,5 % голосів, найбільша підтримка його була в північних районах (14–17 %). За А. Яценюка віддали свої голоси 5 % електорату регіону, який брав участь у голосуванні. Найвищою була підтримка А. Яценюка в містах обласного підпорядкування (до 7 %). С. Тигіпка отримав в області майже 10 % голосів. Найбільше голосів він отримав у міських поселеннях області (до 14 %).

На виборах 2010 р. кандидат на пост Президента України В. Янукович у першому турі посів друге місце в області та отримав 13,3 % голосів, а у Ратнівському районі йому віддали свої голоси близько 18 % виборців (найвищий показник в області) (рис. 2). Найменшу кількість голосів (6,7 %) він отримав у Луцькому районі. Друге місце серед центристських кандидатів посів кандидат у президенти – С. Тигіпка. У Луцькому районі за нього проголосувало понад 10 % виборців. У другому турі виборів В. Янукович отримав найбільшу кількість голосів виборців у Ратнівському районі – 24,1 %.

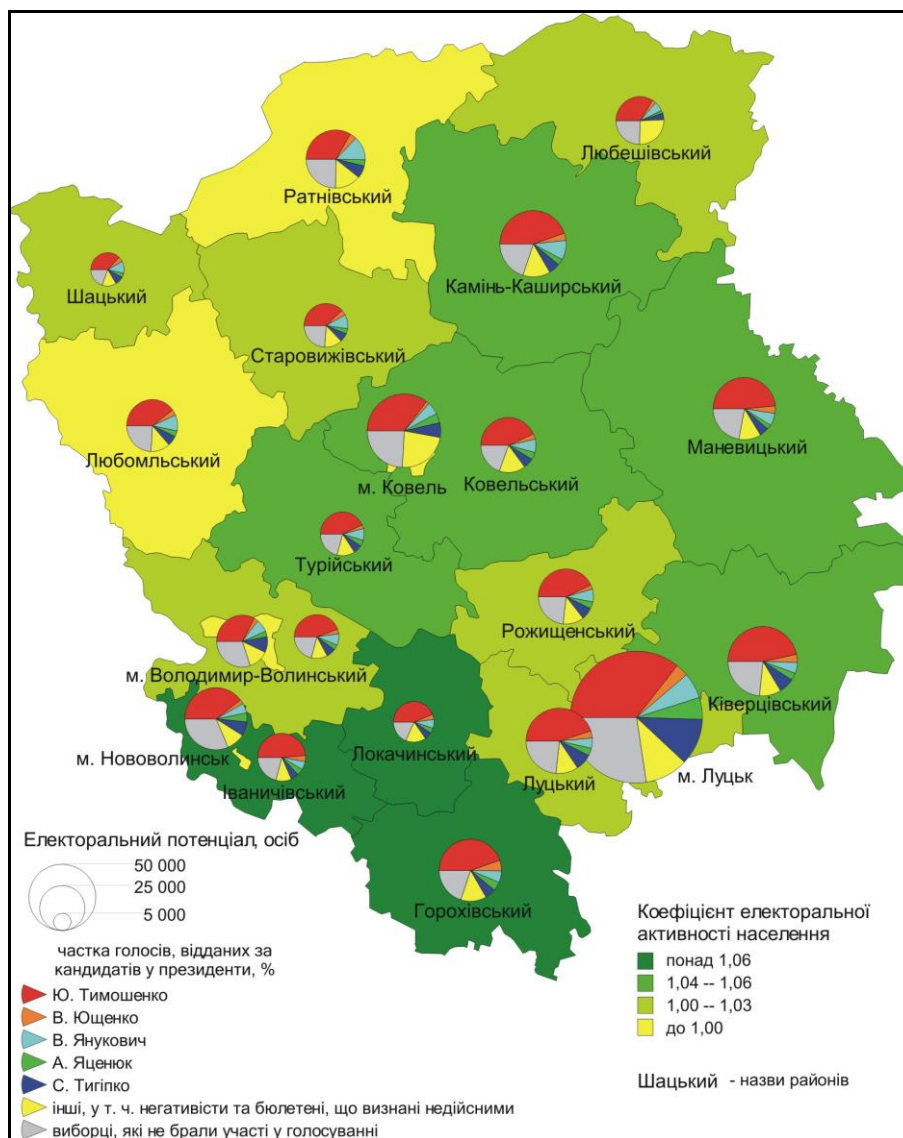

Рис. 2. Просторова диференціація електоральних уподобань населення Волинської області на президентських виборах у 2010 р. (I тур)

Виборців, які розчарувались у лідері регіоналів (переважно у східних областях), майже повністю вдалося компенсувати ростом підтримки у „помаранчевих” регіонах, за рахунок, невдоволених діями влади. Порівняно з виборами 2004 р. на виборах 2010 р. В. Янукович в області отримав лише на 3 % голосів менше.

Ліві електоральні орієнтації характерні для невеликої, але територіально локалізованої частини населення регіону на периферії – північних районах, сусідніх із Білоруссю. Ліві електоральні орієнтації населення регіону також можна розділити на два підтипи – традиційні, які виявляються через підтримку на виборах Комуністичної партії України (КПУ), Соціалістичної партії України (СПУ), та нові (Комуністична партія робітників та селян (КПРС) та її лідер О. Яковенко, Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) і Н. Вітренко та ін.). Вже на референдумі 1991 р. проти Акту проголошення незалежності України проголосувало 1,9 % виборців (переважно в обласному центрі й містах обласного підпорядкування), що стали базою підтримки лівих політичних сил.

На парламентських виборах 1994 р. в області до Верховної Ради не було обрано жодного кандидата від лівих політичних сил. Проте на президентських виборах 1994 р. ліві політичні сили представляли Л. Кучма та О. Мороз. У першому турі за Л. Кучму віддали свої голоси 5,4 % виборців, за О. Мороза – 7,5 %. У другому турі за Л. Кучму проголосувало лише 3,9 % виборців регіону. Отже, сумарна частка населення із лівими електоральними орієнтаціями зросла у 1994 р., порівняно з 1991 р.

На парламентських виборах 1998 р. ліві політичні сили були представлені значною кількістю політичних сил. До традиційних КПУ, СПУ додалися нові ліві політичні партії ПСПУ, партія „Союз”. На цих виборах рейтинг лівих політичних сил регіону також зростає. Найбільше голосів серед лівих партій було віддано за КПУ (9,2 %), за блок СПУ та СелПУ проголосували 6 % виборців. Отже, сумарно на парламентських виборах 1998 р. ліві політичні сили підтримали 16,7 % від усіх виборців.

Аналіз просторового розподілу лівих електоральних орієнтацій населення на парламентських виборах 1998 р. у багатомандатному окрузі показує прояв низки особливостей. Насамперед, помітно, що прихильники лівих політичних сил локалізуються переважно у великих і середніх містах регіону та аграрних поліських районах. Найвищою підтримка лівих сил була у Любешівському (до 20 %) та Ратнівському районах (близько 6 %), дещо нижчою – у Старовижівському районі (4–5 %). Це пов'язано з віддаленістю цих територій від центру області, а також близькістю та впливом сусідньої Білорусі (з особливим державним ладом і специфікою соціально-економічного розвитку) („ефект сусідства”). У решті районів області частка виборців, які проголосували за ліві політичні сили, не перевищує 4 % [2].

Президентські вибори 1999 р. були останніми, на яких спостерігалось зростання лівих електоральних уподобань населення регіону. Так, 20,9 % голо-

сів були віддані виборцями регіону у першому турі за кандидатів від лівих політичних сил (О. Мороз – 4,2 %, Н. Вітренко – 11,4 %, П. Симоненко – 5,2 %, О. Базилук – 0,1 %). Не відбулося особливих змін у просторовому розподілі лівих електоральних орієнтацій населення регіону. Значну підтримку кандидатам від лівих сил у першому турі виявили виборці обласного центру (14,6 %), міст обласного підпорядкування (6,9–9,1 %) та виборці периферійних, переважно сільських, районів (Любешівський, Ратнівський, Шацький) (5,5–6,8 % голосів за кандидатів від лівих партій). Помітна також слабкість підтримки лівих політичних сил населенням південної частини області, особливо низькою підтримкою лівих кандидатів виділяється Луцький район.

У другому турі, у результаті протистояння Л. Кучми і лідера КПУ П. Симоненка, кандидат від лівих політичних сил набрав 19,2 % голосів виборців, що в 4 рази більше, ніж у першому турі. Територіальний розподіл голосів, відданих за П. Симоненка, порівняно із першим туром, мало змінився. Помітне збільшення підтримки П. Симоненка було у центральній частині регіону (Ківерцівський, Ковельський, Маневицький райони). Після поразки кандидата від лівих сил на виборах 1999 р., а також формування потужних опозиційних блоків В. Ющенка та Ю. Тимошенко підтримка населенням регіону лівих політичних сил почала знижуватися.

За результатами голосування на парламентських виборах 2002 р. ліві політичні партії набрали разом лише 4,9 % голосів виборців. Найбільшу підтримку виборців здобула КПУ 3,3 %.

За результатами першого туру президентських виборів 2004 р. кандидати від лівих політичних сил набрали разом 6,6 % голосів виборців. Найбільшу частку голосів виборців у регіоні вперше серед кандидатів від лівих здобув О. Мороз (3,2 %), а П. Симоненка підтримали 2,1 % виборців [2].

На парламентських виборах 2006 р. та 2007 р. ліві політичні сили були представлені КПУ та СПУ. Рейтинг КПУ на обох виборах був майже однаковим. Спостерігається стабільно високий відсоток голосів відданих за цю партію у Любешівському районі (до 20 %). Це пов'язано з походженням і політичною діяльністю одного із лідерів КПУ А. Мартинюка, який народився в Любешівському районі, і, відповідно, високою традиційною підтримкою цієї партії на виборах місцевим населенням. Проте ця обставина не змінює загального рейтингу партії в області. На відміну від КПУ Соціалістична партія України на виборах 2007 р. втратила понад 2 % свого електорату й її члени не потрапили до парламенту. Починаючи з 2002 р., в області чітко проявляється спад популярності лівих політичних партій.

Порівнюючи результати президентських виборів 2010 р. з минулими (2004 р.), можемо констатувати, що всі старі політичні сили втратили частину своїх прихильників. Найбільшого провалу зазнали ліві. Якщо на виборах 1999 і 2004 рр. лідер комуністичної партії П. Симоненко та лідер соціалістичної О. Мороз входили до п'ятірки лідерів президентських перегонів, то на виборах 2010 р. лі-

дер комуністів посів десяте місце (2,3 %), а О. Мороз, який на виборах 1994, 1999 і 2002 рр. був третім, не потрапив навіть до десятки. Проте в Любешівському районі за П. Симоненка традиційно проголосувало 20,6 % виборців (рис. 2). Їх місце зайняли кандидати в президенти, які пропагували центристську ідеологію (В. Янукович, С. Тігілко), або націонал-демократичну (Ю. Тимошенко, А. Яценюк, В. Ющенко).

Особливим проявом електоральних уподобань населення Волині є голосування „проти всіх”. Найбільша частка голосів відданих проти всіх кандидатів досягає на безальтернативних виборах, коли жодна із політичних сил, що бере участь у виборах, не відповідає запитам населення. У Волинській області частка негативістського голосування під час різних виборів змінюється у межах 1–8 % (рис. 1 і 2).

На підставі аналізу результатів парламентських та президентських виборів у 1991–2010 рр. Волинську область за основним політико-географічним критерієм (стійкість у розстановці партійно-політичних сил й у відмінностях електоральних уподобань населення) можна поділити на чотири електорально-географічні підрайони – Південно-Східний, Південно-Західний, Центральний та Північний. Південно-Східний підрайон (Рожищенський, Ківерцівський та Луцький райони, м. Луцьк) є найменшим за площею та найбільшим за кількістю населення в області. Електоратові цього підрайону притаманна чітка електоральна орієнтація на націонал-державницькі ідеї. Іншою характерною рисою, властивою для політичної діяльності і культури населення Південно-Східного підрайону, є найвищий у регіоні рівень правих політичних орієнтацій населення (особливо це стосується Ківерцівського та Луцького районів, м. Луцька) та низький рівень електоральної підтримки лівих політичних сил.

Характерними рисами Південно-Західного підрайону (Володимир-Волинський, Іваничівський, Локачинський і Горохівський райони, міста обласного підпорядкування Нововолинськ і Володимир-Волинський) є порівняно високий рівень політичної активності населення та низький рівень лівих політичних орієнтацій. У зв'язку із впливом таких політико-територіальних центрів, як Нововолинськ і Володимир-Волинський у підрайоні спостерігається також високий рівень підтримки населенням центристських ліберально-демократичних політичних сил, на відміну від провладних, які у підрайоні мають низьку популярність.

Найбільш характерною рисою Центрального електорально-географічного підрайону (Маневицький, Ковельський, Турійський райони, м. Ковель) є висока у регіоні підтримка центристських провладних і демократичних політичних сил, які проявилися у підтримці Народної партії, блоку „За єдину Україну!” (2002 р.) та В. Януковича. Північний електоральний підрайон (Любешівський, Камінь-Каширський, Ратнівський, Старовижівський, Любомльський та Шацький райони) відрізняється найбільш вираженими у Волинській області лівими політичними уподобаннями, які тут притаманні не лише міському, а й сільському населенню і зростають у північно-східному напрямі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Порівняльний аналіз просторових відмінностей у стійкості електоральних уподобань населення Волині показує, що по всіх адміністративних районах області відбулися певні зрушення, які привели до значного зменшення частки голосувань за ліві і центристські політичні сили та зростання частки голосів, відданих за праві політичні сили. Значення електоральних „розколів” у політичній культурі населення області проявляється досить чітко, що зумовлено наявністю помітних відмінностей в електоральних уподобаннях міського і сільського населення області, а також жителів лісостепових і поліських районів області. У кожній політичній партії є свій соціальний профіль голосуючого населення з певним типом світогляду, способом життя і рівнем політичної культури. Волинська область виділяється стійкістю електоральних уподобань населення, більшість якого постійно голосує за політичні сили, які відстоюють національно-державницькі ідеї. Стійкість територіальних відмінностей політичних уподобань населення протягом тривалого часу може бути індикатором прояву певних соціально-економічних процесів, які протікають в області, та критерієм проведення електорально-географічного районування території області.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з просторовим аналізом електоральних уподобань міського і сільського населення області за результатами виборів до органів регіонального і місцевого самоврядування та виявленням ступеня впливу різноманітних факторів на електоральні уподобання і політичні орієнтації населення, а також дослідження окремих типів політичних субкультур.

Список використаних джерел:

1. Бортніков В. „Розширення” в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення /В. Бортніков // *Політичний менеджмент*. – 2007. – № 1. – С. 35–41.
2. *Результати виборів в регіонах України [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/>.
3. Туровський Р.Ф. *Политическая география*. – Смоленск : Изд-во СГУ, 1999. – 293 с.
4. Федчик Ю. Специфіка формування сучасної електоральної культури Західного регіону України / Ю. Федчик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.social-science.com.ua/journal_content/290/political_culture.
5. Шаповаленко М. Регіональні розбіжності в процесі демократизації українського суспільства / М. Шаповаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kennan.kiev.ua/kkp/content/conf06/papers/Shapovalenko.html.

УДК 308:504(075.8)

Елена Лопина, Андрей Корнилов, Ирина Киреева-Гененко

ЭСТЕТИКО-ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В РАЙОНЕ РАЗМЕЩЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ КМА*

В статье рассматриваются актуальные вопросы оценки эстетико-потребительских параметров общественного природопользования в населенных пунктах района размещения горнодобывающих предприятий КМА. Определены коэффициенты репрезентации среды, параметры общественного природопользования, проведена классификация населенных пунктов. Показана востребованность и ключевое значение результатов исследования, необходимость их расширения, при проектировании экологического каркаса территории.

Ключевые слова: методика социально-географического изучения, параметры общественного природопользования, эстетические свойства, коэффициенты репрезентации среды, экологический каркас территории КМА.

Олена Лопіна, Андрій Корнілов, Ірина Кіреєва-Гененко. ЕСТЕТИКО-СПОЖИВЧІ ПАРАМЕТРИ СУСПІЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ В РАЙОНІ РОЗМІЩЕННЯ ГІРНИЧОДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ КМА. У статті розглядаються актуальні питання оцінки естетико-споживчих параметрів суспільного природокористування в населених пунктах району розміщення гірничодобувних підприємств КМА. Визначено коефіцієнти репрезентації середовища, параметри суспільного природокористування, проведена класифікація населених пунктів. Показана затребуваність і ключові значення результатів дослідження, необхідність їх розширення, при проектуванні екологічного каркасу території.

Ключові слова: методика соціально-географічного вивчення, параметри суспільного природокористування, естетичні властивості, коефіцієнти репрезентації середовища, екологічний каркас території КМА.

Elena Lopina, Andrey Kornilov, Irina Kireeva-Genenko. AESTHETIC AND DATE CONSUMER PUBLIC NATURE OF SETTLEMENTS IN THE PLACEMENT OF MINING KMA. The article deals with current issues in consumer evaluation of aesthetic and environmental parameters of the public in the communities of the district mining location KMA. Also defines the coefficients of the medium of representation, the parameters of public nature, the classification of settlements. It is shown that the demand and the key results of the study, the need for their expansion, the design of ecological framework.

Keywords: method of socio-geographical study, the parameters of public natural resources, aesthetic qualities, the coefficients of representation environment, ecological framework of KMA.

Актуальность. Вопросы изучения эстетико-потребительских параметров общественного природопользования, включающее комплексную оценку ресурсов территории и оценку эстетико-потребительских параметров среды на основе социолого-географического опроса, относятся к числу мало разработанных и вместе с тем важнейших при осуществлении правильного выбора стратегии взаимодействия человека со средой его обитания, в том числе при проведении работ в рамках ландшафтного планирования. Первостепенное значение такие исследования имеют на территориях специального назначения, таких как район размещения горнодобывающих предприятий КМА.

Методика изучения эстетико-потребительских параметров общественного природопользования. На протяжении нескольких лет авторами активно разрабатывается выше обозначенное направление исследования [1, 2]. На наш взгляд, ландшафт способен объединять в себе различные образы, поэтому оценке должны подлежать не только отдельно взятый пейзаж, но и некая среда (ареалы), включающие территорию населенного пункта и его ближайшее окружение. В ходе исследования были установлены несколько в той или иной степени различающихся образов описываемого пространства (процесс осознанного отбора элементов воспринимаемой действительности – «репрезентация»). Результатом построения такой научной модели должны выступать количественные показатели (коэффициенты) эстетико-потребительских параметров среды (понимаются как величины, характеризующие

какие-либо эстетические и потребительские свойства среды).

Разработанная методика изучения социально-географических аспектов общественного природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды к проблемным характеристикам, с которыми связаны эстетические потребности индивидов, относит такие как географические условия проживания (различаются в населенных пунктах разного типа), индивидуальные качества респондентов, в том числе длительность их проживания на территории исследования (коренной, местный житель и собственно приезжий) и происхождение (горожане, сельские жители).

В работе классика отечественной генетики В.П. Эфроимсона отстаивается идея генетического наследования морально-этических и эстетических основ личности, в своих работах в рамках проблемы «человек и среда» он указывал на определяющую роль впечатлений раннего детства [3]. Таким образом, выше перечисленные и другие индивидуальные качества респондентов вместе с эмоциональным воздействием ландшафта и его отдельных компонентов на человека в совокупности формируют психолого-эстетическую оценку территории.

Формирование представления об эстетико-потребительских параметрах населенных пунктов района КМА. Приведем некоторые результаты

**Исследования выполнены в рамках реализации государственного задания Министерства образования и науки РФ Белгородским государственным национальным исследовательским университетом на 2012 год (№ приказа 5.1739.2011)*

изучения эстетических и потребительских характеристик среды, иллюстрирующие определенные различия между населенными пунктами района КМА с не входящими в него (табл. 1). Заметим попутно, что авторы не стремились противопоставить населенные пункты района КМА с другими.

Вопрос о причинах различия в эстетико-потребительских параметрах в населенных пунктах района КМА не так прост, как это может показаться с первого взгляда. Можно было бы привести значительный ряд подобных примеров неоднородности, как по всем населенным пунктам региона, так и в группе, находящейся в районе КМА. В связи с этим вполне правомерным стало использование аппарата математической статистики.

В ходе исследования был осуществлен поиск статистических соответствий между размером, ти-

пом населенного пункта, характером среды, эстетическо-потребительскими параметрами и иными показателями. Именно статистический анализ был призван подтвердить (или опровергнуть) выдвинутые гипотезы. Кроме того, была проведена классификация населенных пунктов, которая позволила получить подробные и научно обоснованные данные для конструирования жизненного пространства населения. При этом наиболее эффективным методом оценки результатов социально-географического исследования был признан кластерный анализ.

Расположенная ниже дендрограмма (рис. 1) получена при анализе массива данных состоящего из 50 населенных пунктов, каждый из которых характеризовался 8 признаками – эстетическо-потребительскими параметрами среды:

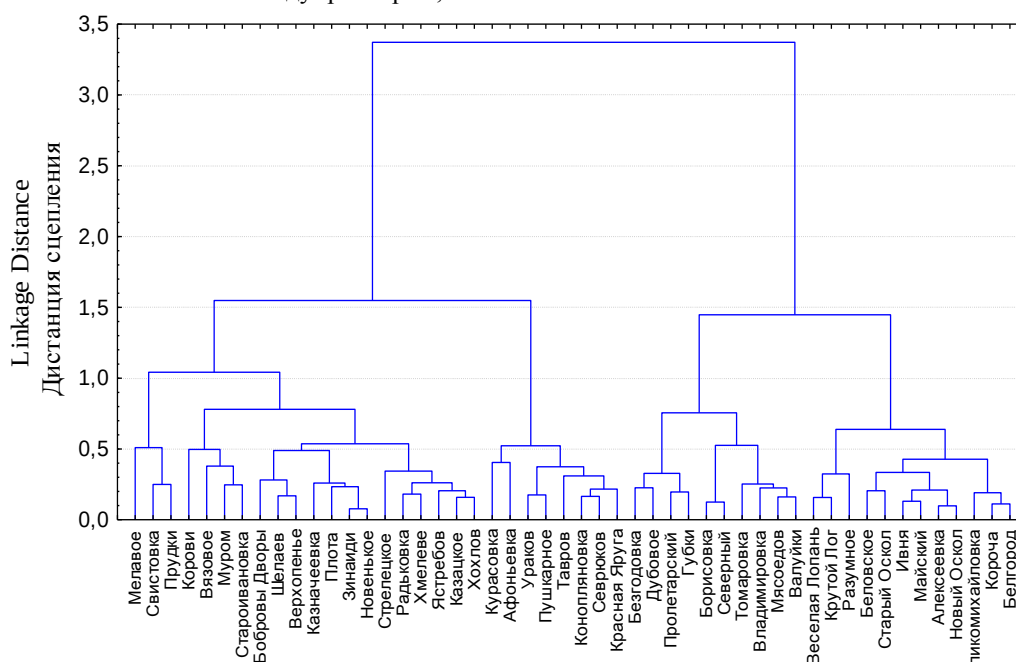

Рис. 1. Дендрограмма классификации населенных пунктов по методу Варда. Метрика Евклида

1 блок (4 показателя): Коэффициент репрезентации лесного массива, парк/сад, водных объектов, поле/луг;

2 блок: Суммарный коэффициент репрезентации природных объектов;

3 блок: Коэффициент положительной репрезентации наблюдаемых объектов;

4 блок: Коэффициент предпочтительности наблюдаемого пейзажа;

5 блок: Суммарный коэффициент рекреационного использования объектов природы.

Выявленные пространственные различия и факторы территориальной дифференциации эстетико-потребительских параметров среды на региональном уровне взяты за основу и отражены в соответствующей классификацией населенных пунктов. Были выделены 6 групп населенных пунктов с различными эстетико-потребительскими параметрами среды и эстетической комфортности, что позволило подчеркнуть важность всестороннего изучения населенных пунктов в рассматриваемом аспекте.

Город Старый Оскол, как и другие города ре-

гиона (за исключением г. Губкин), три поселка городского типа и два больших сельских населенных пункта Белгородского района отнесены к кластеру № 1. Объединяющим началом является их функциональное назначение. Пространство города становится воплощением и олицетворением современного образа жизни, мировоззрения, одновременно являясь средоточием разнообразных возможностей деятельности, насыщенности социальной информации, культурной интеграции. В то же время городскому образу жизни свойственен своеобразный ритм, обстановка, что зачастую не позволяет в полной мере реализовать свои потребности в эстетически привлекательной среде.

Тем не менее, недостаток «дикой» природы частично заменяется искусственно созданными лесопарковыми зонами (коэффициент репрезентации лесного массива от 0,04 до 0,29). Кроме того, все поселения расположены вблизи водных объектов (среднее значение – 0,06), выполняющих значительную пейзажеобразующую функцию.

Таблица 1

Фрагмент таблицы «Частота упоминания респондентами элементов среды. Наблюдаемый пейзаж»

№ п/п	Название населенного пункта	К _{ра} ⁺	Коэффициент репрезентации (в долях единицы)												река	пруд / озеро	формы рельефа	другое
			дома	другие здания	двор	улица	поле / луг	лесной массив	парк, сад	горы	одинич. растения	рука	пруд / озеро	формы рельефа				
1	г. Губкин	0,62	0,22	0,25	0,14	0,11	0,06	0	0,08	0	0,06	0	0	0	0	0	0,08	
2	г. Старый Оскол	0,52	0,13	0,08	0,16	0,19	0,07	0,13	0,04	0,01	0,02	0,04	0,01	0,01	0,01	0,01	0,11	
3	с. Мелавое	0,79	0,01	0,01	0	0,02	0,13	0	0,51	0,11	0,05	0,01	0,03	0,11	0,03	0,11	0,01	
4	с. Бобровы Дворы	0,80	0,03	0,03	0,03	0,11	0,09	0,13	0,26	0,07	0,17	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,04	
Среднее для всей группы*		0,68± 0,14	0,10± 0,09	0,09± 0,09	0,08± 0,07	0,11± 0,07	0,09± 0,03	0,07± 0,07	0,24± 0,21	0,05± 0,05	0,07± 0,05	0,02± 0,02	0,01± 0,01	0,04± 0,05	0,01± 0,01	0,04± 0,05	0,06± 0,04	
5	Белгород	0,66	0,19	0,09	0,12	0,10	0,04	0,02	0,12	0,06	0,11	0,05	0	0,03	0	0,03	0,07	
6	Валуйки	0,38	0,21	0,11	0,14	0,11	0,08	0,06	0,08	0	0,12	0,06	0	0,02	0	0,02	0,01	
Среднее для городов		0,56± 0,11	0,18± 0,04	0,10± 0,03	0,11± 0,03	0,14± 0,05	0,04± 0,02	0,05± 0,03	0,10± 0,06	0,03± 0,02	0,10± 0,01	0,05± 0,03	0,01± 0,01	0,03± 0,02	0,01± 0,01	0,03± 0,02	0,06± 0,03	
7	Курасовка	0,76	0,14	0,11	0	0,13	0,12	0,05	0,10	0	0	0,10	0,14	0,01	0,14	0,01	0,10	
8	Стрелецкое	0,79	0,03	0,15	0	0,15	0,29	0,17	0	0	0,09	0,03	0	0,06	0	0,06	0,03	
Среднее для сел		0,72± 0,13	0,14± 0,09	0,05± 0,04	0,04± 0,03	0,18± 0,09	0,13± 0,09	0,09± 0,09	0,13± 0,09	0,06± 0,04	0,09± 0,06	0,04± 0,04	0,02± 0,03	0,03± 0,04	0,02± 0,03	0,03± 0,04	0,03± 0,03	
Среднее для всей группы		0,69± 0,14	0,15± 0,09	0,06± 0,04	0,04± 0,04	0,17± 0,09	0,12± 0,09	0,08± 0,08	0,12± 0,09	0,06± 0,04	0,09± 0,05	0,04± 0,04	0,02± 0,03	0,03± 0,03	0,02± 0,03	0,03± 0,03	0,03± 0,03	

К_{ра}⁺ – коэффициент положительной репрезентации наблюдаемых объектов в пределах пространственного ареала по i-му населенному пункту; К_{ра} – суммарный коэффициент репрезентации природных объектов по i-му населенному пункту.

* Среднее по городам и селам для первой группы не приведены ввиду малого числа единиц генеральной совокупности.

Для населенных пунктов кластера характерны высокие значение суммарного коэффициента рекреационного использования природных объектов. Коэффициент положительной репрезентации ниже среднеобластных (0,35-0,58), что вполне объясняется перенасыщенность городских и пригородных территорий техногенными ландшафтами.

Город Губкин, как и значительная часть исследованных поселков городского типа (пять) и три средних по численности сельских населенных пунктов, отнесен к кластеру №2. В населенных пунктах, попавших в данный кластер, под влиянием современных процессов заселения (население формируется во многом благодаря потокам мигрантов) и накопления капитала наблюдается формирование различных требований к организации городского пространства.

Губкин в сравнении с другими городами области отличается спецификой выполняемой функции (город не только районный центр, но и крупнейший центр горнодобывающей промышленности) и иными социально-демографическими показателями (самый «молодой» город – средний возраст – 30,97 лет; большой долей приезжих – 31,50 % и т.д.).

Территория характеризуется низким качеством эстетических ресурсов – коэффициент положительной репрезентации наблюдаемого пейзажа. Кроме того, отмечены самые низкие суммарные коэффициенты репрезентации природных объектов (Губкин – 0,20; среднее значение – 0,27). Усугубляется отмеченное произошедшей за последние годы дифференциацией горожан на социальные группы различного материального достатка со своими представлениями о комфортности жизненной среды – каждый стремится сформировать ее в соответствии со своими интересами, вкусами и предпочтениями.

Сельские населенные пункты, расположенные в районе КМА попали в самый немногочисленный кластер – кластер №6. Кроме них кластер включает только сельские населенные пункты, расположенных на северо- и юго-востоке области. Территория характеризуется наличием значительных эстетических ресурсов – самый высокий коэффициент репрезентации объектов природы – среднее значение 0,85. Коэффициенты главных пейзажеобразующих элементов имеют максимальные значения.

На первый взгляд, можно наблюдать некоторую неоднородность поселений, попавших в тот или иной кластер. Но сравнительный анализ показал, что их классификация по эстетико-потребительским параметрам среды и соответственно их принадлежность к тому или иному кластеру тесно связана, прежде всего, со следующими показателями:

1. Географическим положением (в том числе удаленностью от административного и районного центра);

2. Географическими условиями проживания:

- 2.1 уровнем представленности (частотой встречаемости) пейзажеобразующих элементов;

- 2.2 количественными характеристиками изучаемых поселений (ареалов) (площадь территории);

- 2.3 социально-демографическими особенно-

стями (число жителей, плотность населения, доли коренных и приезжих жителей, средний возраст жителей, длительность проживания и частота смены места жительства);

3. Выполняемыми функциями;

4. Частотой рекреационного использования объектов природы.

Так, например, этими обстоятельствами можно объяснить более высокие оценки эстетико-потребительских параметров в г. Старый Оскол (кластер №1). С одной стороны, городская среда воспринимается на уровне не всего города, а его определенной части (микрорайона); с другой – характеризуется значительной степенью благоустроенности (в том числе озелененности), соответственно, возможностью удовлетворить ряд потребностей, в том числе эстетических, которые соответствуют городскому образу жизни.

Напомним, что «проблемно ориентировочные» характеристики населенных пунктов района КМА отнюдь не противопоставлялись своим эстетическими и потребительскими параметрам среды «традиционным» населенным пунктам Белгородской области. Но, тем не менее, необходимым является введение дополнительных характеристик несколько иного плана (например, расстояние от населенного пункта до горнодобывающего предприятия, число жителей, работающих на горнорудном предприятии и т.д.). В описываемых населенных пунктах покомпонентные характеристики (коэффициенты репрезентации) как бы отходят на второй план. Основу таких характеристик составляют своего рода ключевые вопросы, определяющие как наиболее общие особенности их социально-экономической, демографической географии, так и черты их неповторимого специфического и индивидуального социально-географического своеобразия. То есть «качество» и «количество» населения могут предопределять разность в эстетико-потребительских оценках. При этом особенно важным представляется выявление и анализ взаимосвязей в этой сложной системе.

Сохранение и усиление географичности важно и при изучении аспектов общественного природопользования. Для района КМА, пожалуй, особенно важна взаимосвязь истории формирования ландшафтов территории, динамика видов природопользования и история населения. Ниже приведены характеристики ареалов общественного природопользования для городов Губкин и Старый Оскол (табл. 2):

Заключение. Несмотря на ряд трудностей, возникающих при оценке эстетико-потребительских параметров общественного природопользования, эстетическому подходу к планированию ландшафтов должно отводиться одно из центральных мест. Выше было показано, во-первых, насколько среда жизни человека, его окружение расходятся с потребностями, во-вторых, современный стиль жизни и потребления далеки от элементарных требований экологии. Не будет преувеличением сказать, что и львиная доля эстетических и экологических проблем корректным образом должна была бы решаться в рамках планирования и организации территории населенных

пунктов. С другой стороны, состояние планирования территории и ее правовое обеспечение в настоящее время в России удручающее, что представляет собой немаловажную и недостаточно осознаваемую про-

блему. Достичь стабилизации или даже улучшения экологической ситуации хотя бы в пределах региональных границ – крайне трудная задача для современных обществ.

Таблица 2

Характеристики общественного природопользования для городов Губкин и Старый Оскол

Характеристики общественного природопользования		Губкин	Старый Оскол
1	Соотношение «внешнего» и «внутреннего» общественного природопользования	43 / 57	24 / 76
2	«чистая рекреация», %	62,1	56,0
3	среднее расстояние до наиболее часто посещаемых территорий, км	0,4±0,1	2,9±2,5
4	средняя частота посещения наиболее часто посещаемых территорий, раз в неделю	3,8	3,9
5	среднее расстояние до приближенных часто посещаемых территорий, км	2,5±1,9	4,0±2,2
6	средняя частота посещения приближенных часто посещаемых территорий, раз в неделю	1,6	2,2
7	среднее расстояние до удаленных редко посещаемых территорий, км	11,4±7,6	13,1±7,1
8	средняя частота посещения удаленных редко посещаемых территорий, раз в неделю	0,9	0,6

Признание необходимости принятия мер в этом направлении, в том числе на основе результатов оценки эстетико-потребительских параметров позволит избежать ряд нежелательных последствий, в том числе снижение эстетической ценности территории для местного населения; возрастание риска возникновения явления «грусть новых городов» [4]; малая эффективность программ благоустройства; риск обострения социальной напряженности; снижение рекреационного потенциала территорий и непредска-

зуемость экологических и социально-экономических последствий.

Очевидна востребованность и ключевое значение результатов исследования, необходимость их расширения, при проектировании и создании более совершенных региональных природоохранных систем, нацеленных на охрану природных объектов, на реабилитацию сильно нарушенных экосистем, к которым относится территории размещения горнодобывающих предприятий КМА, то есть на создание единого экологического каркаса.

Список использованных источников:

1. Гененко И.А. Методика изучения социально-географических аспектов общественного природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды: Метод. пособие / И.А. Гененко, Е.М. Лопина, А.Г. Корнилов. – Белгород: ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2009. – 44 с.
2. Корнилов А.Г. Оценка эстетико-потребительских параметров ландшафта в условиях современного землепользования (на примере поселков городского типа Белгородской области) / А.Г. Корнилов, А.П. Федутенко, Е.М. Лопина // Научные ведомости БелГУ №21(92), выпуск 13, 2010. – С.168-173.
3. Эфроимсон В.П. Генетика этики и эстетики. – СПб.: «Талисман», 1995. – 288 с.
4. Реймерс Н.Ф. Природопользование / Н.Ф. Реймерс. – М.: «Мысль», 1990. – 673 с.

УДК 911.3

**Владимир Редин, Юрий Кандыба,
Валентина Редина, Валентин Лаптев****ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ ГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ**

Исследовано современное состояние газовой промышленности в Харьковской области. Показано значение Харьковского региона в топливно-энергетическом потенциале Украины. Проанализированы объемы добычи, первоначальные, остаточные и перспективные запасы природного газа по наиболее крупным месторождениям области, раскрыт их потенциал в обеспечении природным газом Харьковщины и других регионов Украины. Определены проблемы и перспективы развития газовой и газоперерабатывающей промышленности Харьковской области.

Ключевые слова: месторождения, энергоносители, промышленные запасы, газовый конденсат, энергобаланс.

Володимир Редін, Юрій Кандиба, Валентина Редина, Валентин Лаптев. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА РОЗМІЩЕННЯ ГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. Досліджено сучасний стан газової промисловості в Харківській області. Показано значення Харківського регіону у паливно-енергетичному потенціалі України. Проаналізовано об'єми видобування, первинні, залишкові і перспективні запаси природного газу по найбільших родовищах області, розкрито їх потенціал у забезпеченні природним газом Харківщини та інших регіонів України. Визначено проблеми та перспективи розвитку газової і газопереробної промисловості Харківської області.

Ключові слова: родовища, енергоносії, промислові запаси, газовий конденсат, енергобаланс.

Vladimir Redin, Yuriy Kandyba, Valentina Redina, Valentin Laptev. THE FEATURES OF DEVELOPMENT AND PLACING OF GAS INDUSTRY OF THE KHARKOV REGION. The modern state of gas industry in the Kharkov region is explored. The value of the Kharkov region in fuel and energy potential of Ukraine is shown. The volumes of booty are analysed. Supplies of natural gas primary, remaining and perspective on the most large deposits of region, their potential in providing by natural gas of the Kharkov region and other regions of Ukraine is exposed. Problems and prospects of development of gas and gas processing industries of the Kharkov region are certain.

Keywords: deposits, field, energy, power mediums, industrial supplies, gas condensate, the energy balance.

Харьковская область, как и другие регионы Украины, для успешного функционирования и развития должна предусмотреть повышение энергообеспечения в разных отраслях экономики региона.

Решение проблемы энергообеспеченности области тесно связано с развитием газовой промышленности, так как Харьковщина является ведущим регионом Украины по запасам и добыче природного газа. Суммарные разведанные запасы газа месторождений области составляют примерно 35 % запасов Украины.

В пределах Харьковской области размещается 46 месторождений нефти и природного газа, их остаточные балансовые запасы составляют: природного газа – 315 022 млн. м³ (с учетом растворенного в нефти), а газового конденсата – 10 752 млн. тонн. Большая часть месторождений разрабатывается длительное время, что способствует их постепенному истощению.

В структуре производства энергоносителей на Украине Харьковская область имеет исключительно выгодный природный топливно-энергетический потенциал. Так, в структуре производства Украины на природный газ приходится 26,8%, а в Харьковской области – 95,1%. При неизменности тенденции добычи, сформировавшейся на текущий момент, без учета возможного изменения запасов, природного газа в регионе хватит на 73 года.

Динамика добычи природного газа в Харьковской области имеет устойчивую тенденцию к росту. Добыча природного газа значительно превышает потребности Харьковской области в энергоносителях данного типа. Так, в 2004 году добыча составляла 7 441 млн. м³, а потребление 4 328 млн. м³

(превышение – 3 113 млн. м³), в 2006 году добыча – 7 742 млн. м³, а потребление – 5 000 млн. м³ (превышение 2 742 млн. м³), в 2008 году добыча – 8 323 млн. м³, а потребление – 4 225 млн. м³ (превышение 4 098 млн. м³). Показатели данного превышения имеют тенденцию к росту на фоне относительно стабильного потребления газа в Харьковской области и свидетельствуют о росте обеспечения потребностей других регионов Украины.

Основные месторождения природного газа, которые размещаются в Харьковской области, это Шебелинское, Западно-Хрестищенское. Также крупным является Ефремовское месторождение и ряд других, которые имеют залежи газа массивно пластового типа, мощность которых достигает до 1600 метров.

Шебелинское месторождение с разведанными запасами около 700 млрд. м³ газа было открыто в 1950 году, когда 3 мая был получен газ из глубин 1650 метров. Размещается месторождение в Балаклейском районе в 70 км от Харькова. Благодаря разработке Шебелинского месторождения начала развиваться газовая промышленность Харьковской области и на Украине. Большую роль разработка месторождения сыграла на газификацию страны, развитие химической промышленности, машиностроения, промышленности строительных материалов.

Месторождение представлено единой массивной залежью, мощность нефтегазоносности достигает 1 160 м, площадь газоносности около 240 км².

По состоянию на начало 2009 года из месторождения добыто 600 млрд. м³ газа, что примерно 55% от всего добытого газа в Харьковской области и 36% от добычи газа в Украине.

На 1.01.2010 года из месторождения добыто около 90% от начальных разведанных запасов газа.

Современные разведанные промышленные запасы газа Шебелинского месторождения оцениваются около 65 млрд. м³, что составляет 20% от запасов природного газа Харьковской области.

Суммарная добыча газового конденсата на месторождении относительно низкая и оставляет 1 563,9 тыс. т., что можно объяснить большими потерями на первых стадиях разработки.

Значительная часть добываемого природного газа и газового конденсата используется для получения моторных топлив и других светлых и темных нефтепродуктов. Производителем моторных топлив в Харьковской области является Шебелинский газоперерабатывающий завод.

В 2008 году он переработал 789,59 тыс. т бензина моторного и 212,5 тыс. т газойлей (дизельного топлива). Производство Шебелинского ГПЗ способно полностью удовлетворять региональные потребности, однако большая часть продукции этого предприятия реализуется за пределами Харьковской области, что и определяет дефицит моторного топлива в регионе, который компенсируется за счет его импорта и закупок у других украинских производителей.

В настоящее время Шебелинский промысел по добыче нефти, газа и конденсата обслуживает 657 газовых и 11 нефтяных скважин. Кроме этого, есть еще 5 наблюдательных и 7 специальных скважин.

Согласно прогнозам УкрНИИгаза добыча природного газа на Шебелинском месторождении в период 2011-2015 годы уменьшится с 2279 млн. м³ до 1909 млн. м³. Геологи утверждают, что на глубинах около 5 тыс. м имеются промышленные запасы газ, которые дадут месторождению второе дыхание.

Второе место в Украине по запасам природного газа занимает Западнохристищенское месторождение (320 млрд. м³). Оно размещается в Красноградском районе на расстоянии 25 км от г. Краснограда. Введено в эксплуатацию в 1970 году.

Западнохристищенское месторождение осваивалось высокими темпами, наращивая ежегодную добычу на 3-4 млрд. м³. Так, в 1971 году добыча составляла 2,8 млрд. м³, в 1972 году – 6,9 млрд. м³, а в 1973 году – 23,4 млрд. м³.

По состоянию на 2010 год из месторождения было добыто 282,5 млрд. м³ газа, что примерно 26% от всей добычи в Харьковской области и 15% от добычи газа на Украине.

В настоящее время из месторождения уже добыто 82% от начальных разведанных запасов газа. Однако его запасы еще составляют около 53 млрд. м³, что составляет примерно 16% от запасов области и более 5% от запасов Украины.

Западнохристищенское месторождение выделяется по запасам и добыче газового конденсата. За время его разработки было добыто 6,5 млн. т конденсата, что составляет 24% от всей добычи в Харьковской области.

Ефремовское газоконденсатное месторождение по своим размерам, запасам природного газа и объемам добычи занимает третье место после Шебелинского и Западнохристищенского месторождений.

Ефремовское месторождение было открыто в

1965 году, а его разведка проводилась до 1969 года. В настоящее время в эксплуатации находится 65 скважин.

Начальные запасы газа на месторождении оценены в 109,9 млрд. м³, что примерно 8% от всех начальных запасов Харьковской области и около 4% от общих запасов Украины. Остаточные промышленные запасы также остаются значительными и составляют более 40 млрд. м³ газа или 13% от современных разведанных запасов Харьковской области. Добыча конденсата на месторождении за весь период разработки относительно незначительна и составляет около 460 тыс. т.

Из других месторождений области по разведанным запасам можно выделить Медведивское, Мелиховское, Юлиевское, Спиваковское, Кегичевское, Сосновское и другие месторождения.

Всего из недр Харьковской области с начала разработки добыто примерно 79% от разведанных запасов и около 68% всей добычи газа в Украине. Конденсата добыто более 26,4 млн. т, что больше 70% начальных запасов области и более 46% добычи на Украине.

Таким образом, можно сделать выводы, что на современном этапе большая часть начальных разведанных запасов газа Харьковской области добыта, однако в пределах известных месторождений запасы составляют 75 млрд. м³, а перспективные прогнозные запасы на территории области оцениваются около 800 млрд. м³.

Сильной стороной газовой промышленности Харьковской области также является наличие развитой системы добычи, транспортировки, хранения и переработки природного газа и конденсата. К этому можно добавить достаточность (излишек) производительных мощностей для полного обеспечения потребностей области в товарных энергоносителях. Важным показателем работы газовой промышленности является широкая номенклатура и высокое качество большинства товарных энергоносителей, которые производятся в области: моторных топлив и других нефтепродуктов, электроэнергии.

К слабым сторонам развития газовой промышленности области следует отнести постоянную тенденцию истощения газовых месторождений. Так, уменьшение добычи газа в Харьковской области связано с истощением на 80-90% основных значительных по запасам газоконденсатных месторождений области – Шебелинского, Христищенского, Ефремовского, Кегичевского и других.

Несмотря на способность предприятий полностью удовлетворить региональные потребности вторичными энергоносителями, Харьковская область имеет низкую степень удовлетворения в потребностях нефтепродуктов (моторных топлив) за счет местного производства, определяющую зависимость региона от межрегиональных поставок и импорта энергоносителей данной группы.

В Харьковской области имеет место также недостаточность экономически значимого потенциала производства энергии объектами альтернативной энергетики для обеспечения существующих структурных изменений в энергетическом балансе регио-

на.

Среди основных направлений структурных преобразований в развитии газовой промышленности области можно назвать активизацию разведки и освоения новых месторождений с целью увеличения добычи газового конденсата и природного газа. Необходимо также увеличение производства нефтепродуктов и, в первую очередь, моторных топлив.

Рост цен на нефть в мире в настоящее время сделал выгодным производство синтетических аналогов нефтепродуктов (синтетическое жидкое топливо – СЖТ, синтетическое масло и др.) для нефтезависимых стран, имеющих другие виды органиче-

ского ископаемого топлива.

В мире ряд стран, используя нетрадиционное сырье, получают жидкие углеводороды. В Южно-Африканской Республике (ЮАР), Китае и Индонезии идет изготовление СЖТ из бурого и каменного угля, в Малайзии СЖТ производится из природного газа.

Харьковская область имеет достаточный ресурсный и научно-технический потенциал для создания промышленного комплекса по производству синтетических жидких топлив и других нефтепродуктов на местной сырьевой базе, запасов которых хватит на 60 лет.

Список использованных источников:

1. Алюшин Д.О., Феценко М.І. та ін. Шебелинкагазвидобування: 50 років звершен. – Київ, 2006.
2. Діак І.В. Газова промисловість України на зламі століть - Івано-Франківськ: Наукове видання, 2000.
3. Добкин М.М., Чернов С.И., Кернес Г.А., Сапрнов Ю.А. и др. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года. – Харьков, 2010.
4. Мішобло Г.О. Економічна географія України з основами виробництва. – Київ, 1997.
5. Осінчук З.П. Газова галузь України. Становлення, досягнення, особистості. – Київ, 2009.
6. Питання розвитку газової промисловості України: Збірник наукових праць УкрНДІгаз. Випуск 28 / редкол. І.М. Фик та ін. – Харків, 2000.
7. Питання розвитку газової промисловості України: Збірник наукових праць. – Випуск XXXVII. – Харків, 2009.
8. Програма розвитку паливної галузі Харківського регіону до 2010 року / Харк. обл. адм-ція та НАК «Нафтогаз України» - Харків, 2002.
9. Швидкий О.А. Перспективні напрямки розвитку нафтогазової науки в ДП «Науканафтогаз». Нафтова і газова промисловість. К., 2010. – С. 4-7.

УДК 911.3

Людмила Немець, Вадим Ліхван

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ТА ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито територіальні та часові особливості розвитку рослинництва на території Харківської області. Досліджено структуру та роль рослинництва в господарстві регіону, визначено склад виробництва валової продукції сільського господарства за її основними товаровиробниками, дана характеристика динаміки розвитку рослинництва за останні два десятиліття, а також визначено рентабельність виробництва продукції рослинництва Харківської області.

Ключові слова: рослинництво, виробництво валової продукції, структура виробництва основних сільськогосподарських культур, рентабельність.

Людмила Немець, Вадим Ліхван. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ И ВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РАСТЕНИЕВОДСТВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье раскрыты территориальные и временные особенности развития растениеводства на территории Харьковской области. Исследована структура и роль растениеводства в хозяйстве региона, определен состав производства валовой продукции сельского хозяйства за ее основными товаропроизводителями, дана характеристика динамики развития растениеводства за последние два десятилетия, а также определена рентабельность производства продукции растениеводства Харьковской области.

Ключевые слова: растениеводство, производство валовой продукции, структура производства основных сельскохозяйственных культур, рентабельность.

Lyudmyla Nemets, Vadym Likhvan. TERRITORIAL AND SENTINEL FEATURES OF DEVELOPMENT OF PLANT-GROWER OF KHARKIV AREA. In the article the territorial and sentinel features of development of plant-grower are exposed on territory of the Kharkiv area. Investigational structure and role of plant-grower in the economy of region, the structure of production of gross output of agriculture for her main producers of the goods is defined, this description the dynamics of development of plant-grower for the last two decades, and also certainly profitability of production of goods of plant-grower of the Kharkiv area.

Key words: plant-grower, production of gross goods, pattern of production of basic agricultural cultures, profitability.

Постановка проблеми. Рослинництво є провідною галуззю сільського господарства та займає особливе місце в структурі АПК Харківської області. Проте в останні роки рослинництво на території

регіону перебуває у кризовому стані, про що свідчить поступове зменшення обсягів виробництва продукції рослинництва та зниження обсягів споживання продуктів харчування рослинного походження населенням. На території Харківської області спостерігається значна територіальна та часова диференціація показників розвитку сільського господарства

і, зокрема показників розвитку рослинництва. Перш за все це зумовлено рядом факторів, серед яких головне місце займають природні та економічні. Тому дослідження територіальних та часових особливостей розвитку рослинництва Харківської області є сьогодні актуальним та потребує негайного вивчення.

Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку рослинництва Харківської області за останні роки, виявлення його структурних змін та територіальних відмінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2010 рік порівняно з минулим роком скоротився на 12,9%. У свою чергу виробництво продукції рослинництва зменшилося на 21,4%, у тому числі у аграрних підприємствах – на 24,9%, у приватних господарствах населення – на 18,2%. Проте у 2010 році рослинництво має ще деяку перевагу у структурі сільського господарства над тваринництвом – 56,5% і 43,5% відповідно.

У 2010 році обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в області становили 56,8 % від рівня 1990 року, зокрема у рослинництві – 71,2%. Динаміка обсягів виробництва валової продукції рослинництва є нестійкою, а обсяги виробництва значно коливаються з року в рік, що залежить переважно від погодних умов та економічних факторів. У 2010 році виробництво валової продукції рослинництва впало до рівня 2000 року і має тенденцію до подальшого спаду.

Протягом останнього десятиліття рослинництво Харківської області демонструвало нестійку динаміку виробництва (рис. 1). Найбільший спад спостерігався в 2000, 2003 та 2010 роках. Це пов'язано з рядом економічних причин та погодних умов. Проте така нестабільність не завадила у 2005 та 2008 роках перевищити показники виробництва валової продукції рослинництва 1990 року – 102,3% і 110,6% відповідно.

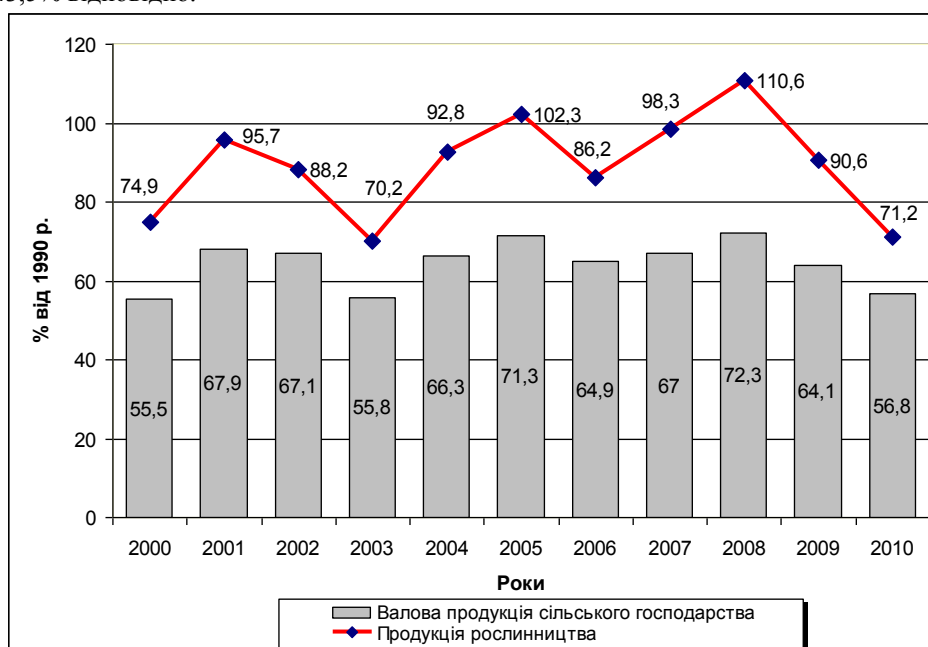

Рис.1. Динаміка виробництва валової продукції рослинництва і сільського господарства Харківської області за період 2000 - 2010 роки (складено за даними [3])

Періоди поступового зростання обсягів валової продукції рослинництва (2000 – 2001, 2004 – 2005, 2007 – 2008 роки) змінювалися спадом виробництва у 2003, 2006 та 2009 – 2010 роках.

Також слід зазначити, що існує пряма залежність показників обсягів валової продукції сільського господарства в цілому від показників обсягів валової продукції рослинництва, що пояснюється великим впливом рослинництва на загальний стан сільського господарства в Харківській області. Відмічені вище періоди зростання та спаду показників рослинництва характерні і для показників сільського господарства в цілому.

На території Харківської області сільським господарством займаються сільськогосподарські підприємства та приватні господарства населення. У 2010 році розподіл виробництва сільськогосподарської

продукції мав такий вигляд: 54,6% – господарства населення, 45,4% – сільськогосподарські підприємства (рис. 2).

Майже однаковий розподіл виробництва свідчить про високий показник зайнятості населення області у сільському господарстві. На сьогодні власні господарства населення мають дещо більший відсоток виробництва сільськогосподарської продукції у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами. Така перевага спостерігається на протязі останніх 10 років, проте саме в останні кілька років частка виробництва сільськогосподарських підприємств значно збільшилася.

Досить схожа ситуація за даним розподілом спостерігається в галузі рослинництва. У 2010 році розподіл виробництва продукції рослинництва мав такий вигляд: 54,1% – господарства населення,

45,9% – сільськогосподарські підприємства (рис. 3).

Валові обсяги виробництва продукції рослинництва безпосередньо залежать від кількості виробництва основних сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств. У 2010 році на території Харківської області вирощували 12 665 тис.ц. зернових культур (озима пшениця, ячмінь, гречка, просо, кукурудза тощо), 4622 тис.ц. цукрових буряків, 7031

тис.ц. соняшнику, 4750 тис.ц картоплі та 4645 тис.ц. овочів (рис. 4). Основними виробниками зернових, соняшнику та цукрових буряків в області, як і у попередньому році, були сільськогосподарські підприємства – ними вироблено 77–87% загальнообласного обсягу цих культур. У той же час, практично всю картоплю, овочі та близько 90% плодоягідної продукції, вироблено господарствами населення.

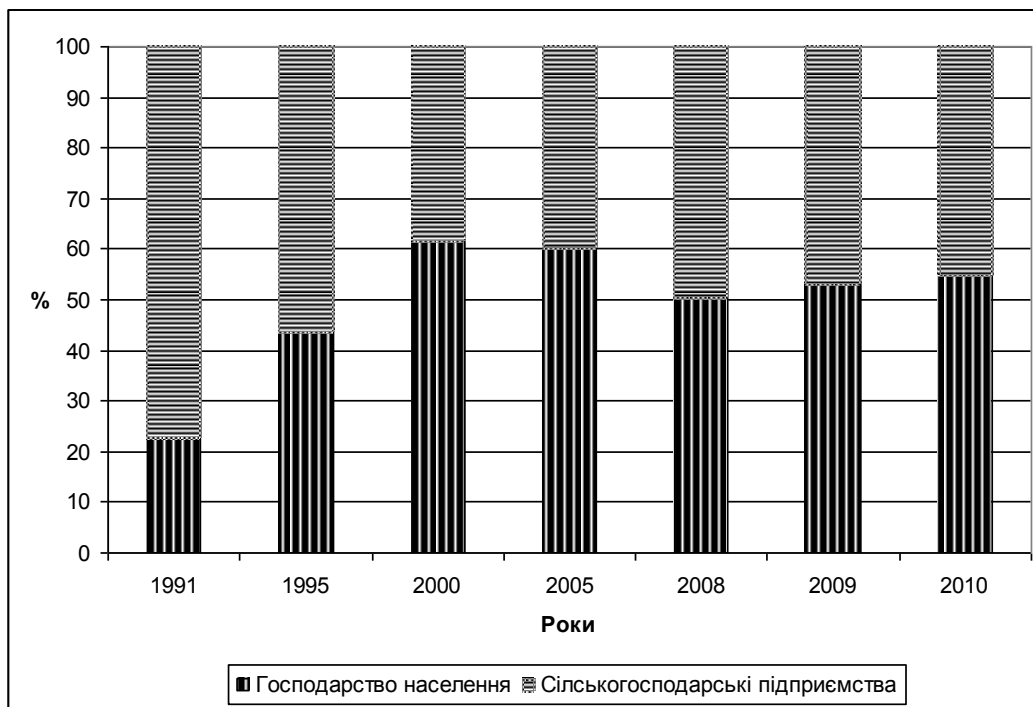

Рис. 2. Склад виробництва валової продукції сільського господарства за її основними товаровиробниками в Харківській області за період 1991 - 2010 роки (складено за даними [3])

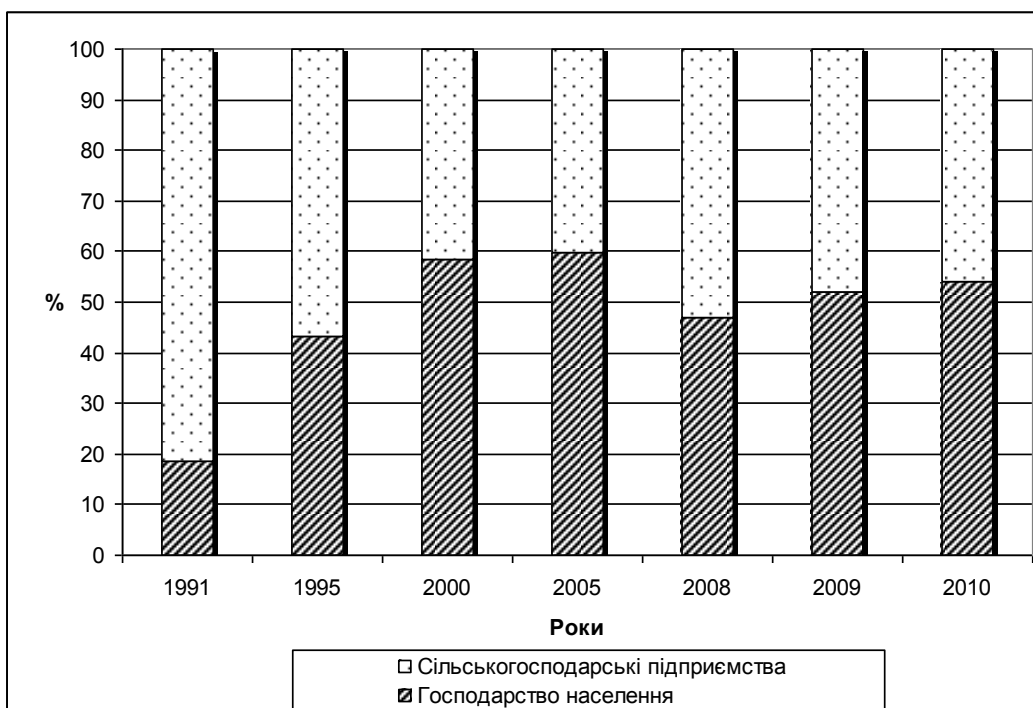

Рис. 3. Склад виробництва валової продукції рослинництва за її основними товаровиробниками в Харківській області за період 1991 - 2010 роки (складено за даними [3])

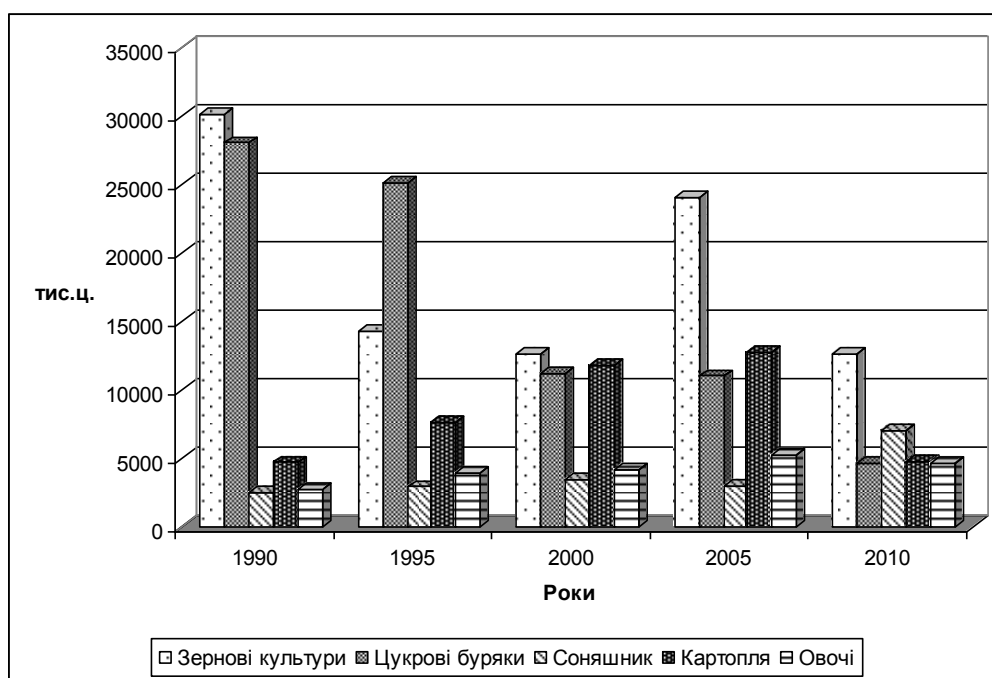

Рис. 4. Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств на території Харківської області за період 2000 - 2010 роки (складено за даними [1; 3])

За період з 1990 по 2010 роки відбулися значні зміни у виробництві сільськогосподарських культур на території Харківської області. Кількість зернових культур значно зменшилася у 2010 році порівняно з 1990 роком – у 2 рази. Значно гірша ситуація з вирощуванням цукрових буряків, обсяги яких зменшилися в 7 разів і як наслідок спостерігається зменшення кількості діючих цукрових заводів на території Харківської області. У 2,5 рази збільшилися обсяги виробництва соняшника, проте в цілому це виробництво досить невелике.

До 2005 року зросло виробництво картоплі в регіоні, проте через погодні умови та низьку собівартість у 2010 році цей показник зменшився майже вдвічі у порівнянні з 2005 роком і залишився на рівні 1990 року. Невисокі показники має виробництво овочів, хоча порівняно з 1990 роком воно виросло у 2 рази. В основному овочівництвом займається населення, яке проживає поблизу обласного центру та великих районних центрів.

Неоднакові темпи скорочення виробництва основних сільськогосподарських культур Харківської області призвели до зміни структури виробництва продукції рослинництва в регіоні (рис. 5). Перш за все слід відмітити збільшення частки виробництва соняшнику, картоплі та овочів і дуже значне зменшення частки виробництва цукрових буряків. Спостерігається також зменшення частки виробництва зернових культур (на 7%). Отже, за останні 20 років на території Харківської області дещо змінилася орієнтація і відповідно спеціалізація виробництва сільськогосподарських культур.

В умовах ринкової економіки головним фактором, що визначає розвиток сільського господарства та зокрема галузі рослинництва, є можливість одержання максимального прибутку. Головним показником прибутковості галузі є рентабельність ви-

робництва.

Рентабельність виробництва сільськогосподарських культур на території Харківської області не має чіткої тенденції і коливається на протязі останніх 20 років (таблиця 1). Загальний рівень рентабельності рослинництва в Харківській області у 2010 році становить 23,3%, що в 5 разів менше ніж аналогічний показник у 1990 році. За останні 20 років рентабельність рослинництва поступово падала до показника 2009 року і тільки у 2010 році мала додатний приріст порівняно з попереднім роком (+17%).

Найбільш рентабельними та стабільними галузями рослинництва у 2010 році є виробництво овочів та соняшнику – 87,6% та 61,1% відповідно. Найбільш збитковими є виробництво цукрових буряків.

З рис. 6, який характеризує рентабельність продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області у 2010 році, видно, що нерентабельним рослинництвом є в Дворічанському районі. Дуже низька рентабельність рослинництва на території Золочівського, Богодухівського, Барвінківського та Нововодолазького районів, де даний показник дорівнює 0,1% – 10%. Ці райони є досить депресивними та знаходяться здебільшого на периферії Харківської області і характеризуються погіршеною транспортною доступністю до центрів переробки та збуту продукції. Найбільш рентабельним рослинництвом є на території Кегичівського, Красноградського, Краснокутського та Ізюмського районів – понад 40%, де більш розвинуте сільське господарство, а також на території яких є свої центри переробки та збуту продукції. В порівнянні з тваринництвом, де найвищий показник рентабельності становить 19,5%, рослинництво є більш прибутковою та перспективною галуззю сільського господарства області.

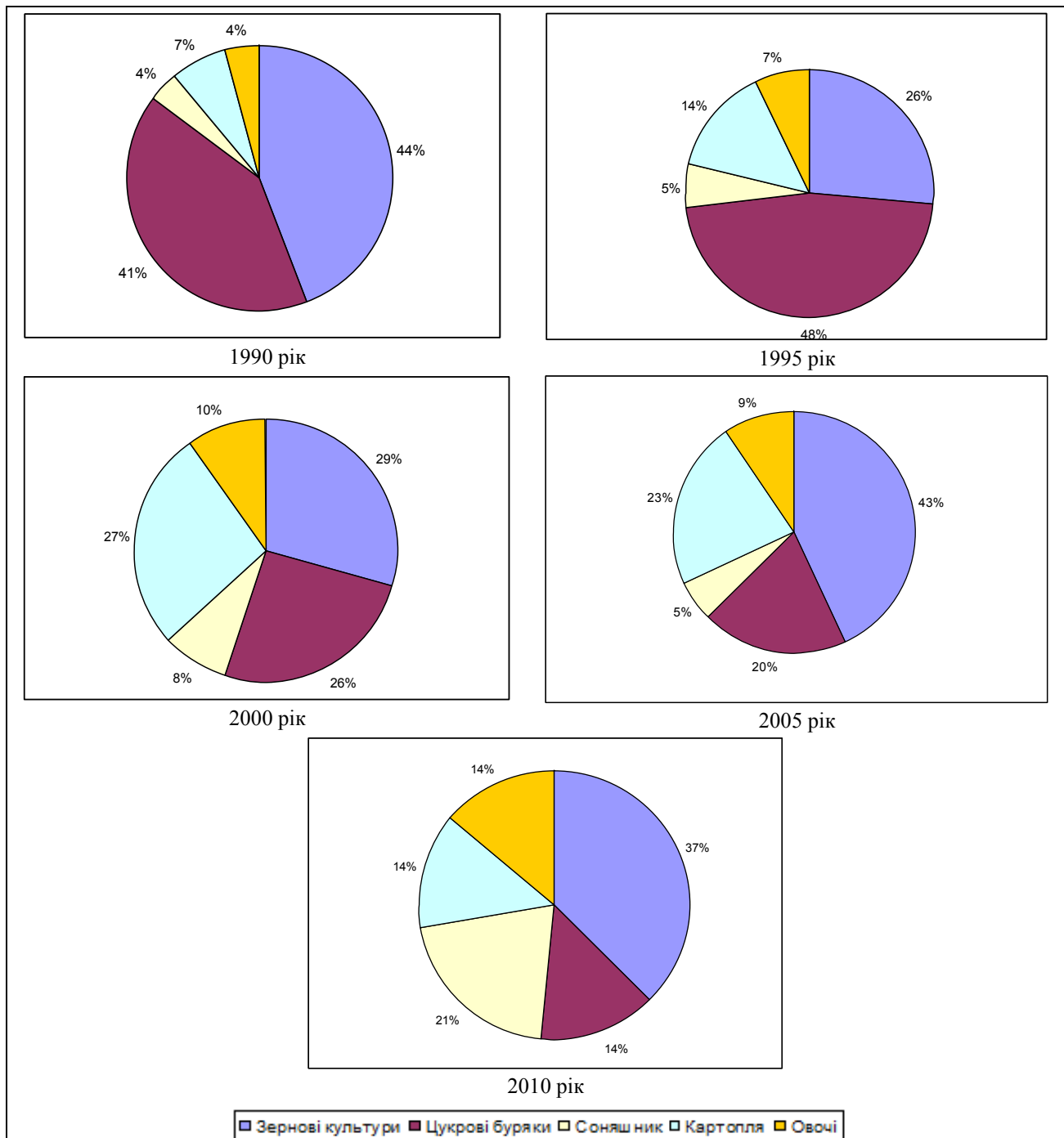

Рис. 5. Зміна структури виробництва основних сільськогосподарських культур Харківської області за період з 1990 по 2010 роки (складено за даними [3])

Таблиця 1
Показники рентабельності рослинництва (%) у сільськогосподарських підприємствах Харківської області за період з 1990 до 2010 рр. (складено за даними [3])

Роки	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Рівень рентабельності рослинництва	131,2	83,1	39,3	9,8	10,7	6,3	23,3
зерно	308,5	54	72,3	7,9	11,2	-6,6	-4,1
соняшник	255,2	221,7	74,7	26	14,6	45,5	61,1
цукрові буряки	48,1	83,5	39,6	-0,1	0,1	-11,0	-27,5
картопля	-16,1	35,2	8	-23,1	18,7	-20,0	69,7
овочі	10,8	16,3	-12,0	-4,5	-14,7	17,9	87,6

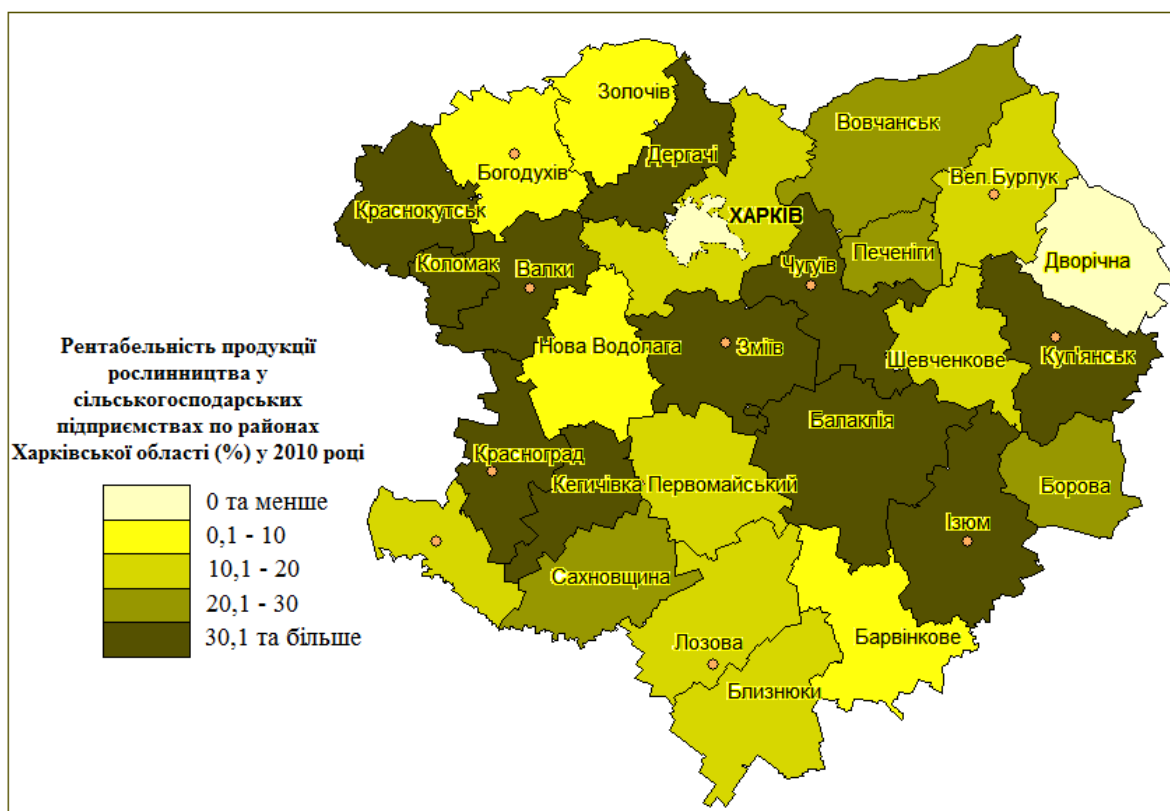

Рис. 6. Рентабельність продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області (%) у 2010 році (складено за даними [3])

Висновки. Розвитку рослинництва на території Харківської області сприяє високий рівень культури землеробства, наявність значної частки чорноземів звичайних, середньо- та слабо гумусних, позитивна динаміка рівня рентабельності продукції рослинництва, вигідне стратегічне положення регіону для міжрегіонального і міжнародного співробітництва тощо. Рослинництво займає важливе місце у сільському господарстві Харківської області та досить розвинене на території всієї області. Внаслідок економічних криз, реформ та політичної нестабільності,

а також особливостей природних умов рослинництво в регіоні не знаходиться на тому рівні, на якому було на початку незалежності нашої держави.

У відповідності зі Стратегією сталого розвитку Харківської області до 2020 року [2], основним напрямком розвитку галузі в межах регіону має стати збільшення обсягів переробки й виробництва продукції рослинництва, зокрема плодів та ягід за рахунок поліпшення продуктивності культур, та застосування комплексу економічних заходів, в тому числі і підтримки фермерства.

Список використаних джерел:

1. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. Г.А. Хлудєєва]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 159 с.
2. Офіційний інтернет-сайт: Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року. – [Режим доступу]: <http://www.kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf>.
3. Харківська область у 2010 році (статистичний щорічник) [Електронний ресурс] / [за ред. О.С. Никифорова]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010.

УДК 911.3

Владимир Московкин, Алеся Субботина

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ВНЕШНЕТОРГОВЫЙ БЕНЧМАРКИНГ В СИСТЕМЕ СТРАН ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БАЗЫ ДАННЫХ TRADE COMPETITIVENESS MAP

На основе ранее разработанных процедур технологического внешнеторгового бенчмаркинга, использующий аналитический инструмент «Trade Performance Index» базы данных Trade Competitiveness Map Международного торгового центра ВТО, изучена конкурентоспособность экспортных технологических секторов стран Шанхайской организации сотрудничества. Практически по всем ключевым индикаторам и секторам Китай показал лучшие результаты по сравнению с Россией.

Ключевые слова: технологический внешнеторговый бенчмаркинг, аналитический инструмент «Trade Performance Index», база данных Trade Competitiveness Map, Шанхайская организация сотрудничества, экспортные технологические секторы.

Володимир Московкін, Алеся Субботіна. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИЙ БЕНЧМАРКІНГ В СИСТЕМІ КРАЇН ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВПРАЦІ З ВИКОРИСТАННЯМ БАЗИ ДАНИХ TRADE COMPETITIVENESS MAP. На основі раніше розроблених процедур технологічного зовнішньоторговельного бенчмаркінгу, що використовує аналітичний інструмент «Trade Performance Index» бази даних Trade Competitiveness Map Міжнародного торговельного центру СОТ, вивчено конкурентоспроможність експортних технологічних секторів країн Шанхайської організації співпраці. Практично за всіма ключовими індикаторами і секторами Китай показав кращі результати у порівнянні з Росією.

Ключові слова: технологічний зовнішньоторговельний бенчмаркинг, аналітичний інструмент «Trade Performance Index», база даних Trade Competitiveness Map, Шанхайська організація співпраці, експортні технологічні сектори.

Vladimir Moskovkin, Alesya Subbotina. TECHNOLOGY TRADE BENCHMARKING IN THE COUNTRY SYSTEM SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION, WITH USING OF A DATABASE OF TRADE COMPETITIVENESS MAP. On the basis of previously established procedures of technology trade benchmarking, with using of the analytical tool «Trade Performance Index» database Trade Competitiveness Map International Trade Centre WTO, competitiveness of export technological sectors of the Shanghai Cooperation Organization – countries is studied. Substantially all of the key indicators and sectors, China has shown better results in comparison with Russia.

Keywords: technology trade benchmarking, analytical tool «Trade Performance Index», database Trade Competitiveness Map, Shanghai Cooperation Organization, export technological sectors.

База данных Trade Competitiveness Map была разработана Международным торговым центром ВТО относительно недавно и известна гораздо меньше, чем база данных Trade Map. Из этой открытой базы данных мы будем использовать аналитический инструмент «Trade Performance Index» (ТPI, Индекс торговой деятельности). Индекс торговой деятельности разработан с целью оценки и контроля многогранной экспортной деятельности и конкурентоспособности по секторам и странам. В настоящее время ТPI охватывает 184 страны и 14 экспортных секторов. Он определяет уровень конкурентоспособности и диверсификацию экспортных секторов, используя сравнения с другими странами. В частности, он выявляет приобретения и потери на мировом рынке, проливает свет на факторы, вызывающие эти изменения. Кроме того, ТPI контролирует развитие экспортного разнообразия продуктов и рынков, при этом он ограничен чисто количественным подходом, обеспечивая систематический обзор состояния экспортных секторов, сравнительных и конкурентных преимуществ.

Для каждой страны и каждого сектора ТPI обеспечивает три типа индикаторов: общий профиль, положение текущего индекса за год и индекс изменения в экспорте за последние годы. В целом ТPI использует около 20 количественных индикаторов. Они представлены в абсолютных единицах и ранжированы по 184 странам.

При расчёте этих индикаторов используется

самая крупная в мире торговая база данных COM-TRADE Отдела статистики ООН, охватывающая более 95% мировой торговли и около 5 000 видов товаров согласно шестизначной HS (Harmonized System) кодировки. Используемые индикаторы, разбитые на три группы, приведены в табл. 1.

Секторально-страновая структура базы данных Trade Competitiveness Map и её инструмента «Trade Performance Index» позволяет строить различные матрицы избранных индикаторов, входящих в вышеуказанный индекс. В работе [1] предлагается использовать в таких матрицах по два сопряженных индикатора с указанием рангов тех из них, которые рассчитываются Международным торговым центром ВТО.

В ней для дальнейшего анализа, на примере арабских стран Средиземноморского партнерства с Европейским Союзом, выбраны сопряженные пары индикаторов: G1, G2; G3, P3; P4a, P5a. По аналогии с этой работой нами построены три матрицы для стран Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) (табл. 2 - 4). Кроме этого, построена матрица для индикатора P2 и его ранга (табл. 5).

Анализ табл. 2 показывает, что по общему экспорту электронных компонентов с большим отрывом лидирует Китай (более 134 млрд долл. США). Он же вместе с Узбекистаном занимает лучшие позиции по росту этого экспорта. По экспорту транспортного оборудования Китай также показывает лучшие результаты (объем экспорта- 59 млрд долл. США, рост объема экспорта- 21%). В секторе одежды с большим отрывом лидирует Китай с объемом

экспорта более 107 млрд долл. США. По росту объема экспорта одежды лидирует Киргизия (3-е место в мире) и Узбекистан (8-е место в мире). В целом, Китай по объему экспорта в 2009 г. лидировал во всех секторах, кроме сектора минералов, где лидерство за Россией (табл. 2). Наибольшее отставание России от Китая наблюдается в секторе ИТ& потребительской электроники, в котором китайский экспорт превышает российский почти в 300 раз. Отметим, что с точки зрения проведения технологического бен-

чмаркинга важны пять технологических секторов: электронные компоненты, транспортное оборудование, смешанное производство, неэлектронное машиностроение, ИТ& потребительской электроники. По всем технологическим секторам с большим отрывом лидирует Китай и его экспортные характеристики следует брать в качестве целевых при проведении технологического внешнеторгового бенчмаркинга в системе стран ШОС.

Таблица 1

Структура Индекса торговой деятельности

Укрупненные индикаторы	Индикаторы	
Индикаторы общего профиля	N	Количество экспортирующих стран в данном секторе экономики
	G1	Объем экспорта, тыс. долл. США
	G2	Рост объема экспорта, %
	G3	Доля в национальном экспорте, %
	G4	Доля в национальном импорте, %
	G5	Относительный внешнеторговый оборот, %
	G6	Относительно-единичное значение (мировое среднее берется за единицу)
Индикаторы Текущего Индекса, 2009 г.	P1	Внешнеторговое сальдо, тыс. долл. США
	P2	Объем экспорта на душу населения, долл. США
	P3	Доля на мировом рынке, %
	P4a	Продуктовая диверсификация (количество эквивалентных продуктов)
	P4b	Продуктовая концентрация (распространенность)
	P5a	Рыночная диверсификация (количество эквивалентных рынков)
	P5b	Рыночная концентрация (распространенность)
	C1	Относительное изменение в доле мирового рынка, %
Индикаторы Индекса изменения, 2001-2009 гг.	C1a	Эффект конкурентоспособности, %
	C1b	Начальная географическая специализация, %
	C1c	Начальная продуктовая специализация, %
	C1d	Эффект адаптации, %
	C2	Соответствие с динамикой мирового спроса
Индикаторы, включенные в диаграмму	A	Абсолютное изменение доли мирового рынка, %
	P	Текущий индекс (среднее значение)
	C	Индекс изменения (среднее значение)

Таблица 2

Матрица индикаторов объема (тыс. долл. США) и роста экспорта (%) по секторам и странам ШОС, 2009 г.

Секторы	Индикаторы	РФ	Китай	Казахстан	Киргизия	Таджикистан	Узбекистан
Электронные компоненты	G1	1669555	134547449	50932	22310	-	42205
	G2/ранг	9%/53	16%/37	5%/69	4%/73		16%/36
Транспортное оборудование	G1	2683889	59006502	107348	31323	3848	239383
	G2/ранг	-8%/111	21%/26	5%/70	14%/42	-24%/131	-8%/112
Одежда	G1	98742	107263702	5271	73107	16386	58297
	G2/ранг	-15%/106	10%/15	-5%/77	33%/3	1%/50	20%/8
Смешанное производство	G1	2155819	150934182	44998	16272	2615	30274
	G2/ранг	8%/63	13%/37	-3%/122	-7%/135	-16%/142	13%/39
Минералы	G1	193804433	24028130	324836881	54079	28831	2644738
	G2/ранг	6%/82	2%/104	1%/56	-14%/154	33%/17	42%/10
Химикаты	G1	14343844	72819145	1971632	13948	11514	544568
	G2/ранг	5%/99	15%/41	38%/15	16%/40	-5%/136	13%/47
Кожа	G1	178399	41943175	319498	7037	-	7923
	G2/ранг	-4%/87	10%/27	6%/49	14%/21		58%/3

Продолж. табл. 2

Базовое производство	G1 G2/ранг	32424779 1%/94	98117946 9%/44	5556652 6%/60	18317 -28%/147	500963 1%/100	451221 1%/98
Неэлектронное машиностроение	G1 G2/ранг	5475893 6%/79	108159449 26%/24	195505 1%/104	24754 17%/40	1530 -4%/126	19111 3%/91
IT& потребительская электроника	G1 G2/ранг	1033899 17%/33	289289015 9%/45	23785 10%/42	-	-	-
Свежие продукты питания	G1 G2/ранг	5632111 27%/17	20953718 9%/77	961392 14%/45	125979 9%/76	257460 6%/101	669944 -17%/175
Обработанные продукты питания	G1 G2/ранг	3703929 19%/20	18103203 9%/76	762965 25%/11	57307 8%/86	38674 49%/3	59298 8%/83
Древесина и продукты деревообработки	G1 G2/ранг	7819536 0%/94	15021085 10%/31	21440 8%/42	7302 29%/12	-	6108 5%/57
Текстиль	G1 G2/ранг	259935 -11%/105	59823453 10%/24	21503 8%/27	7095 -9%/100	10026 -20%/115	293594 10%/25

Таблица 3

Матрица индикаторов долей в национальном и мировом экспорте по секторам и странам ШОС, 2009 г. (%)

Секторы	Индикаторы	РФ	Китай	Казахстан	Киргизия	Таджикистан	Узбекистан
Электронные компоненты	G3	1%	11%	0%	2%	-	1%
	P3/ранг	0,19%/42	15,20%/1	0,01%/76	0,00%/94		0,00%/81
Транспортное оборудование	G3	1%	5%	0%	3%	0%	4%
	P3/ранг	0,24%/39	5,34%/6	0,01%/77	0,00%/96	0,00%/132	0,02%/70
Одежда	G3	0%	9%	0%	6%	2%	1%
	P3/ранг	0,03%/82	34,5%/1	0,00%/112	0,02%/87	0,01%/104	0,02%/90
Смешанное производство	G3	1%	13%	0%	1%	0%	1%
	P3/ранг	0,23%/39	16,32%/1	0,00%/98	0,00%/117	0,00%/147	0,00%/106
Минералы	G3	64%	2%	75%	5%	3%	49%
	P3/ранг	9,56%/1	1,19%/28	1,60%/24	0,00%/141	0,00%/148	0,13%/74
Химикаты	G3	5%	6%	5%	1%	1%	10%
	P3/ранг	0,97%/21	4,91%/5	0,13%/53	0,00%/131	0,00%/133	0,04%/72
Кожа	G3	0%	3%	1%	1%	-	0%
	P3/ранг	0,14%/51	33,72%/1	0,26%/38	0,01%/101		0,01%/98
Базовое производство	G3	11%	8%	13%	2%	56%	8%
	P3/ранг	3,52%/8	10,65%/1	0,60%/37	0,00%/127	0,05%/70	0,05%/73
Неэлектронное машиностроение	G3	2%	9%	0%	2%	0%	0%
	P3/ранг	0,47%/30	9,32%/3	0,02%/66	0,00%/105	0,00%/144	0,00%/111
IT& потребительская электроника	G3	0%	24%	0%	-	-	-
	P3/ранг	0,12%/39	34,03%/1	0,00%/76			
Свежие продукты питания	G3	2%	2%	2%	11%	29%	13%
	P3/ранг	1,07%/24	4,00%/7	0,18%/69	0,02%/121	0,05%/103	0,13%/76
Обработанные продукты питания	G3	1%	2%	2%	5%	4%	1%
	P3/ранг	0,71%/31	3,47%/8	0,15%/61	0,01%/118	0,01%/125	0,01%/117
Древесина и продукты деревообработки	G3	3%	1%	0%	1%	-	0%
	P3/ранг	2,94%/11	5,65%/5	0,01%/106	0,00%/118		0,00%/129
Текстиль	G3	0%	5%	0%	1%	1%	5%
	P3/ранг	0,13%/51	29,44%/1	0,01%/94	0,00%/108	0,00%/102	0,14%/48

Таблиця 4

Матрица индикаторов продуктовой и рыночной диверсификации по секторам и странам ШОС, 2009 г.

Секторы	Индикаторы	РФ	Китай	Казахстан	Киргизия	Таджикистан	Узбекистан
Электронные компоненты	P4a/ранг P5a/ранг	32/9 11/27	19/29 10/32	9/58 3/96	2/118 4/78	-	3/103 1/123
Транспортное оборудование	P4a/ранг P5a/ранг	20/3 16/10	10/41 24/1	6/74 5/71	5/85 5/74	3/11 2/115	3/112 1/135
Одежда	P4a/ранг P5a/ранг	23/45 9/20	51/5 13/7	33/71 3/73	7/97 1/121	1/123 1/103	5/109 1/106
Смешанное производство	P4a/ранг P5a/ранг	38/15 12/29	35/19 10/43	16/65 10/39	10/85 3/125	4/129 3/123	5/123 3/119
Минералы	P4a/ранг P5a/ранг	3/52 11/13	3/45 11/17	2/124 12/10	2/93 2/132	4/23 3/129	2/100 2/128
Химикаты	P4a/ранг P5a/ранг	30/21 18/10	110/1 22/5	2/144 6/90	4/115 3/122	7/92 2/143	2/140 5/94
Кожа	P4a/ранг P5a/ранг	4/76 4/71	10/25 10/24	1/114 1/114	4/79 3/86	-	3/82 4/72
Базовое производство	P4a/ранг P5a/ранг	19/43 17/8	95/3 22/4	10/77 8/62	17/50 5/97	1/145 5/92	3/128 3/118
Неэлектронное машиностроение	P4a/ранг P5a/ранг	16/85 12/33	45/22 20/9	19/73 4/101	22/61 7/77	17/81 3/119	10/105 4/112
IT& потребительская электроника	P4a/ранг P5a/ранг	6/61 5/67	10/24 9/40	8/37 7/56	-	-	-
Свежие продукты питания	P4a/ранг P5a/ранг	4/121 14/23	29/10 18/8	2/150 11/46	9/54 3/149	7/77 2/171	5/101 3/156
Обработанные продукты питания	P4a/ранг P5a/ранг	27/18 10/46	46/2 9/52	2/156 4/115	15/41 2/144	2/158 1/159	5/108 3/128
Древесина и продукты деревообработки	P4a/ранг P5a/ранг	6/87 8/54	29/9 13/21	5/97 4/97	4/110 1/142	-	2/130 3/114
Текстиль	P4a/ранг P5a/ранг	41/15 10/35	73/6 25/4	3/118 5/71	15/63 4/86	4/106 2/109	6/90 4/81

Таблиця 5

Матрица индикатора экспорта на душу населения (долл. США/чел.) по секторам и странам ШОС, 2009 г.

Секторы	Индикаторы	РФ	Китай	Казахстан	Киргизия	Таджикистан	Узбекистан
Электронные компоненты	P2/ранг	11,8/77	101,6/46	3,2/91	4,2/86	-	1,5/100
Транспортное оборудование	P2/ранг	18,9/71	44,5/57	6,8/88	5,9/90	0,6/126	8,8/84
Одежда	P2/ранг	0,7/115	81,0/44	0,3/117	13,9/78	2,4/101	2,1/103
Смешанное производство	P2/ранг	15,2/83	113,9/52	2,9/109	3,1/108	0,4/142	1,1/132
Минералы	P2/ранг	1 365,3/27	18,1/134	2 072,3/19	10,2/143	4,2/155	96,8/100
Химикаты	P2/ранг	101,0/65	55,0/81	125,8/61	2,6/124	1,7/134	19,9/96
Кожа	P2/ранг	1,3/92	31,7/31	20,4/36	1,3/91	-	0,3/111
Базовое производство	P2/ранг	228,4/49	74,1/67	354,5/35	3,5/122	73,3/68	16,5/95
Неэлектронное машиностроение	P2/ранг	38,6/64	81,7/49	12,5/75	4,7/94	0,2/137	0,7/131
IT& потребительская электроника	P2/ранг	7,3/67	218,4/26	1,5/90	-	-	-
Свежие продукты питания	P2/ранг	39,7/106	15,8/141	61,3/92	23,9/122	37,7/108	24,5/120
Обработанные продукты питания	P2/ранг	26,1/100	13,7/112	48,7/89	10,9/119	5,7/125	2,2/137
Древесина и продукты деревообработки	P2/ранг	55,1/44	11,3/88	1,4/121	1,4/120	-	0,2/138
Текстиль	P2/ранг	1,8/102	45,2/39	1,4/105	1,3/107	1,5/104	10,7/63

В структуре национального экспорта Китая (табл. 3) наибольшие доли принадлежат технологическим секторам: ИТ& потребительская электроника- 24%, смешанное производство- 13%, электронные компоненты- 11%. На все пять технологических секторов Китая приходится 62% от общего экспорта товарной продукции. Эта доля для России составляет всего 5%. По этому показателю Россия отстает от Киргизии (8%) и Узбекистана (6%). Из стран ШОС Китай имеет минимальную долю в экспорте минерального сырья (2%), а максимальные доли в национальном экспорте этой продукции имеют Казахстан (75%), Россия (64%) и Узбекистан (49%) (табл. 3).

Китай показывает выдающиеся результаты по доле его экспортных секторов на мировых рынках. Он имеет наибольшие доли в мировом экспорте в 7 секторах из 14. Например, доля в мировом экспорте сектора ИТ& потребительской электроники Китая составляет 34,03%.

Что касается продуктовой и рыночной диверсификации, то из технологических секторов Россия имеет лучшие показатели среди стран ШОС в секторах электронных компонентов и смешанного производства, а Китай - в секторах неэлектронного машиностроения и ИТ& потребительской электроники. В секторе транспортного оборудования Россия имеет лучший показатель по продуктовой диверсификации, а Китай - по рыночной (табл. 4).

Максимальные абсолютные значения показателя продуктовой диверсификации наблюдаются в секторах химического (110 эквивалентных продуктов) и базового (95 эквивалентных продуктов) производства Китая.

Максимальные абсолютные значения показателя рыночной диверсификации наблюдаются в секторах транспортного оборудования (24 эквивалентных рынков) и текстильного производства (25 эквивалентных рынков) Китая (табл. 4).

Отметим, что степень продуктовой диверсификации соответствует количеству эквивалентных продуктов и является обратной величиной индекса Херфиндаля-Хиршмана. Аналогичным образом, степень рыночной диверсификации соответствует количеству эквивалентных рынков и также вычисляется через индекс Херфиндаля-Хиршмана. Детализированная методика достаточно сложных расчетов этих показателей изложена в Технических замечаниях 2007 г. секции рыночного анализа Международного торгового центра ВТО.

Самым простым и наглядным индикатором, характеризующим конкурентоспособность страны в различных промышленных секторах, является экспорт на душу населения и его мировой ранг (P2). Из табл. 5 видим, что явным лидером по этому индикатору во всех пяти технологических секторах является Китай. Россия по этому индикатору во всех технологических секторах занимает места ниже 60-го.

Из рассмотренных технологических секторов некоторых пояснений требует сектор смешанного производства. В него включаются следующие виды продукции: часы и будильники, насосное и санитар-

но-техническое оборудование, оптические и медицинские инструменты, контрольно-измерительная аппаратура, фотокинематографическое оборудование, оружие и боеприпасы, полиграфическая техника, офисное оборудование, музыкальные инструменты, произведения искусства и антиквариат и др.

В приведенных матрицах (табл. 2 - 5) для пяти технологических секторов пять индикаторов (G2, P3, P4a, P5a, P2) имели ранги. В работе [1] разработана простая методика, которая позволяет получить интегральный показатель торговой (экспортной) деятельности стран по всем секторам. Этот интегральный показатель рассчитывается на основе рангов вышеуказанных индикаторов. Для этого составим сводную таблицу рангов (табл. 6). Для не ранжированных стран в определенных секторах мы выставили наихудшие ранги. Согласно инструменту «Trade Performance Index» известно, что в 2009 г. в секторе электронных компонентов ранжирована 128 стран (N=128), в секторе транспортного оборудования - 140 стран, в секторе смешанного производства - 151 страна, в секторе неэлектронного машиностроения - 144 страны и в секторе ИТ&потребительской электроники - 117 стран. Поэтому для Таджикистана в секторах электронные компоненты и ИТ& потребительская электроника выставлены, соответственно, ранги 128 и 117, а для Киргизии в секторе ИТ& потребительской электроники ранг 117. Далее, для каждой страны суммируются все ранги по пяти секторам и пяти индикаторам (25 значений рангов). Ясно, что чем меньше сумма всех рангов, тем выше интегральный показатель торгового исполнения по всем технологическим секторам.

Для перевода рассчитанной суммы рангов в интервал от 0 до 1 используется формула [1]:

$$I_i(R_i) = \frac{\max\{R_i\} - R_i}{\max\{R_i\} - \min\{R_i\}}, \quad (1)$$

где R_i - сумма всех рангов для i -й страны, $\max\{R_i\}$ - максимально возможное значение для суммы всех рангов, $\min\{R_i\}$ - минимально возможное значение для суммы всех рангов.

Из этой общей формулы видим, что если $R_i = \max\{R_i\}$, то $I_i(R_i) = 0$, что говорит о наихудшем интегральном рейтинге страны, если $R_i = \min\{R_i\}$, то $I(R_i) = 1$, что говорит о наилучшем интегральном рейтинге страны.

В нашем случае (табл. 6) $\max\{R_i\} = (128 + 140 + 151 + 144 + 117) \times 5 = 3400$, $\min\{R_i\} = 1 \times 25 = 25$ то есть приходим к следующей конкретной формуле

$$I_i(R_i) = \frac{3400 - R_i}{3400 - 25} = \frac{3400 - R_i}{3375}$$

Расчеты по этой формуле представлены в табл. 6. Среди рассматриваемых стран лидируют Китай и Россия, а явным аутсайдером является Таджикистан, который в двух секторах из пяти не имеет экспортно-ориентированных технологических производств.

Таблиця 6

Ранги избранных индикаторов для технологёмких секторов стран ШОС и их интегральный показатель торгового исполнения, 2009 г.

Страна	Электронные компоненты					Транспортное оборудование					Смешанное производство				
	G2	P2	P3	P4a	P5a	G2	P2	P3	P4a	P5a	G2	P2	P3	P4a	P5a
РФ	53	77	42	9	27	111	71	39	3	10	63	83	39	15	29
Китай	37	46	1	29	32	26	57	6	41	1	37	52	1	19	43
Казахстан	69	91	76	58	96	70	88	77	74	71	122	109	98	65	39
Киргизия	73	86	94	118	78	42	90	96	85	74	135	108	117	85	125
Таджикистан	128	128	128	128	128	131	126	132	11	115	142	142	147	129	123
Узбекистан	36	100	81	103	123	112	84	70	112	135	39	132	106	123	119
Страна	Неэлектрическое машиностроение					IT& потребительская электроника					R_i	I_i			
	G2	P2	P3	P4a	P5a	G2	P2	P3	P4a	P5a					
РФ	79	64	30	85	33	33	67	39	61	77	1239	0,64			
Китай	24	49	3	22	9	45	26	1	24	40	671	0,81			
Казахстан	104	75	66	73	101	42	90	76	37	56	1923	0,44			
Киргизия	40	94	105	61	77	117	117	117	117	117	2368	0,31			
Таджикистан	126	137	144	81	119	117	117	117	117	117	3030	0,11			
Узбекистан	91	131	111	105	112	117	117	117	117	117	2610	0,23			

На основе равномерной классификационной шкалы все ранжируемые страны можно классифицировать на пять групп с очень высоким, высоким, средним, низким и очень низким уровнем развития экспортных технологёмких секторов. Тогда Китай будет иметь очень высокий уровень развития экспортных технологёмких секторов, Россия - высокий, Казахстан - средний, Киргизия и Узбекистан - низкий и Таджикистан - очень низкий.

Данная методика расчёта может быть расширена для всего набора индикаторов, входящих в «Trade Performance Index» и имеющих ранги.

Если для каждого технологёмкого сектора применить формулу (1), то получим серию формул для расчёта интегрального показателя торгового исполнения в каждом технологёмком секторе:

$$I_i^1(R_i) = \frac{640 - R_i}{635}, I_i^2(R_i) = \frac{700 - R_i}{695}, I_i^3(R_i) = \frac{755 - R_i}{750}, \quad (2)$$

$$I_i^4(R_i) = \frac{720 - R_i}{715}, I_i^5(R_i) = \frac{585 - R_i}{580},$$

где верхний индекс указывает на номер технологёмкого сектора: 1 – электронные компоненты, 2 – транспортное оборудование, 3 – смешанное производство, 4 – неэлектрическое машиностроение, 5 – IT& потребительская электроника.

Соответствующие расчёты представлены в табл. 7.

Табл. 7 позволяет оценивать сильные и слабые стороны торговой деятельности в технологёмких секторах. Для этого согласно вышеуказанной равномерной пятиуровневой классификационной шкале к сильным сторонам отнесём значения $I_i^j(R_i)$, лежащие в интервале от 0,6 до 1,0, а к слабым – значения $I_i^j(R_i)$, лежащие в интервале от 0 до 0,4 [1]. Тогда придём к следующей матрице сильных и слабых сторон торговой деятельности в технологёмких секторах стран ШОС (табл. 8).

Таблица 7

Интегральный показатель торговой деятельности по отдельным технологёмким секторам для стран ШОС, 2009 г.

Страна	Электронные компоненты	Транспортное оборудование	Смешанное производство	Неэлектрическое машиностроение	IT& потребительская электроника
РФ	0,68	0,67	0,70	0,60	0,53
Китай	0,78	0,82	0,80	0,86	0,77
Казахстан	0,39	0,46	0,43	0,42	0,49
Киргизия	0,30	0,45	0,25	0,48	0,0
Таджикистан	0,0	0,27	0,10	0,16	0,0
Узбекистан	0,31	0,27	0,31	0,24	0,0

Таблиця 8

Сильные и слабые стороны торговой деятельности в технологёмких секторах стран ШОС, 2009 г.

Страна	Сильные стороны торгового исполнения	Слабые стороны торгового исполнения
РФ	Все стороны, кроме IT& потребительская электроника	
Китай	Все стороны	
Казахстан		Электронные компоненты
Киргизия		Электронные компоненты, смешанное производство и IT& потребительская электроника
Таджикистан		Все стороны
Узбекистан		Все стороны

Следует предположить, что в случае, когда $I_i^j(R_i)$ лежит в интервале от 0,5 до 0,6, то вполне реально ставить краткосрочную цель по достижению высокого уровня развития соответствующего экспортного технологёмкого сектора, если $I_i^j(R_i)$ лежит в интервале от 0,4 до 0,5 – ставить средне-

срочную цель, если $I_i^j(R_i)$ лежит в интервале от 0,3 до 0,4 – долгосрочную цель, что при SWOT-анализе позволит говорить о сильных сторонах торговой деятельности. В этой связи на основе табл. 7 построим матрицу стратегических целей достижения высокого уровня развития экспортных технологёмких секторов (табл. 9).

Таблиця 9

Матрица стратегических целей достижения высокого уровня развития экспортных технологёмких секторов для стран ШОС

Страна	Электронные компоненты	Транспортное оборудование	Смешанное производство	Неэлектрическое машиностроение	IT& потребительская электроника
РФ	⊕	⊕	⊕	⊕	*
Китай	⊕	⊕	⊕	⊕	⊕
Казахстан	***	**	**	**	**
Киргизия	***	**	***	**	
Таджикистан					
Узбекистан	***		***	***	

*- краткосрочная цель, ** - среднесрочная цель, ***- долгосрочная цель, ⊕ - цель достигнута

Из этой матрицы следует, что Россия в краткосрочной перспективе может добиться сильных сторон торгового исполнения в IT& потребительской электроники. В среднесрочной перспективе этого могут достичь Казахстан во всех секторах, кроме электронных компонентов и Киргизия- в смешанном производстве и неэлектрическом машиностроении. В долгосрочной перспективе такую цель можно ставить для Узбекистана в секторах электронных компонентов и смешанном производстве, для Казахстана- в электронных компонентах и для Киргизии - в

электронных компонентах и смешанном производстве.

Если матрицу стратегических целей соотнести с достижением очень высокого уровня развития экспортных технологёмких секторов, то достижение этой цели будет иметь место только для трех секторов Китая (табл. 7).

Рассмотренный аналитический инструмент может лежать в основе технологического внешнеторгового бенчмаркинга для любой группы стран.

Список использованных источников:

1. Московкин В.М., Бадер Эддин Альхадид. Сравнительный анализ экспортной деятельности стран с использованием базы данных Trade Competitiveness Map // Вопросы статистики. – 2011. – № 1. – С. 58-64.

УДК 543.5

Володимир Опара, Сергій Винограденко

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ

Проблема раціонального використання земельних ресурсів є комплексною і багатоплановою. Раціональним можна визнати таке використання землі, яке може бути високоефективним і не погіршує існуючий стан земельних ресурсів. Визначено основні заходи та переваги сталого розвитку на прикладі Чугуївського району, наведений стратегічний аналіз впливу основних показників їх соціально-економічного розвитку. Намічено ряд заходів щодо подолання негативних якостей основних галузей сталого розвитку. Запропоновано сім основних стратегічних напрямків забезпечення високої якості життя населення.

Ключові слова: сталий розвиток, конкурентоспроможність, екологічне виробництво, технічне переоснащення.

Владимир Опара, Сергей Винограденко. АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ И КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЧУГУЕВСКОГО РАЙОНА. Проблема рационального использования земельных ресурсов является комплексной и многоплановой. Рациональным можно признать такое использование земли, которое может быть высокоэффективным и не ухудшает существующее состояние земельных ресурсов. Определены основные мероприятия и преимущества устойчивого развития на примере Чугуевского района, приведен стратегический анализ влияния основных показателей их социально-экономического развития. Намечен ряд мероприятий по преодолению негативных качеств основных отраслей устойчивого развития. Предложено семь основных стратегических направлений обеспечения высокого качества жизни населения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, конкурентоспособность, экологическое производство, техническое переоснащение.

Vladimir Opara, Sergey Vinogradenko. ANALYSIS OF PROBLEMS AND COMPETITIVE EDGES FOR STEADY DEVELOPMENT OF CHUGUEVSKOYO DISTRICT. A problem of the rational use of the landed resources is complex and mnogoplanovoy. It is possible rational to acknowledge such use of earth, which can be high-efficiency and does not worsen the existent state of the landed resources. Certainly basic measures and advantages of steady development on the example of the Chuguevskoy district, the strategic analysis of influence of basic indexes of their socio-economic development is resulted. The row of measures is set on overcoming of negative qualities of basic industries of steady development. Seven basic strategic directions of providing of high quality of life of population are offered.

Key words: steady development, competitiveness, ecological production, technical retooling.

Актуальність. Важливим етапом при розробці ефективного напрямку направлено на сталий розвиток, є стратегічний аналіз, який повинен проаналізувати і дати дійсну оцінку власних ресурсів та можливостей і потреб стосовно стану зовнішнього середовища (земель рекреаційного, природоохоронного, оздоровчого та історико-культурного призначення). На основі такого аналізу відбувається раціональний вибір стратегії сталого розвитку з розробкою декількох варіантів перспективного розвитку [1].

Аналіз попередніх досліджень. Як основний інструмент регулярного стратегічного управління більшість адміністративно-територіальних одиниць вибирають матрицю «якісного» стратегічного аналізу, яку ще називають матрицею SWOT (абревіатура початкових букв англійських слів: Strengths – сили; Weaknesses – слабкості; Opportunities – можливості; Threats – загрози) [3]. Загальну методику проведення SWOT-аналізу досить широко визначено як у зарубіжних (А. Томпсон, А. Стрікланд, Е. Філдс, Х. Макмілан, М. Тампі) [4], так і вітчизняних джерелах (О. Кадишева, М. Саєнко, Л. Балабанова та ін.). Обов'язковою умовою розробки та успішної реалізації заходів з виконання стратегії сталого розвитку окремо для Чугуївського району, необхідно проаналізувати і врахувати погляди населення всього Харківського регіону. На рис.1 наведено діаграму структури проблем, які жителі вважають пріоритетними і які підлягають першочерговому вирішенню. Жителі регіону серед проблем

свого повсякденного життя на перше місце поставили такі: низький рівень доходів та пенсій (23,2 %); якість та вартість послуг системи охорони здоров'я (18,9%); якість і вартість продуктів харчування (16,6%); якість та вартість послуг ЖКГ (14,8%) та інші [4].

Метою даної роботи є виявлення конкурентоспроможних переваг та обмежень для сталого (перспективного) розвитку Чугуївського району на основі SWOT-аналізу з використанням принципів публічного обговорення, що є морально-етичною основою розробки стратегії сталого розвитку на перспективу. Потреби сталого суспільного розвитку вимагають розробки інструментарію для виміру екологічної безпеки, визначення припустимого антропогенного навантаження, яке не порушуватиме рівновагу природного середовища, зумовить відтворення основних її компонентів, а також не викликати збільшення захворюваності населення.

Виклад основного матеріалу. У рамках розробленої стратегії сталого розвитку Харківської області, проведеного в ній SWOT-аналізу та вивчення аналогічної ситуації по Чугуївському району, ми виявили сильні і слабкі сторони району, щоб оцінити його конкурентне становище в порівнянні з іншими районами Харківської області. Розробимо, так звану, матрицю SWOT-аналізу по Чугуївському району і відобразимо у таблиці 1.

Чугуївський район, незважаючи на периферійність місцезнаходження, має вигідне географічне розташування, яке може бути посилене покращанням політичних та економічних відносин з Росією. Район володіє значними земельними ресурсами – переваж-

но чорноземами, але вони використовуються нерационально, їх родючість знижується. Позитивно вплинути на ефективне використання земельних ресурсів можуть такі заходи: зміна суспільно-

економічних відносин на селі; законодавче регулювання раціонального природокористування; рекультивація земель.

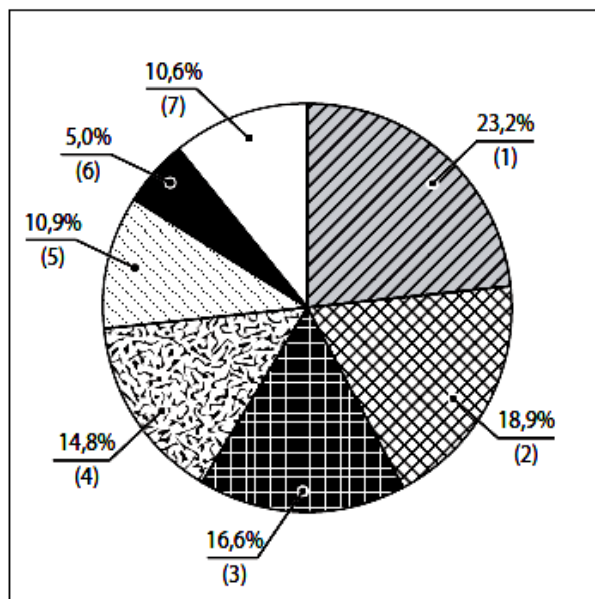

Рис. 1. Діаграма структури проблем сталого розвитку Харківської області (на основі пропозицій жителів регіону, що надійшли):

1 – низький рівень доходів та пенсій; 2 – якість і вартість послуг системи охорони здоров'я; 3 – якість і вартість продуктів харчування; 4 – якість і вартість послуг ЖКГ; 5 – безробіття або неповна зайнятість; 6 – доступність системи освіти; 7 – інші.

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу Чугуївського району

Сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги).	Слабкі внутрішні сторони (проблеми).
1. Зростання обсягів промислового виробництва.	1. Недостатнє фінансування з обласного бюджету для інфраструктури району.
2. Близьке розташування до м. Харкова з досить розвинутою транспортною мережею.	2. Недостатньо інвестицій для розвитку економіки.
3. Сприятлива, у порівнянні з іншими районами, екологічна ситуація.	3. Зношеність транспортних засобів та комунальних мереж.
4. Незаангажоване місцеве телебачення та преса.	4. Низький рівень доходів громадян.
5. Наявність робочої сили з досвідом роботи в сільському господарстві.	5. Низька тривалість життя громадян.
6. Розвинута соціальна інфраструктура.	6. Досить висока вартість реалізації проектів.
7. Відкритість влади.	7. Низька ділова активність населення.
8. Наявність достатньої сировинної бази для виробництва будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції.	8. Недостатня конкурентоспроможність вітчизняних виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції.
Зовнішні сприятливі можливості.	Зовнішні потенційні загрози.
1. Збільшення інвестицій в усі галузі економіки.	1. Зростання цін на енергоносії.
2. Розвиток фінансово-кредитних установ.	2. Низький рівень правової безпеки.
3. Розвиток виробництва екологічно чистої продукції.	3. Зміна клімату та глобальне потепління.
4. Розвиток агропромислового комплексу за рахунок залучення додаткових інвесторів.	4. Фінансова нестабільність, інфляційні процеси.
5. Покращення охорони здоров'я та проведення профілактики захворювань.	5. Перешкоди на ринку збуту продукції агропромислового комплексу.
6. Повна комп'ютеризація закладів освіти.	6. Зміна напрямку транзиту енергоносіїв із Росії в Європу.

Продовж. табл. 1

7. Скорочення безробіття і створення нових робочих місць.	7. Конкуренція з боку іноземних компаній-виробників будівельних матеріалів.
8. Розвиток зеленого туризму.	8. Наявність тіньового сектора економіки.
9. Переробка твердих побутових відходів.	9. Природні катаклізми.
10. Технічне переоснащення водного та водопровідного господарства.	10. Недостатнє фінансування соціальної сфери.
11. Впровадження енергозберігаючих технологій в економіці.	11. Експансія іноземних компаній в сільське господарство та нерациональне природокористування з їхнього боку.
12. Державна політика по зниженню викидів в атмосферне повітря.	

Клімат у районі в цілому сприяє розвитку сільськогосподарської галузі, однак розташування в зоні ризикового землеробства потребує використання новітніх технологій. У Чугуївському районі потрібно дбайливо відноситися до лісових масивів, яких у регіоні ще недостатньо, а також до використання обмежених водних ресурсів.

Подальше визначення стратегії сталого розвитку ми пропонуємо здійснювати через:

- розвиток сильних сторін;
- використання існуючих можливостей та створення нових умов, сприятливих для розвитку району;
- урахування слабких сторін, ліквідацію частини з них, або по можливості перетворення їх на сильні;
- нейтралізацію загроз, що можуть негативно вплинути на позитивний розвиток.

Розглядаючи сильні сторони, як можливі напрямки здійснення економічного розвитку, а слабкі сторони, як потенційні напрямки діяльності по їх зміцненню та усуненню, визначаємо пріоритетні напрямки стратегічного розвитку району, які будуть відображати бажання членів громад сіл та селища району щодо його майбутнього. [6]

Для подолання негативних явищ у демографічній ситуації та сфері охорони здоров'я потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити систему первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини;
- розширити використання механізму державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.

У Чугуївському районі, як і в Харківській області в цілому, у сфері доходів і зайнятості населення спостерігаються такі негативні явища, як низький рівень середньої заробітної плати; низький рівень мінімальної пенсії; обмежені можливості щодо працевлаштування в сільській місцевості.

Для подолання негативних явищ у сфері доходів та зайнятості населення потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити ефективну систему адресної допомоги незахищеним верствам населення;
- здійснити державну цілеспрямовану політику у сфері зайнятості населення.

Для подолання негативних явищ у сфері надання житлово-комунальних послуг населенню потрібно скористатися такими можливостями:

- реформувати сферу житлово-комунального господарства та знизити його енергоємність;
- оптимізувати в м. Чугуєві систему теплопостачання.

Для подолання негативних явищ у галузі виробництва та переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити ефективну державну політику підтримки вітчизняного товаровиробника;
- посилити вимоги до якості імпортованої продовольчої продукції;
- змінити суспільно-економічні відносини на селі.

Для подолання негативних явищ в інвестиційній діяльності регіону потрібно скористатися такими можливостями:

- реформувати дозвільну систему;
- прийняти Податковий кодекс і постійно його вдосконалювати;
- запровадити ефективну державну політику боротьби з корупцією.

Для подолання негативних явищ в екологічній сфері регіону потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити ефективну державну екологічну політику;
- збільшити лісні масиви.

Грунтуючись на наведеному вище, можна визначити такі пріоритетні проблеми сталого екологічного розвитку Чугуївського району:

- значне накопичення відходів у районі;
- зростання викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел;
- низька якість питної води та висока забрудненість зворотних вод у загальному водовідведенні.

Головна мета сталого розвитку Чугуївського району – забезпечення високої якості життя населення на основі побудови соціально-орієнтованої природозберігаючої інноваційної економіки.[2] Головна мета реалізується через низку стратегічних цілей.

Стратегічний напрям 1. Підвищення інвестиційної привабливості району.

Стратегічний напрям 2. Рациональне використання природних ресурсів та підтримання екологічної безпеки, поліпшення якості навколишнього середовища.

Стратегічний напрям 3. Розвиток людського потенціалу, соціальної сфери та туризму.

Стратегічний напрям 4. Розвиток високоефективного виробничого комплексу району на основі інноваційних перетворень.

Стратегічний напрям 5. Створення конкурентних переваг у зовнішній торгівлі, нарощування експортного потенціалу.

Стратегічний напрям 6. Стимулювання розвитку підприємництва як елементу структурної перебудови економіки району.

Стратегічний напрям 7. Чугуївський район – регіон сталого екологічного розвитку

(природозберігаючої економіки), зменшення накопичення відходів за рахунок їх комплексної утилізації та переробки.

Висновки. Відсутність певних сфер діяльності у стратегічних пріоритетах не означає зменшення уваги до них. Навпаки, реалізація визначених пріоритетних напрямів дозволить змінити ситуацію в даних сферах у межах наявних ресурсів. Таким чином, правильно і вчасно вжиті стратегічні рішення відіграють сьогодні ключову роль в успішній життєдіяльності району. У кінцевому рахунку, саме вони мають вирішальний вплив на конкурентоспроможність району в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2006 р. № 1001 [<http://zakon.rada.gov.ua>]
2. Про затвердження методичних рекомендацій про порядок розроблення регіональних програм, моніторингу та звітності про їх виконання : наказ Міністерства економіки України від 04.12.2006 р. № 367 [<http://www.me.gov.ua>]
3. Сімкін Л. SWOT-аналіз: сильні та слабкі сторони, можливості та загрози / Л. Сімкін, С. Дібб [<http://www.iteam.ru>]
4. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року від 23 грудня 2010 р. [<http://kharkivoda.gov.ua/images/users/Strategiya.pdf>]
5. Томпсон А.А. Стратегічний менеджмент: Мистецтво розробки та реалізації стратегії. / А. А. Томпсон, А. Дж. Стркланд. – М. : Банки і біржі, ЮНІТИ, 1998. – 576 с.
6. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного менеджменту [<http://www.iteam.ru>]

УДК 911.3

Алексей Кирюхин

ФОРМИРОВАНИЕ ТРАНСГРАНИЧНОЙ АГЛОМЕРАЦИИ ХАРЬКОВ – БЕЛГОРОД В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В работе рассмотрены условия и факторы формирования трансграничных агломераций в проекции российско-украинского пограничья. Под воздействием факторов глобализации и европейской интеграции в приграничном пространстве происходят структурные сдвиги в сторону консолидации инновационной инфраструктуры. Показана стимулирующая роль трансграничного сотрудничества в процессах появления устойчивых научно-технических связей при развитии тематических технологических платформ. В рамках тройной спирали: «университеты – бизнес – власть» возникают когерентные ареалы сотрудничества с высокой степенью готовности для включенности в глобальные производственные цепочки. Приведена типология ареалов сотрудничества для мезо- и микро- пространственных уровней.

Ключевые слова: Российско-украинское пограничье, трансграничная агломерация, технологические платформы, устойчивое развитие приграничья, когерентные ареалы сотрудничества.

Олексій Кірюхін. ФОРМУВАННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ ХАРКІВ-БЕЛГОРОД В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. В роботі розглянуті умови і фактори формування транскордонних агломерацій в проекції російсько-українського прикордоння. Під впливом факторів глобалізації та європейської інтеграції в прикордонному просторі відбуваються структурні зрушення в бік консолідації інноваційної інфраструктури. Показана стимулююча роль транскордонного співробітництва у процесах появи стійких науково-технічних зв'язків при розвитку тематичних технологічних платформ. В рамках потрійної спіралі: «університети - бізнес - влада» виникають когерентні ареали співпраці з високим ступенем готовності для включеності в глобальні виробничі ланцюжки. Наведено типологія ареалів співробітництва щодо мезо- та мікро- просторових рівнів.

Ключові слова: Російське-українське прикордоння, транскордонна агломерація, технологічні платформи, стійкий розвиток прикордоння, когерентні ареали співробітництва.

Alexei Kiryukhin. FORMATION OF CROSS-BORDER AGGLOMERATION KHARKOV-BELGOROD IN THE GLOBALIZATION. The paper explains the conditions and factors of cross-border conurbations in the projection of the Russian-Ukrainian border. In the border area has appeared structural shifts towards the consolidation of an innovative infrastructure as result of globalization and European integration influence. The role of cross-border cooperation in the process of the emergence of sustainable scientific and technical ties with the development of thematic technology platforms highlighted. As part of the triple helix 'universities - business – government' there are coherent areas of cooperation with a high degree of readiness for inclusion in the global production chains. The typology of areas of cooperation for the meso- and micro- spatial level is showed.

Key words: The Russian-Ukrainian borderland, cross-border agglomeration, technology platforms, sustainable development of borderland, coherent cooperation area.

Актуальность темы. Завершение в России и Украине постсоветского этапа и включенность обеих стран в глобальные процессы на рыночных и демократических основаниях формулируют новые по своей сути задачи модернизационного развития и необходимость перехода на интеграционные модели взаимодействия в экономической, социальной и политической сферах. Последнее десятилетие продемонстрировало высокую зависимость расползания кризиса внутри слабо диверсифицированных, сырьевых экономик и жесткое снижение уровня жизни от отсутствия инновационных составляющих в научно-технологическом, управленческом и образовательном сегментах. Структура бюджетных расходов с ущемленными долями на науку, образование и инфраструктуру становится ключевым фактором регресса, снижения конкурентоспособности, ухудшения позиций стран в глобальных рейтингах.

Вместе с тем, в условиях глобальной и межрегиональной конкуренции за инвестиции и ресурсное обеспечение особую роль приобретает пространственное измерение как фактор, обеспечивающий связность, доступность и притягательность территорий для инвестиций и приложения высококвалифицированного труда [1-3]. Глобализация может быть определена как беспрецедентно возрастающая интенсивность потоков и взаимозависимость между территориями по всему миру. Она характеризуется, прежде всего, средоточием глобальных процессов в мировых городах и макрорегионах – крупных ареалах интенсивных внутренних экономических отношений (ЕС, НАФТА). С другой стороны локализация определяется как процесс концентрации различных функций в пределах компактных ареалов, обеспечивающий за счет взаимодействия и синергии субъектов хозяйствования получение конкурентных преимуществ перед плохо структурированными, экономически рыхлыми территориями. Урбанизация стала повсеместным явлением, по оценкам ООН в 2050 году число городских жителей составит 70% численности населения планеты, а в Европе этот показатель еще выше – 83%, т.е. более 557 млн. человек. Поэтому парадигма современной глобализованной экономики и городского образа жизни отражает долговременные тенденции общественно-географического развития территорий. Включенность в эти процессы городских систем постсоветского пространства и особенно, расположенных в пограничных сегментах, как наиболее динамичных и противоречивых с точки зрения их перспектив, определяет необходимость разработки концептуально-методологических и практических подходов к оценкам их дальнейшего развития. Какие возможные модели развития городских систем станут ведущими в ближайшее десятилетие в российско-украинском приграничье рассмотрены в работе на примере Харькова и Белгорода.

Постановка проблемы. Метрополизация и полицентризм становятся ведущими взаимодополняющими процессами, формирующие каркас устойчивости всего социально-экономического пространства интегрированной Европы [4-7]. Полицентризм концептуализируется как важная особенность город-

ских систем, которые понимаются нами как функционально интегрированные социально-пространственные объекты – собственно столичный город (СГ), функциональные метрополитенские ареалы (ФМА), метрополитенские регионы (МР).

Функционально интегрированная городская система в этом случае состоит из нескольких узлов (центров) с несколькими возможными внутренними пространственными механизмами, начиная от доминирования одного центра над остальными в данной системе (моноцентрическая разновидность) к множественности центров (полицентризм) такого же размера и значения [8,9].

Внутренняя метрополитенская полицентричность оценивается внутри функциональных метрополитенских ареалов и метрополитенских регионов. Основной единицей внутри метрополитенского полицентричного анализа является муниципалитет (соответственно, основные единицы анализа в украинских региональных исследованиях – административный район и населенный пункт) или совокупность соседних и функционально интегрированных муниципалитетов.

Трансграничные полицентрические метрополитенские (столичные) регионы (ТПМР) следует понимать как политические конструкции, основанные на трансграничных соглашениях которые рассматривают существование государственных границ в качестве необходимого ресурса для повышения взаимодействия на местном уровне и на основе включенности столичных (региональных) центров в глобальные сети. Вследствие того, что они состоят из нескольких городских центров, расположенных по обе стороны границы, эти региональные политические инициативы могут мобилизовать различные географические масштабы, с тем, чтобы в дальнейшем использовать территориальные активы и взаимодополняемость на основе морфологического и функционального полицентризма.

Анализ последних исследований и публикаций. Переход на парадигму устойчивого (самоподдерживающего) развития на глобальном, национальном, региональном и локальном уровнях обусловил широкую дискуссию, включая сопряженный анализ проблем экологической устойчивости, пространственной организации систем расселения и функционирования хозяйственных территориальных систем [10-17].

Формулирование цели статьи. Целью работы является рассмотрение пространственных аспектов системного перехода российско-украинского приграничья на устойчивое (самоподдерживающее) развитие путем формирования трансграничных агломераций на основе технологических платформ и межрегиональных инновационных систем.

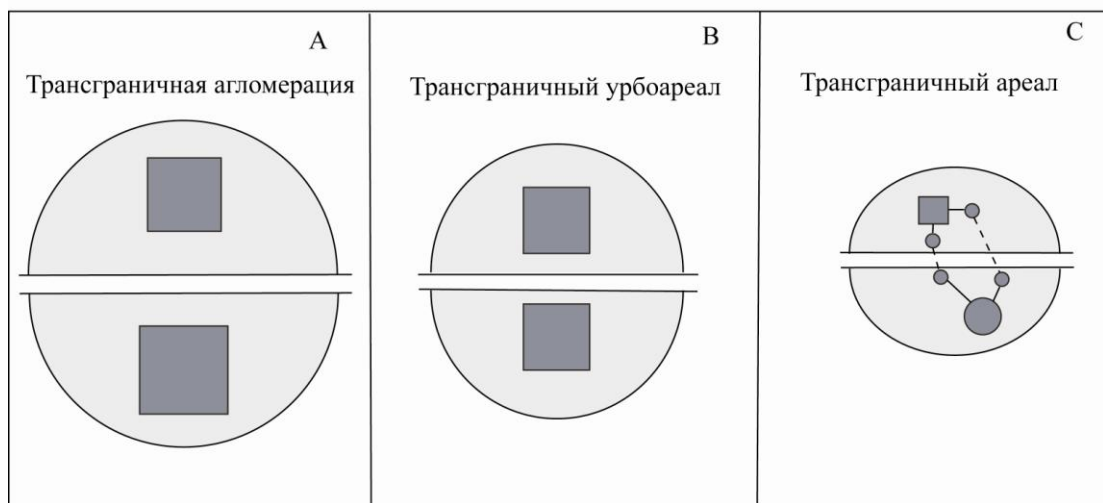
Изложение основного материала. Характерной чертой российско-украинской границы является то, что она расчленяет единое историко-географическое пространство, которое представляло собой арену совместных действий двух народов, вместе ее заселявших, осваивавших и оборонявших. За длительный, более 350-летний период, сформиро-

вались общие исторические корни, жизнь населения протекала в постоянном контакте, происходило взаимопроникновение и взаимовлияние культур, осуществлялась совместная борьба против общего внешнего врага на разных этапах, совместный созидательный труд, решение задач освоения и обустройства территории. По мнению Л.И.Попковой (2007) для городского расселения российско-украинского приграничья характерно разнообразие форм - от городов, не достигнувших городской нормы по людности (12 тыс. жителей) до гигантской моноцентрической Харьковской агломерации с развитой плеядой спутников, выстроившихся по транспортным лучам крупнейшего в южной половине Восточноевропейской равнины железнодорожного узла. Организующими социально-экономическое пространство пограничными узлами транспортно-транзитных магистралей с украинской стороны границы являются Харьков, Сумы, Луганск, а с российской – Белгород и Ростов. Это создает урбанистическую асимметричность российско-украинского приграничного пространства [18].

Новые глобальные и региональные вызовы заставляют переосмыслить роль крупных городов приграничья и одновременно рассматривать их позиционирование на четырёх пространственных уровнях: международном, национальном, межрегиональном и локальном (агломерационном) [19-21]. Белгород и Ростов-на-Дону уже приступили в 2011 году к

формированию агломераций (постановление Губернатора Белгородской области от 11 апреля 2011 года №36, решение Координационного совета по развитию Ростовской агломерации от 4 июня 2012 года о разработке Стратегии развития Ростовской агломерации). Харьков закладывает новые параметры модели агломерации в Стратегию социально-экономического развития на период до 2030 года. Учитывая уникальное положение Харькова и Белгорода в российско-украинском приграничье, их географическую близость, относительную транспортную связность нами была предложена модель биполярной трансграничной агломерации Харьков-Белгород [22]. Эта идея была поддержана решением Совета Еврорегиона «Слобожанщина» от 13 сентября 2011 года [23]. Формирование агломерации Харьков-Белгород (ХАБ) потребует переход к модели «умного роста» обоих городов, выделение их функциональных метрополитенских ареалов, согласованное освоение необходимых для этого новых моделей мобилизации ресурсов. В связи с этим – приведение параметров своего функционирования в соответствие с международными экологическими, технологическими, а также социальными стандартами. Для оценки влияния будущей трансграничной агломерации нами была выполнена типология функциональных урбанистических ареалов в Еврорегионе «Слобожанщина» (рис. 1).

ТИПОЛОГИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ УРБАНИСТИЧЕСКИХ АРЕАЛОВ ЕВРОРЕГИОНА СЛОБОЖАНЩИНА

А-Трансграничная агломерация Харьков-Белгород (MEGA) В - Трансграничный урбоареал Волчанск-Шебекино (FUA) С - Еврорайон ЗолочевГрайворон (Eurodistrict)

Рис. 1. Типология функциональных урбанистических ареалов еврорегиона Слобожанщина

В нашем исследовании Еврорегион «Слобожанщина» рассматривается в узком смысле, с учетом оценки транспортных издержек, как трансграничное пространство, охватывающее 6 приграничных районов Харьковской и 6 приграничных районов Белгородской областей. В таком же понимании нами подготовлена Программа трансграничного сотрудничества Харьковской области на 2011–2016 годы, кото-

рая была утверждена 16 июня 2011 года VI сессией VI созыва Харьковского областного совета (решение №174-VI). Программа предусматривает создание концепции и стратегии развития системной инновационной платформы GEOTECHNOPOLIS, а в аналогичную долгосрочную целевую программу «Развитие межрегионального и приграничного сотрудничества Белгородской области на 2012 – 2016 годы»

включен вопрос формирования трансграничной агломерации Харьков-Белгород (ХАБ).

Первым шагом для выделения трансграничной агломерации является построение типологически различных функциональных урбанистических ареалов на белгородско-харьковском участке, которые характеризуют три самостоятельные пары урбанистических систем разной размерности.

Первая пара включает областные центры Харьков и Белгород, соответствует растущему метрополитенскому ареалу (MEGA) по классификации ESPON. Вторая объединяет два районных центра и соответствует типовому функциональному урбанистическому ареалу (FUA), а третья – районные центры двух разномасштабных населенных пунктов, город и поселок городского типа, имеющие вместе потенциал формирования еврорайона (Eurodistrict).

Появление институциональной рамки на локальном уровне (еврорайон) следует пояснить следующим образом. Система еврорегионов вдоль российско-украинского приграничья сформировалась в течение длительного времени (охватив весь период

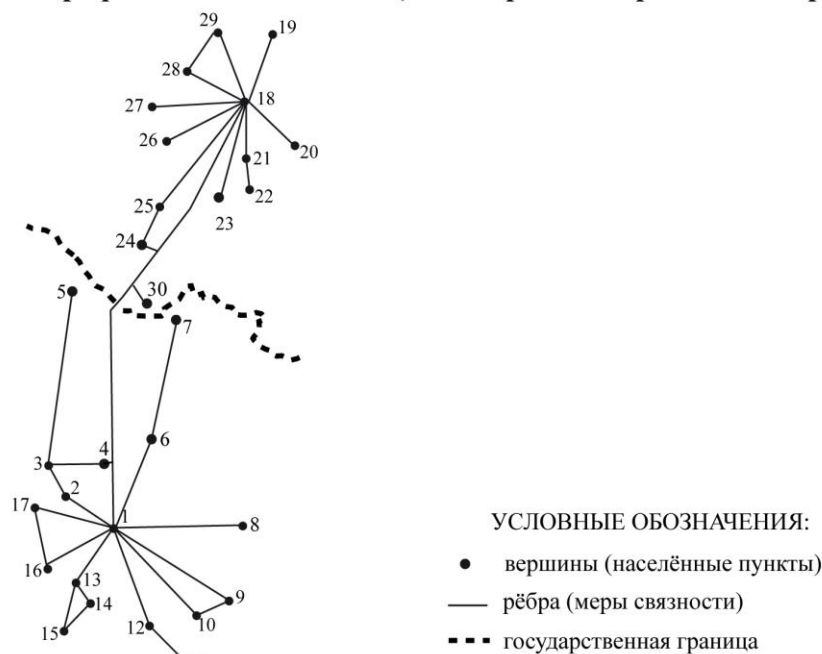
2000-х годов) и включает в настоящее время четыре еврорегиона: «Днепр», «Ярославну», «Слобожанщину» и «Донбасс». В рамках еврорегионов планируется переход на новый уровень приграничного сотрудничества в течение нового программного периода (2014 – 2020) с учетом принятия сторонами 3-го Протокола к Рамочной конвенции о приграничном сотрудничестве.

Результатом указанного периода, по нашим оценкам, явится формирование еврорайонов в отдельных узловых частях российско-украинских еврорегионов. Их следует рассматривать как локальные площадки реализации комплексных трансграничных проектов в социально-экономической и экологической сферах.

С нашей точки зрения, учитывая экономический вес и самостоятельность Харькова и Белгорода, их объединение в еврорайон является не целесообразным.

Последующее выделение пространства трансграничной агломерации выполнено с помощью теории графов [24] и представлено на рис. 2.

Графическая схема ХАБ (Агломерация Харьков-Белгород)

Населённые пункты:

а) Харьковская агломерация: 1. г. Харьков, 2. пгт. Малая Даниловка, 3. г. Дергачи, 4. с. Черкасская Лозовая, 5. пгт. Казачья Лопань, 6. с. Русская Лозовая, 7. с. Стрелечье, 8. пгт. Кулинич, 9. пгт. Рогань, 10. с. Коммунист, 11. пгт. Безлюдовка, 12. пгт. Васищево, 13. пгт. Покотиловка, 14. пгт. Бабаи, 15. пгт. Высокий, 16. пгт. Песочин, 17. пгт. Солоницевка.

б) Белгородская агломерация: 18. г. Белгород, 19. с. Хохлово, 20. пгт. Разумное, 21. с. Дубовое, 22. с. Таврово, 23. с. Майский, 24. пгт. Октябрьский, 25. с. Весёлая Лопань, 26. с. Комсомольский, 27. с. Стрелецкое, 28. пгт. Северный, 29. с. Беломестное, 30. с. Журавлёвка.

Рис. 2. Графическая схема ХАБ (Агломерация Харьков – Белгород)

Территориальная структура агломерации Харьков-Белгород в новой парадигме европейского полицентризма представляет собой биполярную трансграничную геосистему, включающую Функциональные метрополитенские ареалы Харькова и Белгорода и интегрированный Трансграничный полицентрический метрополитенский регион (рис. 3).

Ассоциация европейских приграничных регионов (AEBR), Трансграничная Операционная Миссия (MOT) по заказу Европейской Комиссии разрабатывают в настоящее время методологический подход к созданию трансграничных интегрированных

стратегий для еврорегионов и подобных структур (проекты Expertising Governance for Transfrontier Conurbations – EGTC, URBACT/2008-2010 и ULYSSES, AEBR/2010-2012). Эти экспертные решения и рекомендации позволят рассматривать стратегии отдельных трансграничных образований не отдельно, а с учетом взаимовлияния и взаимозависимости. Данный подход будет востребован на российско-украинской границе уже в ближайшем будущем. Поэтому ниже следует представить наше видение основных положений и принципов формирования трансграничной агломерации.

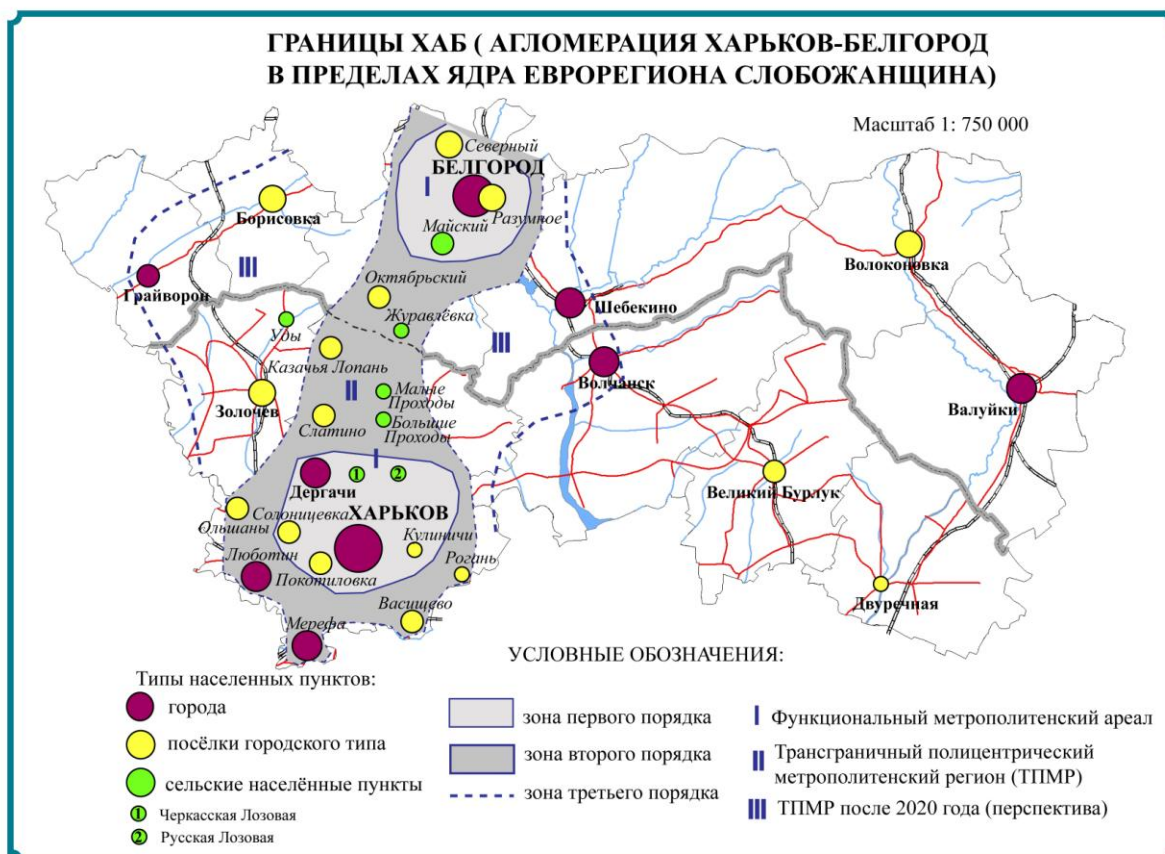

Рис.3. Границы агломерации Харьков – Белгород в пределах ядра еврорегиона Слобожанщина

Среди основных принципов Стратегии Харьковско-Белгородской агломерации можно назвать следующие:

- ориентация на поступательное повышение качества жизни жителей агломерации за счет интенсивного развития человеческого капитала не только в двух ядрах, но и в совместном функциональном метрополитенском регионе;
- стремление жителей сообща решать возникающие социальные проблемы, общая заинтересованность в сохранении общих исторических ценностей, природного и культурного наследия, развитие активного отдыха, зеленого туризма;
- вовлечение деловых кругов, общественных организаций и всех жителей в управление агломерацией и его структурами, предупреждение чрезмерной социальной поляризации и территориальной сегрегации – появления деградированных, маргинальных, «социально исключенных» зон вдоль оси Харьков-Белгород;
- интенсивная модернизация производств на основе использования накопленных в предшествующие годы научных и образовательных ресурсов, технологий и профессиональных знаний для обеспечения экономического роста и высокой занятости;
- включение ХАБ в глобальные экономические процессы и прежде всего процессы европейской интеграции, полноценное использование преимуществ приграничного и транзитного положения обоих региональных центров;
- сбалансированное сочетание международных (общеевропейских), региональных (в масштабе своей области, соседних приграничных регио-

- нов) и локальных (в пределах агломерации) функций;
- полицентрическое развитие: усиление взаимодополняемости функций с другими городами и поселениями на разных пространственных уровнях (от европейского до локального) на принципах партнерства, кооперации и многоуровневой координации;
- проблемный подход к развитию агломерации;
- последовательность в решении проблем формирования агломерации, выбор поэтапных приоритетов, адаптивность к изменениям законодательств двух стран, сближение с законодательст-

вом ЕС;

- ориентация на формирование на базе системной инновационной платформы Geotechnopolis серии технологических платформ, с последующим их вхождением в Европейский исследовательских ареал;
- мониторинг и возможность оценки эффективности реализации стратегии с помощью четко установленных и согласованных сторонами критериев и индикаторов.

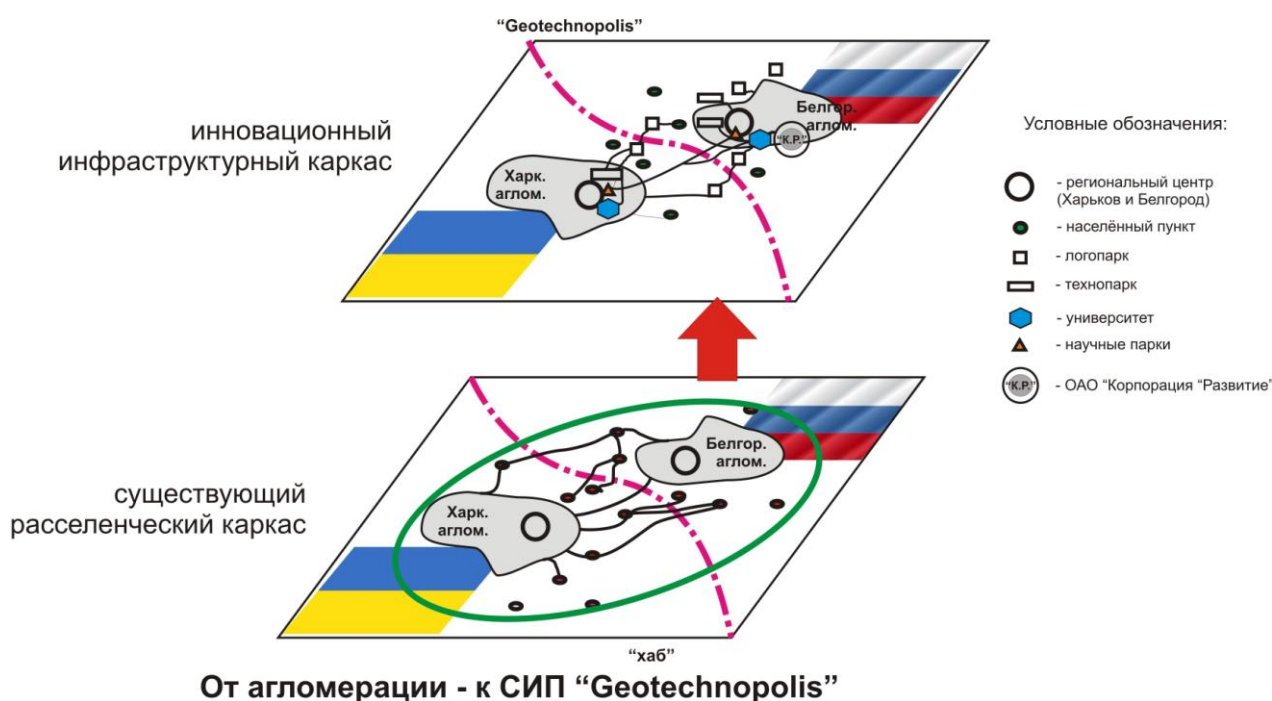

Рис. 4. Стратегия формирования Харьковско-Белгородской агломерации

Следующим шагом в реализации задач развития ХАБ является реорганизация территориальной структуры пограничья вдоль оси Харьков – Белгород на основе включения отдельных инфраструктурных элементов региональных инновационных систем Харьковской и Белгородской областей. Появление логопарков Шебекино, Грайворон, Нехотеевка, технополиса «Пятихатки», технопарка «Слобожанщина», российско-украинского университета, промышленного парка «Северный» будет сопровождаться их последующей имплементацией в проектируемую системную инновационную платформу GEOTECHNOPOLIS [25].

Складывающаяся в настоящее время система взаимодействия в инновационной сфере между Харьковской и Белгородской областями может быть описана с помощью модели тройной спирали «Университеты – Бизнес – Власть» [26,27]. В этом случае ведущая роль отводится деятельности Российско-Украинского университета, который был создан решением Совета ректоров Приграничного белорусско-российско-украинского университетского консор-

циума 8 июня 2010 года в г. Белгороде и начал осуществлять свои первые проекты по созданию сетевых лабораторий. Принятый в России Федеральный закон №217-ФЗ от 02.08.2009 г. стимулирует создание в интегрированной университетской среде малых инновационных предприятий с их последующим включением в СИП GEOTECHNOPOLIS. Развивая модель «тройной спирали» между Белгородом и Харьковом возникают когерентные ареалы сотрудничества с высокой степенью готовности для включенности в глобальные производственные цепочки. Наиболее подготовленными для выхода на глобальные рынки оказались разработки в IT-сфере и изготовление наноструктурных материалов для медицинских целей. традиционные отрасли промышленной специализации – машиностроение и металлообработка также получают импульс от внедрения сетевых методов в рамках региональных инновационных систем. Третья стадия (после 2020 года) предполагает формирование межрегиональной инновационной системы, как среды функционирования отраслевых технологических платформ (рис. 5).

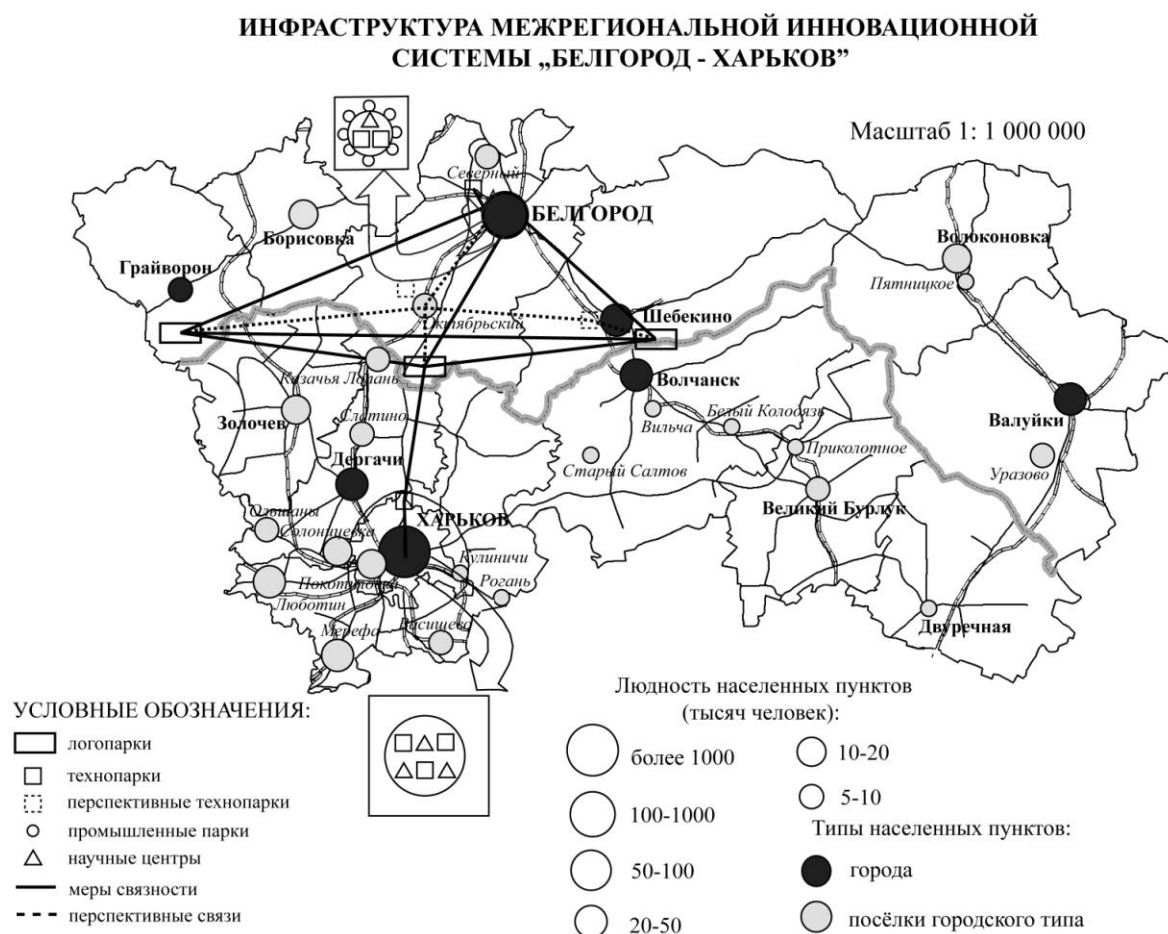

Рис. 5. Инфраструктура межрегиональной инновационной системы «Белгород – Харьков»

Выводы. После глобального кризиса 2008-2009 годов Украина и Россия столкнулись с необходимостью синхронной модернизации национальных экономик. Наиболее подготовленной площадкой совместных действий является общее пограничье, которое охватывает территорию свыше 495 тыс. кв. км с населением около 31 млн. человек. Последовательная декомпозиция приграничного сотрудничества от рамок проектного управления совместных программ исполкомом Совета руководителей приграничных областей к формату еврорегионов, а затем интегрированных между собой тематических технологических платформ на базе трансграничных (межрегиональных) инновационных систем, создаст условия преодолеть существенные разрывы в технологическом развитии с ведущими игроками. А затем войти в клуб состоятельных регионов глобального эшелона.

Формирование трансграничной агломерации Харьков-Белгород позволит в дальнейшем перейти «Слобожанщине» в категорию трансграничных полицентрических метрополитенских регионов с успешным позиционированием на европейском континенте, повысит связность Восточной Европы с его остальной хорошо развитой и глубоко интегрированной частью.

Эти геоэкономические сдвиги предполагается осуществить в течение следующего Европейского программного периода 2014 – 2020.

Список использованных источников:

1. Вардомский Л.Б. Российское порубежье в условиях глобализации. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 216 с.
2. Growing Regions, growing Europe: Fourth report on economic and social cohesion. – European Communities, 2007. – 202 p.
3. Россия – Евросоюз - страны СНГ: экономические и политические отношения на пространстве общего соседства / Под общ. ред. С.П. Глинкиной, Л.Б. Вардомского, Л.С. Косиковой, В.А. Тепермана, Р.Р. Ултанбаева и др. – М.: Институт экономики РАН, ИИС, 2007. – 184 с.
4. Крупнейшие города и вызовы глобализации / Под ред. В.А. Колосова и Д. Эккерта. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – 280 с.

5. *Общая география: глобальный синтез* / Хэггетт П., Скопин А.Ю. – Pearson Education Limited. – 2005. – 1165 с.
6. *Территориальные структуры хозяйства в региональном управлении* / П.Я. Бакланов; [отв. ред. П.А. Минакир]; Тихоокеанский ин-т географии ДВО РАН. – М.: Наука, 2007. – 239 с.
7. POLYCE. Metropolisation and Polycentric Development in Central Europe. Targeted Analyses 2013/2/12. – 210 pp. www.espon.eu.
8. Clark, W.A.V. Monocentric to polycentric: new urban forms and old paradigms. / Bridge, G. and Watson, S. (Eds), *A Companion to the City*, Blackwell, Oxford. 2000. – P. 141-154.
9. Кирюхин А.М. Территориальная структура еврорегиона «Слобожанищина»: модель фрагментированной интеграции для российско-украинского приграничья // *Бизнес Информ.* - №6. – 2000. – С.48-50.
10. *Переход к устойчивому развитию: глобальный, региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России* / Под ред. Н.Ф.Глазовского. – М.:КМК, 2002. – 487 с.
11. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України // *Український географічний журнал.* №1. – 1998. – С.5-12.
12. Немець Л.Н. Стійкий розвиток соціально-географічні аспекти (на прикладі України): Монографія. – Х.: Факт, 2003. – 383 с.
13. Лісовський І.Г. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України /Автореф. дис. ... д-ра географ. наук, К.: Ін-т географії НАНУ.- 36 с.
14. Кирюхин А.М. Стратегия устойчивого развития региона Приднестровья // *Регіон -2003: Стратегія оптимального розвитку. Матер. Міжнар. наук.-практич. конф. 22-23 квітня 2003 року, м. Харків.* - Х: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2003. - С. 138 – 140.
15. Partridge M. D., Olfert M. R. *The Winners' Choice: Sustainable Economic Strategies for Successful 21st-Century Regions* // *Applied Economic Perspectives and Policy.* – vol. 33. – N 2. – 2011. – pp. 143 – 178.
16. *Планирование устойчивого развития на местном уровне* /А.Д.Хованский, В.В. Хлобыстов, М.В. Паращенко, С.В.Панова. Под общ. ред. А.В.Белокозя. Ростов-на-Дону. – 2001. – 53 с.
17. *Sustainable Cities* / By Graham Haughton and Colin Hunter. - *Regional Policy and Development Series No.7.* London: Regional Studies Association and Jessica Kingsley Publishers, 1994. – 358 p.
18. Попкова Л.И. География населения российско-украинского приграничья. Автореф. ... д-ра географ. наук. М.: ИГ РАН, 2007. – 48 с.
19. Ottaviano G.I.P., Puga D. *Agglomeration in the global economy: A survey of the 'new economic geography'* / Centre for Economic Performance. London School of Economics, Discussion Paper No. 356, August 1997. – 33 pp.
20. *Проблемы развития агломераций России* / Под общ. ред. В.Я. Любовного, Е.Н. Перцика, И. А. Бондаренко, О. П. Коробовой. – М.: КРАСАНД, 2009. – 192 с.
21. Харченко К.В. Проблемы управления развитием городских агломераций: взгляд из г. Белгорода // *Муниципальный мир.* – 2009. - №1-2. – С.49-57.
22. Кирюхин А.М. Преображение Слобожанищины: шаги в новое измерение сотрудничества // *Международный общественно-политический журнал «Европа-Центр»* №3(14) – 2006. - С. 121 – 123.
23. <http://kharkivoda.gov.ua/uk/search/tag/name/region>
24. Кирсанов А.Н. Графы в Maple. Задачи, алгоритмы, программы. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2007. – 168 с.
25. Кирюхин А.М., Дунаев И.В., Порятуй А.Ф., Грищенко Н. Концептуальный подход к созданию системной инновационной платформы Geotechnopolis в рамках еврорегиона «Слобожанищина» // *Часопис соціально-економічної географії.* Випуск 10 (1). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 167-172.
26. Etzkowitz H., Leydesdorff L. *The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university – industry – government relations* // *Research Policy.* – 2000. – N29. – P.109 – 123.
27. Leydesdorff L. *The Triple Helix Model and the study of knowledge-based innovation systems* // *International Journal of Contemporary Sociology.* – 2005. - vol.42. – No1. – P.21-38.
28. *Российско-украинское пограничье: двадцать лет разделённого единства* / отв. ред.: В.А. Колосов и О.И. Вендина. – М.: Новый хронограф, 2011. – 352 с.

УДК 911.3

Kostyantyn Mezentsev, Isolde Brade, Nataliia Mezentseva

NEW SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN KYIV'S HINTERLAND

Belts of the time accessibility of Kyiv's hinterland are determined. Analysis of the population number, density and rural population density by the belts of accessibility of Kyiv's hinterland are conducted. Spatial difference in migration behaviour and housing construction are analysed. Spatial aspects of the cottage settlements construction around Kyiv are characterized. Specific of the logistics complexes concentration and industrial areas transformation within the hinterland are revealed. It is shown that metropolitan hinterland is characterized by functional fragmentation.

Keywords: hinterland, spatial development, globalization, transformation, accessibility, concentration, cottage settlement.

Костянтин Мезенцев, Ізольте Браде, Наталія Мезенцева. НОВІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ У ХІНТЕРЛАНДІ КИЄВА. Визначено пояси часової доступності хінтерланду Києва. Здійснено аналіз чисельності, щільності населення та щільності сільського населення за поясами доступності хінтерланду Києва. Проаналізовано просторові відмінності міграційної поведінки населення та житлового будівництва. Охарактеризовано просторові аспекти котеджного будівництва навколо Києва. Виявлено особливості концентрації логістичних комплексів та трансформації виробничої сфери в межах хінтерланду. Показано, що хінтерланд столиці характеризується функціональною фрагментацією.

Ключові слова: хінтерланд, просторовий розвиток, глобалізація, трансформація, доступність, концентрація, котеджне поселення.

Константин Мезенцев, Изольте Браде, Наталья Мезенцева. НОВЫЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ХИНТЕРЛАНДЕ КИЕВА. Определены пояса временной доступности хинтерланда Киева. Проведен анализ численности, плотности населения и плотности сельского населения по поясам доступности хинтерланда Киева. Проанализированы пространственные отличия миграционного поведения населения и жилищного строительства. Дана характеристика пространственных аспектов коттеджного строительства вокруг Киева. Выявлены особенности концентрации логистических комплексов и трансформации производственной сферы в пределах хинтерланда. Показано, что хинтерланд столицы характеризуется функциональной фрагментацией.

Ключевые слова: хинтерланд, пространственное развитие, глобализация, трансформация, доступность, концентрация, коттеджное поселение.

Introduction. Globalization aspects of the urban development are the leading theme in the contemporary urban studies. The theoretical background of these studies is founded on the concepts of 'world cities', 'global cities', 'global city-regions'. However, the division of cities into world/global and non-world/non-global is rather conventional. Most of classifications contain elements of subjectivity. Therefore a note of P. Taylor that all cities are global and operate in the contemporary space of flows is of interest [1, p. 42]. He uses the phrase 'city in globalization' to convey the idea that all cities contribute to globalization processes. The crux of this argument focuses on the 'degree' of globalization experienced in cities [2, p. 13].

In the context of the chosen topic we can distinguish two aspects of urban research: (i) studies of the transformation of cities and its hinterland (primarily due to the globalization) and (ii) studies of integration of cities to the global network. In this paper the main emphasis is on the first aspect – the analysis of transformation processes in Kyiv's hinterland, however, it's clear that we should take into account the consequences process of the integration in global network, causing structural and functional changes.

Recently, a number of works by A. Gladkey are devoted to the investigation of Kyiv industrial agglomeration [3, 4]. But some processes of Kyiv's hinterland transformation require further studies.

Belt structure of Kyiv's hinterland. Different parts of the Kyiv's hinterland have a different intensity of the transformation processes and the degree of globalization impact. Kyiv's hinterland has a belt-sector structure. Analysis of the accessibility of Kyiv from the surrounding settlements with regular bus and train routes

allows delimitating belts of one, two and three hours accessibility to local bus and railway stations of the city (Fig. 1). Every belt can be divided into seven sectors, which were formed along major transport routes: north, northeast, southeast, south, southwest, west and northwest, each of which is characterized by specific development of the transformation processes.

Around 1.0 million people live within the one-hour accessibility belt (so-called 'first belt' of hinterland with an area of 9.4 sq. km); 68% of them are urban dwellers. Around 2.5 million people live within the two-hour accessibility belt ('second belt' with area of 31.7 sq. km); 65% of them are urban residents. Including Kyiv (2.8 million) population of hinterland is around 5.3 million, and of "greater" hinterland (total area of 72.3 sq. km, including 'third belt') – 7.2 million. Population density within the first belt is 105 persons per sq. km, within the second – only 47, the third – 65 pers./sq. km (average in Ukraine – 76 pers./sq. km).

Over the past decade (from 2001 to 2010) a slight increase of urban population was observed only within the first belt (2.4%). Urban population of the second belt fell by 2.1%; of the third one fell by 3.0%. Rates of rural population declining are significantly higher: 12.2% within the first belt, 15.3% within the second belt, and 14.4% within the third belt.

Two towns with over 50 thousand inhabitants (Brovary and Boryspil) located within the first belt and have population growth. Among 9 towns with over 20 thousand inhabitants five settlements experience increase of population number and four – decrease. All towns with population growth have high transport accessibility and, consequently, significant share of their population employ in Kyiv. Among 5 towns with up to 20 thousand inhabitants only one settlement experience increase of population number (Ukrainka, which specialization is

determined by Tripil'ska thermal power station). Within the second belt population of the city with over 250 thousand inhabitants (regional center Zhytomyr) decrease. Town with over 100 thousand inhabitants experiences increase of population number (multifunctional center Bila Tserkva). All of the rest 15 towns with up to

100 thousand inhabitants have population reduction. Within the third belt we can observe depopulation in all towns with the exception of Slavutych (where residents employ in operation of the former Chornobyl nuclear power station).

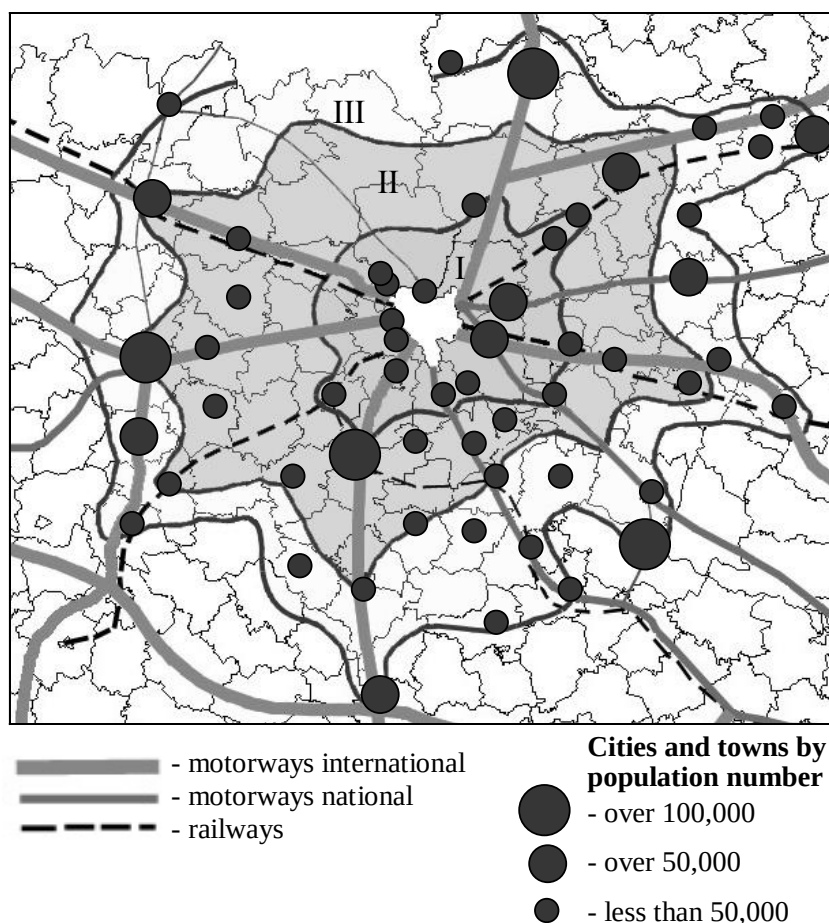

Fig. 1. Belts of Kyiv accessibility (I – one-hour, II – two-hour, III – three-hour)
(Source: author's estimates by data of regular bus and train routes from local stations)

The number of population of the overwhelming majority of 'urban-type settlements' (a transitional form of settlements between town and village – 'small town' or 'urban village') decreases. The main factors of the population growth of some of them are proximity to Kyiv and availability of industrial enterprises that working for capital city's market, development of extractive industries with market advantages, presence of the military facilities, and location in rural areas near the Chornobyl zone (Chornobyl 30-km exclusion zone, Zone of alienation), which strongly attract inhabitants of the surrounding villages with high depopulation.

An important indicator of the hinterland development is the density of rural population, which is usually characterized by a center-peripheral gradient. However, Kyiv's hinterland in this regard has its own specifics. The highest densely inhabited rural areas are the neighboring to Kyiv districts and suburban districts of regional centers (Zhytomyr and Cherkasy) (Fig. 2). The rest of territory can be divided into two parts: rural population density of the overwhelming majority of northern districts does not exceed 20 pers./sq. km (with minimum

values in the areas around Chornobyl zone), and in the majority of southern districts – not less than 20 pers./sq. km. In the last decade density of rural population significantly decreased in all districts of Kyiv's hinterland (excluding Zhytomyr suburban district). The lowest rate of decreasing of rural population density (10%) can be observed in three Kyiv suburban districts, but even in some other suburban districts the rate of density reduction exceeds 20%.

Migration pattern of the Kyiv's hinterland is also specific and characterized by broad strip with high intensity and significant positive net migration in urban settlements and suburban areas with maximum values in Kyiv. Strip gradually extends to the north-west. However, the southern and eastern parts of the region characterized by outflow of population both in urban and rural areas.

The main factors of migration flows are the metropolitan status, level of incomes, development of industries with market advantages, unemployment level and geographical location. At the same time such factors as

the environmental pollution and social environment have weak impact on migration behavior of the population.

Taking into account that migration statistics is not always accurate and reliable (e.g., considerable part of the migrants to Kyiv and suburban areas are not recorded in official statistics), an important indicator of the hinter-

land development is dynamics of putting into service of housing. The area with the high intensity of residential construction over the past 5 years (average annual value more than 300 sq. m per 1,000 inhabitants, and in two districts – more than 1000 sq. m) coincides with the area of the first belt of hinterland (Fig. 3).

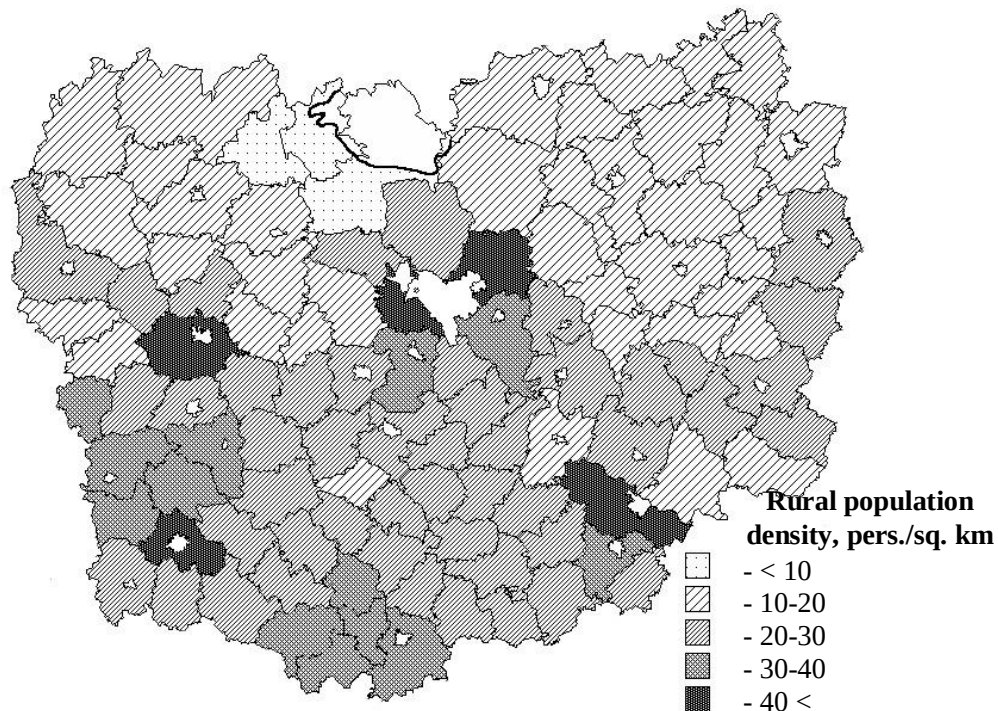

Fig. 2. Rural population density in Kyiv's hinterland in 2010 (Source: Statistical Yearbooks of Kyiv, Zhytomyr, Vinnytsa, Chercasy, Poltava, Cherigiv and Sumy regions. Main statistical offices at regional state administrations)

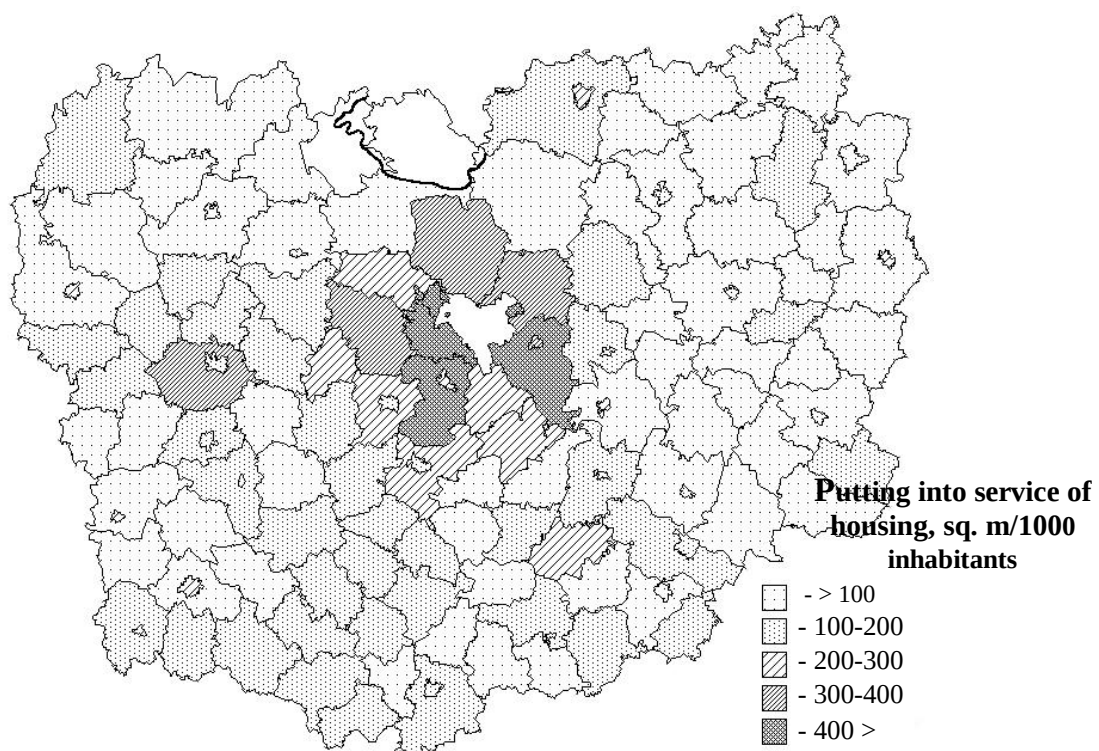

Fig. 3. Average annual putting into service of housing in Kyiv's hinterland in 2005-2009 (Source: Statistical Yearbooks of Kyiv, Zhytomyr, Vinnytsa, Chercasy, Poltava, Cherigiv and Sumy regions. Main statistical offices at regional state administrations)

Meanwhile all other areas of Kyiv's hinterland have low intensity of residential construction (less than 100 sq. m in the majority of districts), especially in the north and northeast, where the highest rate of depopulation. In the second and third belts of hinterland we can find higher degree of housing construction in the western and southwestern sectors.

The above mentioned processes show growing social polarization of settlements within the Kyiv's hinterland.

Construction of the cottage settlements. Modern tendency in the Kyiv's hinterland development is the construction of the cottage settlements around metropolitan city and multi-storey blocks in satellite towns for Kyiv inhabitants.

Intensification of the cottage settlement construction begun in the 1990s, when on the territory of former dachas ('dacha' is the summer house that is seasonally used by city dwellers) have organized gated communities (closed cottage villages). A new wave of the city expansion into suburban greenfield lands starts in mid-

2000s, and is associated with the developing of new areas, especially along the Dnieper River and the motorway to Zhytomyr. Distance from Kyiv to the new cottage settlements gradually increases. But seasonal use of cottages is rather high. The slowdown of gated communities construction and new projects development was in 2008-2010 as a result of the global financial crisis.

Expansion of cottage settlements around Kyiv has areal shape and largely depends on two factors – transport accessibility and availability of natural recreational landscapes (rivers, lakes and forests) (Fig. 4). An additional factor is social environment (particularly for 'VIP gated communities'). It should be noted that environmental factors do not affect as limitative. Thus, new cottage settlements construction take place near to Chernobyl zone, close by solid domestic and construction waste disposals, Tripil'ska thermal power station. Restaurant and entertainment infrastructure, sports complexes, yacht clubs, and social infrastructure development is derived from the cottage settlements construction.

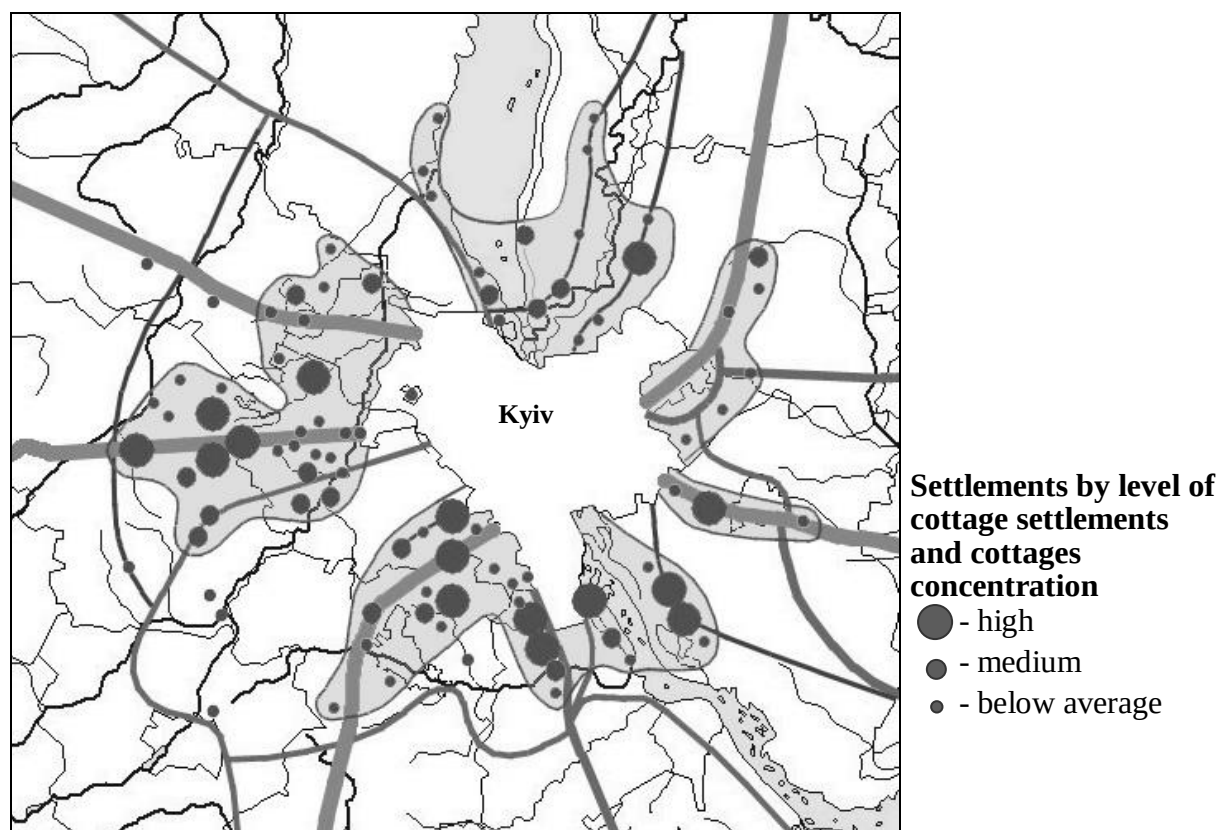

Fig. 4. Areal of the cottage settlements construction around Kyiv

(Source: author's calculations by database of consulting companies RealExpo and SV Development. Mode of access: <http://www.zagorodna.com/uk/kotedzhni-mistechka-ukrajni>; http://www.svdevelopment.com/ua/base/pos_kiev_obl_ra)

Logistics complexes concentration and industrial areas transformation. In the second half of the 2000s logistics centers, complexes and parks were built close by the main motorways. We can find two areals with the higher concentration of logistic activities: in the western sector along the motorway to Zhytomyr and further to western border of Ukraine (which is also located closely the cottage settlements) and in the north-

eastern and south-eastern sectors along and between the motorways to Chernihiv/Moscow and Kharkiv.

In post-Soviet period in conditions of prolonged economic crisis industrial production in Kyiv's hinterland dropped significantly. Some industrial enterprises were liquidated, and other part temporarily not functioned. During the 2000s, industrial production increased and industrial specialization was changed. In particular,

it concerns the development of enterprises in various branches of the food industry, building materials production, chemical, engineering, woodworking, furniture, pulp and paper, and printing industry. However, the share of the high-tech industries is insignificant.

Production capacity of the poultry farms around Kyiv significantly increased. Floriculture, cultivation of mushrooms also developed. Industrial production in rural areas essentially expanded. Not only food and building materials production, but also chemical, machinery plants was built in villages not far from Kyiv.

Ukrainian authorities have plan to build a centralized disposal for spent nuclear fuel (nuclear waste repository) on the Chornobyl 30-km exclusion zone near to metropolitan city Kyiv.

On the whole, Kyiv's hinterland territory is characterized by functional fragmentation with combination of industrial, agricultural areals, logistics and storage complexes, cottage residential and recreational zones.

Conclusions. Kyiv has the essential features of the global cities. This is due to the metropolitan and representation function, provides administrative and managerial, cultural, educational, financial and communica-

tion services. The least visible aspect of the globalization is innovation and creative in nature.

Kyiv's hinterland has a belt-sector structure. It consists of tree belts with one, two and tree-hour accessibility and seven sectors within them. Different parts of the Kyiv's hinterland have a different intensity of the transformation processes and the degree of globalization impact. Transformation processes are most visible in the first belt. Modern tendencies in Kyiv's hinterland development is the construction of the cottage settlements around metropolitan city and multi-storey blocks in satellite towns for Kyiv inhabitants, logistics centers, complexes and parks, enterprises in food industry, building materials production, chemical, engineering, woodworking and printing industry. Kyiv's hinterland territory is characterized by functional fragmentation (industrial, agricultural areals, logistics and storage complexes, cottage residential and recreational-entertainment zones).

Further investigation of Kyiv and hinterland can be expanded by the studies of city integration to the global network of cities and their influence on the spatial and functional changes in the metropolitan area and its core.

References:

1. Taylor, P.J. (2004) *World City Network: a Global Urban Analysis*, London: Routledge.
2. Taylor, P.J. (2007) *Cities within spaces of flows: Theses for a materialist understanding of the external relations of cities* In: Taylor, P.J., Derudder, B., Saey, P., and Witlox, F. (eds). *Cities in Globalization: Practices, policies and theories*. London: Routledge, pp. 276-285.
3. Гладкий О.В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – 360 с.
4. Іщук С.І., Гладкий О.В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.

УДК 630.1

Volodymyr Tyshkovets, Volodymyr Opara

THE ANALYSIS OF LAND RESOURCES MANAGEMENT SYSTEMS IN DIFFERENT COUNTRIES

The analysis of land resources management systems in different countries has been shown. The detailed characteristics of land management systems of different countries have been done with proper explanation of basic points. The questions of the effective land resources management in the economically developed countries and the different levels and specific of land resources management systems of different countries were analyzed. The content of land resources management system as basic constraint of socio-economical geography has been investigated in different countries. The characteristics of socio-economical territorial groups as fundamentals of land management system have been done.

Key words: land resources management, land planning, land plot, socio-economical geography, agricultural lands, land ownership, land use.

Володимир Тишковець, Володимир Опара. АНАЛІЗ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ. Представлений аналіз систем управління земельними ресурсами в різних країнах. Надана детальна характеристика систем управління земельними ресурсами різних країн з детальним поясненням основних положень. Були проаналізовані питання ефективного управління земельними ресурсами в економічно розвинених країнах, різні рівні та особливості систем управління земельними ресурсами. Було досліджено зміст систем управління земельними ресурсами як базисної складової соціально-економічної географії в різних країнах. Надана характеристика соціально-економічних територіальних груп як основ систем земельного менеджменту.

Ключові слова: управління земельними ресурсами, землеустрій, земельна ділянка, соціально-економічна географія, землі сільськогосподарського призначення, землеволодіння, землекористування.

Владимир Тышковец, Владимир Опара. АНАЛИЗ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В РАЗНЫХ СТРАНАХ. Представлен анализ систем управления земельными ресурсами в разных странах. Дана детальная характеристика систем управления земельными ресурсами разных стран с детальным разъяснением основных положений. Были проанализированы вопросы эффективного управления земельными ресурсами в экономически развитых странах, разные уровни и особенности систем управления земельными ресурсами. Было исследовано содержание систем управления земельными ресурсами как базисной составляющей социально-экономической географии в разных странах. Дана характеристика социально-экономических территориальных групп как основ систем земельного менеджмента.

Ключевые слова: управление земельными ресурсами, землеустройство, земельный надел, социально-экономическая география, земли сельскохозяйственного назначения, землевладения, землепользования.

Introduction. The main task of socio-economical geography is to study the population, nature, economics in frames of state boundaries and the main subject is the territorial organization of society (the peculiarities and rules of population and economics situation). The results of geographical subdivision and labor integration is the formation of socio-economical complexes and their systems, which permanently makes more and more complex and it is very important to study it for effective management. The analysis of land resources management practice of developed countries is very important for sustainable development of Ukrainian land resources management system.

The original premises. The questions of the effective land resources management in the economically developed countries were investigated in different works of such authors like Schuber G., Schellnhuber M.[1]; Lambin F., Geist J.[2]; Mander B., Wiggering K.[3]; Brouwer J., Martijn C.[4]; Mosquera-Losada P., Rigueiro F.[5] and many others. These authors have analyzed the different levels and specific of land resources systems of different countries. The content of land resources management system as basic constraint of socio-economical geography has been investigated in different developed and post-soviet countries. The detailed characteristics of socio-economical territorial groups as fundamentals of land resources management system has been investigated and properly analyzed. The main activities of land resources state establishments management systems, directed to

land resources management mechanisms maintenance, regulation of questions of state and private ownership management, providing of land ownership and land use registration system under the conditions of the effective land planning systems need to be analyzed properly.

The wording of the objectives of article task.

The analysis of the content of land resources management systems in different countries presented in the article. The detailed characteristics of the specifics of land management systems and its territorial groups as basic constraint of socio-economical geography and its adaptation for socio-economical conditions of Ukraine for sustainable development of land resources management system is the aim of the article.

The explanation of basic materials. The foreign experience of territorial management with different forms of ownership on land, with different land legal relations and experience of the procedures of that works, where the main attention paid to territories with agricultural lands is necessary to take into account modernizing national sustainable land management system. The experience of foreign countries is possible to use as an experience of agrarian landscapes management.

The Land in foreign explanation is more complex object than in Ukraine. That is a soil, a territory of the productive sources situation, natural resources, and even the space over and under it. The foreign legal definition of land plot is three-dimensional.

The land plot situation is defined by real and image points, which established for the land surface.

Analyzing the general aspects of land policy of different countries is possible to make few conclusions which are possible to use in Ukraine.

The first one is that understanding the results of land relations reformations, for example, in Romania, the policy of its formation has been changed in the direction of cooperative territorial land ownerships.

In Bulgaria has been stopped at a variant of the existence of three forms of ownership on land: state, local communities and citizens. In the majority of former socialist countries there are a lot of restrictions on privatized land, limited maximal and minimal sizes of land plots, prohibited to sale land to foreign persons, the territories of state agricultural enterprises have been transferred to them under the conditions of long-term lease holding.

The questions of different forms of ownership on land have been resolved in different ways in the countries of stable capitalistic orientation.

The second conclusion after the detailed analysis of foreign practice of land management grounded on that fact that big collective agrarian production with big territories has much more productive results comparing with a small one.

The third conclusion is that the main question is not what kind of ownership on land but what concrete rights and obligations of land owners and land users.

This is not accidentally that western European countries the former members of the Soviet of Economical Co help, which earlier than Ukraine begun to land privatization understand that their land reforms needs certain correctives.

The intensive privatization in that countries quickly changed to sensitive approaches to land ownerships transformation. And there were important matters.

For example, in Romania the mass privatization of land territories resulted in liquidation of huge territories of vineyards, ruination of economical buildings at privatized lands and shortage of cattle breeding production.

Today the attitude to agricultural territories as a market stuff has been changed. For example, in Sweden the land could buy only persons who make an agricultural business and have necessary qualification.

The farming system of USA was born and formed in principally another historical, economical and geographical conditions. The American farming system formed not in the process of land reformation but in the process of long-time evolution. The territories of American lands were open for coming from the ocean people which found happiness in another places. They have marked land plots by themselves and organized there their farms. Right an America has founded the farming type of the economy in agriculture.

In Germany, for example, the partition of agrarian economies and its territories is prohibited under the conditions of owner's changes, inc. inheritances. There is a state control for the contracts concerning land plots partitions, stimulation of land types quality conditions, priorities of lesser over leaser and so on.

In the western part of Germany the peasant's farms has the medium area about 18 ha, in the eastern part about 90 ha, and agricultural enterprises spreads at

the area about 1000 – 1700 ha. Such enterprises are more productive compare with small family farms what arguments by the increasing of labor productivity in planting of big enterprises in the eastern territories of that country.

The fundamental of agriculture in Finland forms family farms with medium size about 12 ha. Here like in other countries the medium sizes are also increase. The same processes take place in Norway.

The use of lease holdings becomes dominant in many countries and shortage land market like an object of ownership.

The China has founded the lease holdings relations like basic, saving the land like a national resource and ownership of all the Chinese people in the hands of the state, but gives to the collective and individual leaseholders all the rights which are necessary for the effective land use.

The legislation of many countries characterizes by the strict tendency of the state regulation of land relations, first of all the relations of land ownership.

One of the most important methods of state regulation of land relations as well as management of territories in foreign countries is planning of its use. In different countries it has different names: in Great Britain – “Planning of urban and rural territories”, in Germany – “Organization of territory”, in France – “Equipment of territory”, in USA – “Zoning”.

The process of territorial planning of lands in foreign countries is adequate to the definition of land category in accordance with purpose of use and kinds of functional exploitation in Ukraine. The land use in different countries by all of the owners is in the strict accordance to the legal regimes of zones in spite of it regulates differently.

For example, in Scotland, if the landowner has made some illegal procedures, his land plot could be confiscated by state. In USA there is a system of penalties in such a case.

The legislation of many countries there are the special norms, which oblige the landowners to use territories as rational as possible. The Civil Code of France includes the possibility of land plots confiscations (with monetary compensation) from the landowners who do not cultivate or decreased soil fertility characteristics, or brought damages to social interests by certain land use.

In Spain the Law of 1953 year about the land conservation and betterment of agricultural land is obliged landowners to use agro-technical methods in accordance to norms, which fixed by the Ministry of Farming.

All of that shows that rights to own land could be fundamentally regulated, including different restrictions.

The state intrusion in the rights of lands possessions provides, in general, by ordering of land plots sales, lease and also its inheritance.

Like example it is remarkable to use measures, which are in practice in USA for land relations regulations and oriented for the creation of conditions for environmentally healthy and economically effective territorial uses. These measures is possible to divide for four types:

- the system of land relations' regulation as for the land ownership;
- the rules and notes as for the land use regime;
- the procedures of public lands management;
- the procedures which guarantee the fulfillment of rules and notes as for the land use.

The organs, which regulate land contracts in different countries, are the special structures. In Germany and USA there are the Land Departments of Ministry of Inner Affairs, in Australia there is a bureau of land registration, which works in the content of the Department of Land Use and Land Planning, in Scotland there is a separate bureau of land registration, in Sweden there is a National Land Service.

In the process of analysis of the world and national experience in the field of reformation of land relations and creation of the effective land management system in Ukraine from 1991 year and on the basis of explained fundamentals of scientific – methodical background of management aspects definition and its certain functions taking into consideration foreign experience the system of the sustainable land resources management creates as the basic constraint of socio – economical geography.

The basis of land resources management is land planning – the complex of socio – economical and environmental measures, directed for the regulation of land relations and rational organization of the territory of administrative – territorial formations, subjects of economics, which functions by the influence of socio – productive relations and the development of the productive forces.

The aim of land planning in many countries is to software the rational use and protection of land, formation of the sustainable environmental space and betterment of natural landscapes.

The land planning system in different countries is determine the socio – economical and environmental measures directed for regulation of land relations and rational organization of the territory of the administrative – territorial formations, subjects of business, which exist under the pressure of socio – productive relations and development of productive forces.

The matter of land planning like scientific discipline in many countries is to determine and reregulate all the legal, environmental, social and economical principles under the realization of the land planning activities and direct it for the software of the rational, economically balanced land use, formation of the environmentally safe ecology and betterment of landscapes.

The land planning in different countries has a technological function in accordance with concrete landscapes conditions as for the agricultural production specialization, ways of agricultural lands use by land owners and users.

By the procedures of land planning the organizational – legal, economical and social conditions of rational by size land owners and users of productive agricultural enterprises has been determined.

In other branches of business the functions of land planning concentrates in the background of the ef-

fectiveness of land plots use under the development of the projects of building of the territory.

The main tasks of land planning are in the effective work of legal and executive power organs, organs of local self-governance, enterprises, establishments, organizations, offices, communities under the formation of new and organization of the real objects of land planning, demarcation at the territory, planning and organization of the rational land use and its protection.

The land planning in many countries directed to the regulation of the relations in the field of land protection and its effective and rational use, saving of ecological functions of the soil cover, renovation of its fertility and other useful abilities with the aim of the effective resolving of the tasks of food and environmental safety of the society, software of the sustainable socio – economical development of Ukraine.

After the detailed analysis of foreign practice we could conclude that today the system of land resources management in Ukraine should be developed in that ways:

- the improvement of territorial – administrative subdivision of the state, i.e. the formation of administrative – territorial formations of regions and village communities, the definition of boundaries of urban lands and formation of the unique state system of automatic system of management on the basis of economical-mathematical modeling;
- the improvement and economical background of the specific land use under the market conditions, to fix specific kinds of land plots;
- The definition on the territory the administrative units of the system of functional land use, especially in the boundaries of urban lands, where the system of such redistribution is absent and necessary to receive payments for the functional land use in every urban territory.

The agricultural lands in most countries are the “golden fund” of the states. Right it forms products safety of the country, gives resources for the industry. That is why the requirements for land management systems are very high. All the agricultural lands is necessary to study as a sum of the areas of different kinds of agricultural lands (arable lands, gardens, pastures, etc.) and not agricultural lands (farms roads, cattle ways, forest shelterbelts and other protective forests, lands under the buildings and constructions, lands of temporary conservation).

Taking into consideration the national specific of Ukraine and using the practice of land management of different counties it is rational to propose the land plots for privatization and use:

- for the citizens for individual agricultural farming, gardening, orchards, cattle-breeding and productive agricultural production;
- for agricultural enterprises for organization of productive agricultural production;
- for agricultural scientific – research organizations and institutions, agricultural professional-technical colleges and secondary schools – for studies and investigations, propaganda of the modern practice for agriculture;

- for not agricultural organizations, religion organizations and population communities for supportive agriculture.

Such a conception of agricultural land use could be in accordance with the state policy of Ukraine, because the formation of different forms of ownership on land has an aim to develop the economy of Ukraine, its stability and safety. If that can't be done the Ukraine could be dependent from other countries as for the food and could be dependent economically and politically from other countries. That is why right the system of land resources management is the constraint of land policy under the conditions of agrarian reform.

But the land management could be successful only when all the boundaries of land plots will be strictly defined and marked in nature with further state registration and legalization. In other words to manage land plots it is necessary to have initially the object of management which confirms by the state act.

Conclusions and perspectives of future investigations. Analyzing the land management systems of different countries we could make a conclusion that the state policy of land resources management should be based on two groups of arguments. The first group is connected with rights of the owners of land plots, who could amalgamate or separate the land plot, give it to leasehold, mortgage, etc. The land owners and users could have rights for produced production and the rights to use mineral recourses, peat, water objects over and under the land surface on legal basis.

So, the taking into account of socio – economical specifics of territorial management of the state could guarantee the high effectiveness of its use.

The maintenance of the land resources management system as basis constraint of socio – economical geography under the conditions of market economy could realize the sustainable development of the system of prognosis and use of the territorial space of the state.

References:

1. Schuber G., Schellnhuber M. *Sustainable Land Use*. – New York, Propaganda, 2011.-245p.
2. Lambin F., Geist J. *Land-Use and Land-Cover Change - Local Processes and Global Impacts*. – London, Springer, 2009.-421p.
3. Mander B., Wiggering K. *Multifunctional Land Use - Meeting Future Demands for Landscape Goods and Services*. – London, Springer, 2010.-432p.
4. Brouwer J., Martijn C. *Multifunctional Rural Land Management - Economics and Policies*. – Toronto, Earthscan, 2009.-287p.
5. Mosquera-Losada P., Riquerio F. *Silvopastoralism and Sustainable Land Management*. – Madrid, CABI, 2008.-432p.

Дослідження молодих науковців

УДК [911.3:33]:341.222(262.5)(477)

Галина Копачинська

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНА СКЛАДОВА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКИХ КОРДОНІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано політико-географічні передумови, фактори та особливості формування морських кордонів України, що є основою розвитку її морської діяльності. Досліджено особливості реалізації морської діяльності держави. Висвітлено особливості застосування норм та принципів міжнародного морського права з урахуванням національних інтересів для забезпечення формування ефективної державної морської політики. Розглянуто особливості прийняття «Морської доктрини України». Висвітлено суть, пріоритетні завдання, особливості застосування «Морської доктрини України» для ведення ефективної морської політики держави.

Ключові слова: морський кордон, морська політика, міжнародне морське право, морська доктрина, Україна.

Галина Копачинская. ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОРСКИХ ГРАНИЦ УКРАИНЫ. Проанализировано политико-географические предпосылки, факторы и особенности формирования морских границ Украины, которые являются основой развития ее морской деятельности. Исследованы особенности реализации морской деятельности государства. Отражены особенности применения норм и принципов международного морского права с учетом национальных интересов для обеспечения формирования эффективной государственной морской политики. Рассмотрены особенности принятия «Морской доктрины Украины». Отражена суть, приоритетные задания, особенности применения «Морской доктрины Украины», для ведения эффективной морской политики государства.

Ключевые слова: морская граница, морская политика, международное морское право, морская доктрина, Украина.

Galina Kopachinska. POLITICAL-GEOGRAPHICAL CONSTITUENT OF UKRAINIAN MARINE BORDERS FORMING. Political-geographical pre-conditions, factors and features of marine scopes of Ukraine forming, which influence the development of its marine activity are analysed. The features of the state marine activity realization are investigated. The features of international marine law norms and principles application for providing effective public marine policy forming are reflected. The features of the «Marine doctrine of Ukraine» acceptance are considered. Essence, foregrounds, features of the «Marine doctrine of Ukraine» application, for the of effective state marine policy conduct are reflected.

Key words: marine border, marine policy, international marine law, marine doctrine, Ukraine.

Актуальність. На сучасному етапі становлення України як незалежної європейської держави особливого значення набуває фактор утвердження її як морської держави. Активна й ефективна морська діяльність України є однією з важливих умов гарантування економічної, військово-політичної і національної безпеки. 16 травня 2008 року було прийнято «Морську доктрину України», котра слугуватиме важливим нормативно-правовим і координаційним підґрунтям для початку цілеспрямованого програмного відродження морського потенціалу нашої держави. Однак ведення активної морської діяльності України є неможливим без чітко визначених і встановлених її морських кордонів. Тому комплексне політико-географічне дослідження особливостей формування морських кордонів України та забезпечення її морської політики є надзвичайно важливим для вирішення проблемних питань функціонування України як морської держави.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженням політико-географічних особливостей формування і функціонування морських кордонів України займалися вчені та науковці різних галузей та дисциплін, а саме В.Авдєєв [1], І. Белова [2], Б. Буркинський [3], В. Буткевич [5] та інші. У своїх дослідженнях вони розглядають політико-географічні передумови формування морських

кордонів України, а також становлення її як морської держави.

Автор І. Белова [2] у своїй праці «Забезпечення національної безпеки України з позиції міжнародного морського права» аналізує особливості реалізації норм та принципів міжнародного морського права при здійсненні Україною своєї морської діяльності. Б. Буркинський, О. Котлубай, В. Степанов в праці «Формування морської доктрини України» [3] аналізують етапи формування морської доктрини нашої держави та досліджують особливості її реалізації.

Не дивлячись на всю важливість проблеми морських кордонів України, ця тема недостатньо досліджена у вітчизняній науці. Відсутнє комплексного політико-географічного дослідження морських кордонів України. Залишаються відкритими багато питань правового визначення державного морського кордону та режиму його функціонування. Важливо відзначити, що тема досліджується переважно в інформаційному режимі на сторінках періодичної преси, що зумовлює потребу узагальнення та проведення більш глибокого аналізу комплексу проблем, пов'язаних із формуванням морських кордонів України.

Мета статті – дослідження політико-географічної складової проблеми формування морських кордонів України.

Основними завданнями, котрі вирішувалися в процесі дослідження, були: аналіз політико-

географічних передумов формування морських кордонів України; дослідження особливостей застосування норм та принципів міжнародного морського права в Україні; вивчення особливостей реалізації «морської доктрини України» та її вплив на становлення України як морської держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після розпаду Радянського Союзу формування сучасної Української держави розпочалося з прийняття двох важливих політичних документів – Декларації про державний суверенітет (16.07.1990 р.) та Акта проголошення незалежності України (24.08.1991 р.) [5]. Відповідно до положень п'ятого розділу Декларації “Територіальне верховенство”, Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. В Акті проголошення незалежності України наголос було зроблено на те, що “територія України є неподільною і недоторканою”, а на її території “мають чинність виключно Конституція і закони України” [2].

Наступним кроком на шляху правового врегулювання новосформованих суспільних відносин у галузі територіальної організації держави стало прийняття Закону України від 12.09.1991 р. № 1543-III “Про правонаступництво України”. Цим Законом було визначено, що державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, є державним кордоном України (ст. 5).

Згодом Постановою Верховної Ради № 2608-III від 17.09.1992 р. Україна приєдналася до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. завдяки чому стала правонаступницею Радянського Союзу на рівні з іншими новоутвореними незалежними державами колишнього СРСР [4].

Відповідно до Закону України “Про державний кордон України” державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору (стаття 1).

На сьогодні ця лінія та вертикальна поверхня, що проходить по ній, які визначають межі державної території, встановлюються у міжнародних договорах, учасниками яких є Україна. І хоча в процесі формування України як молодой незалежної держави визначеними і встановленими були її сухопутні кордони, проблемними лишаються питання формування морських кордонів України. Внаслідок рішення міжнародного суду ООН 3 лютого 2009 р. відбулося розмежування морського кордону між Україною та Румунією. Невирішеним лишається питання формування українсько-російського морського кордону, що ускладнює і унеможливує її належну морську діяльність [5].

Україна є морською державою, а також активним суб'єктом міжнародних відносин. Її діяльність на міжнародній арені визначається наступними факторами: географічним положення держави, довжиною її морських кордонів та площею водного простору; рівнем розвитку національної економіки і зовнішньоекономічної діяльності, нагальними потребами держави в морських перевезеннях; станом політичних, економічних і суспільних відносин з

іншими державами; морським потенціалом держави, здатністю забезпечити реалізацію і захист національних інтересів в Азовському і Чорному морях, Керченській протоці та інших районах Світового океану, недоторканістю морських кордонів і свободою судноплавства [2].

Морський потенціал України зумовлює необхідність розвитку широкої міжнародної морської співпраці, спрямованої на активну інтеграцію нашої незалежної держави в світову спільноту з метою забезпечення політичних, економічних, оборонних та інших державних інтересів України. Оскільки Україна є учасницею міжнародних відносин то її морська політика повинна проводитися з дотриманням норм та принципів міжнародного морського права.

Міжнародне морське право – одна з найдавніших галузей міжнародного права. Міжнародне морське право – це галузь сучасного міжнародного права, яка складається із системи принципів та норм, що регулюють правовий статус морських просторів та відносини між суб'єктами міжнародного права у зв'язку з їхньою діяльністю щодо використання морів, океанів, їх дна та надр. Морське право регулює комплекс питань, пов'язаних із використанням морських просторів, судноплавством, рибальством, розвідкою та розробкою морських ресурсів (включаючи дно та його надра), збереженням та охороною морського середовища, запобіганням його забрудненню, здійсненням наукових досліджень.

Сучасне міжнародне морське право регламентує питання:

- розмежування (класифікацію) морських просторів на різні категорії за правовими ознаками;
- визначення правового статусу і режиму використання кожної правової категорії;
- захисті та збереженні під контролем морського середовища та ін.

Найважливішим всеохоплюючим і загально-визнаним документом, котрий регламентує питання міжнародного морського права є Конвенція ООН з морського права 1982 р., яка включила в себе багато з раніше діючих документів. На сьогодні вона є чинною для більш ніж 140 держав [1].

Україна, як морська держава, ратифікувала Конвенцію 1982 р. Законом № 728-XIV від 3 червня 1999 р. «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року». Проте під час ратифікації Україною були зроблені ряд застережень, а саме:

- головним засобом вирішення спорів щодо тлумачення або застосування Конвенції до України є арбітраж, створений згідно з Додатком VII до Конвенції 1982 р.;

- для розгляду спорів щодо тлумачення або застосування Конвенції з питань, пов'язаних з рибпромисловою діяльністю, захистом і збереженням морського середовища, морськими науковими дослідженнями і судноплавством, включаючи забруднення з суден та забруднення скиданням, Україна обрала спеціальний арбітраж, створений згідно з Додатком VII до Конвенції 1982 р.;

- Україна визнає компетенцію, як це передбачено ст. 292 Конвенції 1982 р., Міжнародного трибуналу з морського права щодо питань, пов'язаних з негайним звільненням з-під арешту суден або звільнення їхніх екіпажів;

- Україна, якщо інше не передбачено окремими її міжнародними договорами, не визнає обов'язкових процедур, які ведуть до обов'язкових рішень, для розгляду спорів щодо розмежування морських кордонів, спорів, пов'язаних з історичними затоками, та спорів стосовно військової діяльності;

- Україна заперечує проти будь-яких заяв або декларацій (незалежно від того, коли такі заяви або декларації були чи можуть бути зроблені), які можуть спричинити недобросовісне тлумачення положень Конвенції або суперечать звичайному тлумаченню термінів у контексті Конвенції, її об'єкта та цілей;

- Україна як держава, що знаходиться в географічно несприятливому положенні та має вихід до моря, бідного на живі ресурси, наголошує на необхідності розвитку міжнародної співпраці щодо експлуатації живих ресурсів економічних зон на основі справедливих та рівноправних угод, які мають забезпечити доступ до рибних ресурсів економічних зон інших регіонів або субрегіонів [5].

Для держав, які ратифікували або приєдналися до Конвенції 1982 р., її положення мають переважну силу щодо положень Женевських конвенцій 1958 р., в яких дістали відображення міжнародно-правові звичаї в галузі морського права.

Кожна держава-учасниця Конвенції ООН з морського права 1982 р. повинна дотримуватися відповідних норм та принципів міжнародного права під час здійснення своєї морської діяльності. Основними принципами сучасного міжнародного морського права, відображеними у Конвенції 1982 р. є наступні:

- принцип свободи відкритого моря;
- принцип використання просторів із міжнародним режимом;
- принцип поширення національної юрисдикції на судна та їхні екіпажі, де б вони не знаходилися при здійсненні правомірної діяльності;
- принцип забезпечення безпеки експлуатації суден і людського життя на морі та надання їм допомоги, незалежно від національної приналежності;
- принцип поширення суверенітету прибережних держав на морські простори, розташовані в межах дії національної юрисдикції;
- принцип неприпустимості підпорядкування національній юрисдикції просторів із міжнародним режимом;
- принцип неприпустимості забруднення морського середовища;
- принцип відповідальності за заподіяння шкоди іншим правомірним користувачам просторів і ресурсів Світового океану;
- принцип використання просторів із міжнародним режимом винятково в мирних цілях і на благо всього людства;
- принцип обов'язковості реєстрації національних суден і штучних споруд у водах Світового океану [1].

У системі міжнародного морського права важливе місце належить також галузевим принципам. Визнаними галузевими принципами сучасного морського права є: використання морських просторів у мирних цілях; свобода судноплавства у відкритому морі; неприпустимість підпорядкування відкритого моря суверенітету будь-якої держави; свобода судноплавства морськими шляхами, що використовуються для міжнародного мореплавства; визнання міжнародного району морського дна загальним спадком людства; виключна юрисдикція держави прапора щодо судна; співпраця держав з метою збереження морських ресурсів, захисту та збереження морського середовища; співпраця держав у галузі морських наукових досліджень у мирних цілях.

Лише з дотриманням норм та принципів міжнародного морського права держава може функціонувати як активний суб'єкт міжнародних морських відносин, забезпечуючи реалізацію власних цілей та завдань при веденні своєї морської діяльності.

Джерелами сучасного міжнародного морського права є також численні двосторонні, регіональні та універсальні конвенції: Конвенція про регулювання китобійного промислу 1946 р.; Конвенція про міжнародні правила попередження зіткнення суден на морі 1972 р.; Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі 1974 р.; Конвенція про вантажну марку 1966 р.; Конвенція щодо запобігання забруднення з суден 1973 р.; Міжнародна конвенція про втручання у відкритому морі у випадках аварій, що призводять до забруднення нафтою, 1969 р. тощо [4].

Міжнародне морське право регулює питання морської діяльності держави на міжнародному рівні, проте в межах своїх кордонів державна морська політика забезпечується системою відповідних нормативно-правових актів та законів.

Правовою основою морської діяльності в Україні є Конституція України, Закони України про «Основи національної безпеки України», «Кодекс торговельного мореплавства України», «Про транспорт України», «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про міжнародні договори України», «Про зовнішньоекономічну діяльність України» та інші закони України; УКАЗ Президента України «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», доручення Президента України від 1 жовтня 2005 року № 1-1/1032, міжнародні Конвенції та Угоди з морського права, а також видані на їх підставі нормативно-правові акти [2].

16 травня 2008 р. внаслідок підписання Указу Президента України №463/2008 про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави», відбулося прийняття «морської доктрини України». Це стало свідченням пріоритетності заходів щодо формування відповідних державних та правових заходів ведення морської діяльності нашої держави. «Морська доктрина України» передбачила розроблення єдиної Національної програми нарощування морської могутності України, її реалізацію в державних, регіональних, галузевих, цільових ком-

плексних програмах розвитку військово-морських сил та всіх складниках морегосподарського комплексу України; формування організаційних структур державного регулювання, спрямованих на ефективне забезпечення оборони та цілісний розвиток національного морського господарства; забезпечення державної підтримки проведення комплексних наукових досліджень, проектно-пошукових та інженерно-технічних робіт, морських експедицій, координації діяльності органів державної виконавчої влади, науково-дослідних установ підприємств та організацій, пов'язаних із дослідженням й використанням морських ресурсів; створення правових, економічних, технологічних, адміністративно-організаційних і кадрових умов для збалансованого розвитку морегосподарського комплексу; створення передумов докорінного перетворення національного морського господарства на основі формування механізмів, які здатні подолати відомчу відокремленість галузей морегосподарського комплексу; визначення й реалізацію шляхів успішного розв'язання проблем у цій важливій сфері економіки [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження політико-географічних передумов формування морських кордонів України є надзвичайно важливим на сучасному етапі становлення її як незалежної європейської держави. Активна й ефективна морська діяльність України є однією з важливих умов гарантування економічної, військово-політичної і національної безпеки. Забезпечення і належна реалізація державної морської політики України, котра базується на принципах та нормах міжнародного морського права з врахуванням національних інтересів нашої держави, сприятиме подальшому посиленню позицій України як морської держави, створенню сприятливих умов для досягнення цілей та розв'язання завдань з вирішення проблемних питань формування морських кордонів та розвитку морської діяльності загалом.

У подальших дослідженнях перспективним убачається комплексне вивчення передумов і особливостей визначення і встановлення державного морського кордону України, аналіз наявних проблем і спірних питань та шляхів їх вирішення.

Список використаних джерел:

1. Авдєєв В. Принципи міжнародного права [Електронний ресурс] / В. Авдєєв. – Режим доступу : http://buklib.net/componentoption.com_Ibook/task.view/itemid.99999999/catid/04/id,1966.
2. Бєлова І. Забезпечення національної безпеки України у позиції міжнародного морського права / І. Бєлова // *Зовнішня торгівля : право і економіка*. – 2007. – № 4. – С. 156–160.
3. Буркинський Б., Котлубай О., Степанов В. Формування морської доктрини України / Б. Буркинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2008-09/a3-N9.pdf
4. Копачинська Г.В. Проблеми формування морських кордонів України / Г.В. Копачинська, Н.Н. Коцан // *Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки*. – 2010. – № 15. – С. 78–85.
5. *Міжнародне право: Основні галузі. Підручник* / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004. – 816 с.

УДК 911.3

Катерина Дударчук

ДУХОВНІ СВЯТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСЕЛЕНЬ

Зміст статті відображає дослідження сучасного стану збереження стародавніх сакральних споруд Тернопільської області. Наголошено на важливості залучення сакральних будівель до реєстру пам'яток архітектури, а також на нагальності питання про відновлення споруд, які знаходяться в занедбаному стані, і які є важливим чинником розвитку туристичних регіонів, окремих населених пунктів (сакральні пам'ятки можуть бути використані як основні туристичні ресурси у релігійному, паломницькому, сентиментальному, а також у пізнавальному видах туристичної діяльності); виявлено важливу роль духовних центрів регіону у піднесенні туристичної діяльності, а саме в розвитку паломницького туризму.

Ключові слова: сакральний туризм, паломницький туризм, стародавні храми, печерні храми, дерев'яна архітектура, церква оборонного типу.

Катерина Дударчук. ДУХОВНЫЕ СВЯТЫНИ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЕНИЙ. Содержание статьи отображает исследование современного состояния древних сакральных сооружений Тернопольской области. Отмечено важность привлечения сакральных зданий к реестру объектов архитектуры, а также неотложности вопроса о возобновлении сооружений, которые находятся в запущенном состоянии, и которые являются важными факторами развития туристических регионов, отдельных селений (сакральные объекты могут быть использованы как базовые туристические ресурсы в религиозном, паломническом, сентиментальном, а также в познавательном видах туристической деятельности); усвоена важность духовных центров региона в подъеме туристической деятельности, а именно в развитии паломнического туризма.

Ключевые слова: сакральный туризм, паломнический туризм, древние храмы, пещерные храмы, деревянная архитектура, церковь охранного типа.

Kateryna Dudarchuk. SACRAL BUILDINGS OF TERNOPIL REGION AS OBJECTS OF SOCIAL AND ECONOMIC GROWTH OF SETTLEMENTS. This article is devoted to investigation and depiction of modern state of sacral buildings of Ternopil region. The necessity of registration of these objects is obvious, that is why we offer to take more attention to renewal of ruins of the old churches. By the way, the old churches are important factors of tourist region's and separate village's development. They also could be used as basic tourist resources in religious, pilgrim, sentimental tourism and also in tourism of mutual development. We also find a great meaning of pilgrime centres in the tourist industry growth.

Keywords: sacral tourism, pilgrim tourism, old churches, wooden architecture, spelaeon church, the church of defensive type.

Актуальність проблеми. В умовах реорганізації господарства країни великого розвитку останнім часом в Тернопільській області набув туризм.

Туристична діяльність регіону за певних обставин може значно збільшити фінансові надходження до певного поселення, а також кількість робочих місць тощо. Прямо чи опосередковано туризм впливає на соціально-економічне життя населення певного району. Перспективними чинниками розвитку туристичної галузі регіону, окрім природних туристичних ресурсів, є історико-архітектурні об'єкти, зокрема – сакральні споруди (серед архітектурних пам'яток вони займають перше місце за кількістю). Це – костели, стародавні церкви, монастирі, печерні храми, синагоги тощо, тобто споруди, які несуть в собі не лише релігійну (сентиментальну) цінність, а й архітектурну, культурну чи естетичну. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався значними перетвореннями у релігійній ситуації і політиці України. Він охарактеризувався занепадом державного атеїзму та релігійною свободою, що призвело до відкриття значної кількості культових релігійних споруд, зокрема монастирів, храмів та кафедральних соборів тощо. Це сприяло розвитку одного з видів туризму – паломництва.

На Тернопільщині знаходиться велика кількість сакральних споруд: всесвітньо відомі забудови в Зарваниці та Почасві, давні костельи в с. Личківці Гусятинського району, с. Козина (дерев'яна церква Св. Параскевії із ХVII ст.), с. Сидорів, смт. Микулин-

ці, с. Трибухівці, старі церкви в смт. Гусятин, м. Копичинці (церква Воздвиження Христа 1630р.), с. Гермаківка, с. Товсте. Саме тому актуальним сьогодні ми вважаємо вивчення стану збереження давніх культових споруд з метою залучення їх до дієвих програм розвитку сакрального туризму.

Стан вивчення проблеми. Дослідженням особливостей розвитку сакрального туризму, територіальною організацією релігійних установ займалися О. Любіцева і С. Павлов, Я. Жупанський, В. Джалган і І. Косташук, В. Іванунік, Л. Немець, Л. Ключко та ін. Проте питання теорії і практики розвитку сакрального туризму ще недостатньо висвітлені через відсутність обліку усіх релігійних споруд у регіонах. Так, майже кожен район Тернопільської області має велику щільність сакральних споруд. Фактично в кожному населеному пункті знаходиться по дві сакральні споруди. На жаль, точної їх кількості ще досі не встановлено. Тому метою нашого дослідження є виявлення найбільш цінних релігійних об'єктів та аналіз стану їх збереження, можливостей використання для цілей туризму (див. табл. 1).

Особливої уваги заслуговують давні храми та костели, що зберегли свій первісний вигляд до сьогодні. Найбільш давньою культовою спорудою є церква Святого Миколая в селі Збручанське Борщівського району. Вона збудована в ХII-ХIII ст. Як усі давні споруди, цей храм будували не лише з культовою, а й із захисною метою.

До ряду найдавніших споруд належить і собор Святого Миколая (1636 р.) в Кременці. Спочатку він був спланований у ренесансно-готичному стилі, а

згодом набув рис стилю барокко. На початку XVI ст. в Тернополі була збудована оборонна церква Воздвиження Чесного Хреста – тепер найстаріший храм Тернополя. Споруда зведена на фундаменті древнього храму, історія якого сягає часів Київської Русі. Церква була пошкоджена під час двох світових воєн,

але її відновили у 1959 році. Сьогодні церква належить православним віруючим. У центрі міста Тернопіль знаходиться Храм Різдва Христового. Вперше про нього було згадано у грамоті короля Сигізмунда – Августа у 1566 році. У храмі знаходиться чудотворна ікона Тернопільської Божої Матері [2, с. 78].

Таблиця 1

Кількість збережених сакральних споруд у Тернопільській області

Назва району	Старі церкви	Костели	Монастирі	Печерні храми	Синагоги, успенські
Бережанський район	33	4	1		
Борщівський район	64	32	2	2	4
Бучацький район	44	12	2	8	1
Гусятинський район	36	8	1	-	3
Заліщицький район	50	12	2	5	2
Збаразький район	43	3	3	-	2
Зборівський район	29	7	-	-	-
Козівський район	27	1	-	-	1
Кременецький район	30	2	4	-	-
Ланівецький район	42	1	-	-	1
Монастирський район	39	7	1	-	
Підволочиський район	38	10	1	-	3
Підгаєцький район	24	5	1	-	2
Теребовлянський район	48	19	4	1	2
Тернопільський район	45	9	4	-	-
Чортківський район	42	18	2	-	2
Шумський район	35	1	2	-	-
Всього	669	151	30	16	23

У місті Чортків знаходиться Домініканський костел, збудований у 1610 році в готичному стилі. У цьому ж місті знаходиться церква Святого Онуфрія (XVI ст.), яка належить до групи церков оборонного типу. У цій архітектурній пам'ятці поєдналися подільська та молдовська архітектури.

Пам'яткою архітектури міста Теребовля є Миколаївська церква – зразок оборонної церкви із бійницями для мушкетів і гармат.

Цікавою архітектурою вирізняється також костел Святих Апостолів Петра і Павла, зведений у 1620 році в Бережанах. Храм із тесаного каменю споруджений на високому пагорбі й височіє над іншими будівлями міста.

Справжніми раритетами можна вважати церкви оборонного типу, що збереглися з часів Середньовіччя у Касперівцях, Загайцях, Жабині.

Вартим уваги є архітектурний комплекс **Зарваницького** духовного греко-католицького центру (Теребовлянський район). Він є відомим серед прочан завдяки чудотворній іконі Божої Матері, поклонитися якій приїжджають віруючі з усього світу. Довгий час святиня пустувала та руйнувалася через переслідування владою. Поступове відродження Зарваницького центру як місця паломництва почалося із 1991 року. У 2000 році був збудований новий храм, який вважається одним із найбільших в області. Напроти храму відкрита каплиця з мармуровою стелою Божої Матері [8, с.11]. Крім цих споруд, архітектурний комплекс духовного центру складають: 60-метрова дзвіниця, двоповерхова вхідна брама з

каплицею, монастир, дерев'яна церква та співоче поле. На сучасному етапі розробляється проект розширення паломницького центру, а саме – створення готельного та спортивно-оздоровчого комплексу. Планується будівництво чотиризіркового готелю на 200 осіб та двозіркового готелю на 300 осіб. Така програма, на думку організаторів проекту, дасть змогу розширити масштаби проведення відпустень, а також збільшити потік туристів до Зарваниці.

Неподалік від Зарваниці розташоване село **Заздрість**, де народився митрополит галицький, кардинал Йосип Сліпий (17.02.1892 – 7.09.1984). Велику частину свого життя він провів у концтаборах на заслання за заборонену радянською владою релігійну діяльність, із 1963 року Й.Сліпий був змушений жити та працювати у Римі. Сьогодні про видатну постать УГКЦ нагадує Духовний центр та музейно-меморіальний комплекс (від 13.09.1998 року) у обійсті родини Сліпих. Тут можна побачити хату-музей кардинала, та, на жаль, це не оригінальна споруда, а її копія. Старих споруд тут не залишилося. У селі збереженими старими будівлями постають дві церкви (Воздвиженська 1876 р. та перебудована з костелу церква 1911 р.). Неподалік церкви, на цвинтарі знаходиться могила батьків Йосипа Сліпого. Тут можна побачити кілька кам'яних фігур кінця XIX століття [7, с. 56].

Окрім греко-католицької святині, на Тернопільщині знаходиться також відома святиня для православних віруючих – **Почаївська лавра**, друга в Україні за рівнем відвідування після Києво-

Печерської лаври. Вона знаходиться в місті Почаїв Кременецького району. Будівництво святині розпочалося із дерев'яної церкви у XIII столітті. Почаївський монастир оборонного типу за плануванням. До ансамблю Лаври входять: Успенський собор, збудований за проектом Готфріда Гофмана у 1771-1783 рр., Троїцький собор, збудований на початку XX століття, Святі Ворота (1835 р.), виконані у класицистичному стилі, друкарня, келії, архієрейський будинок та церква Всіх Святих, зведена наприкінці XVIII століття у стилі бароко. Особливо вражає дзвіниця (1861—1871), висота якої 65 метрів. За цим параметром вона третя в Україні після дзвіниць Києво-Печерської лаври та Софіївського собору. Дзвіниця п'ятиярусна, збудована з цегли. На дзвіниці — величезний тяжкий дзвін.

На південному схилі Почаївської гори у 1825 році споруджено Архієрейський будинок. Він має зі східного боку три, південного — чотири, західного та північного — лише два поверхи. Фасади будівлі розчленовані пілястрами, карнизами. На будинку є меморіальна таблиця на честь Тараса Шевченка, який побував тут у жовтні 1846 року.

Найновішою спорудою монастиря є Троїцький собор, зведений у давньоруському стилі за проектом О. Щусєва (1910-1913 рр.). Окремі панно — мозаїчні панно на трьох порталах. Південне панно зображає Спаса Нерукотворного, по боках від нього стоять князі Стародавньої Русі. Мозаїка виконана за ескізами художника Миколи Реріха. На західному порталі — образ Почаївської Богоматері. Зовнішні стіни храму декоровані кам'яною різьбою з культовою символікою, геометричними мініатюрами. Інтер'єр прикрашає стінопис у темних тонах.

Негативним явищем у розвитку сакрального туризму є неможливість відновлення багатьох старовинних споруд. Це, ймовірно, пов'язано із їх вкрай занепадлим станом. Це стосується, в особливості, костелів Тернопільщини. Особливої уваги заслуговує руїна велетенського костелу в селі Біще Бережанського району. Він був збудований у стилі ренесансу в XVI ст. Костел було сильно пошкоджено у 1916 році артилеристами, у 1944 році його було пограбовано. З 1950-их років споруда слугувала сільським складом, поволі перетворюючись на руїну. Невідомою руїною часів ренесансу виступає сьогодні також костел св. Антонія (1613) у Залізцях, а також римокатолицький костел Утішительки Діви Марії (прибл. XIX ст.) у с. Великий Ходачків Козівського району, величний костел Богоматері (1882) в с. Козівка Монастирського району [7, с. 64].

Незважаючи на тенденцію до занедбання, в області нараховується ряд костелів, придатних для відвідування. Цікавим в архітектурному плані є геральдичний костел (1730) у с. Сидорів Гусятинського району. Костели збереглися також у Гримайлові, Копичинцях, Микулинцях, Підгайцях, Чорткові та інших містечках області. Вони приваблюють туристів з Польщі та України, частково відновлені за рахунок їх відвідувань.

Тернопільська область багата давніми пам'ятками дерев'яної архітектури. Українські дерев'яні храми - прекрасні і автентичні пам'ятки, в яких

найбільше виражені національні риси архітектури, часто не мають аналогів у світі - відомі лише обмеженому колу фахівців та аматорів, залишаючись поза увагою внутрішнього туризму. Використання об'єктів дерев'яного зодчества необхідне для формування власне національного туристичного продукту. Область досить добре забезпечена дерев'яними храмами, особливо Збаразький, Зборівський, Лановецький, Монастирський та Підгаєцький райони. Варта уваги Церква Святого Миколая (1610 р.) у передмісті Бережан, яка вважається найдавнішою дерев'яною спорудою в області. Один із найдавніших дерев'яних храмів на Поділлі знаходиться у Чорткові — це Успенська церква, збудована у 1635 році. Цей храм з високою дзвіницею є пам'яткою архітектури, що охороняється державою. До давніх храмів дерев'яного зодчества можна також віднести: церкву Воскресіння Господнього XVII ст. забудови (с. Плотича Тернопільського району), церкву Покрови Пресвятої Богородиці (1590 рік зведення, с. Мужилів Підгаєцького району), у м. Підгайці знаходиться дивовижний витвір галицьких майстрів - Преображенська церква (1772 р.); у Копичинцях Гусятинського району милує око церква Воздвиження Чесного Хреста. Дерев'яна церква Святого Миколая (1777 р.) у с. Сапогів Борщівського району також дивує своєю архітектурною неповторністю. Дерев'яна церква Воздвиження Чесного Хреста (1887 р.) стоїть у Кременці. Вона відома формою своїх куполів. Така форма притаманна лише Східній Церкві. Бережанський район відомий церквою Івана Богослова (1803), перевезеною в село Жуків із сусіднього села Нараїв. У цьому храмі у 1880-их роках правив батько Богдана Лепкого Сильвестр Лепкий. У селі збереглася могила священика, а на будинку, де проживала родина Лепких, встановлено меморіальну таблицю. У цьому ж районі знаходиться також церква 1777 року зведення (с. Надрічне), привезена із Рогатина.

Цікавою є пам'ятка архітектури національного значення, внесена до реєстру ЮНЕСКО, дерев'яна церква Іоанна Богослова, зведена в селі Скорики Підволочиського району. Дату зведення науковці визначити не можуть, але припускають, що це середина XVII століття. За плануванням, це - тридільна церква з прямокутними приміщеннями. Тут знаходиться один з найбільш оригінальних шестиярусних іконостасів на Поділлі, виконаний у стилі бароко. Існує легенда, що перед облогою Збаража (1649 р.) у скорицькій церкві сповідалися козаки Богдана Хмельницького [7, с. 120].

На території Тернопільської області є споруди єврейського віросповідання: синагоги в м. Кам'янки Гусятинського р-ну, с. Гримайлів (XIX ст.), с. Товсте, смт. Збараж. В смт. Гусятин стоїть меморіал євреям-жертвам Другої Світової війни. Синагога (XVI — XVII ст.) в цьому місті є однією з найстаріших будівель, в інтер'єрі якої збереглися орнаментальні розписи. Спочатку вона була протестантською церквою, але згодом вірмени подарували її євреям.

Висновки. Культіві споруди області є основою для розвитку сакрального (релігійного) туризму — виду діяльності, пов'язаного „з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, спрямованих до свя-

тих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного середовища проживання” [8, с.9].

Більшість з них можуть бути об'єктами пізнавального туризму, а такі як: Зарваницький духовний центр, Почаївська Лавра та окремі монастирі чи костели - об'єктами паломницького туризму (поклоніння святим місцям). В наш час ці об'єкти приваблюють паломників не тільки з нашої області, але й всієї України та з-за її меж. Щороку тисячі паломників відвідують Зарваницю та Почаївську Лавру. Для збільшення кількості релігійних туристів необхідна розбудова туристичної інфраструктури – закладів

розміщення і харчування, торгівлі та ін.

Таким чином, Тернопільська область є перспективною для розвитку сакрального туризму завдяки великій кількості унікальних старовинних релігійних споруд, які мають велике архітектурне, наукове та історичне значення. На жаль, більшість із них знаходиться в занедбаному стані. Тому актуальним на сучасному етапі є питання про вивчення стану збереження сакральних споруд та внесення об'єктів до державного реєстру пам'яток архітектури. Наступним етапом дослідження є визначення доцільності залучення їх до туристичної діяльності завдяки новим, дієвим програмам.

Список використаних джерел:

1. Заставний Ф.Д. Географія України: навчальний посібник. – Львів. Світ, 1994. – 472 с.
2. Земля Тернопільська. Туристичний путівник. – Тернопіль: Джюра, 2003. – 368 с.
3. Іванунік В.О. Оцінка рекреаційно-туристичної атрактивності території (на прикладі Чернівецької області): Монографія. – Чернівці: ВПЦ „Чернівецький університет”, 2009.
4. Печерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – К.: Головкин-архітектура, 2001. – 350 с.
5. Підставка Р. Науковий форум у Язловці. // Тернопіль вечірній. – 2010. - № 51.- 17 листопада. – С. 6.
6. Пустиннікова І. Вісімдесят три святині Тернопілля: путівник. – К.: Грані-Т, 2010. – 72с.
7. Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль: ВАТ ТВПК „Збруч”, 2008. – Т.3. П – Я. – 708 с.
8. Христов Т. Т. Религиозный туризм: Учеб. Пособие для студентов ВУЗов. – М.: «Академия», 2005. – 288 с.

УДК 911.3

Марія Горун

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ГУСЯТИНСЬКО-САТАНІВСЬКОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО КЛАСТЕРА

У статті розглядаються природні та історико-культурні рекреаційні ресурси Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району і їх використання для відпочинку, оздоровлення людей; розкривається значення формування туристичних кластерів, як інноваційного методу реорганізації та удосконалення туристичної індустрії, а також активного пошуку шляхів виходу на якісно новий рівень надання послуг та приведення наявної чи створення нової туристичної інфраструктури згідно сучасних світових вимог; проаналізовано світовий досвід використання кластерної моделі розвитку рекреаційних районів; з'ясовано особливості національної туристичної політики щодо формування кластерів.

Ключові слова: туризм; кластери; туристичні кластери; структура туристичного кластера.

Марія Горун. ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГУСЯТИНСКО-САТАНОВСКОГО РЕКРЕАЦИОННОГО КЛАСТЕРА. В статье рассматриваются природные и историко-культурные рекреационные ресурсы Гусятинско-Сатановского рекреационного района и их использование для отдыха, оздоровления людей; раскрывается значение формирования туристических кластеров, как инновационного метода реорганизации и усовершенствования туристической индустрии, а также активного поиска путей выхода на качественно новый уровень предоставления услуг и приведения имеющейся или создания новой туристической инфраструктуры согласно современных мировых требований; проанализирован мировой опыт использования кластерной модели развития рекреационных районов; выяснены особенности национальной туристической политики относительно формирования кластеров.

Ключевые слова: туризм; кластеры; туристические кластеры; структура туристического кластера.

Marya Horun. PROSPECTS OF FORMING HUSYATYN-SATANIV RECREATIONAL CLUSTER. This article is about the natural and historiko-cultural reaction resources of the Husyatyn-Sataniv recreation region and their using for rest, making healthy of people; the value of forming of tourist clusters opens up, as an innovative method of reorganization and improvement of tourist industry, and also active search of ways of exit on the qualitatively new level of grant of services and bringing present over or creation of new tourist infrastructure in obedience to modern world requirements; world experience of the use of cluster model of development of recreational districts is analysed; the features of national tourist politics are found out in relation to forming of clusters.

Key words: tourism clusters; tourist clusters, the structure of tourism cluster.

Актуальність. Інноваційна діяльність у туризмі спрямована на практичне використання наукового результату й інтелектуального потенціалу, з метою одержання нового турпродукту або покращення

чи удосконалення існуючого, задоволення потреб суспільства у певному виді відпочинку та відповідному обслуговуванні.

Різноманітний за своїми різновидами туризм поступово стає невід'ємною складовою сучасного життя. В усьому світі він визнаний як вагомий чин-

ник економічного розвитку.

Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює і справляє вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. В сучасних умовах розвитку світового господарства кластери виникають в традиційних галузях економіки і у високотехнологічних, у сфері виробництва і у сфері послуг. Актуальним є впровадження кластерного підходу і в туристичній галузі

У важкі часи кризи, які переживає як світова економіка, так і Україна, формування кластерів зможе допомогти українському суспільству в значному ступені подолати труднощі, що виникають.

Попередній досвід. Питання підвищення регіональної конкурентоспроможності на основі впровадження кластерних моделей зумовлює великий інтерес серед науковців. Серед вітчизняних вчених-економістів особливої уваги заслуговують роботи С. Соколенка, у яких він узагальнив досвід використання кластерних моделей у багатьох країнах, а також запропонував власні рекомендації щодо кластеризації економіки у регіонах України. Актуальні також дослідження економіста М. Войнаренка [1], у яких проаналізовано умови інвестування на засадах кластерних технологій, а також запропоновано складові успішної роботи кластерних об'єднань. Наукову цінність становлять роботи вчених В. Бороненко, О. Дейнеки, В. Демченка, Л. Ганущак-Єфіменко, О. Крайника та ін., у яких автори обґрунтовують доцільність створення кластерів, шукають інноваційні підходи їх організації та забезпечення функціонування.

Мета дослідження: розкрити роль та значення туристичного кластера при реалізації конкурентоспроможного переваг рекреаційного району.

Виклад основного матеріалу. Туризм — поліфункціональне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має практично невичерпний потенціал для постійного розвитку, тісно поєднується з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн [7]. Сьогодні сфера туризму є вагомим складовою соціальної стратегії держави, спрямованої на формування освітнього та культурного рівня життя населення, а також забезпечення відновлення життєвих сил людини та раціонального використання вільного часу. У XX столітті туризм поширився на нові, раніше недосяжні райони. Його вплив на життя окремих територій, а іноді й цілих країн став надзвичайно великим. Сьогодні туристська індустрія світу зазнає часи активного розвитку та формування нових напрямків. Паралельно з традиційними видами туризму набувають поширення усілякі нетрадиційні форми відпочинку та подорожей. Все більший вплив на сферу туризму робить поширення ідей екологізації життя.

Велике значення для збільшення притоку туристів має просування туристичного продукту на

внутрішньому та міжнародному ринках. У цьому значну роль відіграють реклама та маркетинг туристичних продуктів, а також використання організаційно-управлінської структури туризму (створення туристичних кластерів).

Для цього необхідно здійснити оцінку рекреаційно-туристичного потенціалу території, виявити головні напрямки сучасної і перспективної туристичної діяльності.

Одним із важливих туристичних регіонів, де можливе утворення туристичного кластеру, є Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район. Туристичний потенціал цього рекреаційного району має такі головні складові:

- мальовнича природа — р. Збруч, Товтри, ліси, печери та карстові озера;
- мінеральні води — типу Нафтуса, Друкінін-кай, ропа;
- пам'ятки історії та архітектури — смт. Гусятин (Церква Св. Онуфрія (XVI ст.); Бернардинський монастир (1610 р.); Костел (1610 р.); Монастирські келії (1610 р.)), смт. Сатанів (Синагога (Базарна площа) — XV ст.; Замки, XIV—XVI ст.; В'їзна брама, XV—XVI ст.; Свято-Троїцький монастир, XVI — XVIII ст.);
- мережа санаторіїв, де можна оздоровитись та полікуватись.

Основними напрямками роботи, у сфері розвитку туризму у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є:

освітній туризм — організація тематичних шкільних екскурсій до музеїв та музейних кімнат;

оздоровчий туризм — відвідування курортних місць для лікування та відпочинку; щорічно тисячі відпочиваючих покращують стан здоров'я на базі бальнеологічних санаторіїв Сатанова та Гусятина, та реабілітаційного відділення Гусятинської районної комунальної лікарні;

екологічний туризм — різновид науково-пізнавального туризму, що здійснюється на екологічно-чистій території заповідника «Медобори». Тут функціонує три екологічних стежки «До пуші Відлюдника», «На гору Бохит», «На гору Гостра». На цих маршрутах потрібно дотримуватись певних правил поведінки, зокрема їх відвідування можливе у супроводі працівників заповідника;

фестивальний туризм — відвідування фестивалів, конкурсів, виставок, зокрема щорічного фестивалю дитячої та юнацької творчості «Пісенні Медобори», у якому щорічно беруть участь близько 300 учасників з різних областей України;

сільський зелений туризм — один із видів екологічного туризму, що має і відпочивальний, і пізнавальний характер і пов'язаний з використанням сільських садиб. Центри такого туризму створено Личківцях, Самолусківцях, Чабарівці, Гримайлові, Гусятині;

релігійний туризм — паломництво до святих місць: до храмів, до пуші Відлюдника, до гір Богит, Звенигора, Гольда;

пішохідний туризм — пішохідні подорожі до природних, історичних, культурних пам'яток, по території заповідника «Медобори». Тут розроблено

вісім туристичних маршрутів: «До Збруцького ідола та пуші Відлюдника», «До Збруцького ідола і до Романівки», «До Романівки», «До пуші Відлюдника», «До села Вікно», «До пуші Відлюдника та Іванківських штолень», «До Збруцького ідола і до пуші Відлюдника» та ін.;

водний туризм – подорожі по річці Збруч на байдарках та катамаранах;

велосипедний туризм – подорожі на велосипедах за маршрутом – Гусятин- Сидорів – Жабинці – Колиндяни – Дача Галілея – Чортків;

спортивний туризм – участь у спортивних змаганнях, відвідування цих заходів уболівальниками;

екстремальний (спелеологічний) туризм – участь в експедиціях до карстових печер «Перлина» та «Христинка». На цих маршрутах потрібно мати спеціальне спорядження та відповідну підготовку. Відвідування печер можливе лише у супроводі працівників заповідника «Медобори»;

автомобільний туризм – подорожі на автомобілях за маршрутом Київ – Сатанів – Гусятин – Київ (тривалість три дні, протяжність – 860 км) [10].

Для подальшого розвитку туризму у районі необхідно: створення нових ніш та об'єктів туризму для залучення нових відвідувачів у регіон; розвиток туристичних продуктів з точки зору якості, екологічності та отримання максимального економічного ефекту; забезпечення того, щоб продукт відповідав очікуванням клієнтів або навіть перевершував їх (у сфері риболовлі, велосипедного, кінного та пішого туризму, лижного спорту, відпочинку та оздоровлення, культурного спадку та традицій тощо); вивчення існуючих туристичних продуктів регіону та поліпшення їхнього асортименту для задоволення інтересів відвідувачів та забезпечення повторних візитів; включення туристичних об'єктів рекреаційного району у міжрегіональні та міжнародні туристичні маршрути [9].

Особливу увагу доцільно звернути на створення туристичних кластерів, які є специфічними організаційними формами об'єднання державних, наукових, освітніх, громадських та приватних структур, що здійснюють свою діяльність у туристичній сфері та розташовані на суміжних територіях. Туристичні кластери як управлінські структури сприяють переходу від прямого втручання органів державної влади до опосередкованого. Основними перевагами створення туристичного кластера в Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є:

- об'єднання зусиль для залучення більшої кількості відпочиваючих із регіонів України та у боротьбі з іноземними конкурентами, що мають подібні рекреаційні ресурси;
- цивілізований поділ сфер впливу і ринків послуг;
- підвищення якості послуг, що надаються;
- підвищення конкурентоспроможності;
- можливість закупки обладнання та матеріалів за нижчими цінами;
- менші витрати на рекламу;
- більша можливість отримання інвестицій;
- сприяння розвитку перспективних форм

туризму (зелений туризм, активні види відпочинку) з урахуванням необхідності забезпечення ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища;

- можливість спільного страхування;
- модернізація існуючої матеріально-технічної бази санаторно-курортної сфери, створення нових рекреаційно-туристичних об'єктів міжнародного стандарту;
- підвищення якості та розширення асортименту туристично-рекреаційних послуг;
- створення цікавих конкурентоспроможних туристичних продуктів.

Що стосується України, то процес впровадження кластерної моделі організації господарської діяльності в Україні знаходиться у стадії становлення, хоча в інших країнах інтерес до кластерного інноваційного розвитку набув вибухового характеру й охопив в 1980-1990-і роки спочатку Північну Америку і Європу, а згодом і нові промислові країни. Так, на початку XXI ст. в США в кластерах було задіяно 57 % всього працездатного потенціалу країни, а частка ВВП, виробленого кластерами США складала 61 % [6]. В Європі за рівнем кластеризації особливо виділяються Італія і країни Балтійського регіону. У Норвегії уряд стимулює співпрацю між підприємствами в кластері «морське господарство». За оцінкою експертів, Фінляндія лідирує за рівнем як дослідницької, так і технологічної кооперації. Економіка Фінляндії повністю кластеризована і в ній виділено 9 кластерів. В Данії функціонує 29 кластерів, в яких беруть участь 40 % усіх підприємств країни, які забезпечують 60 % експорту [6].

Не дивлячись на здійснення ряду заходів, спрямованих на підвищення конкурентоздатності окремих секторів економіки України та її регіонів на базі кластерної моделі, кількість діючих кластерів в Україні залишається незначною. Перший крок до запровадження цієї концепції в нашій державі — це Програма «Поділля Перший», яка розпочала свою діяльність у 1998 році у Хмельницьку з ініціативи відомого американського економіста Вольфганга Прайса. Програма — це спроба зупинити падіння обсягів виробництва і підвищити продуктивність праці регіону Поділля власними силами, використовуючи переваги від кооперації та об'єднання зусиль самих підприємств без залучення державних коштів [3].

У туристичній галузі, що є перспективною в цьому відношенні кластери тільки починають формуватися. Прикладом дієвого кластеру є Туристично-рекреаційний кластер «Дністровський каньйон», який було створено в рамках проекту Тернопільської обласної ради за підтримки Державного фонду сприяння розвитку місцевого самоврядування в Україні.

На жаль, досвід ефективності функціонування туристичних кластерів в Україні практично відсутній, що, обумовлено, насамперед, прогалинами у нормативно-правовому регулюванні такого напрямку. Так, у 2008 р. було розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні», але він не був прийнятим [5]. Тому вкрай необхідно прийняти

відповідний документ на загальнодержавному рівні, а також розробити програми створення туристичних кластерів у регіонах.

Для забезпечення формування сприятливих умов розвитку туристичних кластерів необхідним є здійснення в державі комплексу заходів, а саме:

- 1) розробка і удосконалення законодавчої бази організації туристичних кластерів в Україні;
- 2) проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників і зацікавлених осіб по роз'ясненню конкурентних переваг кластерів;
- 3) державна підтримка процесів кооперування, приєднання і інтеграції серед туристичних підприємств;
- 4) підвищення ефективності системи навчання і підготовки спеціалістів для створення і впровадження кластерної моделі в сфері туризму;
- 5) реалізація заходів податкового регулювання для учасників кластерів;
- 6) зниження адміністративних бар'єрів.

При цьому довготермінова стратегія розвитку туристичних кластерів повинна визначатись в тісному контакті органів державної влади і ключових підприємств туристичного бізнесу.

Туристичний кластер – це, в першу чергу, спільнота різних підприємств і організацій на певній території, що прямо або опосередковано пов'язані із наданням туристичних послуг [2].

Границі туристичного кластеру досить складно підпорядкувати стандартним системам галузевої класифікації. Туристичний кластер повинен складатись із комбінації галузей, що створюють тур продукт, і умови для підвищення його конкурентоспроможності. Границі туристичного кластеру можуть змінюватись у зв'язку з появою нових підприємств і галузей, зі зміною умов ринку, державного регулювання.

У структурі типового туристичного кластеру виділяється чотири основних сектори:

- 1) сектор виробництва туристичних послуг;
- 2) сервісний сектор;
- 3) допоміжний сектор;
- 4) сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластеру.

Кластери охоплюють велику кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби — постачальників спеціального обладнання, нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів тощо [4]. За кордоном, крім цього, вони також включають у себе урядові установи, університети, центри стандартизації, різноманітні асоціації, що забезпечують спеціалізоване навчання, освіту, інформацію, дослідження і технічну підтримку. Факти свідчать, що навіть у розвинутих країнах стосунки між державою і бізнесом не завжди доброзичливі. Саме в таких випадках кластери виступають в ролі панацеї. Подібний досвід є досить доречним для «новоспечених» українських бізнесменів, адже кожен із них самотужки захищає власний бізнес не лише від конкурентів, але й нерідко від держави.

Туристичні кластери Подільського регіону орієнтуються на використання місцевих багатих

природних ресурсів та ініціативу серед ділових кіл. В успішному розвитку цієї галузі особливе значення має орієнтація на унікальну культурну спадщину регіону, порівняно розвинуту інфраструктуру, тощо [8].

Створення туристичного кластера активізує наявні та забезпечить розвиток нових конкурентних переваг у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі через реалізацію таких пріоритетних завдань:

- 1) здобуття досвіду та удосконалення механізмів співпраці владних структур, бізнесу та громадськості;
- 2) організація підготовки та перепідготовки кадрів з організації та ведення туристичного, готельного, ресторанного бізнесу та організації "зеленого" туризму в районі;
- 3) створення позитивного іміджу туристичного регіону;
- 4) організація рекламної кампанії в засобах масової інформації;
- 5) моніторинг об'єктів туристичної інфраструктури та оформлення ресурсно-рекреаційного паспорту району;
- 6) покращення стану об'єктів туристичної інфраструктури району;
- 7) вжиття заходів щодо реконструкції та збереження пам'яток культури;
- 8) створення інформаційної бази регіону з визначенням можливих туристичних маршрутів, місць відпочинку, транспортної системи тощо шляхом формування Інтернет-сторінки, інформаційних туристичних офісів, бюро.

Кластерний підхід в туристичній галузі активізує підприємництво через концентрацію діловою активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових і матеріальних ресурсів у забезпеченні якості туристичних послуг, що надаються. Об'єднання в кластери посилює роль дрібного і середнього підприємництва, дозволяє використовувати його виробничий потенціал. Діяльність туристичних кластерів також сприяє максимальному використанню інноваційних і комунікаційних технологій, підвищенню рівня кваліфікації та інтелектуального потенціалу працівників.

Висновки. Кластер є ефективною формою управління економічними і соціальними процесами. Підприємства туристичного бізнесу, об'єднавшись в туристичний кластер, як правило, ефективно взаємодіють з науковими закладами та органами місцевої влади для підвищення конкурентоздатності своїх туристичних послуг. Вони отримують можливість ефективніше відстоювати свої інтереси на рівні органів місцевої влади, а також брати участь у великих інвестиційних програмах.

Але, незважаючи на зростання інтересу до кластерів і ефективний досвід їх впровадження в зарубіжних країнах, кількість кластерів взагалі і туристичних зокрема, в Україні збільшується досить повільно.

Для створення туристичного кластеру у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є значна кількість об'єктів архітектурної, історико-культурної спадщини, низьке екологічне навантаження, наявність великих природоохоронних тери-

торій, наявність розвиненої транспортної інфраструктури та невелика відстань від сусідніх обласних центрів, великі запаси мінеральних вод, значна кількість підприємств, які швидко адаптуються в нових економічних умовах.

Список використаних джерел:

1. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів /М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30
2. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник /Гонтаржевська Л.Г. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – с.180
3. Колесник О.О. Кластерна модель розвитку туризму в Україні / О.О. Колесник. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09kootvu.pdf
4. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект / О. Крайник, М. Біль // Науковий вісник "Демократичне врядування". – 2009. – № 4.
5. На сьогодні стратегічно важливим є забезпечення залучення інвестицій в реальний сектор національної економіки [Електронний ресурс] / Богдан Данилишин; Міністерство економіки України // Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=124019.
6. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів: IV національний форум з питань регіонального розвитку [«Стратегії конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації: український та закордонний досвід»]. – м. Київ, 12.11.2008 р. /Соколенко С.І. МФСР, СЕУ, ІЕП НАНУ.
7. Сировець С.Ю., Стафійчук В.І. Туризм як напрям співробітництва України з Європейським Союзом: матеріали наукової конференції [«Молоді науковці – географічній науці»] (Київ, 27-28 жовтня 2006 року). - К.: ВГЛ «Обрії», 2006.- с.240
8. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31-35.
9. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011 – 2020 р.р. / Доступний з <http://www.ssr.org.ua>
10. Види туризму на Гусятинщині / Доступний з <http://tour.husyatyn.te.ua>

КЛАСИФІКАЦІЯ РАЙОНІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

В статті проведена класифікація районів Харківської області за допомогою методу багатовимірної класифікації. Розкриті методичні особливості використання даного методу дослідження. Обчислені площа багатокутника та сума індексів для всіх районів Харківської області, проведено ранжування за результатами розрахунків. За даними площі багатокутника та суми індексів побудовані пелюсткові діаграми, за допомогою чого відібрані райони з найвищими та найнижчими значеннями досліджуваних параметрів. На основі сумарного рейтингу районів Харківської області за двома методами окремо були побудовані графіки Парето, що дало змогу виділити райони-лідери і райони-аутсайдери Харківської області за рівнем розвитку автомобільного транспорту.

Ключові слова: автомобільний транспорт, класифікація, площа багатокутника, сума індексів, ранжування, групування об'єктів.

Сергей Отечко. КЛАССИФИКАЦИЯ РАЙОНОВ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ ПО УРОВНЮ РАЗВИТИЯ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА. В статье проведена классификация районов Харьковской области с помощью метода многомерной классификации. Раскрыты особенности использования данного метода. Вычислены площадь многоугольника и сумма индексов для всех районов Харьковской области, проведено ранжирование по результатам расчетов. По данным площади многоугольника и суммы индексов были построены лепестковые диаграммы, которые отображают районы с наивысшими и самыми низкими значениями исследуемых параметров. На основе суммарного рейтинга районов Харьковской области за двумя методами отдельно были построены графики Парето, которые дали возможность выделить районы-лидеры и районы-аутсайдеры Харьковской области по уровню развития автомобильного транспорта.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, классификация, площадь многоугольника, сумма индексов, ранжирование, группирование объектов.

Sergey Otechko. CLASSIFICATION DISTRICTS OF THE KHARKIV REGION BY DEVELOPMENT LEVEL OF MOTOR TRANSPORT. In this paper a classification districts of the Kharkiv region using the method of multivariate classification. The features of this method we considered. The area of the polygon and the sum of the indices for all districts of the Kharkiv region we calculate, ranging of the results of the calculations is given. As the data area of a polygon and the sum of the indices were constructed radar charts that show the areas with the highest and lowest values of the parameters studied. On the basis of the overall ranking districts of the Kharkiv region of the two methods separately were constructed Pareto charts, which gave an opportunity to highlight districts-leaders and districts-outsiders of the Kharkiv region by development level of motor transport.

Keywords: motor transport, classification, polygon area, sum of indexes, ranking, grouping of objects.

Постановка проблеми. Автомобільний транспорт Харківського регіону займає одне з найважливіших місць у забезпеченні населення та господарства у всіх видах перевезень. Для детального дослідження автомобільного транспорту на регіональному рівні важливим етапом є ранжування адміністративно-територіальних одиниць в межах області задля виокремлення районів, що мають більш високі показники розвитку даного виду транспорту та порівняно низькі. Отримані відомості дають можливість присвоїти кожному району свій рейтинг в ранжованому ряді. Далі, використовуючи метод групування, можливим стає виділення груп районів Харківської області за схожістю окремих ознак.

Метою статті є проведення рейтингової класифікації районів Харківської області за рівнем розвитку автомобільного транспорту.

Метод багатовимірної класифікації [1] дав змогу проранжувати райони Харківської області за площею багатокутника та сумою індексів. Ідея цього методу полягає у тому, що багатовимірний простір відображається у вигляді пелюсткової діаграми з нормованими (в інтервалі 0 – 1) координатними осями. При цьому стан автомобільного транспорту кожного району відображається на діаграмі у вигляді багатокутника (кількість кутів відповідає вимірності простору, тобто кількості показників, нормованих методом лінійного шкалювання), а критерієм класифікації є його площа. Площа буде більшою, якщо

процес характеризується більшими значеннями параметрів. На відміну від простої суми нормованих параметрів (індексів) процесу, площа багатокутника є більш чутливим критерієм. Аналіз пелюсткової діаграми дає більш повне уявлення про особливості об'єктів або процесів. З цієї точки зору побудова пелюсткової діаграми має чисто ілюстративний характер. Принципове значення має можливість визначення площі багатокутника без побудови діаграми, бо її можна обчислити, знаючи вимірність простору і нормовані значення параметрів, як суму площ трикутників, побудованих на центральному куті і двох суміжних сторонах [1].

Формула для визначення площі багатокутника має вигляд:

$$F = \frac{\sin \alpha}{2} \sum_{i=1}^n a_i * b_i$$

де a, b – суміжні сторони трикутника;

i – поточним індексом масиву показників для даного об'єкту;

α – центральний кут, який визначається наступним чином:

$$\alpha = \frac{2 * \pi}{n}, \text{ де } n - \text{вимірність простору.}$$

Використовуючи графоаналітичний метод багатовимірної класифікації, була обчислена площа багатокутника та сума індексів для всіх районів Харківської області за кожен рік окремо. Паралельно проводилось ранжування районів за площею багатокутника та сумою індексів (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Результати ранжування районів за площею багатокутника за період 2003–2010 рр.*

Райони	2003	Рейтинг	2004	Рейтинг	2005	Рейтинг	2006	Рейтинг	2007	Рейтинг	2008	Рейтинг	2009	Рейтинг	2010	Рейтинг	Рейтинг
Балаклійський	0,0421	25	0,0801	16	0,031	25	0,0446	24	0,0405	25	0,0664	18	0,1474	5	0,1763	5	143
Барвінківський	0,0857	13	0,0265	25	0,0428	24	0,0404	26	0,0463	23	0,0695	17	0,029	25	0,0407	25	178
Богодухівський	0,077	16	0,0541	22	0,0445	23	0,0462	23	0,0427	24	0,1025	10	0,0669	20	0,0843	18	156
Білозерський	0,0574	20	0,0648	20	0,0759	16	0,0962	12	0,0728	13	0,0454	24	0,067	19	0,0535	22	146
Борівський	0,0515	23	0,0795	17	0,0869	14	0,0877	14	0,0796	12	0,0445	25	0,0611	22	0,0457	24	151
Валківський	0,0376	26	0,0781	18	0,0672	18	0,0814	18	0,0641	18	0,0769	15	0,0722	16	0,1	14	143
Вовчанський	0,1676	3	0,1173	7	0,1199	9	0,1716	2	0,0666	16	0,0859	14	0,1383	6	0,1159	12	69
Великобурлуцький	0,094	10	0,0897	12	0,1099	11	0,1458	6	0,1045	8	0,0754	16	0,0722	17	0,0744	21	101
Дворічанський	0,088	12	0,1194	6	0,1485	5	0,1525	5	0,3224	2	0,2121	2	0,1179	8	0,0887	17	57
Деражівський	0,2136	2	0,0963	10	0,0999	12	0,0968	11	0,0649	17	0,1129	8	0,2269	3	0,1787	4	67
Зачепівський	0,1032	8	0,1152	8	0,1543	3	0,1674	3	0,2022	3	0,1224	7	0,0922	11	0,1096	13	56
Зміївський	0,0682	18	0,0447	24	0,0486	21	0,1609	4	0,0845	10	0,0945	13	0,1162	9	0,1397	9	108
Золочівський	0,1317	5	0,0704	19	0,0686	17	0,0472	22	0,0678	15	0,0603	19	0,0788	14	0,0924	15	126
Ізюмський	0,053	22	0,0607	21	0,0573	20	0,1013	10	0,0721	14	0,0597	20	0,0804	13	0,1837	3	123
Кегичівський	0,078	14	0,0231	26	0,0261	26	0,0493	21	0,0534	20	0,0563	21	0,0474	24	0,0909	16	168
Коломацький	0,1212	6	0,1204	5	0,1231	7	0,0498	20	0,0364	26	0,0296	26	0,0272	26	0,0137	26	142
Красноградський	0,0476	24	0,052	23	0,1234	6	0,0911	13	0,1167	6	0,1053	9	0,0882	12	0,1607	7	100
Краснокутський	0,091	11	0,0987	9	0,047	22	0,0872	15	0,051	21	0,0532	22	0,056	23	0,0474	23	146
Куп'янський	0,1483	4	0,0837	14	0,179	2	0,0844	16	0,0828	11	0,097	12	0,0723	15	0,0758	20	94
Лозівський	0,0695	17	0,0837	15	0,0808	15	0,1368	8	0,1773	4	0,1228	6	0,0988	10	0,1391	10	85
Нововодолазький	0,0773	15	0,0852	13	0,1208	8	0,111	9	0,1451	5	0,1613	5	0,0697	18	0,2238	2	75
Печенізький	0,0535	21	0,0194	27	0,0194	27	0,0173	27	0,0097	27	0,0138	27	0,0648	21	0,1485	8	185
Первомайський	0,0303	27	0,0923	11	0,0667	19	0,0819	17	0,0857	9	0,0991	11	0,1357	7	0,0837	19	120
Сахновщинський	0,4037	1	0,2388	1	0,0989	13	0,0797	19	0,0495	22	0,0471	23	0,0168	27	0,0109	27	133
Харківський	0,1065	7	0,2223	2	0,2441	1	0,3499	1	0,4759	1	0,3672	1	0,2832	2	0,1212	11	26
Чугуївський	0,0588	19	0,1287	4	0,1511	4	0,1428	7	0,1055	7	0,1957	3	0,3401	1	0,4953	1	46
Шевченківський	0,102	9	0,1519	3	0,1104	10	0,0434	25	0,0632	19	0,19	4	0,1524	4	0,175	6	80

*Розраховано та складено за даними [2]

Таблиця 2

Результати ранжування районів за сумою індексів за період 2003-2010 рр. *

Район	2003	Рейтинг	2004	Рейтинг	2005	Рейтинг	2006	Рейтинг	2007	Рейтинг	2008	Рейтинг	2009	Рейтинг	2010	Рейтинг	Рейтинг
Багачийський	2,4021	26	2,377	26	2,6935	26	3,4337	20	3,3321	18	3,5501	18	4,259	10	5,3336	7	151
Барвінківський	5,9929	3	2,5079	25	2,7761	24	3,1247	24	3,2515	21	3,2944	23	2,8577	24	3,5883	21	165
Богодухівський	3,2323	19	3,1465	21	3,5963	17	4,5828	9	3,9886	13	3,8239	15	4,2382	11	3,5163	23	128
Білопільський	4,7435	7	4,4941	12	3,6595	15	3,4207	21	2,8424	25	2,6639	25	3,5669	19	4,2596	11	135
Борівський	4,6001	8	4,3695	13	4,8458	7	4,976	7	5,2584	6	4,3652	11	4,6354	6	3,5661	22	80
Валківський	4,1642	12	4,0465	14	3,5493	18	4,142	14	3,5943	17	3,6016	16	3,9713	14	5,3509	6	111
Вовчанський	4,4016	10	3,8044	17	4,637	9	5,0378	6	4,2087	11	4,3882	9	4,1355	12	3,9502	15	89
Великобурдівський	2,7362	24	5,2356	4	3,9872	13	4,1958	13	2,9679	23	3,3061	22	4,3828	8	4,254	12	119
Дворічанський	4,1145	13	4,9743	7	6,6352	2	6,5455	2	7,0558	2	6,2861	2	4,4564	7	3,7618	18	53
Дерагівський	3,2385	18	3,3649	19	3,2277	23	3,5854	18	3,2917	19	4,62	7	6,7285	3	5,9281	3	110
Зачепівський	2,8665	22	5,0803	6	5,9178	4	5,5572	5	5,691	4	4,3691	10	3,6087	18	3,5979	20	89
Зміївський	4,5841	9	3,126	23	3,3658	22	4,0617	15	4,0195	12	4,2386	12	4,8379	4	5,3881	4	101
Золочівський	3,456	15	3,9846	15	3,5254	20	3,2318	23	3,6636	16	3,5049	20	3,7766	17	4,0652	14	140
Ізюмський	3,4924	14	3,754	18	3,5488	19	3,2938	22	4,2709	9	3,3597	21	3,3033	21	4,2077	13	137
Кегичівський	3,1225	20	1,9915	27	2,2158	27	2,488	27	3,206	22	3,5396	19	2,8175	25	3,1649	24	191
Копомашівський	6,1114	2	4,8174	9	4,5405	11	3,5301	19	2,9329	24	1,9112	27	1,7429	27	1,1809	27	146
Красноградський	3,0336	21	3,1313	22	3,4148	21	3,7694	17	3,8931	14	4,0632	14	3,9457	16	3,6107	19	144
Краснокутський	9,5559	1	5,1427	5	3,6422	16	3,9836	16	2,8393	26	3,0478	24	3,0166	23	2,9721	25	136
Куп'янський	5,7656	4	4,9599	8	4,66	8	4,3244	12	4,2358	10	4,8056	6	4,0876	13	3,9	17	78
Лозівський	5,6678	5	4,53	11	4,3129	12	6,3177	3	6,4618	3	4,9512	5	4,3548	9	4,5289	10	58
Нововодолазький	2,6904	25	4,7272	10	4,6164	10	4,3583	11	5,0929	7	5,4017	4	3,5157	20	5,2371	8	95
Печенізький	5,0303	6	3,193	20	3,8904	14	4,4161	10	4,3729	8	4,4914	8	3,967	15	3,9305	16	97
Первомайський	3,3907	17	2,5123	24	2,6992	25	2,867	26	2,3886	27	2,3109	26	3,1705	22	4,8734	9	176
Сахновщинський	2,838	23	7,4922	1	6,3002	3	4,9279	8	3,7235	15	3,587	17	2,6029	26	2,178	26	119
Харківський	1,9078	27	5,7117	3	7,36	1	8,8195	1	10,4319	1	9,6739	1	8,5372	1	6,0617	2	37
Чугуївський	3,4486	16	3,9622	16	4,9362	6	6,0937	4	5,5505	5	5,7742	3	7,313	2	8,9633	1	53
Шевченківський	4,2524	11	6,3852	2	5,1182	5	2,9878	25	3,2638	20	4,1121	13	4,7257	5	5,3543	5	86

*Розраховано та складено за даними [2]

За даними площі багатокутника (табл. 1) була побудована пелюсткова діаграма (рис. 1).

З діаграми можна помітити, що у 2003 р. найвищі значення були характерні для Сахновщинського, Дергачівського, Вовчанського районів, а найнижчі – для Первомайського, Валківського, Балаклівського. У 2004 р. найбільша площа багатокутника спостерігалася для Сахновщинського, Харківського, Шевченківського районів, а найменша – для Печенізького, Кегичівського, Барвінківського. У 2005 р. найвищі значення в Харківського, Куп'янського, Зачепилівського районів, найнижчі – у Печенізького, Кегичівського, Балаклівського. За 2006 р. найвищими значеннями характеризувалися райони: Харківський, Вовчанський, Зачепилівський, а найнижчими –

Печенізький, Барвінківський, Шевченківський. У 2007 р. лідерами виявилися Харківський, Дворічанський, Зачепилівський райони, аутсайдерами – Печенізький, Коломацький, Балаклівський. У 2008 р. найбільша площа багатокутника Харківського, Дворічанського, Чугуївського районів, а найменша – Печенізького, Коломацького, Борівського. У 2009 р. першими виявилися Чугуївський, Харківський, Дергачівський райони, останніми – Сахновщинський, Коломацький, Барвінківський. У 2010 р. найвищі значення спостерігалися для Чугуївського, Нововодолазького, Ізюмського районів, а найнижчі – для Сахновщинського, Коломацького, Барвінківського.

За даними суми індексів (табл. 2) була побудована пелюсткова діаграма (рис. 2).

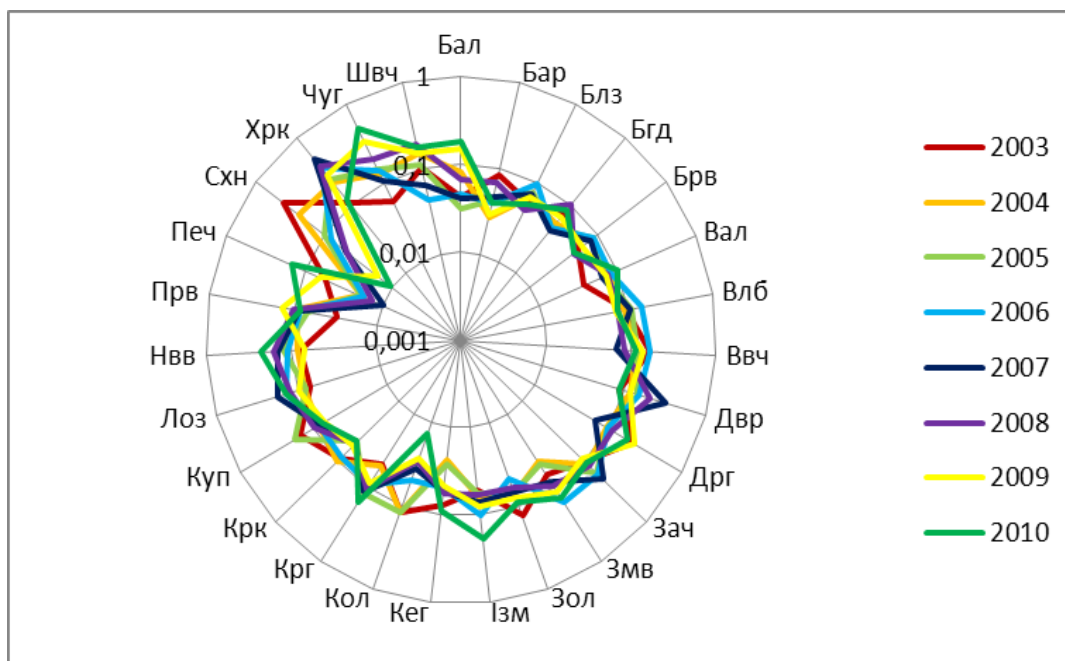

Рис. 1. Динаміка площі багатокутника по районах Харківської області за період 2003-2010 рр.

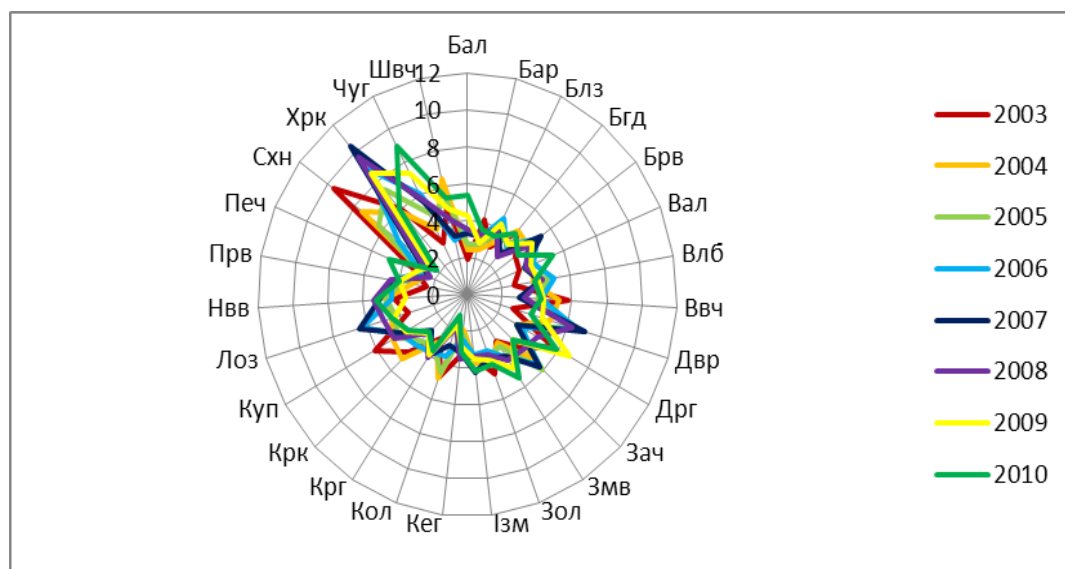

Рис. 2. Динаміка суми індексів по районах Харківської області за період 2003-2010 рр.

З діаграми та на основі таблиці 2 можна помітити, що у 2003 р. найвищі значення були характерні для Краснокутського, Коломацького, Барвінківського районів, а найнижчі – для Харківського, Балаклійського, Нововодолазького. У 2004 р. найбільша сума індексів спостерігалася для Сахновщинського, Шевченківського, Харківського районів, а найменша – для Кегичівського, Балаклійського, Барвінківського. У 2005 р. найвищі значення в Харківського, Дворічанського, Сахновщинського районів, найнижчі – у Кегичівського, Балаклійського, Первомайського. За 2006 р. найвищими значеннями характеризувалися райони: Харківський, Дворічанський, Лозівський, а найнижчими – Кегичівський, Первомайський, Шевченківський. У 2007 р. як і в 2006 р. лідерами виявилися Харківський, Дворічанський, Лозівський райони, аутсайдерами – Первомайський, Краснокутський, Близнюківський. У 2008 р. найбільша сума індексів Харківського, Дворічанського, Чугуївського районів,

а найменша – Коломацького, Первомайського, Близнюківського. У 2009 р. першими виявилися Харківський, Чугуївський, Дергачівський райони, останніми – Коломацький, Сахновщинський, Кегичівський. У 2010 р. найвищі значення спостерігалися для Чугуївського, Харківського, Дергачівського районів, а найнижчі – для Коломацького, Сахновщинського, Краснокутського.

На основі сумарного рейтингу районів Харківської області за площею багатокутника був побудований графік Парето (рис. 3). З нього можна побачити, що лідерами за показниками розвитку автомобільного транспорту Харківського регіону є Харківський, Чугуївський, Зачепилівський райони, тоді як останні місця займають Печенізький, Барвінківський, Кегичівський райони.

Аналогічний графік Парето був побудований за сумою індексів (рис. 4).

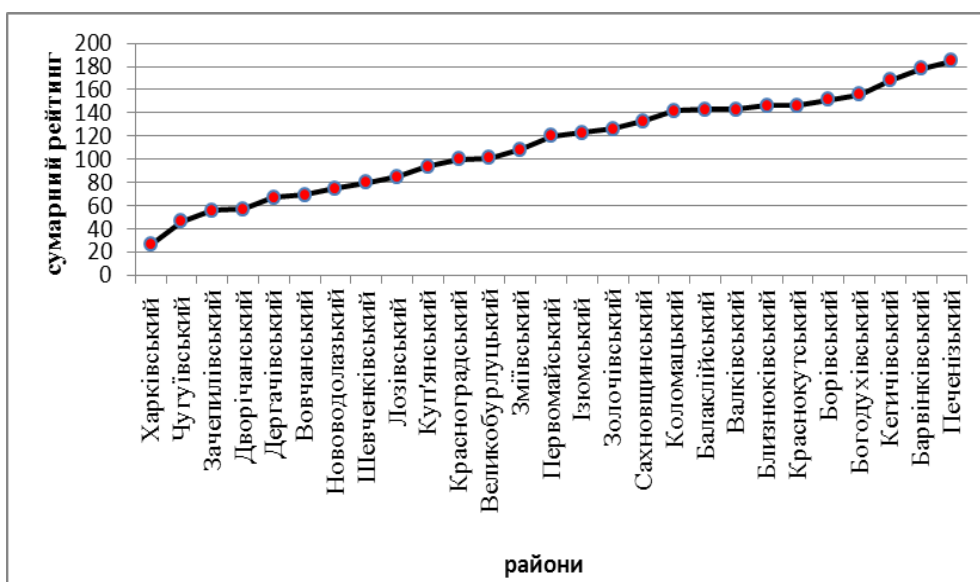

Рис. 3. Ранжування районів Харківської області за площею багатокутника за період 2003-2010 рр.

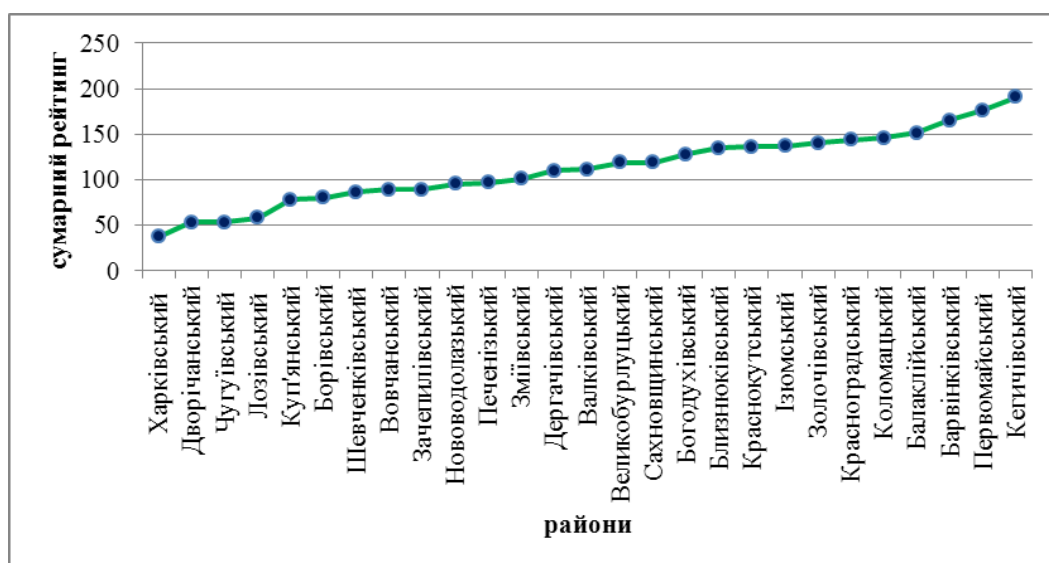

Рис. 4. Ранжування районів Харківської області за сумою індексів за період 2003-2010 рр.

На графіку перші місця займають ті ж райони що й на рис. 3, крім Дворічанського. Останні місця також співпадають, крім Печенізького району. При порівнянні двох застосованих методів можна помітити, що співпадіння за сумарним рейтингом суттєве, проте в середній частині графіка різниця може становити від 0 до 17 позицій, що характеризується до-

сить значними особливостями об'єктів класифікації. Оскільки площа багатокутника є більш чутливим критерієм аналізу, порівняно з сумою індексів, то було визначено оптимальним ранжування за методом площі багатокутника. На основі графіка Парето (рис. 3) були виділені чотири групи районів за сумарним рейтингом (рис. 5).

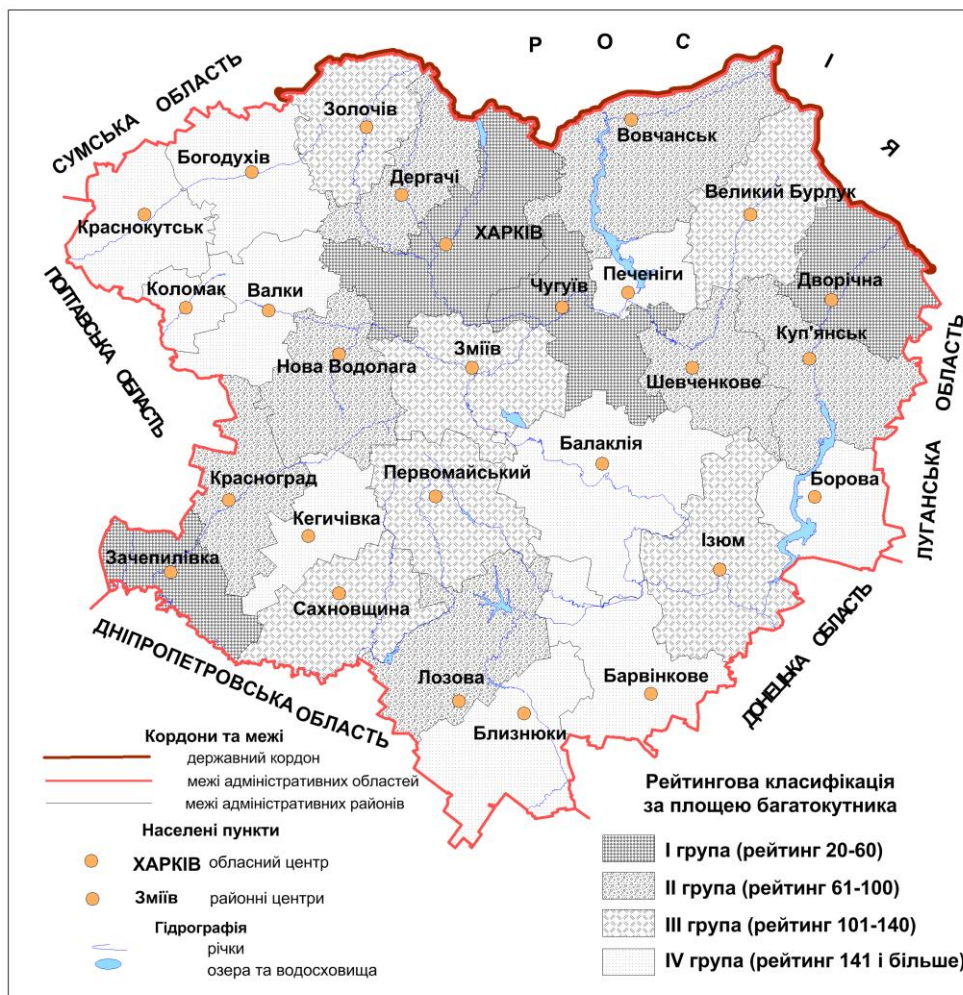

Рис. 5. Розподіл районів Харківської області за сумарним рейтингом на основі графоаналітичного методу багатовимірної класифікації (побудовано автором)

Висновки. Ранжування районів методом площі багатокутника та сумою індексів, дало змогу виявити райони-лідери та райони-аутсайдери за показниками розвитку автомобільного транспорту. А оскільки в дослідженні було обгрунтовано оптимальним

проведення ранжування за методом площі багатокутника, то до районів-лідерів віднесено Харківський та Чугуївський, а до районів-аутсайдерів – Печенізький, Барвінківський.

Список використаних джерел:

1. Машков О. Графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів / О. Машков, К. Немиць // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 8(1). – С. 30-35.
2. Транспортний комплекс Харківської області у 2010 році / статистичний збірник / Головне управління статистики у Харківській області / за ред. О.М. Ракітіної. – Харків. – 2011. – 94 с.

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито особливості розвитку сільського господарства у Полтавській області за останні 20 років. Виявлено місце сільського господарства у структурі економіки регіону, показано динаміку його розвитку. Проаналізовано зміни у структурі рослинництва та тваринництва. Наведено показники рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства, проаналізовано рентабельність сільського господарства у розрізі районів Полтавської області, охарактеризовано причини його збитковості. Показано можливі зміни галузевої і територіальної структури сільського господарства регіону.

Ключові слова: сільське господарство, рослинництво, тваринництво, просторово-часові особливості, галузева структура, рентабельність.

Ігорь Кучер. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье раскрыты особенности развития сельского хозяйства в Полтавской области за последние 20 лет. Выявлено место сельского хозяйства в структуре экономики региона, показана динамика его развития. Проанализированы изменения в структуре растениеводства и животноводства. Приведены показатели рентабельности производства основных видов продукции сельского хозяйства, проанализирована рентабельность сельского хозяйства в разрезе районов Полтавской области, охарактеризованы причины его убыточности. Показаны возможные изменения отраслевой и территориальной структуры сельского хозяйства региона.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, пространственно-временные особенности, отраслевая структура, рентабельность.

Igor Kucher. SPATIO-TEMPORAL FEATURES OF AGRICULTURAL PRODUCTION DEVELOPMENT OF POLTAVA REGION. In the paper, the features of the development of agriculture in the Poltava region in the last 20 years. Revealed the place of agriculture in the economy of the region, shows the dynamics of its development. The changes in the structure of crops and livestock. Shows the cost effectiveness of production of main agricultural products, analyzed the profitability of agriculture in the context of district, Poltava region, characterized the reasons for his loss. Shown to change the sectoral and territorial structure of agriculture in the region.

Key words: agriculture, crops, livestock, space-time features, sectoral structure, profitability rates.

Після вступу України до СОТ національна економіка опинилася у нових економічних реаліях, що мають суперечливі наслідки. Сільське господарство, особливо серед інших галузей національної економіки, зазнає впливу нових економічних умов, на які накладаються ще й наслідки світової економічної кризи. Сільське господарство є однією з основних галузей економіки Полтавської області. Проте, за часів незалежності України, сільське господарство перебуває у кризовому стані, що засвідчує постійне зменшення обсягів виробництва продукції. На території Полтавської області спостерігаються значні міжрайонні відмінності у розвитку сільського господарства, зумовлені природними та економічними факторами. Отже, виникає необхідність вивчення просторово-часових особливостей розвитку сільського господарства Полтавської області.

Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку сільського господарства у Полтавській області за останні два десятиліття, виявлення його структурних змін та територіальних відмінностей.

Завданнями дослідження є: визначити місце сільського господарства в регіоні та зміну його структури; проаналізувати рентабельність основних галузей сільського господарства та її внутрішньорегіональні відмінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство Полтавської області у структурі валового регіонального продукту (ВРП) займає 16,9 % (2009 р.), а зайнятість населення у сільському господарстві складає 17,5 % (2010 р.).

У 2010 р. обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в області становили 67,5 % від рівня 1990 р., зокрема у рослинництві 100,4 %, у тваринництві – 38,6 %. Максимальні показники розвитку сільського господарства спостерігалися у 2008 р. – 75,9 % від рівня 1990 р., найбільший спад спостерігався у 2000 р. – 43,3 %. Загалом динаміка розвитку сільського господарства області не є стабільною. Так, протягом останнього десятиліття галузь демонструвала нестійку динаміку виробництва. Періоди поступового зростання обсягів валової продукції (2000 – 2002 рр., 2004 – 2008 рр.) змінювалися спадом виробництва у 2003 р., 2009 – 2010 рр.

При цьому за досліджуваний період (1990 – 2010 рр.) відсутня чітка залежність між динамікою виробництва продукції рослинництва і тваринництва у регіоні. Зокрема, динаміка валової продукції рослинництва перевершила показники 1990 р. Динаміка валової продукції тваринництва так і не перевершила показники 1990 р., досягнувши максимальних показників у 2006 р. – 41,5 %.

У виробництві сільськогосподарської продукції у Полтавській області в 2010 р. 70 % прибутків дало рослинництво. Провідними галузями рослинництва у регіоні є виробництво зернових культур, цукрового буряка, соняшника. Важливою його ознакою є нестабільність показників, що є причиною залежності виробництва від природних умов.

За рис. 1 спостерігаємо динаміку виробництва продукції рослинництва та тваринництва у Полтавській області у 2000 – 2010 рр.: помітний його спад у 2003 р. був спричинений посухою, максимальних показників по рослинництву було досягнуто у 2008 р., коли було розширено посівні площі зернових та

підвищено їх урожайність завдяки використанню якісних мінеральних добрив, після чого спостеріга-

ється зменшення виробництва продукції рослинництва у зв'язку зі зниженням його рентабельності.

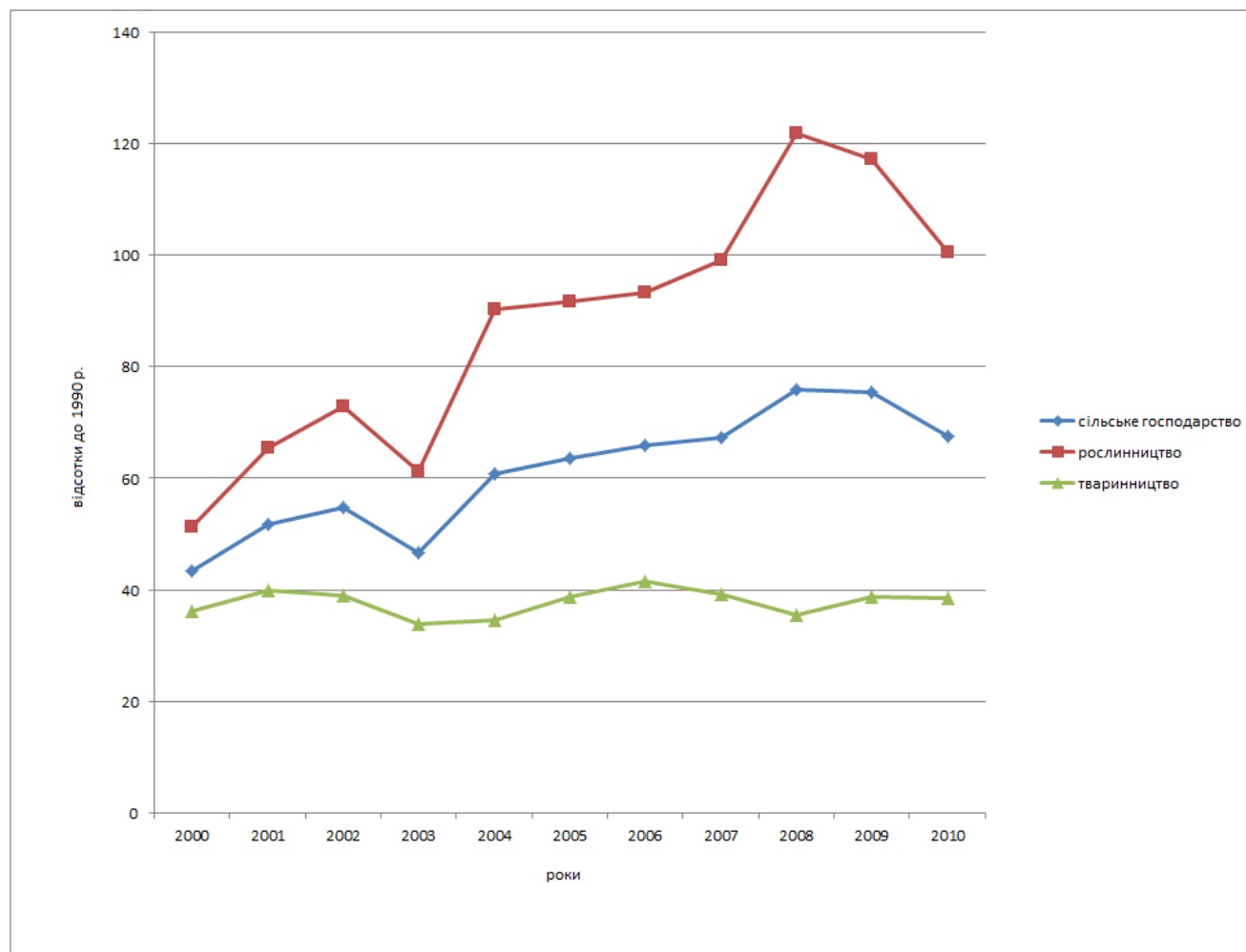

Рис. 1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства, рослинництва та тваринництва Полтавської області (складено за даними [1])

За досліджуваний період зміни у структурі посівних площ по основним сільськогосподарським культурам – зерновим та зерновобобовим і цукровим бурякам – майже не змінилося – в середньому 57 % та 25 % відповідно. Натомість, відсоток посівної площі соняшника впав у 2 рази, з 4 % до 2 %, а посівна площа картоплі виросла у 2,5 р., з 2 % до 7 % (рис. 2). Якщо розглядати в цілому, то галузі рослинництва Полтавщини забезпечують населення та переробну промисловість рослинницькою продукцією на достатньому рівні.

У структурі тваринництва Полтавської області за 1990-2010 рр. птиця збільшила своє значення з 77 % до 88 %, показники поголів'я ВРХ та свиней скоротилися майже у 2 рази, з 10 % до 5 % та 6 % відповідно, а поголів'я овець та кіз – у 3 рази, з 3 % (1990 р.) до 1 % (2010 р.).

Тваринництво Полтавської області сформувалося під впливом сприятливих природних та економічних умов для розвитку кормової бази, потреб населення у продукції тваринництва, територіального

поділу праці та посилення міжрайонної функції області у виробництві тваринницької продукції (рис. 3).

В умовах ринкової економіки головним фактором, що визначає розвиток тієї чи іншої галузі, є можливість одержати максимальний прибуток. Головним показником прибутковості галузі є рентабельність виробництва.

За даними таблиці 1, серед галузей рослинництва найбільш рентабельними є виробництво насіння соняшнику, картоплі та зернових культур, адже навіть під час кризового 2009 р. дані культури мали 44,9 %, 43,8 % та 14,9 % рентабельності відповідно. Водночас рентабельність виробництва вовни складає -72,2 %, що вказує на безперспективність розвитку даної галузі господарства. Теж саме стосується птиці на м'ясо, ВРХ на м'ясо овець та кіз на м'ясо – -50 %, -33,1 %, -32,2 % відповідно.

Рентабельність тваринництва у сільгосппідприємствах Полтавської області суттєво коливається з року в рік без чітко вираженої тенденції (таблиця 1).

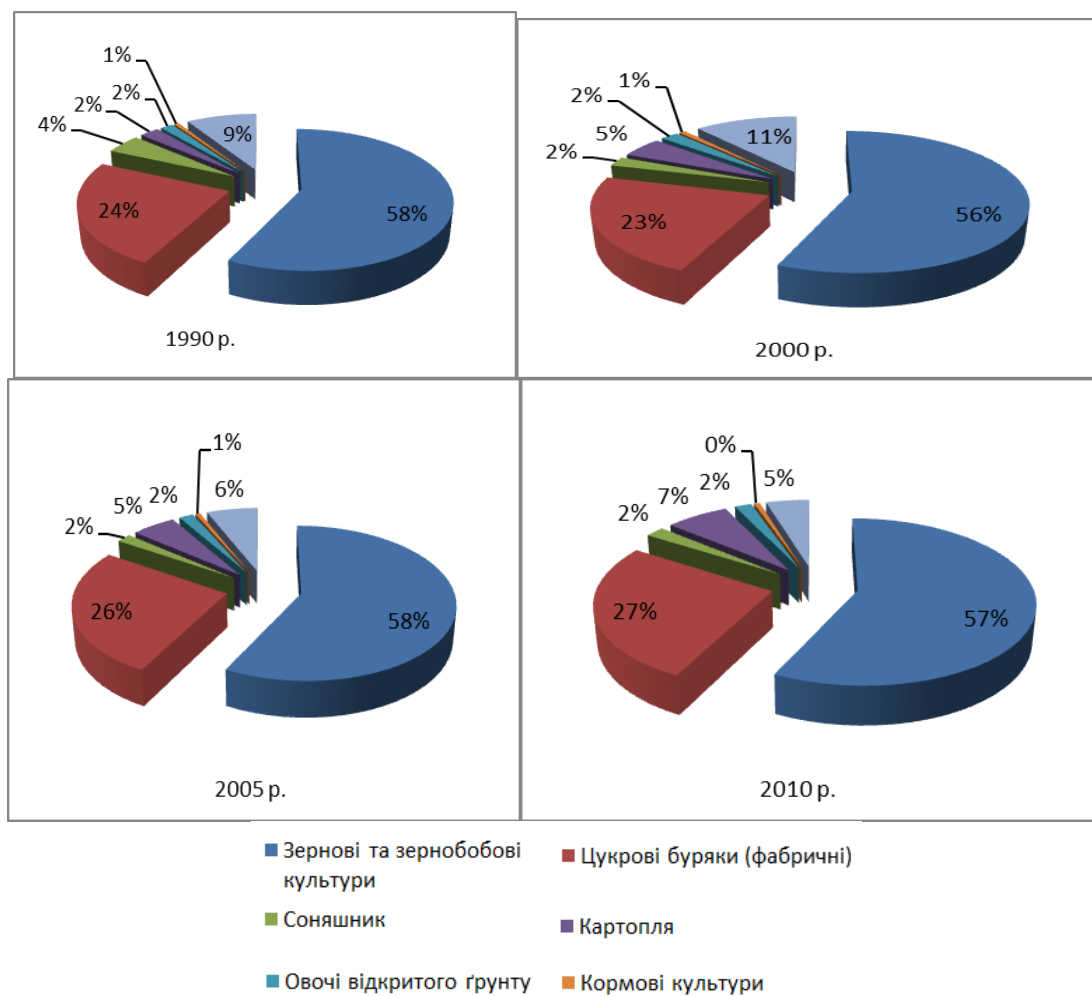

Рис. 2. Зміна структури посівних площ Полтавської області за період з 1990 по 2010 рр.
(складено автором за даними [1; 3])

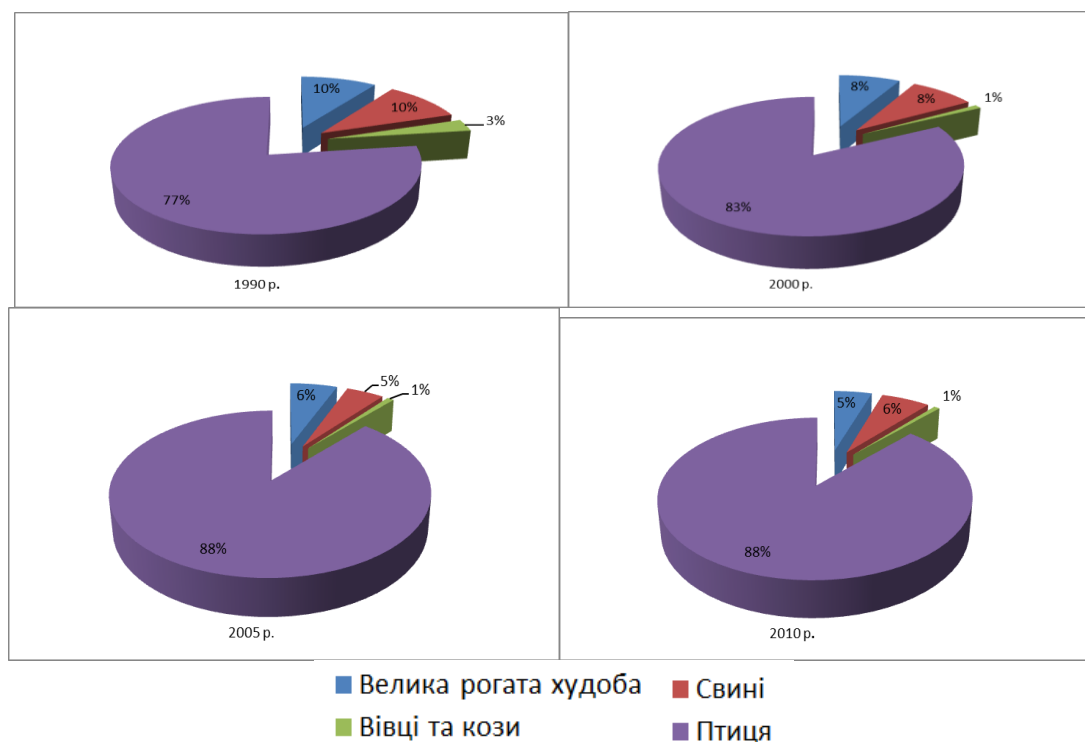

Рис. 3. Зміна структури поголів'я худоби Полтавської області за період з 1990 по 2010 рр.
(складено за даними [1; 3])

Таблиця 1

Показники рентабельності сільськогосподарських підприємств Полтавської області
(складено автором за даними [1])

Роки	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Зернові культури	339,0	126,2	73,5	55,6	20,4	5,4	9,3	43,2	20,7	14,2	19,7
Насіння соняшнику	327,0	232,7	59,9	60,6	43,2	21,4	20,3	114,5	30,3	44,9	69,2
Цукрові буряки (фабричні)	39,5	46,4	0,3	3,9	-3,0	-2,9	1,9	-16,4	0,7	-19,3	-1,0
Овочі відкритого ґрунту	-6,8	-9,3	-20,7	-6,5	-36,3	-5,8	-18,9	24,9	3,6	4,4	-0,2
Картопля	-4,9	2,0	-10,2	4,5	-16,2	-24,4	26,8	12,8	28,8	43,8	33,8
Плоди	59,8	0,0	-64,5	18,6	-31,9	-52,0	-32,6	-32,6	-34,0	-37,8	-12,6
Молоко і молочні продукти	27,5	-17,2	1,6	18,3	7,4	20,6	-0,1	29,4	6,3	6,8	29,1
Велика рогата худоба на м'ясо	27,1	-10,6	-31,4	-41,5	-32,0	-22,0	-35,2	-40,4	-17,7	-29,1	-33,1
Свині на м'ясо	30,0	-6,8	-44,9	-42,2	-25,8	-0,2	-23,2	-37,6	-23,9	47,5	-0,6
Вівці та кози на м'ясо	2,3	-54,2	-38,0	-64,7	-50,6	-52,9	-41,9	-50,2	-47,0	8,5	-32,2
Птиця на м'ясо	21,7	3,0	-30,1	-13,9	-25,2	-16,8	-20,1	-51,8	-49,6	-33,8	-50,0
Яйця	27,6	57,6	17,3	30,4	17,9	23,1	-8,2	14,9	4,0	10,0	0,0
Вовна	-31,5	-74,3	-92,0	-83,4	-84,1	-78,8	-55,1	-50,4	-56,8	-82,1	-72,2

Найбільш збитковим є виробництво яловичини та м'яса птиці, розведення овець та кіз і свинарство. Найбільш рентабельними галузями тваринництва є виробництво яєць та молока і молочних продуктів. Навіть під час економічної кризи 2009 р. рентабельність виробництва яєць була 10 %, а молока і молочних продуктів – 6,8 %. Натомість виробництво вовни в усі досліджувані роки було не рентабельним та збитковим – найбільш негативні показники були зафіксовані у 2000 р. – 92 %.

У рентабельності тваринництва Полтавської області спостерігаються значні внутрішньорегіональні відмінності (рис. 4). Одержані показники свідчать про те, що лише у 3 з 25 адміністративних районів області сільське господарство в цілому є нерентабельним. Найбільш збиткове ведення сільського господарства є у Пирятинському, Чорнухівському та Лубенському районах, де показники рентабельності від – 4 % до – 8,6 %. Ці райони знаходяться на периферії Полтавської області і характеризуються погіршеною транспортною доступністю до центрів переробки та збуту продукції сільського господарства. Найбільш прибуткове сільське господарство у Решетилівському, Котелевському та Чутівському районах, де рівень рентабельності змінюється від 31 % до 70,6 %. Це пояснюється особливостями галузевої структури сільського господарства та доброю транспортною доступністю до м. Харкова.

Збитковість окремих напрямків сільського господарства у Полтавській області зумовлює низка факторів:

- підвищення цін на корми та енергоносії, що в свою чергу підвищує собівартість продукції тваринництва;

- низький платоспроможний попит місцевого населення, що змушує товаровиробників застосовувати демпінгові ціни;

- вкрай не вигідні умови для сільського господарства при вступі України до СОТ, що виражається у мінімальній державній підтримки виробників сільськогосподарської продукції.

Висновки. Якщо розглядати сільське господарство Полтавської області по галузям, то рослинництво перебуває у більш сприятливому стані, ніж тваринництво області, на що вказує висока рентабельність виробництва основних сільськогосподарських культур. Такий стан речей обумовлюється складністю переходу до ринкових відносин для сільського господарства регіону та нечіткою позицією держави в даній галузі економіки.

У перспективі, при еволюційних змінах ринкових відносин у галузі та більш чіткій позиції держави у даному питанні, слід очікувати квантифіковане зростання частки рослинництва, за рахунок зменшення частки тваринництва у структурі сільського господарства. Зокрема, буде зростати частка

найбільш рентабельних напрямів сільського господарства області – молочного скотарства, картоплярства, вирощування насіння соняшнику та зернового господарства.

Щоб подолати кризові явища у окремих галузях сільського господарства регіону та створити

умови для зростання рентабельності галузей, необхідні комплексні заходи з боку уряду держави, спрямовані на підвищення ефективності управління процесами у даній галузі економіки, економічної ефективності виробництва, покращення матеріально-технічного забезпечення тощо.

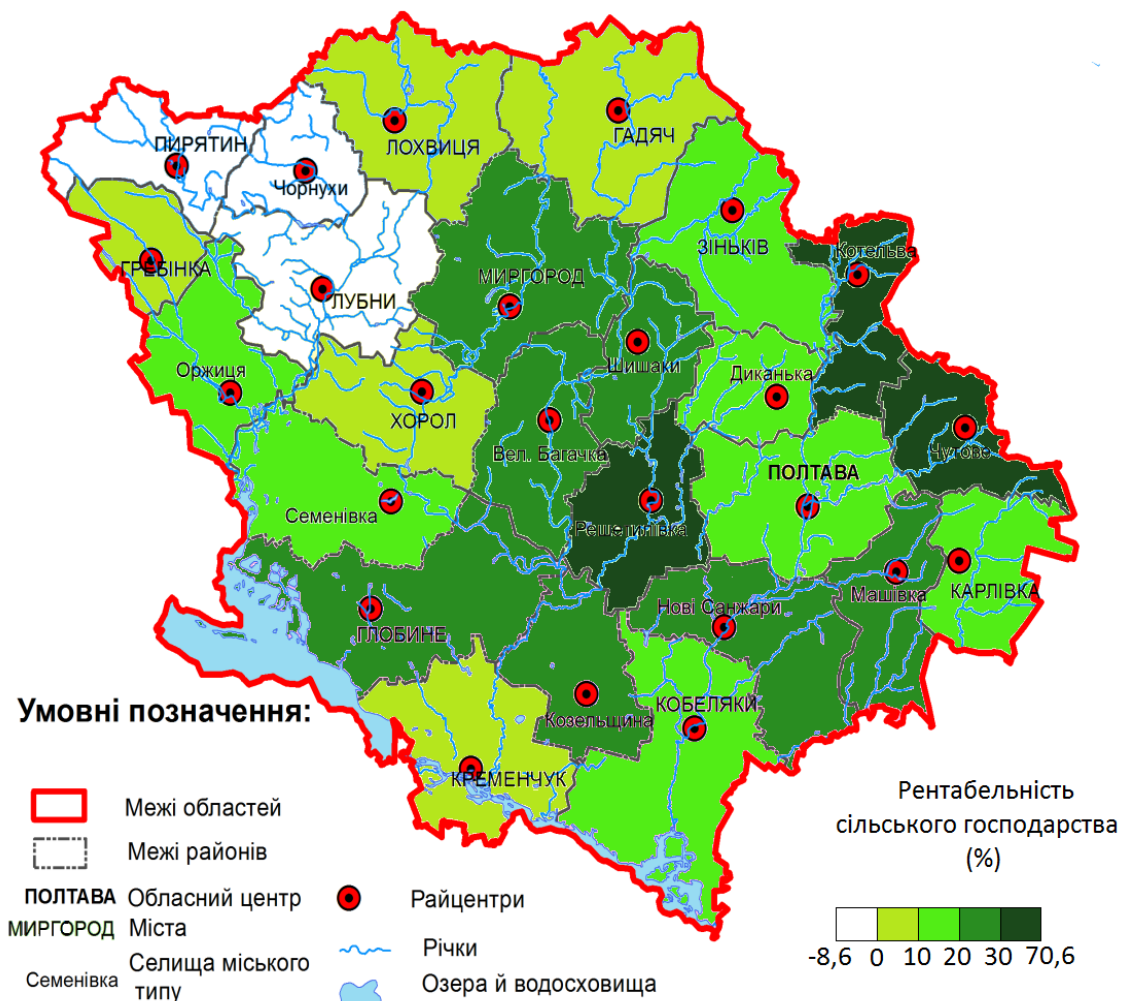

Рис. 4. Рентабельність продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах по районах Полтавської області за 2008 – 2010 рр. (складено за даними [1; 3])

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник Полтавської області за 2010 рік [Електронний ресурс] / [за ред. Л.М. Безхлібняк]. – Полтава.: Головне управління статистики у Полтавській області, 2011 р. – 412 с.
2. Головне управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.apk.poltava.ua/>.
3. Сільське господарство області у 2010 році. Статистичний щорічник / [під ред. Л. М. Безхлібняк]. – Полтава, 2011. – 370 с.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ТА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Стаття присвячена порівнянню розвитку тваринництва Полтавської та Харківської областей. В ході дослідження було побудовано статистичні поверхні залежності кількості поголів'я худоби та птиці і виробництва м'яса у забійній вазі у Полтавській та Харківській областях. Проведено аналіз даних показників за період 2005–2010 рр. Було виявлено закономірності у розвитку тваринництва, його спільні та відмінні риси для обох областей. Зроблено спробу прогнозування розвитку тваринництва та його впливу на загальну економічну ситуацію в даних регіонах.

Ключові слова: сільське господарство, тваринництво, велика рогата худоба, свинарство, птиця, поголів'я худоби, статистична поверхня.

Ігорь Кучер. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА ПОЛТАВСКОЙ И ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТЕЙ. Статья посвящена сравнению развитию животноводства Полтавской и Харьковской областей. В ходе исследования были построены статистические поверхности зависимости количества поголовья скота и птицы и производства мяса в убойном весе в Полтавской и Харьковской областях. Проведен анализ данных показателей за период 2005–2010 гг. Были выявлены закономерности в развитии животноводства, его общие и отличительные черты для обеих областей. Сделана попытка прогнозирования развития животноводства и его влияния на общую экономическую ситуацию в данных регионах.

Ключевые слова: сельское хозяйство, животноводство, крупный рогатый скот, свиноводство, птица, поголовье скота, статистическая поверхность.

Igor Kucher. COMPARATIVE ANALYSIS OF ANIMAL POLTAVA AND KHARKOV REGIONS. The article is devoted to the development of animal compared to Poltava and Kharkiv regions. The survey was constructed statistical dependence of the surface of the livestock and poultry meat production in carcass weight in Poltava and Kharkiv regions. The analysis of these indicators over the period 2005–2010. When analyzing the results were revealed regularities in the development of animal husbandry, identified common and distinctive features of both areas. Based on the results of the study attempted to predict the development of livestock and its impact on the overall agricultural situation in these regions.

Key words: animal production, cattle, pig and poultry farming, cattle population, the statistical surface.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України до світового гео економічного простору, зокрема до європейського гео економічного простору, держава опинилася в нових економічних умовах, що мають на даний момент маловивчені наслідки. Тваринництво, як одна з провідних галузей сільського господарства України, зазнає серйозного виклику у нових економічних умов. Протягом останніх двох десятиліть галузь тваринництва перебуває у кризовому стані, що засвідчує постійне скорочення поголів'я худоби і птиці та зменшення обсягів виробництва продукції. Території Полтавської та Харківської областей перебувають у складі Північно-Східного економічного регіону України, але водночас розвиток тваринництва є відмінним в областях, що зумовлено різними факторами, як природними, так і економічними. У зв'язку з цим є актуальним дослідження територіальних та часових особливостей розвитку тваринництва у Полтавській та Харківській областях.

Метою даного дослідження є виявлення територіальних та часових відмінностей у розвитку тваринництва Полтавської та Харківської областей за показниками поголів'я худоби та виробництва м'яса.

В процесі дослідження вирішувалися наступні **завдання:**

- порівняння статистичних поверхонь, які ілюструють поголів'я худоби і птиці та виробництво їх м'яса у Полтавській та Харківській областях за п'ятирічний період;
- виявлення часових та територіальних особливостей у розвитку тваринництва двох регіонів;
- порівняння розвитку тваринництва у двох досліджуваних регіонах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні використано метод статистичної поверхні. Статистична поверхня – це псевдоповерхня, геометрично мислимий, уявний образ географічного поля. Площина статистичної поверхні характеризується певною величиною (скаляр) кількісної ознаки, що може бути результатом статистичної обробки багаторазового вимірювання певної величини. У нашому дослідженні метою створення статистичної поверхні є забезпечення найбільш ефективного аналізу поголів'я і рентабельності худоби та встановлення певної закономірності. Розрахунки виконувалися за програмою Minitab 15.1.0.0.

Провівши розрахунки за вихідними даними за всіма обраними показниками, ми побудували статистичні поверхні, представлені на рис. 1.

Дані рис. 1 свідчать про те, що Полтавська та Харківські області мають як схожі, так і відмінні риси розвитку тваринництва. Аналізуючи розвиток свинарства, можна констатувати, що поголів'я свиней за досліджуваний період в обох областях є співмірною: у Полтавській області показники поголів'я свиней у господарствах усіх типів коливаються у межах від 374,3 тис. до 294 тис. голів, у Харківській області – від 323,3 тис. до 210,9 тис. голів. «Максимуми» та «мінімуми» цих показників є близькими: у Полтавській області – 2006 р. та 2008 р., у Харківській області – 2007 р. та 2009 р. відповідно. Однак при цьому виробництво свинини є не співмірним: у Полтавській області найвищі показники спостерігалися у 2010 р. – 25,6 тис. т, а найнижчі – у 2005 р. – 14,4 тис. т, у Харківській області – 32,2 тис. т (2005 р.) та 21,7 тис. т (2009 р.) відповідно. Ці показники вказують на більшу продуктивність свинарства

у Харківській області, адже виробництво свинини у 5 із 6 років досліджуваного періоду в Харківській області переважало над виробництвом свинини у Полтавській області, при цьому поголів'я свиней на Харківщині у кожному з цих років не перевищувало поголів'я свиней на Полтавщині.

При порівнянні великої рогатої худоби (ВРХ) в обох областях можна зазначити, що з 2005 р. по 2010 р. відбувався постійний спад у кількості голів ВРХ, тільки у Харківській області він був більш стрімкий – з 316,7 тис. до 192 тис. голів, а в Полтавській області більш помірний – з 354,5 тис. до 264,5 тис. голів. Інша ситуація спостерігається з виробництвом м'яса яловичини і телятини: у Харківській області спад аналогічний – з 31,7 тис. т до 22,7 тис. т, у Полтавській області найбільший показ-

ник припадає на 2007 р. – 19,4 тис. т, а найменший – на 2009 р., що можна пояснити впливом світової фінансово-економічної кризи та вступом України до СОТ, що наклало на державу певні зобов'язання у зменшенні підтримки сільського господарства та збільшило можливість для доступу іноземної продукції тваринництва на національний ринок. Цікавим є те, що «максимум» виробництва м'яса яловичини і телятини у Полтавській області не перевищував «мінімум» показників у Харківській області, хоча за кількістю ВРХ Полтавська область у всі роки за досліджуваний період перевищувала показники Харківської області. Це можна пояснити більш продуктивним сільським господарством Харківського регіону та більш потужним економічним потенціалом у порівнянні з Полтавською областю.

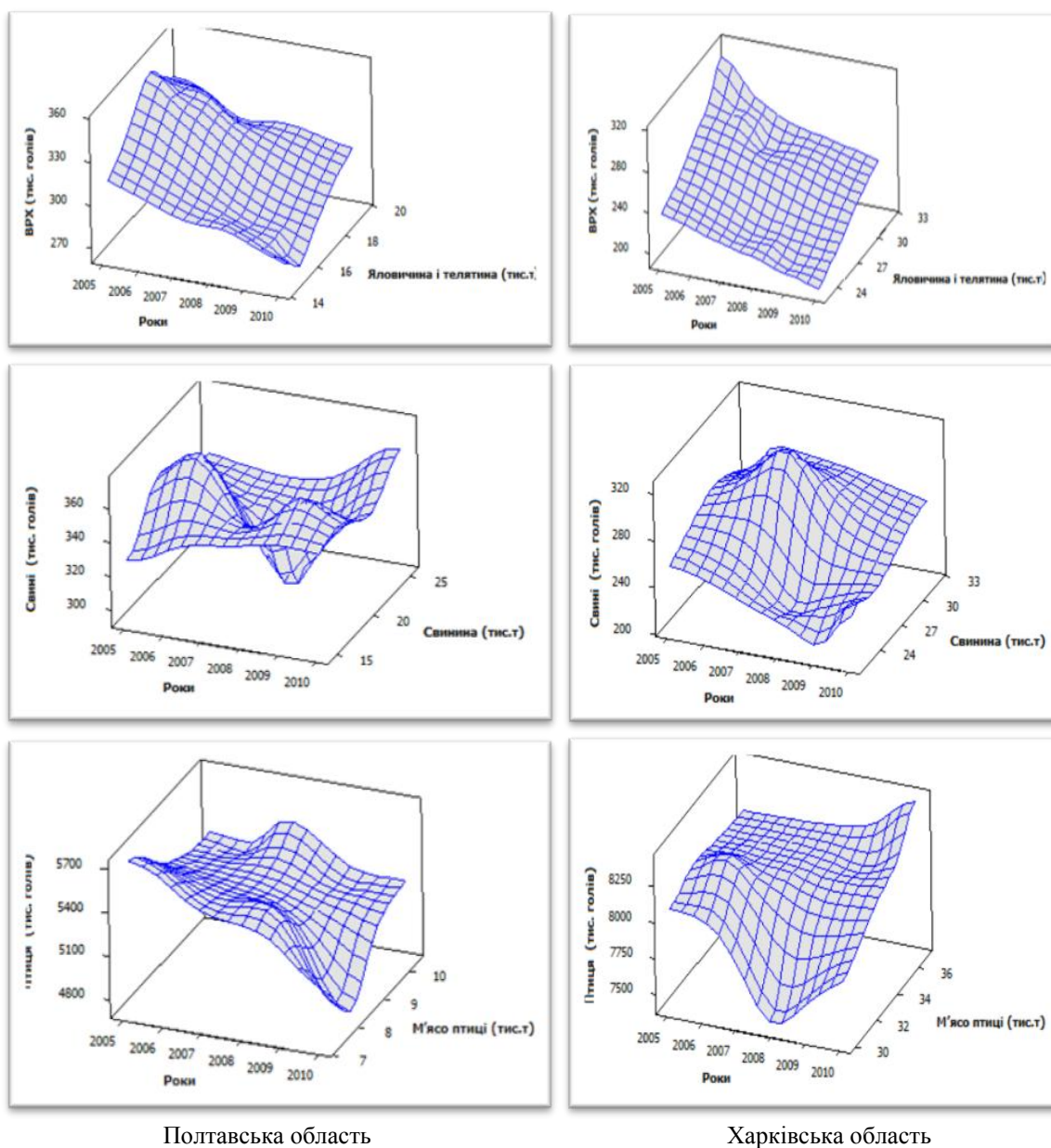

Рис. 1. Статистичні поверхні залежності кількості поголів'я худоби та птиці і виробництва м'яса у забійній вазі у Полтавській та Харківській областях за період 2005–2010 рр. (побудовано автором за [1-6])

При порівнянні статистичних поверхонь залежності поголів'я птиці та виробництва м'яса птиці за 2005 – 2010 рр. у Полтавській та Харківській областях можна відмітити, що дана галузь тваринництва у Полтавській області перебуває у кризовому стані, а у Харківській області, навпаки, кількість голів збільшилась з 8067,6 тис. (2005 р.) до 8411,6 тис. голів (2010 р.), хоча і був спад у 2008 р. – 7419,9 тис. голів. Така ж ситуація спостерігається і у виробництві м'яса – збільшення обсягів виробництва з 29,9 тис. т (2005 р.) до 36,9 тис. т (2010 р.). Спад у 2008 р. (30 тис. т) можна пояснити впливом світової фінансово-економічної кризи та наслідками вступу України до СОТ. У Полтавській області за даний період відбулося скорочення голів птиці з 5694,9 тис. (2005 р.) до 4726,4 тис. голів (2010 р.), а виробництво м'яса птиці спочатку зросло з 2005 р. по 2007 р. з 7,3 тис. т до 10,4 тис. т, а потім спостерігався спад виробництва до 8,2 тис. т у 2010 р. Дані показники вказують на нестійке виробництво м'яса птиці у Полтавській області та гірше становище цієї галузі тваринництва у порівнянні з Харківською областю.

Висновки. У розвитку свинарства та розведенні ВРХ Харківської і Полтавської областей за досліджуваний період простежити залежність між поголів'ям худоби та виробництва з неї м'яса досить проблематично, адже при збільшенні кількості голів виробництво м'яса може скорочуватись. Пряма залежність чітко простежується у поголів'ї ВРХ та ви-

робництва м'яса яловичини і телятини у Харківській області. Обернено пропорційна залежність спостерігається у свинарстві та птахівництві Полтавської області, коли при зменшенні поголів'я спостерігався певне зростання виробництва м'яса даних видів худоби.

У перспективі, при незмінних зовнішніх умовах та недостатньої державної підтримки слід очікувати подальші зміни галузевої структури тваринництва у Полтавській та Харківській областях. Зокрема, у галузевій структурі тваринництва Харківської області буде збільшуватися частка найбільш рентабельної галузі – птахівництва, в той же час у Полтавській області ця галузь тваринництва перебуває у кризовому стані. У Полтавській області лише свинарство в останні роки подає надії на подальший розвиток. ВРХ як напрям розвитку тваринництва в обох областях за досліджуваний період демонструє спад у поголів'ї та у виробництві м'яса яловичини і телятини.

Для виходу тваринництва з кризи та переходу до стійкого зростання необхідні термінові комплексні заходи з боку держави, спрямовані на підвищення економічної ефективності виробництва галузі, збільшення її фінансування, покращення матеріально-технічного забезпечення. Доцільно також розпочати перемовини у відповідних комітетах СОТ про зміни умови членства України у цій організації для покращення стану тваринництва у державі тощо.

Список використаних джерел:

1. Головне управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.apk.poltava.ua/>.
2. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. Г.А. Хлудєєва]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 159 с.
3. Сільське господарство області у 2010 році. Статистичний щорічник / [під ред. Л. М. Безхлібняк]. – Полтава, 2011. – 370 с.
4. Соціально-економічне становище Харківської області за 2010 рік (повідомлення для засобів масової інформації) / [відп. за вип. М.О. Григорчук]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 17 с.
5. Статистичний щорічник Полтавської області за 2010 рік [Електронний ресурс] / [за ред. Л.М. Безхлібняк]. – Полтава.: Головне управління статистики у Полтавській області, 2011 р. – 412 с.
6. Харківська область у 2010 році (статистичний щорічник) [Електронний ресурс] / [за ред. О.С. Никифорова]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010.
7. Шаблій О.І. математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. видання. – Львів: Світ, 1994 – 304 с.

Рецензії

УДК 911.3

Микола Барановський

СУЧАСНА ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Географія світового господарства (з основами економіки): [навчальний посібник] / Я.Б. Олійник та ін.; за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с.

У 2011 р. у видавництві “Знання” побачив світ фундаментальний навчальний посібник “Географія світового господарства (з основами економіки)”, авторами якого є колектив науковців Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Українське суспільно-географічне світознавство має глибокі історичні корені, проте як самостійний напрямок географічної науки воно сформувалося лише на початку ХХ ст. завдяки появі класичних наукових праць Костянтина Воблого, Антона Синявського, Георгія Кривченка, Валентина Садовського. У дослідженнях зазначених науковців були закладені теоретико-методологічні підмурки майбутнього світознавства.

У добу належності України до Радянського Союзу географія світового господарства, попри вихід цікавих наукових праць викладачів кафедри економічної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (В. Юрківського, Б. Яценка), не набула наукового представлення, адекватного значущості цього наукового напрямку.

Лише зі здобуттям незалежності географія світового господарства отримала новий поштовх для розвитку, вона набула ознак самостійної науки, позбавленої радянської зашореності і класового підходу до розуміння світогосподарських процесів. Сприяло цьому також створення на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка кафедри країнознавства і туризму (1990 р.).

Наприкінці 90-х років ХХ – на початку ХХІ ст. науковцями Львова, Харкова, Києва було опубліковано кілька навчальних видань із географії світового господарства. Водночас потреба у них залишається високою, що пояснюється насамперед тими динамічними процесами, які відбуваються тепер у світовій економіці. Процеси постіндустріалізації, інформатизації, глобалізації, міграції робочої сили, кардинально змінюють географічну картину світу, обумовлюють трансформацію територіальної структури економіки багатьох країн і цілих регіонів. Зростання попиту на подібні видання зумовлюється також поглибленням участі України у світогосподарських процесах.

Отже вихід у світ навчального посібника “Географія світового господарства (з основами економіки)” є конкретною відповіддю на запити практики, на потребу вишів України у навчальних виданнях, які дозволяють забезпечити якісну підготовку студентів-географів, менеджерів міжнародного туризму та спеціалістів з міжнародної економіки. Важливо, що його зміст повністю відповідає робочій програмі з даного курсу, який вивчається студентами спеціальності 6.050401 “Менеджмент міжнародного туризму”.

Навчальний посібник “Географія світового господарства (з основами економіки)” містить 27 розділів, у яких викладені основні положення однієї з найважливіших наукових дисциплін.

У перших розділах посібника розкрито теоретичні та методологічні засади географії світового господарства, зокрема особливості та тенденції його розвитку у ХХІ ст., сутність поняття “міжнародний географічний поділ праці”, теорії та концепції даної науки (порівняльних переваг, конкурентних переваг, кластерів, вільних економічних зон тощо).

Детально у виданні охарактеризовано періоди становлення світового господарства, починаючи від первинного нагромадження капіталу і завершуючи третьою промисловою революцією.

Логічною видається присутність у навчальному посібнику розділів, де характеризуються система національних рахунків, у т.ч. основні макроекономічні показники і способи їх обчислення, глобалізаційні процеси у світовій економіці та основні міжнародні організації.

Викладені у зазначених розділах теоретичні основи географії світового господарства є важливим науковим підґрунтям для вивчення природних, людських передумов його формування та характеристики головних підсистем світової економіки.

Традиційні для географії світового господарства теми (“Світові природні ресурси”, “Народонаселення світу”, “Географія промисловості та сільського господарства”) займають майже третину обсягу навчального посібника (розділи 7-16). При характеристиці даних тем вдало поєднуються загальнотеоретичні питання (наприклад, основи індустріальної організації виробництва, аграрного бізнесу, державної політики підтримки сільського

господарства) та традиційні аспекти територіальної організації головних галузей світової економіки. До кожного із зазначених розділів подано значний картографічний і статистичний матеріали.

Окремо хотілося б відзначити ті розділи, які дійсно представлені у такого роду виданнях уперше. Йдеться насамперед про транспортно-логістичну систему світу, інформаційний сектор світової економіки, географію мобільного зв'язку, соціальних проблем і транснаціональних корпорацій.

Наявність цих розділів у навчальному посібнику з географії світового господарства є не лише доречним, а й необхідним, оскільки в постіндустріальному суспільстві саме ці сегменти відіграють все помітнішу роль у світовій економіці.

У посібнику ґрунтовно розкрито сутність логістики як нового науково-практичного напрямку, який сформувався лише наприкінці XX ст. і тісно пов'язаний з оптимізацією товарно-інформаційно-фінансових потоків. Авторами посібника показано не лише механізми формування економічного ефекту від логістики, а й охарактеризовано ринок логістичних послуг США, японський досвід виробничої логістики, транспортно-логістичну стратегію Європейського Союзу та України.

Змістовними є розділи навчального видання, де викладені основи економіки інформації, охарактеризовано науково-освітній та інформаційно-комунікаційний комплекси сучасного світового господарства, географію мобільного зв'язку світу.

При багатьох позитивних рисах навчального посібника, ґрунтовному викладі змісту основних тем,

деякі із них вирізняються певною еклектичністю. В окремих випадках, на мою думку, економічні та географічні підходи до вивчення складових світової економіки подаються відірваними один від одного. Дещо дивним видається відсутність у навчальному посібнику розділу "Типологія країн світу", у якому зазвичай, подається ієрархія держав за головними макроекономічними показниками (валовий внутрішній продукт, індекс людського розвитку, рівень життя населення тощо).

Завершуючи огляд навчального посібника "Географія світового господарства (з основами економіки)", слід зазначити, що, по-перше, його зміст відповідає навчальній програмі однойменного курсу, по-друге, містить необхідний програмний матеріал, який викладений у доступній формі, по-третє, є прикладом вдалого поєднання традиційного і нового підходів до вивчення географії світового господарства.

Усі охарактеризовані вище позитивні риси навчального посібника, поряд із його науковою та методичною новизною, вказують на безсумнівну доцільність його використання у навчальному процесі географічних та економічних факультетів вишів України.

Вихід навчального посібника "Географія світового господарства (з основами економіки)" є важливою подією в суспільній географії України, що сприятиме зростанню ролі та авторитету українського світознавства, обумовить посилення інтересу молодих науковців і студентів до вивчення світогосподарських процесів.

Наші автори

- **Афанасьєв Олег Євгенович** – кандидат географічних наук, PhD, лауреат Державної премії України в галузі освіти, доцент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Байназаров Анатолій Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- **Бейдик Олександр Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Браде Ізольде** – доктор природознавства, науковий співробітник Інституту регіональної географії імені Лейбніца (м. Лейпціг, Німеччина)
- **Винограденко Сергій Олександрович** – асистент кафедри геодезії, картографії та геоінформатики Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
- **Горун Марія Володимирівна** – аспірант кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
- **Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Дударчук Катерина Дмитрівна** – аспірант кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Завстний Сергій Олександрович** – доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Запотоцький Сергій Петрович** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Кандиба Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кисельов Юрій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Кірєєва-Гененко Ірина Олександрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії і геоєкології Белгородського державного національного дослідницького університету «БелГУ» (Росія)
- **Кірюхін Олексій Михайлович** – кандидат геолого-мінералогічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ключко Людмила Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Копачинська Галина Василівна** – аспірант кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки
- **Корнілов Андрій Геннадійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії і геоєкології Белгородського державного національного дослідницького університету «БелГУ» (Росія)
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Кулєшова Ганна Олександрівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кучер Ігор Ігорович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лажнік Володимир Йосипович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки

- **Лаптєв Валентин Григорович** – доцент кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ліхван Вадим Федорович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лопіна Олена Михайлівна** – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії і геоecології Белгородського державного національного дослідницького університету «БелГУ» (Росія)
- **Лур'є Анатолій Йонович** – доктор геолого-мінералогічних наук, професор кафедри гідрогеології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мезенцева Наталія Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Московкін Володимир Михайлович** – доктор географічних наук, професор кафедри світової економіки Белгородського державного університету (Росія), професор кафедри екології і неоекології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Моштаківа Наталія Володимирівна** – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
- **Нагірна Валентина Петрівна** – доктор географічних наук, провідний науковий співробітник відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України
- **Нємець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Нємець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Нємець Олексій Костянтинович** – магістр економіки
- **Олійник Валентина Дем'янівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій
- **Опара Володимир Миколайович** – кандидат технічних наук, професор кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Отченко Сергій Анатолійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Плахотник Андрій Володимирович** – магістрант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Подвірніа Христина Євгенівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економічної та інвестиційної діяльності Львівського інституту економіки і туризму
- **Редін Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Редіна Валентина Андріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, директор Харківської обласної станції юних туристів
- **Ровенчак Іван Ілліч** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Савченко Ірина Анатоліївна** – асистент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки
- **Сегіда Катерина Юрївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Скриль Ірина Анатоліївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

- **Субботіна Олеся Олександрівна** – випускниця кафедри світової економіки Белгородського державного університету (Росія)
- **Тишковець Володимир Володимирович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
- **Шуканов Павло Васильович** – кандидат географічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Яворська Вікторія Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Яковлєва Юлія Костянтинівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Макіївського економіко-гуманітарного інституту.

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО «ЧАСОПISY СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ»

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї». Статті подаються в одному примірнику, який підписується автором та завіряється за місцем роботи чи навчання, у друкованому та електронному вигляді. Нумерація сторінок робиться олівцем на звороті, аркуші надсилаються у твердій обкладинці.

Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 через 1,5 інтервал, абзац 1 см.

Для статей необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами заголовок статті. Під заголовком з абзацу подається анотація статті та ключові слова українською мовою (6-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (6-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Нижче подається текст статті.

Ілюстрації та малюнки мають бути в тексті статті. Електронна версія має бути підготовлена в редакторі MS Word.

Список джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку. Посилання на джерела слід давати в прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають про себе особисті дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна,

тел.: +38 (057) 707-52-74,

e-mail: chasopys_seg@mail.ru

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 12 (1)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 07.05.2012 р. Формат 60х84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 16,6. Обл.-вид. арк. 19,3.

Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. +38-057-705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09.